STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01600

PERETS, LEBN UN SHAFN MIT BILDER

Nachman Mayzel

•

Permanent preservation of this book was made possible
by Richard & Deanna Salpeter
in honor of
Sylvia Kessler

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן מייזיל

פרץ

(לעבן און שאַפן)

אין צוויי בענד

ווילנע — 1931

ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין

נחמן מייזיל

פרץ

(לעבן און שאַפן)

ערשטער באַנד

מיט בילדער

ווילנע — 1931

ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין

PRINTED IN POLAND

Nachman Majzil — Perec (Życie i twórczość)
Drukarnia „Wydawn. Wileńskie“ B. Kleckina, Wilno

פאָרוואָרט

זעבצן יאָר זענען פאַריבער זינט פּרץ איז געשטאָרבן. די ליטעראטור איבער פּרצן איז געוואַלדיק רייך און גרויס. אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען אין די טויזנטער זענען צעוואָרפן איבער די פאַרשידנסטע צייטונגען און זשורנאַלן, עס זענען אויך דערשינען אַ ריי ווערק,—זכרונות און אָפּשאַצונגען פון פּרצן,—עס פעלט נאָך אָבער אַלץ אַ פולשטענדיקע פּרץ-מאָנאָגראַפיע, וואָס זאָל געבן פאַר אונז דאָס גאַנצע לעבן און שאַפן פון פּרצן.

דאָס דאָזיקע בוך איז אַ פּרוּוו פון אַ פּרץ-מאָנאָגראַפיע. עס איז אָבער נישט געשריבן אין דער געוויינלעכער פאָרם פון אַן איינהייטלעכער מאָנאָגראַפיע, עס ווערן דאָ אויפגעדעקט אין באַזונדערע קאַפּיטלען און עטיודן זייטן, ווינקלען און תקופות אין פּרצעס לעבן און שאַפן, פון סאַמע אָנהויב,—פון פּרצעס געבוירנשטאָט און סביבה, ווו ער איז אויפגעוואַקסן,—ביז זיין טויט. כדי אויפצובויען דעם גאַנצן גרויסן פּרעכטיקן פּרץ-בנין, איז וויכטיק געווען פריער אויפצוקלייבן ציגל, אויפצושטעלן שטאָקן. דעם גאַנצן נויטיקן מאַטעריאַל פאַר דער פולער און פולשטענדיקער פּרץ-מאָנאָגראַפיע איז אויסגעקומען צונויפצוברענגען פון פאַרבאָרגנסטע און ווייניק-באַקאַנטע ערטער. ווי ווייט מעגלעך האָב איך זיך באַמיט צו דערגיין צו די ערשטע קוועלן, אויפגעזוכט (איבערהויפּט פון די ערשטע יאָרן פון פּרצעס שאַפן אין העברעיש) פּרצעס ווערק, וואָס זענען אינגאַנצן אָדער גאָר ווייניק צוגענגלעך פאַר דעם לייענער, אויך אויסגענוצט פּרצעס בריוו, וואָס זענען דורך מיר פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אַ באַזונדערן באַנד*), און זיך אָפּגעשטעלט אויף אומטיטלבאַרע זכרונות פון פּרצעס נאָענטע פריינט. נאָר אין איינציקע פאַלן, כדי צו דערגאַנצן דאָס בילד, האָב איך מיר דערלויבט צו ברענגען אויך מאַטעריאַלן

*) י. ל. פּרץ — „בריוו און רעדעס״, פ׳ קלעצקין, 1929.

און פּרטים פון אַרבעטן, וואָס זענען שוין מערער באַקאַנט.

ווי געזאָגט, איז דאָס בוך געשריבן עטיודנאַרטיק. צוליב דער גאַנצקייט פון יעדן עטיוד, — וועלכער נעמט אַרום אַ באַזונדערע תּקופה אין פּרצעס לעבן, דעקט-אויף באַציונגען פון פּרצן מיט אַנדערע שריפטשטעלער אָדער שילדערט פּרצן אין אַ באַשטימטער סביבה, — האָט נישט געקאָנט אין בוך אויפגעהיט ווערן דער „מוקדם ומאוחר". אַזוי איז אין קאַפּיטל „זאַמאָשטש", אין די קאַפּיטלען „אין דער גמינע", „פּרץ און דינעזאָן", „פּרץ און ש"ע", „פּרץ און פרישמאַן" א. אַ. דאָ האָט מען געמוזט אַפּטמאָל פאַרלויפן אויף יאָרן ווייטער, באַרירן זאַכן און געשעענישן פון שפּעטערדיקע ציַיטן, און אַזוי-אַרום אויפצושטעלן די עפּיזאָדן און תּקופות אין פּרצעס לעבן אין זייער גאַנצער גרייס און ברייט. צוליב דעם מעט חזרן זיך איבער אייניקע פּרטים פון פּרצעס לעבן און שאַפן אין דעם און אין יענעם קאַפּיטל. דער, וואָס וועט איבערלייענען דאָס גאַנצע בוך מיטאַמאָל, וועט געפינען אין אַפּאָר ערטער אייניקע איבערחזורונגען, אָבער יעדעס קאַפּיטל פאַר זיך וואָלט שטאַרק געליטן, ווען מען פאַרלאָזט זיך אויף דעם, וואָס איז שוין אין אַן אַנדער אָרט דערמאָנט געוואָרן.

איך פּרעטענדיר נישט אין אָט דעם בוך אויף פולקומענהייט. עס זענען געווים דאָ פעלערן און בליזן. די לויפיקע טאָג-טעגלעכע אַרבעטן האָבן מיך בסדר אָפּגעריסן פון דער פּרק-פאָרשונג, וועלכע פאַרנעמט מיך שוין זינט יאָרן. דערמיט דערקלערט זיך אויך, וואָס נישט אַלעמאָל איז אָפּגעהיט די פּראָפּאָרץ: וויניק-וויכטיקערע עלעמענטן און פּעריאָדן אין פּרצעס כאַראַקטער, לעבן און שאַפן איז געשענקט אין בוך מער אויפמערקזאַמקייט און אָרט, און מער-וויכטיקערע — וויניקער אויפמערקזאַמקייט און אָרט. דאָס ווערק איז געשאַפן געוואָרן נישט מיטאַמאָל, נאָר מיט גרויסע איבעררייסן אינמיטן.

דאָס דאָזיקע פּרק-בוך איז לכתּחילה דורך מיר געווען אויסגערעכנט אויף איין באַנד פון אַ 300 דרוק-זייטן, אָבער אין פּראָצעס פון אַרבעט און פון באַאַרבעטן די קאַפּיטלען איז דאָס בוך זיך פונאַנדערגעוואַקסן, און איך האָב עס געמוזט טיילן אויף צוויי בענד. אין דעם איצטיקן באַנד ווערט אָפּגעשלאָסן פּרצעס לעבן און שאַפן מיטן יאָר 1894, — ערב די „יום-טוב-בלעטלעך", מיט וועלכע עס הייבט זיך אָן אַ נייע תּקופה ביי פּרצן: פּרץ לאָזט זיך דאַן אויף גאָר אַ נייעם וועג אין

זיין שאַפן אין הייבט אָן אויך צו פאַרנעמען אַ וויכטיקן אָרט אין דער ייִדישער געזעלשאַפט.

אין דעם צווייטן באַנד וועלן קומען קאַפּיטלען, וועלכע וועלן פאָרשטעלן פּרצן אין זיין ווייטערדיקן לעבנס- און שאַפונגס-וועג: די „יום-טוב-בלעטלעך"; חסידיש; די באַהעפטונג צום פאָלקסטימלעכן שאַפן; פּרץ-יובילײ; פּרץ און דער ייִדישער אַרבעטער; אין טשערנאָוויץ; פּרץ און דאָס ייִדישע טעאַטער; אין „הזמיר"; פּרץ און ייִדיש; פּרץ און די יונגע; פּרץ און אַש, נאָמבערג און רייזען; פּרץ דער מענטש; אין דער היים; פּרץ דער רעדנער; ביים וואַרשטאַט; ערב דער וועלט-מלחמה; די קריגס-יאָרן; פאַר דער ייִדישער שול און ייִדישן קינד; פּרצעס טויט; לוויה; אָפּקלאַנג פון טויט; פּרצעס ירושה; דער פּרץ-קולט. — אין דעם צווייטן באַנד וועט אויך קומען: די וויכטיקסטע דאַטעס פון פּרצעס לעבן און שאַפן; אַ פּרץ-ביבליאָגראַפיע; אַ רעגיסטער פון פּערזאָנען און ווערק, וואָס זענען דערמאָנט אין ביידע בענד.

אייניקע פון די אַרטיקלען, וואָס קומען אַריין אין בוך, זענען די לעצטע פאָר יאָר דורך מיר געווען פאַרעפנטלעכט אין פאַרשידענע זשורנאַלן און זאַמלביכער. זיי זענען אָבער איצט פאַר דעם בוך פונסניי באַאַרבעט און דערגאַנצט געוואָרן מיט נייע מאַטעריאַלן און פּרטים.

15 יאַנואַר, 1931

נ. מ.

דאָס הויז אין זאַמאָשטש, וווּ פּרץ איז געבוירן געוואָרן
(אויפגענומען אין 1927)

זאַמאָשטש

א

די שטאָט זאַמאָשטש איז שוין פון לאַנג אָן באַרימט אין דער יידישער געשיכטע מיט אירע חכמים און גרויסע לייט. די זאַמאָשטשער גדולים האָבן פון אַלע מאָל פאַראייניקט אין זיך תורה און חכמה, יידיש און אַלגעמיינעם וויסן. גאָרנישט אין פאַרגלייך מיט די אַנדערע יידישע שטעט פון פוילן האָט געהערשט אין זאַמאָשטש אַ געוויסע האַרמאָניע צווישן די תלמידי-חכמים און משכילים. אפילו אין בית-המדרש האָבן זיך געפונען השכלה-ספרים, און קיין גאָר שאַרפער אַנטאַגאָניזם צווישן פרומע און נישט-פרומע איז דאָרט כמעט ווי נישט געווען.

דער באַקאַנטער משכיל דוד שיפמאַן, דער זאַמאָשטשער תושב, האָט אַמאָל פאַרעפנטלעכט אין „המליץ" (1878) אַ מין אָדע אויף דער שטאָט זאַמאָשטש. „משאַ זאַמאָשטש" הייסט אָט די שיר-ושבחה. זאַמאָשטש—שרייבט ער— איז אַן „עיר ואם בישראל", אַ שטאָט „ווו עס הויערט תורה און חכמה, און אין וועלכער זיי זענען געגאַנגען פון אַמאָליקע צייטן אָן האַנט ביי האַנט". ד. שיפמאַן רעכנט דאָרט אויס אַ צעטל פון גאונים און געלערנטע, וואָס שטאַמען אָדער וואָס האָבן לענגערס פאַרבראַכט אין זאַמאָשטש: דער רב און גאון ר' שלמה אשכנזי, דער מחבר פון „מרכבת המשנה" אויפן רמב"ם, „חוג הארץ" (איבער די ארץ-ישראל-גרענעצן) און אַנדערע ספרים; ר' ישראל מזאַמאָשטש, איינער פון די באַרימטסטע גאַליצישע משכילים, דער לערער פון משה מענדעלסאָן, דער מחבר פון ספר „נצח ישראל" (1741), ווו די שווערע ערטער פון תלמוד ווערן פאַרטייטשט מיט דער הילף פון געאָמעטריע און אַסטראָנאָמיע, און פיל דינים — דורך מאַטעמאַטישע פאָרמולעס, און דער מחבר פון פיל אַנדערע וויכטיקע ווערק; וואָלף-

בער שיף, דער ווונדערבאַרער דאָקטאָר, וואָס מ'האָט אים גערופן דער „מומחה לרבים", ער איז גרויס געווען אין תורה און אין חכמה, גע-שטאָרבן אין לובלין און באַהאַלטן אַרום דעם קבר פון דעם צדיק ר' שכנא; ר' יוסף צעדערבוים, דער פאָטער פון אַלעקסאַנדער צעדער-בוים,—ער האָט געהאַט אַ טיפן פאַרשטאַנד אין תנ"ך, דקדוק, אין תל-מוד, אין דער אַלטער און נייער פילאָסאָפישער און פאָעטישער העב-רעישער ליטעראַטור, ווי אויך ידיעות אין דער דייטשער ליטעראַטור. אין צעדערבוימס שטוב פלעגן זיך צוזאַמענקומען די אַלע אויפגע-קלערטע יונגעלייט פון זאַמאָשטש און אומגעגנט; אין זאַמאָשטש האָט געלעבט ר' שמשון בלאָך, ווו ער האָט פאַרפאַסט זיין „שבילי עולם" (ביידע טיילן), און זיין ברודער ר' שלמה-וואָלף בלאָך; אין זאַמאָשטש איז אויך געווען דער באַוווסטער געלערטער יעקב אייכנבוים, און דער ד"ר שלמה עטינגער, דער מחבר פון „סערקעלע" און די „משלים", הירש געליבטער און זיין זון ר' פייוול, דער פאָטער פון פרצעס נאָענטסטן יוגנט-חבר ד"ר יצחק געליבטער (וועגן פייוול געליבטער [פ. ג.] דערציילט פרץ זייער פיל אין די „זכרונות", ז"ז 41—45). און דעם באַרימטן אברהם-יעקב שטערנס אַ זון, און ר' יעקב רייפמאַן, און דער מדקדק און משכיל ר' דוד שיפמאַן און אַנדערע. „אפילו די שמשים אין בית-המדרש—זאָגט דוד שיפמאַן—האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער לערנען און וויסן". אין דעם זאַמאָשטשער בית-המדרש גע-פינט זיך אין יענער צייט אַ גרויסע ביבליאָטעק פון פיל טייערע ספרים אויף אַלע געביטן פון דער העברעישער ליטעראַטור. מיט רעכט ווערט געזאָגט: „דער אויר פון זאַמאָשטשער בית-המדרש מאַכט קלוג". און אויך די פשוטע איינוווינער קאָנען גוט העברעיש, עס זענען דאָ צווישן זיי אַזעלכע, וואָס פאַרשטייען אייראָפּעישע שפּראַכן, אויסער דער פוילישער שפּראַך, וואָס עס איז נישטאָ קיין איינער, וועלכער זאָל נישט קאָנען לייענען אָדער שרייבן פויליש...".

אייניקע פון אָט די געלערטע און גדולים האָט נאָך פרץ אַליין גוט געקאָנט. און פון די איבעריקע האָט נאָך געשוועבט דער גייסט איבער דער אָריגינעלער שטאָט זאַמאָשטש.

פרצעס אַ בן-עיר, וואָס וווינט זינט פיל יאָרן אין אַמעריקע, האָט דאָ נישט לאַנג איבערגעגעבן פסח קאַפּלאַנען אייניקע אינטערע-סאַנטע ערינערונגען וועגן פרצן אין זאַמאָשטש. ער דערציילט וועגן דעם אַפּיקורס יעקב רייפמאַן, וואָס האָט געוווינט אין שעברעשין

אַרום זאַמאָשטש [אין שעבערשין, פּידוע, האָט פּרץ יינגלווייז געלערנט]. „כ׳האָב אים [י. רייפמאַנען] נישט איינמאָל געזען. ער איז געגאַנגען אין אַ לאַנגער זשיפּיצע מיט ווייסע זאָקן און אָפענע שיכלעך, און אויפן קאָפּ האָט ער געטראָגן אַ ברייט חסידיש היטל, אָבער אין שטאָט האָט מען אים גערופן „יענקעלע רייפמאַן״ און מ׳האָט אים גע-האַלטן פאַר אַ טמא. אין זאַמאָשטש היגטערן שטאָט איז געווען אַ פעסטונג, ווו עס זענען פון אַלטע צייטן געבליבן טיפע גראָבנס. אָט דאָרטן פלעגט קומען יעקב רייפמאַן מיט זיינע תלמידים, פּרץ, געליב-טער און שיפּמאַן, און שעהן-לאַנג רעדן וועגן תורה און השכלה. יעקב רייפמאַן פלעגט זיצן ביי זיך אין שטוב גאַנצע טעג און לער-נען און שרייבן. פּרנסה פלעגט געבן אַביסל דאָס ווייב און אַביסל האָבן אונטערגעשטיצט די משכילים און תלמידים. ווען איך בין אַלט געווען—דערציילט פּרצעס בן-עיר—15 יאָר, איז יעקב רייפמאַן גע-שטאָרבן. איך געדענק נאָך ווי היינט, ווי שיפּמאַן איז אַרומגעגאַנגען איבער די קראָמען און געשריגן: „יעקב אָבינו לא מת!״ און אויפגע-פאָדערט די יידן צו פאַרמאַכן די קראָמען לכבוד דעם גרויסן נפטר. אַסך יונגעלייט זענען געפאָרן קיין שעברעשין אויף דער לוויה און איך האָב אויך אַרויסגעגנבעט ביי מיין טאַטן אַ האַלבן רובל און בין מיטגעפאָרן״ (פסח קאַפּלאַן אין ביאַליסטאָקער „דאָס נייע לעבן״, 1929 יובליי-נומער, נומ. 3000).

פּרץ איז שוין געקומען מיט אַ דור שפּעטער. ער האָט אויפגע-נומען זייער השפּעה, אָבער באַוויזן צו גיין ווייטער. פּרץ דערציילט וועגן דעם אין „מיינע זכרונות״ (ז. 86): „איך קריך קוים אַריין מיט אַ פוס אין דער „באַוועגונג״ [פון דער השכלה]״... „אינם לעפל וואַרעם וואַסער ווער איך נישט דערטרינקען״... „געווען ביי אונז אַ דוד שיפּ-מאַן..., וואָס האָט זיך אַ קראָם געעפנט מיט שרייב-געצייג און השכלה-ספרים אַלס צולאָג, און איז דאַצו לערער געוואָרן פון לשון-קודש, — פון דוד שיפּמאַנס „פּקוד, פּקדתי״ אַנטלויף איך, ווי פאַר פייער! לאַנג-ווייליק! ביים קליינעם הויקערל שטערן, דעם גרויסן שטערנס אַ זון, וואָס איז געקומען לערנען דייטש פון אַלענדאָרפף אַרויס... לערן איך פראַנצויזיש-פּראָפּעראַנץ-שפּיל. אַ מענטש איז נישט מחויב צו וויסן, ווי אַ שטיוול הייסט אויף כמה לשונות״... דעם ערגסטן איינדרוק מאַכט אויף מיר יעקב רייפמאַן. אַ מענטש געפינט גרייזן אין תנ״ך, מער ראשי-תיבות, ווי אין „פּרי-מגדים״, און וואַשט זיך נישט מיט אַ קוואָרט, וואָס האָט

אַ געשפּרונגענע ראַנד און טראָגט אַ טלית-קטן ...מיך אָבער באַשעפטיקן „דברים העומדים ברומו של עולם“... „הוויה“ און „יצירה“... נאָך וואָס האָט גאָט די וועלט באַשאַפן („מיינע זכרונות“ ז. 107).

דאָס איז דער באָדן, אין וועלכן עס האָט זיך געוואָרצלט פּרצעס יידיש וועזן, זיין מהות און גייסט.

און „אָט, מיין וועלטל ווערט רייכער... עס ציט פון שטאָט אַרויס און אַנעקסירט דעם אינזשענערנעם גאָרטן... אַ „גוייש-פּאַרשלאָסענער גן-עדן“... שפּאַצירט מען אַמאָל איבערן שאָסיי, לאָזט מען זיך, ביים אינזשענערנעם גאָרטן, אַראָפּ אין ראָוו אַריין און מען קוקט אין גאָרטן אַריין מיט גרויס גלוסטונג... מען שטעקט די קעפּ, מיט די ברענענדיקע אויגן, צווישן די שטאַכעטן אַריין וואָס-טיפער... זעט מען ביימער און ביימער און אַלייען... און דאָס ווייסע הויז, וואָס בלאַנקט פון די גרינע ביימער אַרויס... און דאָס דורכפלאַטערן פון ווייסע קליידער, וואָס די דאַמען, וואָס קומען אַמאָל אין שטאָט אַריין, שפּאַצירן באַלייגט מיט קווייטן. — — — די פּאָלקאָוואָי מוזיק קומט און שפּילט פאַרן הויז... אינעווייניק אין הויז ווערט געטאַנצט... — — — מאַנכמאָל, אין שטילע אָוונטן, הערט מען פון הויז אַרויס פּיאַנאָ-שפּיל... מיכל, אונזער קאַפּעלמייסטער פון די קלעזמער, מיין שפּעטערדיקער יואל פון „וואָס אין דער פידעלע שטעקט“, שטאָלפּערט שוין (זעלטן גאָר אינגאַנצן ניכטער) איבערן ראָוו מיט דורשטיקע אויגן און פאַנגט מיטן געשפּיצטן אויער די מוזיק... פון דער מוזיק, זאָגט מען, מאַכט ער מאָראַלישע שטייגערס צום באַדעקנס, מאַרשן צו די חופּות און פרייל עכצער צו דער ,וויעצערע‘...“

די אינזשענערן ווערן אָפּגערופן, דער אינזשענערנער גאָרטן ווערט געעפנט פאַר דער באַפעלקערונג. „דער גן-עדן איז אָפן, ער פאַרברייטערט מיין קינדישע וועלט. שפּעטער וועל איך צו אים צונעמען אַ שטיק זאַקסישן גאָרטן פון וואַרשע און די רבישע גערטלעך פון סטרוקאָוו און ביאַלע און מאַכן אַ רעזידענץ פאַר אַ יידישן גביר אין צפת...“ („מיינע זכרונות“, ז"ז 114—122).

ווי נישט ענלעך איז געווען די אַמאָליקע שטאָט זאַמאָשטש מיט אירע יידן און נישט-יידן, מיט איר אויסזען און לעבנס-שטייגער צו די אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך אין ליטע און אין וואָלין, וואָס האָבן אויפגעהאָדעוועט דורות יידישע שרייבער, וועלכע האָבן געשאַפן די יידישע ליטעראַטור. „ערגעץ אַנדערש — שרייבט פּרץ — פילדערט,

רוישט. חסידים שמייסן משכּילים אויף קאָנקאָרדאַנציעס, — משכּילים שרייבן מיט איין האַנט שירים בשבח ההשכּלה און וועגן די פיר צייטן פון יאָר, און אָדעס, דאַנק-און לויב-געזאַנגען צו דער ממשלה פאַר איר חסד צו כּנסת-ישראל, און מיט דער צווייטער האַנט — מסירהלעך אויף די שוואַרצע... און אַ מלחמה מיט תּקיפים און קהל, אַ מלחמה מיט רביס, אַ מלחמה מיט חסידים, מיט רבנים... ביי אונז — פון דעם אַלעם קיין צייכן" („מיינע זכרונות", ז. 85).

באמת, אַ וואונדערבאַרע, טיף-אייגנאַרטיקע יידישע שטאָט, מיט סטיל און כאַראַקטער, מיט גאַנצע און געבראָכענע ליניעס, מיט וועגן אין דער רייכער יידישער גייסטיקער געשיכטע, און מיט אויסקוקן, פּערספּעקטיוון און סינטעטישע אויסוועגן. און ווען מען פאַרטיפט זיך אין דעם יידישן זאַמאָשטש, וואָס פּרץ האָט פונסניי אַנטפּלעקט פאַר אונז אין זיינע זכרונות, — ווערט פאַר אונז פאַרשטענדלעכער פּרץ גופא, פּרץ מיט זיינע אויפבליצן און געהיימנישן, מיט זיינע יידישע און אַלמענטשלעכע מאָטיוון, מיט זיינע ווידעראַנאַנדן, מיט די „פּראָבלעמען און קאָנטראַסטן, אויף וועלכע עס וויקלען זיך אַלע זיינע שריפטשטע-לערישע ירידות"...

נישט אומזיסט האָט זיך פּרץ אַזוי לאַנג געטוילט אין זיין זאַ-מאָשטש, ווען ער האָט געזוכט און געוואָלט געפינען דעם שליסל צו זיך און צו זיינע ווערק.

ב

אין זאַמאָשטש איז פּרץ געבוירן געוואָרן און אין זאַמאָשטש האָט פּרץ ביזן 38—39-טן יאָר פון זיין לעבן, מיט גאָר קליינע הפסקות, כּסדר געוווינט. און נישט נאָר פּרץ, אויך זיין מוטער, זיין זיידע און עלטער-זיידעס (פון מוטערס צד) זענען געבוירן און אַלע זייערע יאָרן אָפּגעלעבט אין אָט דער וואונדערבאַרער, אָריגינעלער פּרי-ציש-אינטעליגענטער שטאָט.

זאַמאָשטש האָט זיך טיף איינגעשניטן אין פּרצעס עמפּינדלעכער נשמה און געבליבן לעבן אין זיין פאַנטאַזיע אויף צענדליקער יאָרן נאָך דעם, ווי ער האָט די שטאָט פאַרלאָזט, און אויף שטענדיק.

ווען פּרץ האָט אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געפּרוּווט אין זיין ווערק „מיינע זכרונות" (געשריבן אין די יאָרן 1913—1914)

צו געבן „אַ שליסל צו זיין שייער” און נאָכגעזוכט די קוואַלן פון זיין שאַפן און די כאַראַקטער-שטריכן פון זיין פערזענלעכקייט, האָט ער זיך, זיין גאַנץ וועזן און פיזיאָנאָמיע אַדורכגעפלאָכטן מיט אָט דער טיף-אייגנאַרטיקער שטאָט, מיט אירע גאַסן און מויערן, מיט איר מאַרק און בית-המדרש, מיט אירע יידן און נישט-יידן, מיט די לעגענדעס און געשטאַלטן, וועלכע האָבן אין וואָר און אין טרוים געלעבט דאָרט. און נישט נאָר דעם זאַמאָשטש פון זיין צייט האָט פרץ אַזוי טיף און אייגנאַרטיק געזען און געשפירט. פרץ האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן, צו 61—62 יאָר פון זיין לעבן,—ווי אַמאָל אין זיין קינדהייט,— אויפגענומען דורך זיינע געהירן אויך דאָס זאַמאָשטש פון אַמאָל, פון גאָר אַמאָל, פון דורות און דורות פאַר אים. פרץ שרייבט וועגן דעם אין די „זכרונות”: „אין די ,זעענישן' פון דער היים, וואָס איך האָב ווירק-לעך מיט אייגענע אויגן געזען, מישט זיך אַריין דאָס געהערטע, דאָס עלטערע זאַמאָשטש, פון וועלכן נאָר מיין אויער האָט פאַרנומען”(ז.39). פרץ האָט שוין געטראָפן זאַמאָשטש אין דער ירידה. שוין אויס פעס-טונג, שוין חורבנות אַרום. זכרונות, איבערבלייבענישן פון אַמאָליקע צייטן... אָבער גאָר לייכט בויט זיך פונסניי אויס, אַדאַנק די לעבע-דיקע לעגענדעס, וואָס שוועבן אַרום, דאָס אַמאָליקע „זאַמאָיסקעס זאַ-מאָשטש”, פון וועלכן ער האָט אין פריער יוגנט געהערט,—„זאַמאָשטש נאָך אַלס פעסטונג אין איר מאַכט, פראַכט און אַרומגעוואָרפענער שרעק... אַרום—נישט פאַרלאָזטע, נישט אָפגעשיטע, נישט אָפגעשטאָ-כענע וואַלן; צווישן וואַלן און וואַלן—פאָסן מיט וואַסער; טיף קלאָר וואַסער...”. און צוזאַמען מיטן אַמאָליקן זאַמאָשטש קומט אויף פאַר אים זיין עלטער-זיידע, לייבושל סטאַראָסטער, וואָס „האָט זיך געפירט ווי אַ שררה, געטראָגן זיידענע זאָקן, גערעדט דייטש ווי אַ וואַסער”, מיט דער עלטער-באָבען, וואָס האָט אַ געוועלבל געהאַט, אַ גרויס גע-שעפט פון קאָלאָניאַל-סחורה, טאַקע מכל טוב און—מעבר לים... „סחורה פון לייפּסק...”. אויך דאָס יידישע זאַמאָשטש איז ביי פרצן אין די געהירן ווי אַמאָל: „בראָמען זענען נאָך בראָמען געווען... די לובליי-נער בראָם איז ווי-זאַ-ווי צו די בית-המדרש-פענצטער...” און „אין בית-המדרש צוויי גראָע טויבן, צווילינג-ברידער... זיצן אין בית-המדרש שטאָט ביי שטאָט, מיטן רוקן צום שולחן, מיטן פנים צום אָרון-קודש... און וורקען, אויב זיי בלייבן עטוואָס לענגער נאָכן דאַוונען, ווי די טויבן, וועגן אַלטע צייטן”. „און איך—דערציילט פרץ—בין שוין

ביים שולחן, האַלט שוין די אויערן צווישן די גראָע קעפּ...״. „אַ שפּאַס אַמאָליק זאַמאָשטש!״.

נאָך גאָר אין דער יוגנט האָט פּרץ אָנגעהויבן מיט יידישע האַלב-בדחנישע לידער-קופּלעטן, געווידמעט זאַמאָשטשער פּאַסירונגען— „זאַמאָשטשער פּאָזשאָנדקעס״,—און אויך לסוף פון זיינע יאָרן האָט ער פאַרענדיקט מיט דער פּאַרטיפּטער, עכט-פּרצישער ערינערונגס-פּאָעמע „מיינע זכרונות״, וואָס ס'איז נישט באַשערט געווען, זי זאָל זיך אויס-שפּרייטן ווייטער אויסער דער שטאָט זאַמאָשטש. אויך אין פיל אַנדע-רע ווערק, וואָס פּרץ האָט געשאַפן צווישן דעם נישט-זיכערן אָנהויב און איבערצייטיקן סוף, איז זאַמאָשטש געווען ביי פּרצן דער נישט-אויס-שעפּנדיקער קוואַל פאַר זיין שאַפן, פאַר זיינע וויזיעס.

זאַמאָשטש איז אין פּרצעס פאַנטאַזיע שפּעטער אַלץ-מער דער-הויבן געוואָרן. „אין דער ערינערונג—זאָגט פּרץ וועגן זאַמאָשטש אין די „זכרונות״ — ווערט אַלץ פאַרפיינערט און גערייניקט״ (ז.37). „גע-בוירן און דערצויגן אין זאַמאָשטש, מוז איך אום זאַמאָשטש צו זעען פאַרטריבן ווערן דריי מיילן וויט—קיין שעברעשין. ערשט אין דער הילצערנער שטאָט... ערשט אין נידעריק-געבויטן, שינדל- און אויך שטרוי-געדעקטן שעברעשין פלאַנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פאַר מיינע פייכט-פאַרבענקטע אויגן, מיין געמויערטע דריי-שטאָקיקע אייזן-און דאַך-ציגל-געדעקטע היים... וואָס ציט זיך נישט אויס אין דער לענג, „ווי אַן אָפּגעשטאַנענער פיש״, נאָר מוז, צווישן וואַלן געדרענגט, וואַקסן אַרויף צו דער הויך. איך האָב געמוזט באַקומען צו זעען דאָס אומגעלומפּערטע הילצערנע מיסגעבורט פון שטאָט-זייגער אין שעברע-שין,—איך זאָל דערפילן די גאַנצע הויכע פּראַכט פון מיין היימישן זייגער-טורם, וואָס קראַצט, ווי מיר האָט זיך דעמאָלט געדאַכט, די וואָלקן! און געמוזט באַקומען צו זעען דאָס שטיק „ברכי נפשי״ אַרום שעברעשין, די „לבשו כרים הצאן״ — דאָס גרינע טישטעך, באַפלעקט מיטן בהמהשן געל און רויט, מיטן בריקל צום וואַסער און צו דער, פון דער עלטער פאַרשוואַרצטער און פון מעל פאַרווייסטער, וואַסער-מיל,—איך זאָל באַמערקן און קאָנען אָפּשאַצן דעם באַזונדערן חן פון אונזער „אונטערן פעסטונג״, וואָס איך האָב איבערגעגעבן אין „משיחס צייטן״, פון קליינע פאַרשאָטענע שפּאַציר-פּלעצער צווישן וואַלן, אין דער

באַהאַלטענער „אוציעצקאַ", ווו איך האָב געלאָזט שפּאַצירן דעם קאַצ-קער און בעלזער אין „שהשמחה במעונו" (ז"ז 38—39).

נאָך אין „מאָניש", אין זיין ערשטן געדרוקטן ווערק אין יידיש, לעבט פּרץ פאַר אונז אויף זיין זאַמאָשטש, איבערגעדיכטעט אין זיין שעפערישער פאַנטאַזיע. „אַ קונץ היינט צו זיין אַן עילוי?—זאָגט פּרץ—שפּעטער, אַלס „מאָניש", פאַרזעץ איך בעסער אין יענע צייטן אַריין... ווען —

גענעבט האָבן די אַלטע בעלי-בתים,
מעשענע ברילן, זילבערנע בתים,
גאָלדענע עטרות, אייזערנע מוחות...
אַנדערע יאָרן, אַנדערע פּוחות... („מיינע זכרונות", ז. 78).

און אויף אַן אַנדער אָרט אין „מאָניש" געפינען מיר אַזעלכע שורות, ווו עס פלעכט זיך אַריין אין דער פאַנטאַסטישער מעשה אַ שטיק זאַמאָשטש:

אינם שטעטל איז געוועזן
פון קדמונים אַ מפּולת:
דאָרטן פלעגן לצים וווינען,
מוזיצירן, מאַכן קולות... („מאָניש").

און פיל שפּעטער, אין אַ 20 יאָר אַרום, פלעכט פּרץ אַריין אין זיינע „דריי מתנות" די מעשה מיטן קאַנטאַניסט, וואָס פלעגט זיך פאַרגנבענען אין בית-המדרש אַריין און וואָס מ'האָט אים שפּעטער גע-כאַפּט און „צווישן וואָך און בית-המדרש „סקוואָז סטראָי" געטריבן („מיינע זכרונות" ז"ז 58—59). און אַזוי ווייטער און ווייטער האָט פּרץ אַריבערגעפירט געשטאַלטן און ערטער פון זאַמאָשטש אין זיינע פאַרשידענע דערציילונגען. דעם זאַמאָשטשער „אינזשענערסקי-גאָרטן" האָט פּרץ נישט איינמאָל געמאַכט פאַר אַ רעזידענץ-אָרט פאַר זיינע העלדן פון די „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", און לסוף גענומען דעם אַלטן מאַרק, דעם מאַגיסטראַט מיטן זייגער-טורם, מיט די נישן פון דער מאַגיסטראַט-מויער, מיט די שטיין-בילדער פון אַלטפּוילישע ריטער און גייסטלעכע, מיט דעם הייזל מיטן גאַניק און מיט די טרעפּ אויבן גאַניק אַרויף—דירעקט פון מאַרק פאַר אַ סצענע אין „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק".

„איר האָט פּיליכט געלעזן—שרייבט פּרץ אין די ,זכרונות' — און געדענקט ,דער פאַרשאָלטענער ברונען'?". און ער דערציילט אויספירלעך

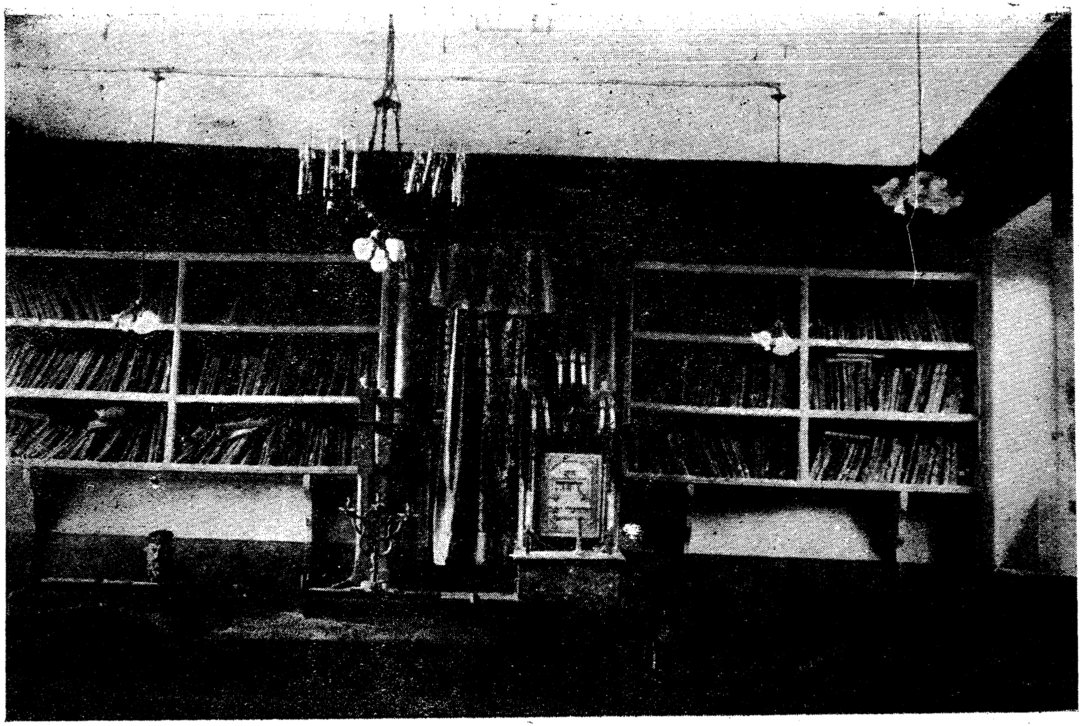

דער בית=מדרש אין זאַמאָשטש, ווו פּרץ האָט געלערנט
(אויפגענומען אין 1927)

„אין מיטן פון איין מאַרק-פּערטל שטייט אַ ברונעם, אונטער אַ הילצערנעם דאַך אויף פיר שווערע זיילן... אַרום ברונעם,—אַ צעמבּרינע פון באַלקן ביז דער ברוסט פון אַ דערוואַקסענעם מענטש... וואַסער ציט מען מיט שעפן אויף אייזערנע קייטן, געוויקלט אַרום אַ וואַל, וואָס באַוועגט זיך דורך איין „אומגעהויער גרויס" ראָד מיט שפּיצן... דאַכט זיך, אַן איינפאַך עניין פון אַ שטאָט-ברונעם — איז אָבער דער ברונעם „זייער, זייער" טיף, און אַז מען שפּאַרט זיך אָן מיט דער ברוסט אָן זוים פון צעמבּרינע און מען קוקט אַריין, גלאַנצט עפּעס אַ רעדל פון לוסטיקייט איבערן שוואַרצלעכן וואַסער—עפּעס אַ „וואַסער-שמייכל", וואָלט איך היינט געזאָגט... און אַז מען קוקט לענגער אַראָפּ, הייבט זיך אָן צו דרייען דער קאָפּ און עס כאַפּט אָן אַ וואונדערלעך גליסטונג אַראָפּ צום וואַסער-שמייכל, וואָס ציט אַראָפּ ווי אַ מאַגנעט. מען מוז זיך גוט איינהאַלטן און אָנהאַלטן, נישט אַראָפּצושפּרינגען... אַזאַ כישוף שטעקט אין דעם שוואַרצלעכן ברונעם-וואַסער, מיטן ציטע-ריקן שמייכל פון אויבן..." („מ. ז." 118).

זאַמאָשטש און פּרץ, — עס איז אַ וויכטיקע טעמע, וואָס וואַרט נאָך מ'זאָל זי גענוי און גרינטלעך באַהאַנדלען. קיין שום אַנדערער ייד׳ישער דיכטער איז אַזוי טיף נישט פאַרוואָרצלט געווען אין זיין געבוירן-שטאָט ווי פּרץ, ביי קיינעם האָט נישט פאַרנומען די היים אַזאַ גרויסן אָרט, ווי ביי פּרצן, וועלכער איז ביי פיל פאַרוויגט געוואָרן פאַר אַן אַבסטראַקטן, געדאַנקלעכן און ווייניק-רעאַלן קינסטלער. זאַמאָשטש, איך דאָס קאָנקרעטע רעאַלע זאַמאָשטש, שרייט אַרויס פון פּרצעס שאַפן.

און ביז-גאָר אינטערעסאַנט זענען די ווערטער, וואָס פּרץ האָט באַגלייט זיין ערשטן באַנד זכרונות: „עס שליסט זיך אויף דער היימי-שער אוצר פאַר סקיצן און בילדער. אַלץ וואָס איך זע אין דער פרעמד, אַלץ, וואָס איך באַגעגן אין שטעט און שטעטלעך, אויף וועג און שטעג, זע איך און פאַרש, אָבער איך פיל עס נישט אוממיטלבאַר". און פּרץ פרעגט דערביי זיך אַליין: „איז מיין נשמה האַרטער געוואָרן און קאָן אין אַנדערער נישט אַריינפליסן, צוריקצוקומען רייכער, פאַר-ביקער און פאַרשטענדיקער? אָדער האָט מען, איסער דער פאַרמיטלונג פון די חושים, צום נישט-היימישן, צו דער נישט-קינדישער וועלט קיין צוטריט איבערהויפּט?" (דאָרט, ז. 134).

פרק זאָגט אין זיינע זכרונות, אַז ער גיט פאַר דעם לעזער „אַ בינטל שליסלען צו זיינע זאַכן". בעיקר זענען די נישט פאַרענדיקטע זכרונות—אַ בינטל שליסלען צו דעם עלעמענט זאַמאָשטש אין פרצעס שאַפן, און צום עלעמענט פון וואָר, פון היימישן באָדן, פון אייגענע וואָרצלען אין פרצעס דיכטונג.

פרק אַליין האָט טיף אויפגעפאַסט זאַמאָשטש אין זיך, זאַמאָשטש אין זיין שאַפן.

אָט זענען איינצלנע בולטע, שאַרפע שטריכן, וואָס זענען געצייכנט דורך פּרצן:

„אַ קינד אַ יידישס, אין פעסטונג געבוירן, פון וואַלד און פעלד מיט מויערן און טאָלן אָפּגעגרענעצט, אויף טויערן פאַרמאַכט... שוין היפש דורכגעפּלט „ברכי נפשי" און אַנדערע ביבליש-פּאָעטישע נאַטור-באַשרייבונגען און האָב נאָך קיין וואַקסנדיק גרעזל נישט געזען..."

„איך וועל שוין האָבן דורכגעפּילט דעם גאַנצן סוד, מיט זיין גאַנצער טיפקייט און דערהויבנקייט פון סנה און מדבר, — און ווייס נישט, וואָס סטעפּ איז און האָב נאָך קיין דאָרן, קיין שטעגל פון עפּעס, וואָס וואַקסט, נישט געזען..."

„זאַמאָשטש—פון אייביק אויף אַן „עיר מלאה חכמים וסופרים",—געווען אַ שטאָט פון תורה, און „ווו תורה—דאָ חכמה" (מיינע זכרונות ז. 78), „ווען „הנצנים נראו בארץ"—עס הויבט אָן שפּראָצן אין פּוילן-לאַנד, און דאַרפן זיך באַווייזן נייע שפּראָצונגען, איז (נאַטירלעך, אויסער וואַרשע) זאַמאָשטש די שטאָט מיט פולן רעכט אויף ביכורים".

„די השכלה, אַז זי וועט זיך באַווייזן, וועט ביי אונז קיין אַסימילאַטאָרישע פאַרבן נישט טראָגן. ...אין גאַס וואַרטן אויף אונז די אומות-העולם נישט... קליין-פּאַריז (זאַמאָשטש) איז אַ באַזונדער, שאַרף-אָפּגעגרענעצט וועלטל. עס פאַלט גאָרנישט איין זיך מיט עמעצן צו מישן, און עס איז נישטאָ מיט וועמען! אַ באַזונדער יידיש-בעל-הביתיש קעניגרייך".

„די בת-מלכה השכלה וועט ביי אונז קיין שטאָך אַרבעט נישט האָבן. עס וועט זיין אַ ראָמאַנטישע זאַך. יינגלעך וועלן אַרומגיין אין מאַרק און דעקלאַמירן ביים שיין פון דער לבנה: „ציון, ציון", „החמלה", „יונה הומיה"—און דערביי וואַרפן פאַרבענקטע אויגן אין די געוועלבער אַריין, ווו כלה-מיידלעך זיצן..." (דאָרט 91)

„אַ מתנגדישע שטאָט, אַ מתנגדישער בית-המדרש".

„מיט דער צייט הייבט זיך אָן צו בלעזלען אויפסניי... השכלה! צו „בלעזלען", ווייל ביי אונז אין קליין-פּאַריז וועט דער פּראָצעס נישט זיין געפערלעך, גאָר אָן אַ הויכער טעמפּעראַטור. און אַז איך און מיין חבר יחזקאל וועלן זיך מיטאַמאָל, אין אַ שיינעם העלן פרייטיקדיקן טאָג, באַווייזן זיך פלוצלינג אין גאַס, אויף די פּאָדציעניעס, אָנגעטון „דייטש", אין מאַרינאַרקע, און אַז מיין חבר יצחקל וועט אַריין אינם ביי-געעפנטן פּראָגימנאַזיום, וועט צו קיין עקסצעסן קעגן השכלה נישט קומען... דער השכלה-פּראָצעס וועט דורכגיין, ווי ווייט מעגלעך, שטיל, די געבורט אָן גרויסע ווייען,—די הימלישע טאָכטער וועט נישט אָפּ-גענומען ווערן מיט צוואַנגען, — דאָס קעפּל איז גאָרנישט אַזוי גרויס, און קיין ערשטלינג וועט עס נישט זיין..." (דאָרט 77).

דאָס זענען די „שאָטן און שטראַלן", פון וועלכע פּרצעס „אינער-לעכקייט האָט זיך אויסגעוועבט".

און דאָ קומט דער פּרצישער סך-הכל פון זיינע ערינערונגען:

„פּראָבלעמען און קאָנטראַסטן—דאָס זענען די צוויי וואַלצן, אויף וועלכע עס וועלן זיך וויקלען אַלע מיינע שריפטשטעלערישע יריעות... עטישע קאָנטראַסטן-בילדער, — טרויעריקע דעקאַדאַנסן פון חסידיזמוס, חורבות פון וועלט-אָנשויונגען... דראַמען און טראַגעדיען מער אין ברע-נענדיקע אָדער [איידער?] זיך לעשנדיקע געהירן...

אַ קליין, קליין ביסל נאַטור...

איך האָב זי אין אוצר אַזוי ווייניק; איך האָב זי אין דער יוגנט, וואָס שפּייזט די שפּעטערדיקע יאָרן, אַזוי ווייניק געהאַט — — —" (דאָרט, 109).

און פּרץ „לויפט פון יידישן אין גויישן בית-המדרש אַריין". „דער יצר-הרע איז גובר, אַזוי ווי ביי מאָנישן". „צו גרויס איז מיין דורשט צו „קענטעניש", איך זאָל מיך זעצן סילאַביזירן!... איך לעז [אין דער גרויסער פּריוואַטער ביבליאָטעק] כסדר... און די ביכער זענען אויס-געשטעלט אָן אַ סדר, אַ תוהו-ובוהו פון ביכער. ראָמאַנען און וויסנ-שאַפטלעכע זאַכן. אויסגעמישט און צעוואָרפן...— — —איך זוך קיין ספּור-המעשה נישט. איך לעז אויך קיין נאַטור-באַשרייבונגען נישט, זיי דער-מאַנען מיך אָן גאָרנישט. וועקן אין מיר קיין בילדער נישט!... דער עיקר ציען מיך און נעמען מיך די דיאַלאָגן—די „שטיקלעך מיט די פּאַסיקלעך", ווי עס האָט דעמאָלט ביי מיר געהייסן, ווו מענטשן רעדן. יעדעס פּאַסיקל האָט מיר אויסגעזען, ווי אַ שפּעטל אין אַ

מענטשלעכער נשמה — — — גאָט, ווי גרויס די וועלט איז, ווי פאַרשידנאַרטיק און וויפל שכל, וויפל גייסט... און פּלוצלינג: אַלץ מאַטעריע! (האַרטמאַן). קיין פרייער ווילן! (צענדליקער בראָשורן). און קאַרל פאָגט: דער געהירן „אַרבעט אויס געדאַנקען, ווי אַן אַנדער גליד—שטונגען...״ (דאָרט, 128—130).

„אַנגעפּולט אַ שייער, און דערלאַנגט דעם שליסל״...

ג

לעבט פּרץ אין איצטיקן זאַמאָשטש? איז קענטיק פּרצעס השפעה אויף זאַמאָשטש פון היינט?

ביי די אומות-העולם וואָלט די געבוירן-שטאָט פון אַזאַ קינסטלער ווי פּרץ געווען פול מיט זיין זכר: אַ דענקמאָל, אַ גאַס אויף זיין נאָמען, און דער עיקר—אַ מוזיי, ווו ס׳וואָלט געווען אויפגעזאַמלט און אויפגעהיט אַלץ, וואָס האָט וואָסער ס׳איז שייכות צום דיכטער, צו זיין לעבן און שאַפן. וועגן דעם אַלעם איז אין זאַמאָשטש קיין שפּור נישטאָ. פאַראַן נאָר אַ יידישע ביבליאָטעק און אַ יידישע שול אויף פּרצעס נאָמען—און דאָס גאָר, אָבער פּרץ-ביבליאָטעקן און פּרץ-שולן זענען דאָ אין פיל שטעט און שטעטלעך. פאַרדריסט, וואָס מען דערפילט נישט פּרצן באַלד ביים קומען קיין זאַמאָשטש. אָבער דאָס איז נאָר דער ערשטער איינדרוק, גייט מען זיך אָבער אַדורך איבערן שטאָט הין און צוריק, באַגעגנט מען זיך מיט אייניקע יידן, און דער עיקר — מיט די אנשי-שלומנו, וואָס לעבן אין דער שטאָט, דאַן הויבט זיך אָן פונאַנדערצעוויקלען אַ ברייט בילד פון פּרצן אין זאַמאָשטש.

פאַראַן נאָך איצט אין זאַמאָשטש פּרצעס אַ שוועסטער — העסיע גאָלדשטיין, אַ ברודער — יונה-יהושע — און אַ פעטער — שמואל-לייב לעווין (דער ברודער פון פּרצעס מוטער—ריוועלען) און אויך אייניקע פּרצעס חברים, באַקאַנטע און פאַרערער. יעדער איינער פון זיי איז צופרידן, ווען מען ווייזט אַרויס אַ ספּעציעלן אינטערעס צו זייער פּרצן.

שמואל לעווין — אַ ייד פון איבער 80, אויף אַ פינף יאָר עלטער פון פּרצן. ער וווינט אין דעם הויז, ווו ס׳האָבן געוווינט די דורות פון דער פּרץ-משפּחה. (אין דעם זעלבן הויז וווינט פּרצעס

שוועסטער. אין דעם זעלבן הויז עקזיסטירט נאָך די קראָם, וואָס איז אַריבער בירושה צו פרצעס שוועסטער פון די עלטערן. דאָס הויז גייט אַרויס צום מאַרק, וואָס פיגורירט ביי פרצן אין די ווערק און אין די זכרונות אַזוי פיל מאָל. אַן אַלט הויז מיט די אייגנאַרטיקע „פּאָדציעניעס" אַ יום.) איך טרעף אים אין זיין שטוב ביי אַן אָפענער גמרא. ער ווייסט, אַז לייבושל איז ביי „זיי" אַ גאַנצער יש, אָבער ער פאַרשטייט עס נישט פאַרוואָס. אָבער דאָך שמועסט ער גערן און ענטפערט אויף פראַגעס. — ער שמועסט אַזוי פון ספר אַרויס. זיין (און פרצעס מו-טערס) פאָטער שלמה-הירש איז געווען אַ גרויסער גביר, געהאַט אַ „בלאַוואָטנע האַנדל". די מוטער חנהלע איז געווען אַ צדיקת. וועגן זיי דערציילט עס פרץ (אין זיינע זכרונות ז. 9) די מעשה, ווי דער זיידע איז געקומען צו אַ גראָשן פון דאַנציק, געשיקט רופן שבת נאָך הבדלה די בעלי-חובות און געזאָגט צו זיי: „נעמט אייך צו אַלץ, וואָס אין שטוב". די באָבע חנהלע האָט אויסגעטון די צירונג און גע-לייגט אויפן טיש, געעפנט די שאַנק מיט זילבער און גאָלד, אַריינגע-בראַכט די חפצים פון אַנדערן שטיבל... קיינער האָט אָבער נישט גערירט. די באָבע האָט איר קראָם געהאַט, האָט מען פון קראָם גע-לעבט, איינציקווייז די חובות באַצאָלט מיט פראָצענט, און קינדער אויסגעגעבן". דאָס בילד פון דער באָבען איז, אגב, פאַרבליבן ביי די קינדער (עס ווערט דאָ רעפּראָדוצירט). יהודהן (פרצעס פאָטער)—דער-ציילט שמואל-ליב לעווין—האָט מען גענומען פאַר זיין שוועסטער רי-וועלען פאַר אַ גוט יינגל, אַ ניידענער יונגערמאַן געווען, מ'האָט געגעבן נדן 400 טאָלער (נישט קערבלעך!—גיט ער צו). אויך דעם צווייטן איידעם האָט מען געקויפט פאַר 400 טאָלער, ר' משה עפשטיין (גע-וועזן רב אין זאַמאָשטש, אין ביישטאָט, געמאַכט אַ ספר „בית משה"). ער, שמואל-ליב, האָט אַמאָל געוויזן לייבושן „אַ-בע-צע", האָט ער באַלד שוין געקענט בעסער פון אים. לייבושל איז אַלט געווען אַ 12 יאָר, ווען מ'האָט אים געשיקט לערנען קיין שעברעשין צו ר' פנחסלען. ער האָט דאָרט געלערנט אויך ש"ך און תומים. דער מלמד האָט אויף אים געזאָגט: „ער וועט זיין אַ רב אָדער אַ דאָקטאָר", דער פאָטער לייבושלס, יהודה, איז אויך געווען משוגע—גיט צו ה' לעווין. פרצעס ערשטע פרוי איז געווען אַ קענערין. אַז מ'האָט געפרעגט ביי איר פאָטער, גבריאל-יהודה ליכטנפעלד, וועגן איר בילדונג, האָט ער געענט-פערט איראָניש: „וויפל זי קען? זי ווייסט, אַז שילער איז נישט פון

די פיר פיסיקעס!״. לייבושלס מוטער, ריוועלע, איז געווען זייער אַ פרו-
מע, אָפּגעגעבן אַ העלפט פון איר עסן אָרעמע לייט. זי האָט לייבע-
לען שטאַרק ליב געהאַט און זי האָט אַסך תהלים געזאָגט, ער זאָל
פרומער ווערן. לייבוש איז געווען אַ הפקר-מענטש. האָט ער פאַרדינט
אַ קערבל, האָט מען געקאָכט אַ זופּ פון אַ פלאַש ווייַן—און אויף מאָרגן
גאָרנישט געהאַט. ווען לייבוש איז געווען אין וואַרשע, האָט ריוועלע
מיטגעגעבן מיט אים, לעווינען, אַ טעפּל פּוטער מיט נאָך זאַכן. ער
האָט אים אינדערפרי די פּוטער צוגעשיקט, און ווען ער איז געקומען
צו לייבושן בייטאָג, איז שוין פון דער פּוטער קיין זכר נישט געווען...
ער איז געווען אַן עילוי. זיינע געדאַנקען האָבן גיך אין אים געיאָגט.
ער האָט פיל געשריבן, און אויפן צווייטן טאָג צעריסן און פאַרברענט.
ער האָט געהאַט אַ בראָוואַר (ביר-ברויערײַ) אין זאַווערצאָסט. און די
מעשה מיטן פאַרקויפן חמץ?— פרעג איך ש.-ל. לעווין.— איז ליגנט —
זאָגט ער,—דאָס האָבן זיינע חסידים אויסגעטראַכט! ער איז געווען אַ
פרייער מענטש, נישט קרעמפּירט זיך מיט קיין זאַך. ער האָט געהאַלטן
דרשות פאַר יונגעלייט און עלטערע. געווען אַ בעל-מלאכה אין זאַ-
מאָשטש, האָט ער (לעווין) געהערט פון אים פרייע רייד. דאָס איז
געווען פון לייבעלעס דרשות. וועגן דער מסירה און וואָס פּרץ האָט
פאַרלוירן דאָס רעכט צו זיין אַן אַדוואָקאַט?—ס'איז געווען נאָך אַ פּרי-
וואַט-אַדוואָקאַט, האָט ער אים געמסרט, אַז ער פּראָפּאַגירט פּויליש. לײַ-
בעלע איז געגאַנגען מיט מיידלעך און גערעדט פּויליש. ווען מ'האָט
פאַרווערט לייבושן צו פאַרנעמען זיך מיט אַדוואָקאַטור, האָט אַ באַ-
קאַנטער פּוילישער אַדוואָקאַט געזאָגט: „ס'איז געווען איין גוטער
אַדוואָקאַט, האָט אים די רוסישע מאַכט אַרויסגעוואָרפן".

יונה-יהושע פּרץ — איז דער ייִנגסטער ברודער פּרצעס. ער
איז אַ גלענצנדער פּויליש-קענער, ער איז אַ שטאַרק-אָנגעזעענער מענטש
אין זאַמאָשטש, ער איז אַ פּריוואַט-אַדוואָקאַט, אַ גרויסער מומחה אין
יוריספּרודענץ, די פּוילישע אַדוואָקאַטן ווענדן זיך צו אים אָפט נאָך
עצות. ער איז אין שטאָטראַט, אין דער גמינע און אין אַלע חברות.
ער האָט אין זיך די זעלבע חריפות, וואָס פּרץ. ער רעדט פלינק,
אָפּגעריסן און בליצט דערביי מיט זיינע לעבעדיקע, שאַרפע אויגן.
— „וועגן לייבושן? ע, מ'קאָן דערציילן און דערציילן".

אָט איז אַ מעשה, וואָס די מאַמע, ריוועלע, האָט שטענדיק דער-
ציילט: לייבוש איז דאַן אַלט געווען אַ 2 יאָר, דער זיידע, שלמה-הירש

לעווין, האָט געהאַט די פּאַכט מיט אַ שותף. סליחות-צייט, ווען קיינער איז נישט געווען אין שטוב, איז דער שותף געקומען און צו צו דער קאַסע אין טיש-שופלאָד און אַרויסגעשלעפּט פון דאָרט געלט און פּאַ-פּירן. ער האָט קיין אַכט נישט געלייגט אויף דעם קינד, וואָס איז געווען אין צימער. אויף מאָרגן האָט לייבושל געוויזן אויף שטים-לשון — המ-המ-,ווי דער שותף האָט גענומען פון טיש. און נאָך אַ מעשה: ס׳איז געקומען אַמאָל צום זיידן אַ רב אין אַ שטריימל און גענומען פון דער ספרים-שאַנק אַ ספר. האָט לייבושל געשריגן: „נעם נישט! אַ גוי נעמט נישט אַ ספר!״.

וועגן פרצעס מלמדים דערציילט זיך אָן יונה-יהושע פאַרשידענע מעשיות. איינער פון די מלמדים, ווי נאָר ס׳איז צו אים אָנגעקומען אַ נייער תלמיד, האָט ער אים גלייך געגעבן אַ פּאָר פּעטש: „ביסט אַ בטוח, דו וועסט אָפּאַרבעטן!״ — האָט ער דערביי צוגעגעבן.

לייבושל האָט אַמאָל געהאַלטן אין חדר אַ ספרל, האָט דער רבי צוגענומען ביי אים דעם ספר און געזאָגט: „אַזוי ווי דו זעסט נישט דיינע אויערן, וועסטו מער נישט זען דעם ספר!״, איז לייבושל אַרויס-געשפּרונגען אויפן טיש, געקוקט אין שפּיגל און געזאָגט: „אָט זע איך מיינע אויערן, גיט מיר אָפּ דעם ספר!״. האָט מען אים אָפּגעשיקט קיין שעברעשין, אָבער ער פלעגט קומען צו לויפן צופּיס, געקראָכן אויף די דעכער, האָט מען אים אַראָפּגענומען די שיך, ווי פרץ אַליין דערציילט עס.

חתונה געהאַט האָט לייבוש צו 18 יאָר. די חתונה איז געווען אין גאַראַיעץ. שרהלע (ליכטענפעלד), אַזוי האָט געהייסן פרצעס ערשטע פרוי, איז געווען אַ געבילדעטע. זי האָט קאָרעספּאָנדירט מיט קראַ-שעווסקין. אָבער זי איז געגאַנגען אין אַ שייטל. פרץ האָט אַמאָל גע-כאַפּט דאָס שייטל און אַריינגעוואָרפן אין אויוון. לכתחילה איז לייבוש געווען פאַרנומען אין דער ברויעריי, שפּעטער, צו 25—24 יאָר (אין 1876), האָט ער געהאַלטן עקזאַמען אין „סיעזד״ (אין זאַמאָשטש), גע-קריגן אַ 2, אָבער דער פּאַרזיצער פון געריכט האָט געהייסן אים געבן אַ פּאַטענט. לייבוש איז געווען אַ גוטער אַדוואָקאַט, אויך אַ זעלטענער שאַך-שפּילער און אַ בריה אין פרעפעראַנס. ער האָט ליב געהאַט די אַדוואָקאַטור... יאָ, נאָך פאַר דער חתונה האָט לייבוש געוואָלט פאָרן קיין ווילנע אין דער ראַבינער-שול. וועגן דעם באַשלוס צו פאָרן שטודירן דערציילט פרץ אַליין אין זיינע „זכרונות״. ער איז אַרומגעגאַנגען

אין זאַמאָשטש פול מיט ספקות און געשטרעבט צו עפּעס אַנדערש. האָט ער זיך דאַן דערנענטערט צו איינעם ש. ה., אַ געוועזענער רעליגיע-לערער אין זאַמאָשטש, וואָס איז אַראָפּגעקומען ערגעץ פון ליטע. יענער הערט אויס פּרצעס „ספקות און פּיין” און ענטפערט: „ניציעוואָ, איר מוזט ווערן אַ לייט, אַוועק שטודירן! קיין זשיטאָמיר, קיין ווילנע... אַלע ספקות וועלן אָפּפאַלן, אַלץ וועט ווערן קלאָר, אַלץ וועט ווערן גלייך...”. און ש. ה. פאַרזעצט אויף די הוצאות פאַר פּרצן זיין גאָלדן קייטל און עס ווערט שוין באַשטעלט אַ פור. „איך פּאַק מיך בסוד-סודות, לייג מיך פרי מבלומרשט שלאָפן, מיטן פּעקל אונטערן קישן, איך וויל קיין אויג נישט צוטון. אַ פייף פון גאַס וועט זיין דער צייכן... איך לעש אויס דאָס לעמפל. געזעגן מיך מיט אַלע און אַלץ אין דער פינצטערער שטוב. אויפן האַרץ איז נישט אַזוי לייכט... אָבער איך מוז... ליג איך און דערהער אַ שטילן שאָרך פון צווייטן צימער. איך האָרך, שטיל עפנט זיך די טיר. שטיל, באָרוועס קומט אַריין די מאַמע, איך זע זי קוים ביים שוואַכן שיין פון דער לבנה אין פענצטער. זי שוועבט שטיל צו צום בעט, זעצט זיך קעגנ-איבער. קוקט מיר מיט ווייטיק אין פּנים אַריין... איך קען די אויגן נישט שליסן, איך מוז זי זען, און זען, ווי פון די אויגן אירע רינען שטיל, שטיל די טרערן... זי געזעגנט זיך מיט מיר... ווער האָט אויסגעזאָגט מיין סוד? אָבער זי וואַכט ביי מיר, אירע טרערן וואַכן. איך פאָר נישט”... (מ. ז. 133). „די מאַמע ריוועלע — דערציילט יונה-יהושע פּרץ — האָט געפאַסט אַ יאָר כסדר מאָנטיק און דאָנערשטיק, פלייש געגעסן נאָר פון שבת צו שבת, — לייבוש זאָל נישט פאָרן, ער זאָל נישט אַרויס לתרבות-רעה...

ער, יונה-יהושע, האָט געוואָלט אַמאָל זיך אויסלערנען דייטש, זאָגט צו אים פּרץ: „נאַ דיר 50 קאָפּיקעס און קויף אַ ביכל”. „און ווייטער?” — „לייענט מען, — האָט לייבוש געזאָגט — מען נעמט און מען לייענט!”.

פּרץ איז געווען אַדוואָקאַט ביי דער זאַמאָיסקי-אָרדינאַציע. ער איז געווען אַ חשוב ביי „נאַטשאַלסטוואָ”. דער פּרעזעס פון „סיעזד” פלעגט קומען צו אים שפּילן אין שאָך. זענען יידן אַמאָל אַריינגעקומען צו פּרצן, האָבן זיי זיך דערשראָקן... לייבוש האָט געהאַט שונאים, האָט מען אויף אים אָנגערעדט. דער זשאַנדאַרמסקי פּאָלקאָווניק האָט אויף אים געוואָרפן אַן אויג. ער רעדט „טענדענציעז” פּויליש אין גאַס, האָט

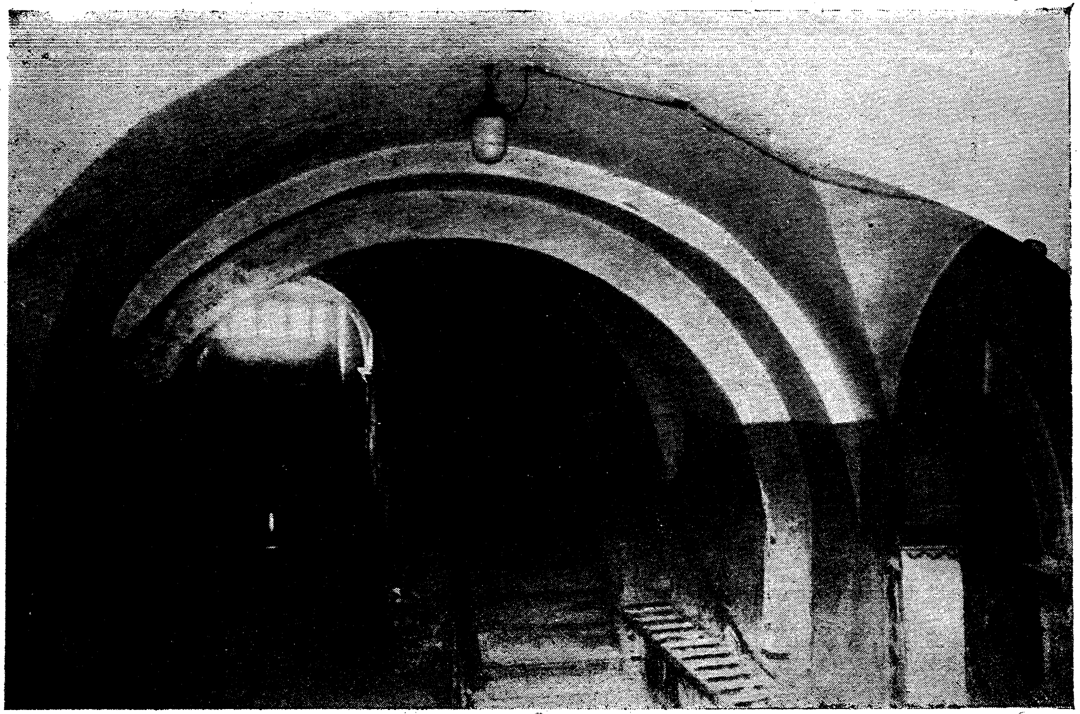

דער פּאָליש אין זאַמאָשטשער בית־מדרש
(אויפגענומען אין 1927)

מען ביי אים (סוף 1889) צוגענומען דעם פּאַטענט. איז לייבוש געפֿאָרן קיין פּעטערבורג. געזוכט פּראָטעקציע. דער יוסטיץ-מיניסטער אָבער האָט געזאָגט: „אָדנים זשידאָם מענשע וו אַדוואָקאַטוריע!“...

ווי האָט פּרץ אין זיין יוגנט געשריבן? — יונה-יהושע גערענקט אַזאַ זאַך: שבת פֿאַרנאַכט, מ׳האָט נאָך קיין ליכט נישט געצונדן, האָט פּרץ אָנגעצונדן אַ ליכט און געשריבן האַסטיק מיטן ניגון פֿון „המבדיל“. ס׳איז געווען זיין ליד „נשמה יתירה“. פּרץ איז דאַן אַלט געווען אַ יאָר 30 (ס׳איז געווען לערך אין 1881). און וועגן העברעיש? — פּרץ האָט אַמאָל געשריבן צו אים פֿון וואַרשע, הלמאַי ער איז אַריבער צו יידיש: „חביבים עלי רעיוני, לא אוכל לראותם כגנבים בנחושתים!“ (עס זענען מיר ליב מיינע געדאַנקען, איך קאָן זיי נישט זען געשמידט, ווי גנבים אין קייטן). און ווי איז געשאַפֿן געוואָרן דער „העוגב“ (אַ זאַמלונג העברעישע לידער, דערשינען אין יאָר 1894)? — מ׳האָט לייבושן פֿאַרגעוואָרפֿן, אַז ער האָט שוין פֿאַרגעסן העברעיש, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ ביכל העברעישע לידער.

פּרץ איז אין יאָר 1911 געווען אין זאַמאָשטש. דער פֿעטער שמואל-לייב לעווין האָט אים געמוסרט, פֿאַרוואָס ער קאַרגט נישט קיין געלט און קלויבט נישט אויף דער עלטער, ווען ער וועט שוין נישט קאָנען אַרבעטן. האָט פּרץ דאַן געענטפֿערט: ער איז זיכער, אַז דער קאָפּ וועט איבערלעבן דאָס האַרץ! — — — — —

און פֿון די קרובים — צו די חברים פֿון פּרצן.

פּרצעס יוגנט-פֿריינט ד״ר יצחק געליבטער האָב איך, ליידער, נישט געטראָפֿן אין זאַמאָשטש. ער איז אָפּגעפֿאָרן אויף עטלעכע טעג פֿון זאַמאָשטש.

קומט מען אַריין צום צווייטן חבר, דעם יוגנט-פֿריינט פֿון פּרצן, ה׳ שמואל אַשכּנזי. און מען פֿאַרפֿירט ווידער אַמאָל אַ לאַנגן שמועס. ער האָט עס אַמאָל צוזאַמען מיט פּרצן געלערנט די אַרבעטער און בעלי-מלאכות צו לייענען און שרייבן. פּייוול געליבטער האָט געלערנט מיטן עולם פּרק, פּרץ — יידישע געשיכטע. „פּרץ איז געווען אַ צעוואָרפֿענער, — גיט אַ זאָג דער בכּבודיקער שמואל אשכּנזי — קיין סטאַלע דעה נישט געהאַט!... געווען אַ גרויסער אויסברענגער. און געשריבן האָט ער, לייבוש, ווי מ׳שיט אויס פֿון אַ זאַק!...“. און ס׳ציען זיך די ערינערונגען פֿון דעם ווילן ש. אַשכּנזי. פֿיל זאַכן, וואָס ער

דערציילט, זענען שוין באַקאַנט און אַ טייל אויך פֿאַרעפֿנטלעכט דורך אים גופא.

אין זאַמאָשטש זענען דאָ אייניקע פּרץ־פֿאַרערער.

ווען מ׳קומט אַראָפּ אין שטאָט אַריין צוליב פּרץ־אָנגעלעגנהייטן, זענען זיי די הויפּט־מחותנים, אונטערפֿירער.

קודם־כּל דער אָרטיקער קולטור־טוער מרדכי בעכער, אַ געוואַלדיקער פּרץ־חסיד, וואָס קלויבט זאָרגפֿעלטיק יעדע שורה וועגן דיכטער. און נאָך יעדן אָפּגעדרוקטן פּרץ־אַרטיקל שרייבט ער שטענדיק לאַנגע אויספֿירלעכע בריוו און גיט אָן דערגאַנצונגען. און אויך דוד פֿאַלק, וואָס האָט אַמאָל, אין דער יוגנט, געשיקט יידישע שירים צו פּרצן און פֿאַרמאָגט זיינס אַ גרויסן העברעישן בריוו (פֿון 1891), וועלכן ער האַלט ווי אַ רעליקוויע[1]). און דער יונגער שמואל העכטמאַן, אַ געוועזענער ישיבה־בחור, וואָס פֿאַרטיפֿט זיך אין פּרצן און זוכט צוזאַמענהאַנגען צווישן די פּרץ־שאַפֿונגען און דער אַמאָליקער זאַמאָשטשער סביבה. איז אָט די דריי האָבן צווישן זיך געטיילט די אַרבעט מיר מיטצוהעלפֿן אויפֿצוזוכן, אויסצוגעפֿינען פּרטים צו פּרצעס לעבן אין זאַמאָשטש.

מיר קומען אין זאַמאָשטשער בית־מדרש. איצט איז שוין דער בית־המדרש אָפּגעפּרישט, „מאָדערניזירט״, אפֿילו מיט עלעקטרישער באַלייכטונג. אָבער דאָ אין די פֿיר ווענט פֿון בית־מדרש איז פּרץ אויפֿגעוואַקסן און פֿאַרבראַכט אַ שטיק פֿון זיין קינדהייט און יוגנט. דער בית־מדרש איז געווען פֿאַר אים פֿיל מער ווי זיין היים, ווי זיין שטוב. דאָ האָט ער אויפֿגענומען וואָר און מעשה, כאַראַקטער־טיפּן און פּראָבלעמען. אין אַ בריוו צו י. צינבערג[2]) שרייבט פּרץ: „אַ גרויס בית־מדרש ביי אונז, גרויסע שענק ספֿרים, איז מען טאַפּנדיק און זוכנדיק צוגעקומען צו דער שאַנק, וואָס „קבלה״ האָט פֿאַרנומען, האָט מען געלערנט״. אין די זכרונות פֿאַרנעמט דער בית־מדרש ביי פּרצן אַ וויכטיק אָרט: „דאָס בית־מדרש איז פֿול מיט קאַרפּן־קעפּ״, און עס איז ענג: „מען לערנט נאָך אין פֿאָליש, מען לערנט נאָך אויף די טרעפּ״... דער בית־מדרש איז שוין אַ 200 יאָר אַלט, ער געהערט צו דער חברה־קדישא „גמילות־חסדים״.

---

[1]) דער בריוו איז אָפּגעדרוקט אין „פּרצעס בריוו און רעדעס״, זייט 50.

[2]) דאָרט, ז. 200

מיר גייען צו צום אָרט, ווו יהודה, פרצ׳ס פּאָטער, איז געזעסן. ער איז געווען פון די שענסטע בעלי-בתים.

מען דערציילט דאָ פון דעם אַמאָליקן שמש ר׳ פינחסל. ער האָט געזאָגט: נאָך קינדווייז איז לייבושל געווען אַ „משומד״: צו עטלעכע יאָר, ווען ער האָט נאָך נישט געקאָנט אויסרעדן אַ ג, ק, האָט ער אַמאָל געזאָגט: „רש״י האָט נישט דעטענט (געקענט)״.

דאָ אין בית-מדרש האָט פרץ געקערט אַ וועלט. דאָ, אין בית-המדרש,—דערציילט פרץ—ווייזט ער „חידושים אין דאַמען- און שאָך-שפּיל. דאָס ברעט אויסגעצייכנט מיט קרייד אין דער הויך, אויף דער פּאָדלאָגע פאַרן ארון-קודש (ריינער!) די שטיינדלעך און פיגורן—געקנעטן פון ווייס און ראָזאָווע ברויט, און געטריקנט, אָדער אויס-געשניטן פון קאַרטאָפלעס, די שוואַרצע — אין די שאָלן״(דאָרט, 22). אויף אַ חושן-משפט איז פאַרבליבן אַן אויפשריפט: „קלוג, שיין, גע-לערנט—משוגע״,—אַזוי האָט מען אַמאָל באַצייכנט דעם יונגן לייבוש. דאָ אין בית-מדרש האָט פרץ שפּעטער אָרגאַניזירט אַ שול צום לער-נען לייענען און שרייבן.

פון דער צייט, ווען פרץ איז אַרויס שוין „לתרבות-רעה״, דער-ציילט מען פאַרשידענע מעשיות און מימרות וועגן אים. פרץ האָט אַמאָל געזאָגט: עס שטייט געשריבן „אשת-איש אסורה משום גזל״ — ווען אָבער ס׳איז דאָ אַ דעת-בעלים איז עס שוין קיין גזל נישט. — אַמאָל איז געקומען צו אים אַ פרומער ייד און געבעטן צו טון עפּעס אַ טובה. פרץ האָט צוגעזאָגט. יענער האָט אַלץ געבעטן נישט צו פאַר-געסן, האָט פרץ אים געזאָגט: „במקום שיש פאה—יש שכחה, במקום שאין פאה—אין שכחה״ (דאָס הייסט, אַז ער, אַלס פרייער, אַ ייד אָן פאות, וועט נישט פאַרגעסן). פרץ האָט אין ראש-השנה אָנגעשריבן אַמאָל אַ בריוול, האָט ער אָנגעהויבן „היום יום א׳ דראש-השנה״.

פרץ איז געווען פון די באַליבסטע מענטשן אין זאַמאָשטש, באַליבט נישט נאָר צווישן יידן, נאָר אויך צווישן די קריסטן. ער איז אפילו געווען טעטיק צווישן די שמאָטישע פרייוויליקע פייערלעשער. אויף אַ פאָטאָגראַפיע פון די זאַמאָשטשער פייערלעשער (פון צוריק מיט העכער 50 יאָר) איז אויך דאָ פרץ, אָנגעטון אין דער פייערלעשער-אוניפאָרם (ס׳ווערט דאָ רעפּראָדוצירט).

דער בית-מדרש און גאַנץ זאַמאָשטש זענען געווען שטרענג מתנגדיש. קיין רבין האָט מען אין זאַמאָשטש נישט אַריינגעלאָזט. פרץ

איז אַמאָל געווען צווישן די, וועלכע האָבן פאַרהיט זאַמאָשטש פון רביים. אין בית-מדרש האָט אַמאָל אַ ייד אַ חסיד זיך דערוועגט צו זאָגן אין קדיש „ויצמח פורקניה", — האָט אים דער קליינער עזריאלכל אַראָפּגעלאָזט אַ פּאַטש. אין דעם דערמאָנטן בריוו צו צינבערגן שרייבט פּרץ: „איך האָב ביז היינט קיין רבין אין אויגן נישט געזען... קיינ-מאָל צווישן חסידים נישט געלעבט"...[1], און דאָך האָט פּרץ שפּעטער, ווי קיינער נישט ביז אים און נאָך אים, געשאַפן די עכט-חסידישע מעשיות און געגעבן די אמת-חסידישע נשמות...

פון בית-מדרש זעט מען נאָך איצט די לובלינער בראָם, אייגנטלעך רעשטלעך פון דער בראָם. וועגן איר האָט עס פּרץ דער-ציילט די וואונדערלעכע מעשה מיטן זעלנער דעם קאַנטאָניסט, וואָס איז „מיט די אויגן פאַרקוקט און די אויערן אויסגעשפּיצט צו די בית-מדרש-פענצטער צו"... און „נאָך זאָריס, אַז די וואַך גייט אויף און אָפּ, פאַרנעמט זיך דער קאַנטאָניסט אין בית-מדרש אַריין און זעצט זיך לערנען"...

פון בית-מדרש גייען מיר צום אַלטן יידישן בית-עלמין. קברים פון דער פּרץ-משפחה, און אָט איז דער קבר פון פּרצעס פאָטער — יהודה, נישט ווייט פון ד"ר שלמה עטינגערס קבר.

אויף דער מצבה פון פּרצעס פאָטער יהודה איז אויסגעקריצט: „פ"נ ר' יהודה בן משה למשפחת פרץ, נסתלק ביום ארבעה עשר והובא לקבורות ביום חמשה עשר לחודש סיון לשנת ה"א תרנ"ה (תרנ"ח?) בששים ושמונה שנים לימי חייו. איזו היא דרך טובה שידבק בה האדם? ר' אליעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם".

עטלעכע מינוט גיין, און עס שפּרייט זיך פונאַנדער די אַרומי-קע געגנט: רויִנען פון אַמאָליקער פעסטונג, וואַלן, וואָס זענען שוין האַלב-פאַרשיט, אומגעפאַלענע ציגל-ווענט פון די בראָמען, און דאָרט ווייטער „קליינע פאַרשאָטענע שפּאַציר-פלעץ צווישן וואַלן", ווו פּרץ האָט „געלאָזט שפּאַצירן דעם קאַצקער און בעלזער" אין זיין „שהשמחה במעונו", און דאָ שלענגלט זיך דער וועג קיין שעברעשין, אויף וועלכן פּרץ דאָס יינגל איז געלאָפן פון זאַמאָשטש אַהין און צוריק, און דער אינזשינערסקי-גאָרטן, און איין-צוויי געסל ווייטער, און מען איז אויפן

---

1) דאָרס, ז. 201.

פלאַץ, ווו עס שטייט דער מאַגיסטראַט מיטן זייגער־טורעם, „וואָס קראַצט, ווי ס׳האָט זיך אַמאָל פרצן געדאַכט, די וואָלקן”. דאָ אויף דעם פלאַץ איז אַמאָל געווען דער אַלטער מאַרק, וואָס פרץ האָט אים געגומען שפּעטער אַלס אָרט פאַר זיין „טרוים און פיבערנאַכט”, פאַר זיין „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק”, און געפלאָכטן

... אַן אַלטע נעץ,
אַ נעץ
פון שאָטן און שטראַלן...
שאָטן פון פאַרגאַנגענעם,
קוים איבערגעלעבטע קוואַלן...
און שטראַלן
ווערן אַריינגעהאָפּטן
פון נאָך אין נעץ נישט געפאַנגענעם,
פון קוים געהאָפּטן...

1928

ערשטע לידער אין יידיש

עס איז אַ געוויסע זאַך: נאָך אין זאַמאָשטש האָט פּרץ געפּרוווט שרייבן לידער אין יידיש, דאָס רוב אויף אָרטיקע אַקטועלע טעמעס. די אַלע לידער זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין זאַמאָשטש, אפשר אויך אין די דערבייִיקע שטעטלעך. זיי זענען געזונגען געוואָרן מיט פאַרשידענע פּאָפּולערע מאָטיוון דורך דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. און עס איז קיין וווּנדער נישט. זאַמאָשטש איז געווען דורך און דורך אַ ליטעראַרישע שטאָט, די לופט איז געווען אַדורכגעזאַפּט מיט ליטעראַטור פון פיל יאָרן פריער. האָט דאָך ד״ר שלמה עטינגער געהאַט פאַרפאַסט אין זאַמאָשטש משלים, כּתבֿותלעך, איבערזעצונגען-איבערמאַכונגען פון דייטשישע לידער, וועלכע זענען פיל יאָרן אַרומגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט אין געשריבענע קאָפּיעס. פּרץ אַליין גיט איבער אין זיינע זכרונות (ז. 82), אַז אין דער יוגנט האָט ער זיך באַקאַנט מיט עטינגערס „סערקעלע", מיט זיין „קוגעל", איבערגעמאַכט פון שילערס „די גלאָקע", און די משלים. די אַלע ביכלעך און מאַנוסקריפּטן האָבן זיך געפונען אויך ביי זיין (פּרצעס) פעטער, אַ ליבהאָבער פון ליטעראַטור, וועלכער האָט אויך פון גאָר פריע צייטן געקליבן פּרצעס געשריבענע זאַכן. צו אָט דעם פעטער אין שטוב פלעגן קומען און זינגען די בראָדער זינגער, בעתן דורכפאָרן זאַמאָשטש.

וועגן אָט די לידער (וואָס פּרץ האָט געשריבן, קען זיין, אין עלטער פון 20 ביז 30 יאָר) דערמאָנט פּרץ אין די זכרונות (ז. 85). ער שרייבט:

„אויב איך וועל קלאָגן אַמאָל:
אַכט-און-צוואָנציק גראָשן אַ פונט...
און — צום גראַם:
אַרויסצוּוואַרפן פאַר די הינט,
און קרעכצן:
און אַ פונט, אוי! אַ גרויסע קלאָג,
שטיינער און ביינער און אַ פאַלשע וואָג..."

און נאָך שפּעטער, אין „סיפּורים בשיר", אַ פּאָעמע „חנה", ווו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פֿאַרשוועכט פֿון ראש־הקהלס זון, און דער ראש־הקהל דער תּקיף אַזױ...—וואָלט עס זיין נישט מער ווי אַ נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינען... נאָר מיט מער געשמאַקלאָזיקייט...".

„אין אַ שטיפֿערישן מאָמענט — דערציילט פּרץ אין אַ צווייטן אָרט (מ"ז, ז. 102)—, ווען די שטיפֿערישע מוזע, פֿון וועלכער איך הייב נאָך, אייגנטלעך, נישט אָן צו וויסן, באַפֿאַלט מיך, ענטפֿער איך אין גראַמען:

האָסט צו מיר אַ טענה, איך האָב דיך געקושט,
גלייב, ס'איז געווען אַ שיגעון...
זיכער אַ דיבוק פֿון זמרי־בן־סלוא,
איך וואָלט מיך באַגאַנגען דעראָן...

גאַנץ זיכער אַ דיבוק פֿון זמרי־בן־סלוא...
גלויב, נישט דיין איז דער פּישוף,
וואַרט, אפשר קומט ער צוריק דער שיגעון,
דערווייל אָבער בין איך מיושב...

אַ חטאת־נעורים, וואָס איך האָב שפּעטער ביי מיין פֿעטער גע־פֿונען, שטאַרק פֿאַרריכט און, ליידער, אין יובילעום־אויסגאַבע פֿאַר־עפּנטלעכט...".

זלמן רייזען גיט איבער („ליטער. בלעטער", נומ. 103), אַז ווען ער האָט געגרייט דעם לעקסיקאָן (אין 1912—1913), האָט ער באַקומען פֿון פּרצעס יוגנט־פֿריינט ד"ר יצחק געליבטער אַ פּעקל פּרצעס יידישע לידער. „די דאָזיקע לידער — האָט געליבטער דאַן מיטגעטיילט — זענען געווען אומגעהייער פּאָפּולער אין זאַמאָשטש און פֿלעגן געזונ־גען ווערן. אייניקע פֿון זיי זענען געווען געשריבן אונטער דעם רושם פֿון די פּאָגראָמען פֿון 1881... לויט זייער סטיל — זאָגט ז. רייזען — זע־נען זיי געווען נאָענט צו דער בדחנישער פּאָעזיע. ס'איז אויך קענ־טיק אין זיי — אויף וויפֿל איך געדענק — די השפּעה פֿון גאָלדפֿאַדענס פּאָעמעס־פּאַמפֿלעטן קעגן די אַנטיסעמיטן און אַסימילאַטאָרן. און דער גרעסטער חידוש איז, וואָס פֿון זיי האָט מען זיך גאָרנישט געקענט פֿאָר־שטעלן, אַז אין עטלעכע יאָר אַרום [מסתמא ערשט אין אַ 15 יאָר

אַרום.—נ. מ.] וועט דער זעלבער דיכטער אָנשרייבן אַזאַ ווערק ווי „מאָניש...״.

וועגן די פּרצעס יידישע לידער דערציילט אויך י. ח. זאַגאָראָדסקי וועלכער האָט געוווינט אין זאַמאָשטש אַרום 1883, און איז געווען נאָענט צו פּרצן און זיין פאַמיליע. י. ח. זאַגאָראָדסקי ברענגט אין זיין אַרטיקל („לוח אחיאסף״, תרס״ב—1901) אייניקע סטראָפעס פון די לידער.

ש.-ל. ציטראָן שרייבט אין זיין אַרטיקל „פון מיינע זכרונות״ („ליט. בלעטער״ נומ. 49—50, 1925): „מיר אַליין איז אויך אַמאָל אויסגעקומען צו הערן אין וואַרשע פון איינעם אַן אַלטן זאַמאָשטשער בעל-הבית, יעבץ, פּרצעס אַ קליין לידל מיטן נאָמען „דאָס שניידערל״, פון וועלכן עס איז פאַרבליבן אין מיין זיכרון בלויז דער פאָלגנדיקער פערז:

„אויב לייבל דער חייט
קאָן נישט קיין פּיוט,
וואָס האָט עך צו ב׳עם?
איז נאָר זיין שער-און-אייזן
אַן גריינז,
איזס שוין מכפּר אויף דעם״.

רחל פייגענבערג דערציילט („פאָרווערטס״, 1929, 31 מערץ) אין נאָמען פון ד״ר יצחק געליבטער, ווי פּרץ האָט אָנגעשריבן זיין ערשטע ווערק. „געווען איז דאָס אַ פלאַמענדיק ליד וועגן בלויע ציצית, וועלכע דער ראַדזינער רבי האָט איינגעפירט פאַר זיינע חסידים. שפּעטער האָט פּרץ נאָך אָנגעשריבן דריי ליבע-לידער. ד״ר געליבטער איז שוין דאַן געווען אַ סטודענט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, האָט ער געוווינט אין איין צימער מיט נאָך אַ סטודענט און יענער האָט געהאַט זייער אַ שיינע כלה. האָבן זיי ביידע, געליבטער און פּרץ, באַזונגען די ליבע פון יענעם פּאָרל. פּרץ האָט אָנגעשריבן לידער, און ער, געליבטער, האָט צוגעפּאַסט די ניגונים אויף צו זינגען... ביז היינטיקן טאָג געפינט זיך ביי אים אין אַלבאָם דאָס בילד פון זיין יוגנט-חברס כלה, וואָס ער מיט פּרצן האָבן באַזונגען איר ליבע צו איר באַשערטן״.

די לידער, וואָס ווערן דאָ ווייטער געבראַכט, זענען נאָך פּרצעס מויל אויפגעשריבן געוואָרן דורך פּרצעס פריינט אין זאַמאָשטש, שלמה

פּרצעס באָבע

אשכנזי און מרדכי בעכער, און זענען צוגעשיקט געוואָרן צו יעקב דינעזאָן.

זיי ווערן דאָ צום ערשטן מאָל פאַרעפנטלעכט, ווי זיי זענען אויפגעשריבן. עס איז נאָר געענדערט די אָרטאָגראַפיע.

זאַמאָשטשער פּאָזשאָנדיק

1

אָרעמעלייט הי שטאַרבן פאַר הונגער,
שרייען געוואַלד און בייסן די פינגער:
28 גראָשן פלייש אַ פונט,
און אַ פונט, אוי! אַ גרויסע קלאָג,
שטיינער און ביינער און אַ פאַלשע וואָג —
און אַ שטשערווע פון אַ געפגרטן הונט,
מעל, קאַרטאָפל זענען טייער,
אַ שלעכטע צייט, עס איז נישטאָ קיין דרייער,
מען אָכט דעם טאָג מיט דעם ווינט.
עס זאָל אַמאָל אַ שטשור האָבן אַ טעות
און זאָל אויפעסן דעם רמ״אס הגהות,
און דעם רב זאָל טרעפן דער פיוט „אש, אש״.
אַ דונער זאָל טרעפן דעם שוחט דעם עניו
און דער קצב זאָל גיין קיין יאַנעוו,
דאַמאָלס וועלן מיר אפשר האָבן פלייש!
נאָר ווען דאָס וועט זיין, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל רייסט מען פון אונז אָפּ דאָס פלייש!

2

אין דעם בית-המדרש אַ שיינער פּאָזשאָנדיק:
שמוציק, בלאָטיק, רויכיק, סוואָנדיק,
צעשניצטע שטענדערס און צעהאַקטע בענק.
זומער נוצט עס נאָר אויף קאָרטן,

ווינטער נאָר אויף קאַרטאָפליעס בראָטן,
און דערלעבן ביי דער שמשטע אַ שענק!
מען קומט נישט מער נאָר פרעסן און זאָפן,
בייסן פופקעס און טרינקען בראָנפן.
אַ פייג דאַווענען, און לערנען אַ קרענק.
לאָמיר האָפן אויף להבא,
מען וועט אונז מאַכן אַ נייעם גבאי,
אַרויס די שענק מיטן גאַנצן טאַראַראַם,
אויף מיכלס קבר וועט וואַקסן גראָז,
אַז שיניצקי וועט זיין בעל־הבית,
דאַמאָלס וועט פּאָזשאָנדיק זיין מן הסתם.
נאָר ווען דאָס וועט זיין, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל גייט אויף [?] אונז פּאָר דער כּוח־הדם.

3

פון דעם הקדש—אויף מיין וואָרט —
איז נאָר אַ וועג אויפן הייליקן אָרט,
דער לאָמער זלמן מאַכט די רפואות,
דער רופא איז ביי זיך אַ גרויסער פּריץ.
מען זאָגט: ברוך מרחם על הארץ
און נישט: ברוך מרחם על הבריות.
אַ כך פּאָדאַטקעס נאָר מען נעמט,
די קראַנקע בלייבן אָן אַ העמד,
עסן גיט מען קדחת און רביעית,
אָן ראובנען און אָן שמחהן לאָמיר פאַרגעסן,
לאָזן די קראַנקע האָבן צו עסן
און דער רופא זאָל קיין פּריץ נישט זיין,
און יונגע משגיחות, וואָס האָבן צייט,
נישט קיין אַלטע, פוילע לייט,
דאַמאָלס וועט אַוודאי אַ פּאָזשאָנדיק זיין.
נאָר ווען דאָס וועט זיין, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל קאָן קיין ערגער הקדש נישט זיין.

4

אויף דעם גיט מיר נאָר אַ תּקוה —
זיבן יאָר בויעט מען אַ מקוה,
מען טוט גישט מער, נאָר מען רייסט און מען נעמט,
דער שמוקלער איז דער גאַנצער פירער,
די „באָק"—אַ מאַכער, דער רב—קאַסירער.
צו די הוצאות איז גאָר קיין גרונט.
צי איז נישט גלייכער, פרעג איך אייך,
אַ וואַגע אום ווינטער און זומער אַ טייך,
איידער די אַלע נאַרישקייטן הערן?
נאָר אפשר אַמאָל, איבער הונדערט יאָר,
וועט דער עולם ווערן קלאָר,
וועט מען דאָס אַלץ נישט באַגערן.
נאָר ווען דאָס וועט זיין, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל פירט מען אונז אַרום ווי די בערן.

5

עס ווייסט דערפון שוין יעדער באַזונדער —
מען מוז לערנען, ערציען קינדער,
אַ שקאָלע דאַרף מען נייטיק, כ'לעבן,
אַלע שבתים און אַלע ימים-טובים,
קומט נאָר אַרויף צום דאַווענען אויבן,
וועט איר הערן אַלע פלענער געבן,
נאָר דער יום-טוב גייט אַוועק,
פון דער שקאָלע איז שוין אַן עק,
ביז מ'וועט ווייטער יום-טוב דערלעבן.
עס איז נישטאָ קיין אַנדערע ברירה,
נאָר צו וואַרטן אויף אַ גזירה,
פון פעטערבורג אַ נייער אוקאַז,
מען זאָל די עלטערן לערנען אַליין,

זאָלן שפּעטער מוזן פֿאַרשטיין,
אַז מען מוז קינדער שיקן אין קלאַס.
נאָר ווען דאָס וועט זיין, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל האָדעוועטס קינדער אין גאַס.

6

אויף חסידים איז קיין הוה-אַמינא—
זיי פֿאַרזאָרגן נאָר די שכינה.
אונז נעמט דאָס גרינע טישל צו די צייט,
פֿינף קאָרטן, קליידער, וואָס נאָר געפֿעלט,
זע'מער רייך און האָבן געלט
אויף דורות [?] בעלער, אַלעס און אויף זייד
אויף עפּעס רעכטס, אַז עס קומט דער פֿאַל,
פֿאַר דער שטאָט לטובת הכּלל:
די הענט—אייזן, דאָס האַרץ ווערט אַ שטיין,
מען קאָן נישט געבן, נישטאָ קיין דרייער,
מען קאָן נישט טון, די צייט איז טייער,
דעריבער מוז צו גרונט אַלעס גיין.
צי וועט זיין בעסער, ווייסט דער רוח,
אפשר קומט אַמאָל משיח,
דערווייל, ברידער, שטייען מיר גאַנץ געמיין.

איך זאָל גאָרנישט זיין

(מיטן ניגון פֿון „קין")

1

מיט הונגער דורכגעלעבט די וועלט,
אַוועקגעריסן פֿון מויל,
אַ גראָשן איז ביי מיר שוין קיין געלט,
צו אַרבעטן נישט פֿויל.

מאַך איך דאָך אַמאָל פאַרמעגן
און וויל פאַרגעניגן האָבן —
„זשיד״ שרייט מען מיר אַנטקעגן,
אַ ייד דאַרף מען באַגראָבן.

2

אפשר טראַכט איך עס פון האַנדל,
נישט ערלעך פאַרט דאָס געלט,
עס גייט ביי מיר געשווינט דער וואַנדל,
איך זוך און קויף אַ פעלד, —
„פּראַטש!״ שרייט מען, זאָלסט אַנטלויפן,
קיין נחלה איז דיר באַשערט,
קיין ייד קיין נחלה טאָר נישט קויפן,
אונזער איז די ערד.

3

„דו ביסט אַ שונא״ זאָגט מען מיר,
האַלסט דיך פון אונז גאַנץ ווייט.
באָן יור, מאָסיע, איך קום צו דיר
האָב מיך אויך נישט פיינט!
„וואָן זשידזשע!״ שרייט מען מיר,
ווו שטופסטו דיך, נאַכאַל?
אַרויס פלי איך, און די טיר
פאַלט צו מיט אַ שטאַרקן פראַל.

4

איר זענט נישט, יידן, רעליגיעז,
ניהיליסטן זענט איר אַלע,
גוט, איך האָב צווייערליי געפעס,
איך באַק אויף שבת חלה.
פלוצלינג הער איך נייעס אַצינד,
וואָס זאָל פון מיר בלייבן?
פון שקאָלע טרייבט מען אַרויס מיין קינד,
ער זאָל אום שבת שרייבן.

5

מײַן עלטערער זון אין יידישע קליידער —
עס איז אַ פּעלער, איך הער.
דער צווייטער זעט נישט פֿאַר זיך דאָס הדר,
ער איז אַ דאָקטאָר אין מיליטער,
מען שיקט אים אַהיים מיר אַצינד:
צופיל יידעלעך דאָרט,
מען דאַרף נישט נאָר 5 פּראָצענט,
און מײַן זון בלייבט אָן אַן אָרט!

6

זאָגט מיר אַלע, זאָגט מיר היינט,
וואָס האָט איר פער מיט מיר?
זאָגט מיר, שונאים, גוטע-פריינט:
וואָס זאָל זײַן פון מיר?...
איר שווייגט, נאָר אָן אייערע רייד
פאַרשטיי איך אייך גאַנץ פיין,
איר ווילט פון מיר אַ קלייניקייט:
איך זאָל גאָרנישט זײַן...

די נשמה־יתרה

(מיטן ניגון פון „המבדיל")

1

איך דאַנק דיר, טייערע נשמה-יתרה,
כ'האָב אַ טאָג געלעבט, גערוט,
געשלאָפן, געגעסן, אין צרות פאַרגעסן
און אין דעם שונא, וואָס קאָכט און זידט.
געלעבט זיך פריילעך ווי אַ מלך,
אין בגדי מלכות ווייב און קינד.
יעצט פליסטו צוריק איז אויס מײַן גליק
אָה! דו פליסט מיר צו געשווינט.

2

איך הייב שוין אָן זאָרגן, וואָס וועט זיין מאָרגן,
אין די זעקס וואָכן-טעג.
פאַר מיר איז פאַרשטעלט די גאַנצע וועלט
און פאַרגראָדזשעט יעדער וועג.
וואָס העלפט מיר מיין מות, וואָס העלפט מיר מיין כוח,
אַז מען האָט מיך אַרומגעקרייצט
אין בלוטיקע ווונדן, געקאָוועט, געבונדן.
אַך! ווי לעבט מען איבער די שלעכטע צייט...

3

איך בעט דיך, טייערע נשמה-יתרה,
דו פליסט אַרויף צו אים אַצינד,
חיין דאָרט און קלאָג, דערצייל אים און זאָג,
וואָס דאָ ליידט זיין אָרים קינד.
וואָס פאַרלאָזט ער מיך?.. זיי צווישן זיך
האָבן זיך צעטיילט מיט זיין גאַנצער וועלט.
אפשר וועט ער מיר פאָרט אויך זען אַן אָרט,
וווּ ס׳זאָל שטיין מיין אָרים געצעלט.

דאָס וויג-ליד

1

שלאָף, מיין בידנע, אָרים קינד
איך זינג דיר אַ ליד.
ווייל איז דיר, ווייל און ווינד,
ביסט געבוירן אַ ייד.

2

וועסט אַמאָל דערוואַקסן ווערן
און דיינע צרות מיט,

פון אַלע זייטן וועסטו הערן
„זשיד, פּאַרכאַטי זשיד״.

3

שלאָף מיין בידנע, אָרים קינד,
שלאָף מיין קינד, מיין נויט.
דער הימל ווייסט וואָס באַטייט,
וואָס איז פּייער־רויט,

4

הערסט דאָס שרעקלעכע גערודער,
וואָס עס ברענגט דיר דער ווינט?
דאָרטן ברענען דיינע ברידער,
איוואַן גולייעט אַצינד.

5

זייער בעטגעוואַנט ווי שניי
באַ־עקט די גאַנצע שטאָט,
דע־נאָך וועט קומען פּאָליציי,
צינדערט פּעלט זי גראָד.

6

אַז עס וועט נישט זיין צו ראַבעווען וואָס,
וועט מען אַרעשטירן,
אויך וועט קומען מיליטער
און וועט זיך דאָרט מושטירן.

7

שלאָף מיין בידנע, אָרים קינד,
דאָס האַרץ וויינט אין מיר.
ווי אַזוי זאָל איך דיך ערציען?
וואָס זאָל זיין פון דיר?

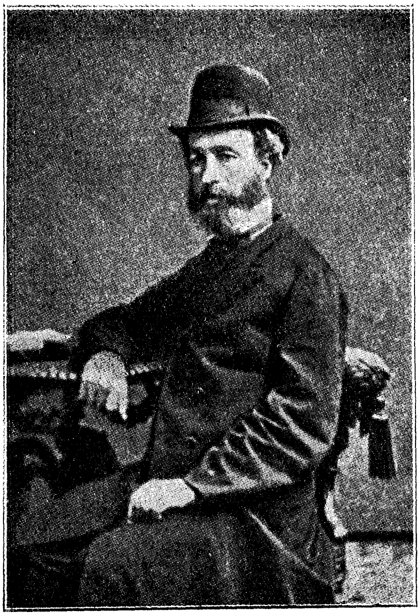

פרצעס פאָטער, ר׳ יהודה פרץ

8

ווּעסט האַנדלען, איז נישט גוט,
גנבה הייסט דיין געלט.
מ׳שרייט, דו צאַפּסט ביי יעדן בלוט,
עקספּלואַטירסט די וועלט.

9

לערנען איז די צרה גרעסער —
דיר קיין אָרט פאַראַן.
דו פאַרשטייסט און דו קאָנסט בעסער,
די שטעלע קריגט איוואַן.

10

שלאָף, מיין בידנע, אָרים קינד,
צרות דאַרפן כוח.
דיינע שונאים וואַכן צינד,
ברעכן זיך דעם מוח.

11

נאָך קליין זענען דיינע ווונדן,
האָסט נאָך ווייניק קלעפּ.
נייע קייטן דיך צו בינדן
זוכן גרויסע קעפּ.

12

נייע צרות, נייע גזירות
הערט מען אַלע שרייען,
איוואַן וויל האָבן טויזנט ברירות
דיר אין פּנים צו שפּייען.

העברעישע לידער און פּאָעמעס

1888--1875

די ערינערונגען פון זיין לעבן, „מיינע זכרונות“, האָט פּרץ דערפירט ביז לערך 1870, ביז דער עלטער פון אַ 19—20 יאָר. אין זיין קורצן אַריינפיר צו די זכרונות פאַרזיכערט פּרץ, אויך אין די זכרונות גופא חזרט ער עס איבער איניקע מאָל, אַז נישט אַלץ וועט ער פאַרשרייבן. דאָך אָבער האָבן מיר אין זיינע ערינערונגען כמעט אַן אויסשעפּנדיקן מאַטעריאַל וועגן זיינע עלטערן, קינדהייט, סביבה, יוגנט און חברים. די אינטערעסאַנטע, און ביז אַהער נישט דערשאַצטע, זכרונות זענען, ליידער, איבערגעריסן געוואָרן אינמיטן. פּרץ האָט נישט באַוויזן צו ציען זיי ווייטער און אַנטפּלעקן פאַר אונז זיין ווייטערדיקן שעפערישן גאַנג. מוזן מיר דעריבער אויפקלייבן דאָס אַלץ, וואָס עס איז פאַרבליבן פון דעם שפּעטערדיקן פעריאָד, אַלץ, וואָס עס קאָן וואַרפן אַ שיין אויף אַ תקופה פון אַ 15—18 יאָר אין פּרצעס לעבן,— פון נאָך זיין חתונה מיט דער ערשטער פרוי, — די טאָכטער פון באַוווסטן גבריאל־יהודה ליכטענפעלד, (לערך אין עלטער פון אַ 20 יאָר)— ביז ער איז אַרויסגעטרעטן אין דער יידישער ליטעראַטור מיט זיין ערשטן גרויסן ווערק „מאָניש“ אין 1888 (צו 38 יאָר), ווען ער הויבט אָן צו פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דעם יידישן שאַפן.

אין אָט דעם פעריאָד האָט פּרץ געלעבט מיט זיין ערשטער פרוי אַ פּאָר יאָר אין צוזאַמער (סאַנדאָמיר). אַרום 1875—1876 איז פּרץ געווען אין וואַרשע, געגעבן דאָרט העברעישע לעקציעס, דערנאָך (אַרום 1877) חתונה געהאַט מיט דער צווייטער פרוי נחמה (העלענע) רינגעלהיים. אין 1876 (לויט ווי פּרצעס ברודער, יונה־יהושע, האָט מיר איבערגעגעבן, האָט פּרץ דעם עקזאַמען אָפּגעגעבן אין „סיעזד“ דעם 1־טן יולי 1876) איז ער געוואָרן פּריוואַט־אַדוואָקאַט און זיך באַשעפטיקט מיט אַדוואָקאַטור ביז 1888, דאַן האָט מען צוליב אַ מסירה צוגענומען ביי אים דעם „פּאַטענט“. צו יענער צייט שיקט ער צו שלום־עליכמען אין קיעוו די פּאָעמע „מאָניש“ און דערנאָך אַ ריי יידישע נאָוועלן.

דאַן שרייבט ער אויך שלום-עליכמען עטלעכע גרויסע בריוו, וועלכע גיבן אונז אַ פאָרשטעלונג פון פרצן, פון זיין לעבן, פון זיין אינערלעכער וועלט אין יענער צייט (זע י. ל. פרץ — „בריוו און רעדעס" ז"ז 11—45).

אין אַ בריוו צו י. צינבערגן („בריוו און רעדעס" ז. 201) שרייבט פרץ: „אָנגעהויבן האָב איך צו שרייבן פויליש (נאָר נישט געדרוקט, פאַרברענט)—אַן אינטערנאַציאָנאַלער מאָמענט געווען — אַוועקגעוואָרפן, פרעמד געווען, אָנגעהויבן העברעיש, געפילט — נישט לעבעדיק, אַריבער צו יידיש".

צו אָט דעם פעריאָד געהערן די יידישע לידער, וואָס פרץ האָט פאַרפאַסט. אַ טייל לידער זענען דאָ פריער געבראַכט. וועגן אַ טייל לידער דערציילן פרצעס פריינט פון יענער צייט.

אין די יאָרן 1875—1888 האָט פרץ מיט באַשטימטע הפסקות פאַרעפנטלעכט אין פאַרשידענע העברעישע זאַמלונגען און צייטשריפטן העברעישע לידער און פאָעמעס. פיל פון די לידער, געשריבן איבער 50 יאָר צוריק, טראָגן דעם שטעמפל און גייסט פון יענער תקופה. נישט אַלע זענען פריי פון דער אָנגענומענער דאַן משכילישער מליצה, אָבער דאָך, ווען מיר פאַרגלייכן זיי מיט דאָס רוב שירים פון יענער צייט, זעען מיר אויף וויפל זיי שטייגן אַריבער מיט זייער גייסט, פאָרנעם און טעמפעראַמענט פיל-פיל לידער פון באַוווסטע העברעישע דיכטער.

אונז גייט דאָ נישט אין אַנאַליזירן און ספעציעל באַהאַנדלען די העברעישע לידער פון פרצן אין יענער צייט. פאַר אונז איז וויכטיק צו געבן איבער זיי אַן אַלגעמיינעם איבערבליק און אויך ברענגען די וויכטיקערע, כאַראַקטעריסטישערע שטעלן פון די לידער און פאָעמעס, וועלכע זענען צעזייט און צעשפרייט אין אַלטע ווייניק-צוגענגלעכע צייטשריפטן, און אַזוי-אַרום אָנצייכענען דעם שאַפונגס-וועג פון פרצן ביז זיין „מאָניש".

פרצעס ערשטער אַרויסטריט אין דער ליטעראַטור איז געווען אין פרץ סמאָלענסקינס העברעישן „השחר" (תרל"ה—1875 העפט 10, ז. 555) מיט אַ שיר-פאַבל „השותפות". עס איז אַ מעשה מיט אַ שווערער מגפה, וואָס איז אָנגעפאַלן אויף אַ טשערעדע שאָף. דער אייגנטימער פון דער טשערעדע פאַרשלאָפטע שאָף קומט צו לויפן צו אַ קדוש און בעט זיך ביי אים, ער זאָל אָפּשטעלן די מגפה. יענער מאַכט זיך

אַז ער האָט גאָר אַ שטאַרקע דעה ביים משחית. ער זאָגט אים צו אָפּצושטעלן די מגפה, דערפאַר אָבער פאַרלאַנגט ער העלפט פון דעם, וואָס עס וועט פאַרבלייבן. דער אייגנטימער פון דער טשערעדע איז צופרידן: זאָל כאָטש בלייבן אַ העלפט, וועט אים נאָך אַלץ פאַרבלייבן גענוג שאָף. אָבער דעם „הייליקנס״ באַפעלן העלפט נישט. די שאָף פאַלן אין דער מגפה ביז איינער. קומט דער אייגנטימער ווידער-אַמאָל צו לויפן צום קדוש. יענער זאָגט אים, אַז ער וועט זיך מיט דעם משחית אָפּרעכענען, דערווייל אָבער מאָנט ער זיין חלק שותפות פון די פעל, וואָס איז פאַרבליבן נאָך די געפאַלענע שאָף...

אינטערעסאַנט זענען די שורות, וועלכע שפּאָטן אָפּ פון די הייליקע:

אך אם אחד אדם יכה בשגעון,
בתפלתו ירקוד וזר מעשהו,
קדוש יאמרו לו, ויכו בתמהון
רבבות אנשים, וינהרו אחריהו...

אין דער זעלבער צייט איז אין דעם העברעישן ספרל פון זיין שווער ג.-י. ליכטענפעלד פאַרעפנטלעכט געוואָרן פרצעס אַ ליד-פאַבעל, אונטערן נאָמען „התנשמת והירח״ (די פלעדערמויז און די לבנה). ליכטענפעלד האָט געהאַט געפירט אַ פאָלעמיק מיט ח. ז. סלאָנימסקי, דעם רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער פון „הצפירה״. זייענדיק שטאַרק געטראָפן פון סלאָנימסקיס אָנפאַלן, האָט ליכטענפעלד אַרויסגעגעבן אַ בראָשור „צפנת פענח״ (1874), אין וועלכער ער האָט שטאַרק קריטיקירט סלאָ-נימסקיס ווערק איבער העכערער מאַטעמאַטיק „יסודי חכמת השעור״ (1866). קעגן אָט דער בראָשור פון ליכטענפעלדן איז אַרויסגעטראָטן א. ב. שווייצער (אַ מיטאַרבעטער פון „הצפירה״) מיט אַ בראָשור „קנאת סופרים״ (מענה לכסיל כאולתו). און אויף אָט דער בראָשור האָט עס ליכטענפעלד אָפּגעדרוקט זיין ביכעלע „תוספת הערבון״ (1876). צום סוף פון דער בראָשור קומט פאָלגנדיקע צושריפט: „כדי שלא להוציא הנייר חלק כמנהג המחברים, וכמנהג המחבר מוסדי חכמה, אביא פה שיר אחד, אשר חבר צעיר לימים מהרילפ״ר מזאמ״, בראותו את תוספת הערבון הנוכחית, ואת הקונטרס ק״ס ע״י א. ב. שווייצער״. פרץ, הייסט עס, האָט זיך אָנגענומען דעם כבוד פון זיין שווער, דעם מאַטעמאַטיקער, און רעאַגירט אויף דער פאָלעמיק מיט אָט דעם שיר. עס איז שוין אין דעם שיר דאָ אייגנאַרטיקע פּרץ-מאָטיוון

און פרק-שטריכן, וואָס קומען מיט יאָרן שפּעטער אין אַ רייכער פאַר-גאַנצטער פאָרם:

עס איז שטאָק פינצטער, און אַ פלעדערמויז טראַכט ביי זיך: איצט וועל איך פונאַנדערשפּרייטן מיינע פליגל און וועל פליען אין דער הויך. אייזל, פערד און אָקס האָבן גענומען רופן: אַן אָדלער, אַן אָדלער פליט! די לבנה האָט דאָס דערהערט, האָט זי פונאַנדערגעיאָגט די וואָלקנס, האָט זיך באַוויזן דאָס מיאוסע פּנים פון דער פלעדער-מויז. זי בעט זיך ביים הונט, ער זאָל בילן אויף דער לבנה, וועט זי אַנטלויפן און זיך באַהאַלטן אונטער די וואָלקנס, און דערווייל וועט זי, די פלעדערמויז, ווייטער פליען און מיינען, אַז עס איז אַן אָדלער... אָבער דער הונט בילט, און עס העלפט נישט. די לבנה פאַרשפּרייט אַלץ מער ליכט, די פלעדערמויז האַלט נישט אויס, ווערט פאַרבלענדט און פאַלט אַראָפּ אין אַ גרוב... איצט לאַכן פון איר אויך דער אָקס און אייזל, און שפּאָטן פון איר...

אַזוי ווי דאָס העפטל „תוספת הערבון” איז אַ יקר-המציאות, ברענגען מיר דאָ דאָס גאַנצע ליד:

התנשמת והירח

1

השמש לא יהל, מסביב השכת קבר,
בני-אדם, גם בני-איש סגרו שמורות עינים.
ותאמר התנשמת: עתה אַעל אבר,
במאפליה וצלמות, אעופה שמים.
הבימו נשר! נשר מעופף!—נהק החמור,
נשר! נשר!—געו אחריו הסוס והשור.

2

זאת שמע הירח ויפיץ העננים,
אורו קץ שם לחושך, חלפה עיפתה.
נגלה כל מראה, חשך כל סתר פנים,
וגם התנשמת בגעל-נפש נגלתה.

3

הצילני, אחי! מה רע ומר גורלי!
לנוגה הירח הן אהלך תמס,
נגוהות יפיץ!—הה! אשר יגורתי בא די
(כה להכלב התיפחה התנשמת).
כלב נובח! רעי! גער בהלבנה!
מן גערתך תנוס, תסתיר פניה,
תתחבא ותשכון עליה עננה,
תחת אור בהיר חושך ישופה
ובתוך עבי-שחקים וחשרת מים
נשר יקראוני, כי אסק שמים.

4

הכלב הרעים נפלאות הלוך ונובח,
והירח יקר הולך, הפיץ משנה אור,
התנשמת מברק נגהו לא עצרה כוח,
ותפול לחפר-פרות אל ירכתי-בור.
ובמרירות תאנח, תדכא, תשוח,
כי כעת ילעגו לה גם השור והחמור.
לא נשר את!—געו—אך זוחל ורמש,
עופי כעת, אם תוכלי! עופי, תנשמת!

דאָס ליד האָט אויפגעבראַכט ח. ז. סלאָנימסקין קעגן פּרצן. װעגן דעם דערצײלט פּרץ אין אַ בריװ צו שלום-עליכמען. פּרץ דערמאָנט די אַלע, װאָס האָבן געלויבט זײנע לידער. „נאָר דער בעל „הצפירה״ (דאַן סלאָנימסקי אַלײן),—שרײבט פּרץ—װאָס איז אין כּעס געװען אויף ליכטענפעלדן פאַר דער קריטיק און אויף מיר פאַר דעם קלײנעם ליד „הכּלב והירח״ [דאַרף זײן „התנשרית והירח״.—נ. מ.], האָט ער גע-ענטפערט צו אַן אויסגעטראַכטן פרעגער: „מיר װעלן נישט רעצענזירן דעם ספר „שירים שונים״ 1), װײל עס איז אונטער יעדער קריטיק״...

1) „סיפּורים בשיר ושירים שונים״, אַ זאַמלונג העברעישע לידער פון פּרץ און ליכטענפעלד, דערשינען אין 1877.

דאָס ליד „התנשמת והירח״ און די דערקלערונגען האָט מיר צוגעשיקט ש. ל. ציטראָן (װילנע). איך דריק אים אויס מײן דאַנק.

דערנאָך האָט פּרץ פאַרעפנטלעכט אַ שיר אין „השחר" תרל״ו (1876 העפט 4, ז. 192) א. נ. „חלוקת החכמות". גאָט רופט פון הימל: „קומט, נעמט אייך חכמות, איך גיב זיי אייך אין מתנה אויף שטענדיק", קומען אַלע און יעדער נעמט זיין חלק. גליקלעך און צופרידן זיינען אַלע אַהיים מיט זייער גוטס

ומי יספר כל אלה בידם דלה דלו
מאוצרות החכמה, מכל מחמדיה?
לא חדלו מקחת, עד אשר תמו כלו
כל שכיות החמדה מגנזכיה.

עס זענען אַוועק ציי‌טן און יעדערער האָט שוין באַקומען זיין חלק, נאָר אָט איז געקומען איינער און בעט זיך מ׳זאָל אויך אים געבן זיין טייל. אָבער די חכמה האָט זיך שוין אויסגעלאָזט, נישט געבליבן איז שוין מער קיין וויסן. דער מענטש וויינט, קלאָגט און בעט. האָט גאָט רחמנות געקראָגן אויף אים און אַזוי ווי ס׳איז גאָרנישט פאַרבליבן, האָט ער אים געגעבן שלילה (נעגאַציע):

בה ישלול תכמת סופרים, יגלה ערותם,
כבוד מתים ישלול, ובתושיה ישקר—
חיש ידעו החכמים, אשר הרעה מצאתם,
כי מחסרון חכמה נעשה המבקר.

די חכמים האָבן זיך גיך דערוווּסט וועגן דעם אומגליק, וואָס זיי האָט געטראָפן. ווייל ס׳האָט אויסגעפעלט חכמה, איז באַשאַפן געוואָרן דער קריטיקער...

און אָט נאָך אַ ליד „לי אומרים" אין דעם זעלבן יאָר אין „השחר" (תרל״ו, העפט 10). מען זאָגט דעם דיכטער, אַז אַלע מאָל וועט שוין הערשן אויף דער וועלט נאָר קרעכצן, און די פינצטערניש וועט שוין קיינמאָל נישט אויפהערן. מען זאָגט דעם דיכטער, אַז אויף אייביק וועלן פאַרבלייבן קנעכט און הערן, אונטערדריקטע און באַדריקער, אאַז״וו. אָבער דער דיכטער גלויבט און האָפט, אַז די נאַכט וועט אַריבער און אַז די זון וועט אויפגיין.

פּרץ אַליין, אין זיין קורצער אויטאָביאָגראַפיע, וואָס ער האָט מיטגעטיילט י. צינבערגן, האָט אָנגעגעבן דעם שיר „לי אומרים" פאַר

דעם ערשטן ליד, וואָס ער האָט געדרוקט („בריוו און רעדעס" ז. 201).

אַזוי ווי דער שיר דערציילט אונז וועגן אַ נייעם מונטערן פּרק, גיבן מיר אים דאָ אין אָריגינאַל אינגאַנצן:

לי אומרים

לי אומרים, כי שקר כל דעה חפשיה,
כי כלן אך הרים התלוים בשערה;
עדי עד על אדמה בה נשמע תאניה
על חשכת בני-אדם לא תופע נהרה.

לי אומרים: לנצח תהי עקת המונים,
מיחס וכסף כבימים קדומים;
לעד לא ישבותו עבדים ואדונים
ועריצים ימודו בשעלם לאומים.

לי אומרים: לנצח בעד ככר אדמה
נהרי דם אדם ונחלים יזולו;
וארצות יהפכו, ומדינות לשממה,
קנאה גם שנאה לנצח ימשולו.

ועל עמי לי אומרים: כי כאשר נדחנו
בשפל המדרגה כה נאבד לנצח;
מחמת המציק עד כה כאשר שחנו,
כן עדי עולם לא נרים עוד מצח...

לי אומרים—אך לבי לו זרה כל אימה.
אם לב עוד יפעם, עוד רוח בגבר
מאמין אנכי באמונה שלמה:
עלקות ימי-קדם עוד ימצאו קבר.

ליל עוד יגוז גם יגוז עוד אמש.
ראו, כנפי בקר במזרח, ראו שם

פּרץ אין די 80קער יאָרן

ראו, טרם צאתו שם ירחף השמש
בנחל נגוהות כמו בנחל דם!

אין דעם זעלבן יאָר האָט פּרץ אָפּגעדרוקט אין אברהם־בער גאָטלאָבערס „הבקר אור" (תרל"ו, די העפטן א׳ ז. 31 און ב׳ ז. 99) אַ גרעסערן העברעישן שיר „נגניאל". אין דער באַמערקונג גיט צו פּרץ: „עס איז דער מלאך פון שיר און זמרה, ווי ס׳ווערט דערקלערט אין די קבלה־ספרים". דאָ קומט אַ מין השתפכות־הנפש פון דיכטער, צוליב וועמען האָרעוועט ער, צוליב וועמען שרייבט ער לידער, אַז דאָס פאָלק וויל נישט הערן, די שפּראַך (העברעיש) איז אים פרעמד. און אָט בעת ער טראַכט די פאַרצווייפלטע געדאַנקען, ווערט ער אַנטשלאָפן. און ס׳באַווייזט זיך פאַר אים נגניאל, דער שר פון פּאָעזיע. עס רייסן זיך צו אים אַ גרופּע מענטשן, יידישע דיכטער. זיי ווענדן זיך צו אים מיט ליבע־געזאַנגען און בעטן, ער זאָל זיי עפּעס אָפּטיילן פון זיין גייסט:

נגניאל, לך נזר השיר והעטרה,
אתה אַפּאָלל בפי יודעי נסתרות,
אציל מרוחך ותופע נהרה,
וניטיב מנגינה משרים ושרות!

עברים אנחנו, לא נלך ההרה
לבקש משען משבע הנערות.
אותך לא נמיר באליל היונים! [1]
את עמנו ושרפיו אנחנו נאמנים!

די משוררים רעדן אַלע צוזאַמען, נגניאל הייסט איינציקווייז:

פּרץ פירט פאַר אונז אַדורך פאַרשידענע טיפּן העברעישע דיכטער. עס טרעט אַרויס פריער אַן אָרעמער דיכטער, אין צעריסענע קליידער, ער פאַלט צו צו דער ערד און בעט רחמים ביי נגניאלן. ער איז אָבער אַ מטופל מיט הונגעריקע קינדער, דאָס ווייב מאָנט ברויט, אַרבעט איז אים דערווידער, שרייבט ער לידער און גייט מיט זיי אַרום איבער די גבירישע הייזער. ס׳איז אים שווער צו שרייבן לידער,

---

[1]) אַן אָנדייטונג אויף דער באַוואוסטער נאָוועלע „ווענוס און שולמית", וואָס פּרץ האָט אָפּגעדרוקט אין אַ 12 יאָר אַרום, 1889, אין שע"ס „פאָלקס־ביבליאָטעק", II.

בעט ער ביי נגניאלן אַ „לייכטע פעדער“, ער זאָל לייכטער שרייבן און דערנאָך בעטלען ביי די גבירים.

נגניאל זאָגט אים אָפּ: אויב דו ביסט אַ קבצן, טאָ פאָר אין ירושלים, פיל אָן דיינע געפעק מיט ערד און פאַרקויף דערנאָך די שוטים. אין דיר וועל איך נישט דערוועקן קיין גייסט פון פּאָעזיע.

באַווייזט זיך אַ צווייטער דיכטער. ער איז זאַט, ער האָט געלט אויף פראָצענט און לידער שרייבט ער פון ווילטאָג. ער פאַרפאַסט לידער צו אַ געבוירן-טאָג, הספדים צו לוויות. נגניאל ווערט אין כעס און טרייבט אים אַוועק פון זיך.

קומט אַ דיכטער אַ ליריקער. ער באַזינגט ליבע, די שטילקייט פון נאַכט, די לבנה, דעם וואַלד, דעם קוואַל, דעם נאַכטיגאַל. אָבער נגניאל איז אויך אומצופרידן „פון אָט דער דיכטונג. ס'איז איצט קיין צייט נישט פאַר יידן צו באַזינגען די ליבע!“, פאַר אַ פאָלק, וואָס לעבט נאָרמאַל אין זיין פאָטערלאַנד, פאַר אַ פאָלק, וואָס איז נישט בע-ונד ווי אַ פויגל, איז וווּיל און גוט ליבע-לידער. דאָס לעבן אָבער פון יידן איז שלעכט און ביטער.

און אָט נאָך אַ משורר. ער נעמט זיך אָן די קריוודע פון לשון-קודש. ער האָט ליב די שפּראַך, ער האָט איר געשוווירן אייביקע ליבע. נגניאל שטעלט אים אָפּ אינמיטן: איך קען דיך און דיינע חברים.

לפעלכם אין ידים, אם אך השפה אהבתם —
מהשבותיכם הגידו, ספרו מה כתבתם!
זרו נא הלאה את המלות השוות
ומליצות שדופות-קדים אספתם לרבבות,
„שחוק המלות“ כחצץ יגרס שנים
וכפל ענין במלות שוות שבעתים.
תנו לבכם, אם לא שוא עמלתם,
שירים הרביתם, אך מה פעלתם?...

(אייער אַרבעט איז גאָרנישט ווערט, אויב איר האָט נאָר ליב די שפּראַך. — זאָגט וואָס איר טראַכט, פאַרציילט וואָס איר שרייבט! וואַרפט-אַוועק די אויסגעדראָשענע מליצות, וואָס איר האָט אויפגעקליבן אין די טויזנטער, דער ווערטער-שפּיל ברעכט די ציין ווי שטיינדלעך... פאַרטראַכט זיך נאָר. האָט איר נישט אומזיסט געהאָרעוועט, איר האָט פיל שירים געשריבן, אָבער וואָס האָט איר אויפגעטון?)

דאַן קומט נאָך אַ דיכטער. ער קוקט זיך צו צו די אַלע עוולות אין יידישן לעבן. ער זעט די רבנים, וואָס „נעבעכן אין האַנט", די „היילִיקע", וואָס פאַרפירן דאָס פאָלק, די „ראשי-הקהל", וואָס באַראַבעווען דעם המון, די פינצטערניש, וואָס האָט באַהערשט דאָס יידישע לעבן אַזוי, און ער זאָגט צו נגניאלן:

תחת דיו לי מרורת פתנים.
עטי להב חנית ברעל משוח,
מקשתי אורה חצים מהתלות לכל רוח

— — — — — —

ואת עמי אלמד דרכי החיים!..

און ער בעט זיך ביי אים: „גיב מיר קראַפט, נגניאל, איך זאָל נישט וויסן פון קיין שרעק, און דעם קאַמף פאַר ליכט זאָל איך קענען פירן ביזן סוף".

אָט דער לעצטער דיכטער-קעמפער געפעלט נגניאלן. דער שר פון שירה בענטשט אים. דער דיכטער רעכנט אויס ווידער-אַמאָל אַ צעטל עינוים און יסורים, וואָס דאָס יידישע פאָלק האָט אויסצושטיין. ער דערציילט ווייטער: „מ'האָט געזאָגט צו די יידן: לערנט וויסן און חכמה, אָבער מ'האָט פאַרמאַכט פאַר זיי די שולן". און דער דיכטער ענדיקט: „נישט צום קאַמף מיט מיין פאָלק איז מיין האַנט אויסגעשטרעקט. מיט אַן אכזריותדיק האַרץ וועל נישט אָנגרייפן אויף זייערע זינד. מיין האַרץ איז מיר וואַרעם, און נישטאָ קיין מוט פאַר כעס..." ער קלאָגט זיך צום סוף:

אך, הה, ציר שלח מעל!
למי אנחנו עמלים?—חופש נקרא ודרור,
אין שומע...
און דאָ כאַפּט זיך אויף דער דיכטער.

אין אָט דעם גרעסערן ליד, וואָס איז געשריבן דורך פרצן צו 26—27 יאָר, האָבן מיר אַ שטיק דיכטערישן אני-מאמין. פון די אַלע אַרטן דיכטונג קלויבט פרץ אויס דעם דיכטער-קעמפער קעגן סאָציאַלן אומרעכט, קעגן פּאָליטישער רעכטלאָזיקייט. די אַלע איבעריקע מינים דיכטער שטויסט ער אָפּ. ס'איז אינטערעסאַנט: אָט דער דיכטערישער אני-מאַמין איז אין אַ 12 יאָר אַרום, אין די בריוו צו שלום-עליכמען אין 1888, קלאָרער און אויספירלעכער באַגרינדט דורך פרצן. און שוין דאַן, אין

1876, איז עס אין אַלגעמיינע שטריכן געווען דורך דעם יונגן פּרץ אָנגעדייט.

וויכטיק איז די העברעישע פּאָעמע „קידוש השם", וואָס פּרץ האָט אָפּגעדרוקט אין אַ יאָר שפּעטער אין „הבוקר אור" (יאָר תרל"ז—1877, ז"ז 173—175). פּרץ האָט זיך געוואָרפן צו געשיכטלעכן שטאָף און דיכטעריש באַאַרבעט אַ היסטאָרישע לעגענדע, וואָס ער האָט גענומען פון אַן אַלטן ספר.

אין דער צושריפט צו דער פּאָעמע גיט צו פּרץ, אַז דער שיר איז געבויט אויף אַווירקלעכן פּאַקט (מעשה שהיה), וואָס האָט פּאַסירט כ' ניסן פון יאָר ת"ח (זע דעם ספר „צוק העתים" און דעם ספר „דברי ימי רוסיא" פון ש. מאַנדעלקערן, צווייטער טייל, זייט 57).

אָט דער ספר „צוק העתים" איז דערשינען עטלעכע יאָר נאָך ת"ח (יאָר 1648), אין יאָר תט"ז (1656). ער איז פאַרפאַסט פון יהושע בן הגאון החסיד ר"מ ואב"ד מהר"ר דוד מק"ק לבו"ב הבירה, — אַ זון פון דעם לעמבערגער רב. דער ספר איז געדרוקט אין וויניציאה (ווע-נעציע) אין יאָר „המקום אשר אתה עומד עליו קדש הוא", — „קדש הוא" באַטרעפט 416—תט"ז (1656).

אין אָט דעם ספר ווערט דערציילט אין פערזן:

ריבה אחת בעדי עדיים
נשבתה לריק איש הבינים
בקשה מאתו שיקדשנה בצהרים
בעבר הנהר במחולת המחנים
על יד הכומר הרובץ בין המשפתים.
כאשר הוליכה בגשר המצלתים,
קפצה ונטבעה כעופרת במים,
שלא יחולל בה שם שמים:

(אַ יונג מיידל, געפּוצט אין צירונג, איז געפאַנגען געוואָרן דורך איינעם פון די אויסוואורפן. זי האָט זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל זי מקדש זיין נאָך בייטאָג, אויף יענער זייט טייך, פאַר דעם גאַנצן עולם און דורך דעם גלח, וואָס וואוינט דאָרט. און ווען ער האָט זי גע-פירט אויף דער בריק פונם טיפן טייך, איז זי אַראָפּגעשפּרונגען און דערטרונקען געוואָרן אין די טיפענישן, כדי גאָטס נאָמען זאָל דורך איר נישט פאַרשוועכט ווערן.)

דער באַוווסטער העברעישער דיכטער און היסטאָריקער ד"ר שלמה מאַנדעלקערן דערציילט אין זיין געשיכטע „דברי ימי רוסיא" (וואַרשע תרל"ה—1875) וועגן דעם פאָלגנדעס:

„די קאָזאַקן האָבן פאַרשוועכט אַלע יידישע הייליקייטן און געשענדט די יידישע פרויען און זייערע טעכטער, און צוויי שיינע מיידלעך, וואָס די קאָזאַקן האָבן באַשלאָסן צו נעמען זיי פאַר זיך פאַר ווייבער, האָבן זיך איבערגעגעבן צום טויט, און נישט דערלאָזט צו פאַרשוועכן זייער כבוד דורך די מערדער, וואָס האָבן געוואָלט זיי פאַרגוואַלטיקן. איינע פון זיי איז אַראָפּגעשפּרונגען אין טיפן טייך אַריין, ווען זי איז געפירט געוואָרן צו זייער קירכע, און די צווייטע האָט פאַררעדט דעם, וואָס האָט זי געפאַנגען און זיך פאַרליבט אין איר, אַז זי האָט קיין מורא נישט פאַר קיין געווער, און אַז מ'וועט שיסן אין איר מיט אַ קויל, וועט איר נישט שאַטן. זי האָט אים איינגערעדט און איינגעשמועסט. ער האָט אַזוי געטון, און זי איז געפאַלן אַ טויטע".

פּרץ האָט באַנוצט פאַר זיין פּאָעמע דעם ערשטן עפּיזאָד.*)

אינגאַנצן האָט די פּאָעמע אין העברעיש אַ 75 סטראָפעס. שאַרף קאָנצענטרירט שילדערט פּרץ אין זיין פּאָעמע דעם טראַגיש-הערלעכן קאַמף פון דעם יידישן מיידל און די ליידנשאַפט פון דעם ווילדן פאַרליבטן קאָזאַק. פייער און בלוט, אומקום און אכזריות, ליידנשאַפט און קדושה, שווערד און טרערן מישן זיך, פינקלען און בליצן אין אָט דער פיין-געשליפענער פּרץ-פּאָעמע. די שפּראַך, דער סטיל, דער

*) דער צווייטער היסטאָרישער עפּיזאָד איז דורך שלום אַש קינסטלעריש באַאַרבעט אין זיין ראָמאַן און דראַמע „קידוש השם" מיט אַ 45 יאָר שפּעטער. דבורהלע, דעם רבס טאָכטער, איז די יונגע פרוי פון שלמהלען, דעם אויפגעקומענעם אַרענדאַרס זון. ביי אַשן זענען די ביידע עפּיזאָדן, וואָס ס'זענען דערציילט, פאַרפלאָכטן אין דער איינער דבורהלען. זי טרינקט זיך. די קאָזאַקן ראַטעווען זי אַרויס פון טייך, אָבער זי פאַרהיט איר ריינקייט. זי בעט אים, דעם פאַרליבטן קאָזאַק, נישט אָנרירן זי ביז נאָך דער חתונה. ער היסט אים שיסן אין זיך און זי קומט אום פון זיינע קוילן אַ ריינע, אַ נישט-פאַרשוועכטע.

איינהאַלט אין דער פּאָעמע טיילן זיך שטאַרק אויס פון די אַלע צעפּלאָסענע שירים פון יענער צייט. דאָ האָבן מיר שוין דעם אָנזאָג פון דעם שפּעטערדיקן גרויסן יידישן וואָרט-מייסטער, וואָס איז ערשט מיט 12 יאָר שפּעטער געקומען מיט זיין „מאָניש".

אין דעם פראַזאַאישן איבערדערציילן וועט, פאַרשטייט זיך, די העברעישע פּאָעמע פיל פאַרלירן. פאַר אונז איז אָבער אינטערעסאַנט דאָ דער שטאָף, פון וועלכן ס'איז געבויט די פּאָעמע:

די שטאָט איז איינגענומען. עס פליען אַרום איבערן מאַרק און אין די גאַסן די ווילדע קאָזאַקן. זיי פליען ווי בליצן. עס גייט זיי פאָרויס אַ שחיטה, און עס באַגלייט זיי דאָס פייער. אַלע הייזער אין שטאָט זענען אַרומגענומען אין פלאַמען. עס איז געוואָרן איין גרויסער פלאַקער-פייער אויף דעם טייך פון בלוט.

בלוט און פייער און געדיכטע קנוילן פון רויך.

ופה אביר־דן כורע לרגל עבריה,
עפר רגלה ינשק: אל תרבי תאניה!
חרב חדה ללבי דמעתך על לחי,
לאבותיך כי מתו אל תרבי בכי,
אל תהגי נכאים—
לא יקומו מקברם שוכני רפאים!

(און דאָ קניט אַ קאָזאַק, אַ העלד צו די פיס פון אַ יידישער טאָכטער. ער קושט דעם שטויב פון אירע פיס און בעט זיך ביי איר: „גענוג דיר צו קלאָגן! ווי אַ שאַרפע שווערד אין מיין האַרץ, אַזוי איז די טרערן אויף דיין באַק פאַר מיר. גענוג דיר צו קלאָגן — די טויטע וועלן שוין פון זייער קבר נישט אויפשטיין!) גענוג צו פאַרגיסן טרערן. עס איז אומזיסט, גיב נאָר אַ באַפעל, זאָלן דיינע אויגן אַ ווייכט טון; דיינע אויגן, וואָס פאַנגען הערצער,—און עס וועט נעמען אַ סוף צו די גוואַלדן און עס וועלן פאַרלאָשן ווערן די פייערן.

אך העלמה בקולו איננה שומעת,
ובלבו קרב נורא לאהבה עם כעס,
כדודי אש עיניו—חשק ורצה;
חרב שלף מתער ויקמוט המצח:
אהביני, עלמה, כי שאול בחבי!
עבריה ארורה, תני משאלות לבי!

פן אשלח ידי, פן אשוד תמתך,
ולצפרים למאכל אז אתן גויתך!

(דאָס מיידל אָבער פאַרנעמט נישט זיינע רייד. אין זיין האַרץ קומט פאָר אַ שרעקלעכער קאַמף—ליבע און כעס. זיינע אויגן זענען שפּיזן פייער — תאווה און מאָרד. ער כאַפּט אַרויס די שווערד פון שייד און זאָגט: „ליב מיך מיידל, ווייל אַ גרוב איז אין מיין ברוסט. פאַרשאָלטענע יידישקע, דערפיל מיינע פאַרלאַנגען! אויב נישט, וועל איך דיך גלייך שענדן. און דערנאָך וועל איך דיין קערפּער אַרויס-וואַרפן פאַר די פייגל אין פעלד!”)

אָט אַזוי האָט ער אין טיפן צאָרן גערעדט צו דעם מיידל. אַ שרעק אַ ווילדע האָט אָנגעכאַפּט די אומגליקלעכע. זי האָט אָנגעהויבן ציטערן און צאַפּלען:

קדשני כדת אם אהבת אותי...
שערי בית-תפלתי בארץ טבעו,
אל בית־תפלתך פעמונים יקראוּ
אל אהי לך לזונה, מחיי אז ייטיב מותי.

(זיי מיך מקדש לויטן געזעץ, אויב דו האָסט מיך ליב... די טויערן פון מיין געבעט-הויז זענען אין דער ערד געזונקען, און צו דיין געבעט-הויז רופן די גלעקער.—לאָמיך נישט זיין פאַר דיר קיין זונה, ווייל דאַן איז מיר ליבער דער טויט.)

שנעל קערט אום דער קאָזאַק די שווערד אין איר שייד, ער שטילט-איין זיינע חברים קאָזאַקן. און פאַרנאַכט, ווען עס פאַלן צו די נאַכט-שאָטנס און די לבנה לאָזט זיך שווימען איבער דעם טייך פון בלוט און פייער, און מענטשלעך בלוט איז אויסגעמישט מיט די טייך-כוואַליעס, און די געדיכטע וואָלקנס-רויך קנוילן זיך,—דאַן שניידט אַ שיפל די כוואַליעס פון טייך, און עס ציטערן אין די טייך-כוואַליעס די לבנה און די שטערן, וואָס זענען רויט פון בלוט און פייער. עס קלאָגן די כוואַליעס, קלאָגן און וויינען...

ועל צי השיט אביר-דן כורע
לרגל העבריה יפת העינים,
את המית הגלים איננו שומע,
לא יראה אודם שמים;
כי לבו ועיניו בעלמה הטבעו,
ובהצלב ממרחקים מידו קרנים—

תאוות לבבו עוד מעט ונמלאו,
על מרום גבעות אושר תענוגות החיים!
צי השיט יחצה את גלי המים,
בם רועדים ירח וכל כוכבי שמים,
אדומים מדם, אך כמת תחורנה
עיני העלמה, בהן דמעות תסערנה.

(און אויף דעם שווימענדיקן שיפֿ קניט דער העלד, דער קאָזאַק, פֿאַר דער יידישער טאָכטער מיט די שיינע אויגן. פֿאַרנעמט נישט דעם רויש פֿון די כוואַליעס, ער באַמערקט נישט דעם רויט פֿון הימל. זיין האַרץ און בליק זענען געווענדט צום מיידל, און אויך צום צלם, וואָס שיקט פֿון וויטן זיינע שטראַלן — נאָך אַביסל, און זיינע האַרץ־באַגערן וועלן דערפֿילט ווערן, און ער וועט זיין אויף דער הויך פֿון גליק און פֿון פֿאַרגעניגן.

דאָס שיפֿל שניידט אַדורך די כוואַליעס, אין וועלכע עס ציטערן די לבנה און די שטערן, וואָס זענען רויט פֿון בלוט. אָבער בלאַס ווי ביי אַ טויטן זענען די אויגן פֿון דעם מיידל. זודיקע טרערן קאָכן אין זיי.) און אין דער צייט, וואָס דעם קאָזאַקס האַרץ איז ווי פֿלאַם־פֿייער, און עס גאַרט נאָך גליק און נאָך לוסט — זענען אירע אויגן אויפֿגעהויבן צום הימל און זי בעט און איז מתפלל:

סלח לי אל, כי אטרוף נפשי בכפי,
לא אהי לצר—הורי לטבח הכריע,
וטהורה תשוב אל שערי רקיע
הנשמה נפחת באפי!

(זיי מיר מוחל, גאָט, וואָס איך נעם מיר דאָס לעבן, איך וויל נישט געהערן צום פֿיינט. מיינע עלטערן האָט ער אומגעבראַכט, און אויך מיין נשמה, וואָס דו האָסט מיר געגעבן, זאָל זיך צוריקקערן צו דיר אַ ריינע.)

אַזוי האָט דאָס אומגליקלעכע מיידל ביי גאָט געבעטן, און דער קאָזאַק האָט עס נישט געהערט—ער איז ביי אירע קני אַזוי אַנדרימלט געוואָרן.

ביז וואַנען וועסטו דרימלען? ביז וואַנען וועסטו שלאָפֿן? כאַפּ זיך אויף, דו העלד! וואַך אויף, דו זון פֿון די דאָנער קאָזאַקן, — די שיינע יידישקע איז שוין מער נישט אין דיינע אָרעמס, זי האַלזט

פּרץ אַלס פּייערלעשער אין זאַמאָשטש
(לערך אין 1880)

שוין איצט די כוואַליעס און זי זינקט שוין איצט, — אָט אַן עק פֿון איר קלייד ציטערט נאָך אויפֿן וואַסער. ראַטעווע דיין איינציקע, פּראַל אויף דיינע אויגן. אָבער אָט איז שוין אויך דער עק פֿאַרזונקען געוואָרן, און עס איז אויף דעם אָרט אַ שוים פֿאַרבליבן, און אָט איז שוין אויך דער שוים צערונען.

ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון זיין שלאָף, אָבער ס'איז שוין צו שפּעט! די כוואַליעס פֿון טייך שטומען און ווילן נישט דערציילן, ווו עס איז אַהינגעקומען זיין געליבטע".

גלייכצייטיק גיט פּרץ אַרויס בשותּפות מיט זיין שווער גבריאל־יהודה ליכטענפעלד אַ העברעיִשע לידער־זאַמלונג פֿון זייערעביידנס לידער און פּאָעמעס א. נ. „סיפורים בשיר ושירים שונים מאת שני בעלי־אספות" (וואַרשע תרל"ז—1877, 158 זייטן).

די שירים פֿאַר אָט דעם ביכל זענען געשריבן געוועזן, ווי פּרצעס ברודער יונה־יהושע דערציילט (אין „זאַמאָשטשער שטימע" 1928 נומ. 8), אין דעם שטעטל אַפּט (אָפּאַטאָוו). ס'איז טשעקאַווע: ג"י ליכטענפעלד, דער שווער, איז דאַן אַלט געוועזן 66 יאָר, און פּרץ, דער איידעם, בלויז אַ 25—26 יאָר,—גערוקט, הייסט עס, אויף 40 יאָר! אַמאָליקע יאָרן איז מעגלעך געוועזן, אַז מענטשן פֿון אַזאַ פֿאַרשידענע עלטער זאָלן צוזאַמען שאַפֿן לידער און בשותּפות זיי אַרויסגעבן. און צווישן מאַטעמאַטיקער ליכטענפעלד און דיכטער פּרץ איז דאָך געווען אַ געוואַלדיקער מהלך!

צום ביכל איז צוגעגעבן (מסתּמא אַ בשותּפותדיקע) הקדמה, דערנאָך אַ גרעסערע זאַך אין פֿערזן „חיי משורר עברי" אין 10 פּרקים („שיר ראשון", „שיר שני" אאַז"וו ביז „שיר עשירי"), געחתמעט פּלא"י ג"ל (דאָס מיינט: ג"י ליכטענפעלד) און יל"פּ (י. ל. פּרץ) [1]. די ביידע נעמען זענען אונטערגעשריבן אויף נאָך איין ליד „השופט והמליץ". חוץ אייניקע שירים, געשריבן דורך פּלא"י ג"ל (ג"י ליכטענפעלד), קומען פֿאָלגנדיקע זאַכן געחתמעט יל"פּ, וואָס געהערן בלויז פּרצן: „בית שומם" (סיפור שומר היער), „העצל" (על שנת תרכ"ג), „חנה" (שיר סיפורי).

דאָס ליד „בית שומם" איז אינטערעסאַנט, וואָס שוין דאַן (אין

---

[1]) אין זיין בריוו צו ש"ע („בריוו און רעדעס" ז. 91) גיט פּרץ אָן דאָס ליד „חיי משורר עברי" ווי זיינס אַ ליד. מעגלעך, אַז עס איז מער פּרצעס ווי ליכטענפעלדס.

1876) האָט פרצן פאַרנומען דער סאָציאַלער אומרעכט. פרץ שילדערט דאָ די קאָנטראַסטן, די תהומען צווישן אָרעמע און רייכע, צווישן שוואַכע און שטאַרקע, צווישן פריץ און פויער. נישט אומזיסט האָט פרץ אין זיין יוגנט צו 12—13 יאָר אַדורכגעלעבט דעם פוילישן אויפשטאַנד פון 1863, און אין זאַמאָשטש איינגעזאַפּט אין זיך פיל פון דעם העראָישן קאַמף פון די אונטערדריקטע קעגן די באַדריקער. אָט איז די הפקרות, די אכזוריות. אָבער ס׳קומט צום יום־הדין און מען נעמט נקמה פאַר דער אכזוריות, פאַרן בלוט. פרץ גיט צו צום ליד, אַז ס׳איז אַ מעשה שהיה.

ב י ת ש ו מ ם

פה מעי מפלה, פה ארמון שומם,
ההכהו לרסיסים סער?
אין בדק מחזק, אין אתו מרומם,
מה תורת הבית, שומר ה׳ער?

הארמון שומם זה רבות בשנים,
ובעליו ישקודו על גדיש זה כבר,
אך זקנים יזכורו: לפנים!... לפנים!...
תחת ארמון עמד פה מעון צר...
פה ישבה אלמנה וששת ילדיה,
לחם צר מצאה בזעת אפיה.

אַ חורבה, אַ וויסטער פּאַלאַץ. פרעגט מען דעם וואַלד־וועכטער, דערציילט ער: שוין לאַנג איז דער פּאַלאַץ וויסט... אַלטע לייט געדענקען... אַמאָל איז דאָ געווען אַ קליין שטיבל, האָט דאָ געוווינט אַן אלמנה מיט אירע זעקס קינדער.

בערב, ביום עבות, בשלג וסערה,
בא נשה... שחת את רחמיו, כלה,
שוא כל תחנונים, כל עצה נעדרה,
עם ששת ילדיה גורשה האומללה.
איפוא נדדו? אי מצאו קבר?
האם בלב שלג מצאו קבורתם?
זאת לא יבן, לא ידע עוד גבר,
ביער—חיה רעה אולי אכלתם,

אין קול ואין קשב, עקבותם לא נודעו,
אך תחת מעון צר, תלפיות פה נשאו.

איינמאָל אין אַן אָוונט אין אַ שטורעמדיקן טאָג איז מען געקומען מאָנען ביי איר, וואָס זי איז שולדיק. ס'האָט נישט געהאָלפן קיין געבעם. די אומגליקלעכע מיט אירע זעקס קינדער האָט מען אַרויסגעוואָרפן אויף הפקר, אויף אומקום. מ'ווייסט נישט ווו זיי זענען אומגעקומען. און אויפן אָרט פון קליינעם שטיבל האָט מען אויפגעשטעלט אַ פרעכטיקן פּאַלאַץ.

נשכחו חיש מלב איש האמללים,
קול שרים ושרות ביער השתרע,
ועין לא תשבע, לראות היכלים,
ומהוללות תצלל אוזן שומע.
אך גם לאלה פתאום בא קץ
נדמו לפתע כל זמירות ושיר,
ואת אדוני הארמון תלוי על עץ
מצאו ביער שומרי העיר...
מאז פה דממה, שומם הבית,
המסלות אבלות, ושמיר ושית...

גיך האָט מען פאַרגעסן די אומגליקלעכע. ס'האָט זיך דאָ געלאָזט הערן שטימען פון האַרן און האַרינטעס. דאָס אויג האָט זיך גאָרנישט געקענט אָנזעטיקן פון דעם פראַכט און גלאַנץ. עס איז געווען פריילעך. אָבער פלוצים איז אויך צו זיי געקומען אַ סוף. דעם באַלעבאָס פון פּאַלאַץ האָט מען געפונען אַן אויפגעהאָנגענעם אויף אַ בוים... און פון דאַן—איז דאָ שטיל, וויסט...

ושמועות שונות מסביב נפזרו
אך בטח לא ידע איש פשר דבר מותו,
הכי עליו עבדיו קשר קשרו,
גנבו את כספו, על עץ תלו אותו?—
או מחנק לנפשו לבדו הוא שם,
כי נלאה נשא את סבל החיים,
כי בכנפיו מצא אך רצח ודם...
כה שמועות שונות תשמענה אזנים—
אך פשר אל נכון לא ידע עוד גבר,
ושומם הבית ובעליו בקבר.

פֿאַרשידענע מעשיות ווערן פֿאַרשפּרייט וועגן זיין טויט. איז עס אַן אויפשטאַנד פון זיינע קנעכט, אָדער אַ גנבה און אַ מאָרד, אָדער ער אַליין האָט זיך דאָס לעבן גענומען, ווייל ס'איז אים שווער געווען צו טראָגן די לאַסט פון לעבן, ווייל מאָרד און בלוט האָט ער שטענדיק געבּרויכט...

דער גרעסערער שיר „חנה" (זייטן 117—128) איז אַ סענטימענטאַלע מעשה מיט אייניקע מעלאָדראַמאַטישע מאָמענטן. וויכטיק אָבער זענען די שורות, אין וועלכע פּרץ רעדט וועגן דעם דיכטער, וואָס קומט אַרויסצורופן אַ קרעכץ. דעם דיכטערס האַרץ איז פאַרביטערט, זיין געמיט דערשלאָגן און ער ווייסט פון קיין פרייד נישט. ער האָט אַ טרער פאַר יעדן בראָך, און ער דערוועקט ביי זיינע לעזער רחמים צו דעם פּיין און צו די יסורים פון די אומגליקלעכע:

אחי ורעי, עוד הפעם באתי
אליכם, אל לבכם לי דברים אחדים,
דבש לא רדיתי לו במנגינתי,
לא הבאתי לו כפרים ונרדים;
אך אם אנחה מקרבו אגזולה
לפעלי ידים, לא חנם אעמולה,
אחי ורעי, לא ייטיב עוד גהה,
לא ישמח בחייו המשורר לנצח,
נפשו לו מרה ורוחו נכאה,
ועצבת ועגנה, ותלמים על מצח,
כל עמל ויגון—יגונו ועמלו
לב ירחש, עין רואה, אם נפלו בגורלו.

בעינו זו דמעה לכל נכר ואיד,
ולא מעטים הן אלה פה עמק הבכא,
ובלבו זה ירגיע ההד,
לכל נאקת תמרורים, לכל יגון ואנחה,
ואך חמלה ורחמים בלב קוראיו יעורה,
וזאת כל חפץ, כל ישע המשורר.

וואָס ווייסן דען די איינוווינער פון די פּאַלאַצן, די אַלע גאָלד־זעק? ווייסן זיי דען פון נוים? פאַרשטייען זיי, וואָס אַזוינס עס איז הונגער? איר קענט נישט דעם אָרעמען, איר רופט זיי „פּוילע":

שוכני היכלים, ראשי המטות,
נטילי הכסף ואדוני הזהב,
הן מעולם לא חבקתם אשפתות,
התדעו מה מחסור? תבינו מה רעב?
אם לא ראיתם עני, משבטו לא תיראו,
מדלים לב תקשיחו „נרפים הם" תקראו.

און אָט רעדט ער, דער דיכטער, ווייטער וועגן דער הפקרות און צעלאָזנקייט פון די גבירים, וואָס פאַרפירן די טעכטער פון פשוטן פאָלק:

בלי מתג ורסן תפרצו פרץ,
תאותכם אין משיב, כעירים תנהקו,
בערמה תדיחו לב בנות עם-הארץ,
או בזרוע נטויה—ולעניה תצחקו...
אך על מי אדבר עד כפים וסלעים?
הם לא יבינו כי ימי עני רעים...

פרץ ענדיקט אַזוי דאָס ליד:

עוד מתרי כנורי, עוד יהמיון,
לבדם יזעזעו, בל אותם אעירה,
אתם סוף דבר ממני תבעיון,
אך מה עוד אגידה, מה עוד אשירה?
לכל קץ המות, לשמחה, לשבר,
וקרקע הנהר לחנה כבר קבר...

נאָך ברומען די סטרונעס פון מיין פידל, פון זיך אַליין ציטערן זיי, איך ריר זיי נישט אָן... וואָס קאָן איך נאָך זאָגן, וואָס זאָל איך זינגען? דער טויט ברענגט צו אַלץ אַ סוף, צו פרייד און צו בראָך. חנה האָט געפונען איר קבר אויפן דנאָ פון טייך...

פרץ אַליין שרייבט אגב, ווי ס'איז שוין דערמאָנט, וועגן דעם ליד: „אויב איך וועל קלאָגן אַמאָל... און קרעכצן...—און גאָר שפּעטער אין „סיפורים בשיר" אַ פּאָעמע „חנה", ווו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פאַרשוועכט פון ראש-הקהלס זון, און דער ראש-הקהל אַזוי—וואָלט עס זיין נישט מער, ווי אַ נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינען... נאָר מיט מער געשמאַקלאָזיקייט" (מיינע זכרונות ז' 85).

די העברעישע לידער פון דעם זאַמאָשטשער יונגנמאַן יצחק-לייבוש פרץ האָבן, משמעות, צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דעם

דעמאָלסדיקן שרייבער און לייענער. דער רעדאַקטאָר פון דעם העב־רעישן פּאָפּולערן זשורנאַל „השחר", דער באַוווסטער העברעישער ראָ־מאַניסט און שריפטשטעלער פּרץ סמאָלענסקין, האָט געווידמעט אין „השחר" (תרל"ט—1879) עטלעכע וואַרעמע שורות דעם יונגן העב־רעישן דיכטער. פּרץ כמאָלענסקין שרייבט אַזוי: „השיר, שיר ספורי בעשר מחלקות, הוא מעשה ידי סופר מהיר ומשורר נאמן לכל פרטיו וחוקותיו. הוא לא יבוש מפני כל השירים כגילו הטובים והיפים אשר נכתבו בשנים האחרונות האלה בשפת עבר.—לכותב השיר הזה אשר לפנינו הצדקה לבוא בקהל כל המשוררים הנאמנים האלה ולא יבושו בו, והשפה ואוהביה ישישו על פעליו ויברכהו מקרב לב".

(אָט דער שיר אין די צען אָפּטיילונגען איז די פּרוכט פון אַ פעיקן און אמתן משורר מיט אַלע פּרטים און געזעצן. ער טרעט נישט אָפּ פון אַלע איבעריקע גוטע און שיינע שירים, וואָס זענען אָנ־געשריבן די לעצטע יאָרן אין העברעיש. דער מחבר פון דאָזיקן שיר האָט דאָס רעכט פאַררעכנט צו ווערן צווישן אַלע אמתע דיכטער, וואָס וועלן זיך מיט אים נישט שעמען, און די שפּראַך און אירע ליבהאָבער וועלן זיך פרייען מיט זיינע ווערק און וועלן אים בענטשן פון טיפן האַרצן.)

דאָס איז געווען די ערשטע געדרוקטע רעצענזיע, די ערשטע לויב־ווערטער וועגן פּרצן.

ש.-ל. ציטראָן דערציילט, אַז זייענדיק אין דער צייט אין ווין האָט ער אַמאָל געהערט פון פּרץ סמאָלענסקין, אַז „פּרץ וואַקסט אַ צווייטער גאָרדאָן, אויך דער באַוווסטער העברעיש־יידישער שריפטשטע־לער ראובן־אשר ברוידעס האָט זייער שטאַרק געהאַלטן פון פּרצעס פּאָעטישן טאַלאַנט".

נאָך דעם, ווי פּרץ האָט אין די יאָרן 1875–1877 פאַרעפנטלעכט די אויבנדערמאָנטע לידער און פּאָעמעס, טרעט אַריין אין פּרצעס שאַפן אַ לענגערע הפסקה, וואָס דויערט קנאַפּע צען יאָר. פאַר אָט דער צייט (אין די יאָרן 1878–1886) איז פּרץ ווי פאַרשוווּנדן געוואָרן פון דער ליטעראַטור. ער באַווייזט זיך כמעט אין קיין שום צייט־שריפט נישט.

וועגן אָט דעם פּעריאָד ביי פּרצן האָבן מיר איינצלנע אָפּגע־ריסענע ערינערונגען פון זיינע פריינט און נאָענטע. פּרץ האָט דאַן

אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פון אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט און ציט זיך אַריין אינגאַנצן אין אָט דער אַרבעט. ער אָרדנט איין ביי זיך אַ גרויסע קאַנצעלאַריע מיט עטלעכע ביוראָ־געהילפן און ווערט שטאַרק באַשעפטיקט מיט יורידישער פּראַקטיק. „אין דעם פאַך — דערציילט פּרצעס יוגנט־פריינט שמואל אשכנזי („זאַמאָשטשער שטימע" 1928, נ. 3)—איז ער אויך געווען אַן עילוי. ער האָט באַקומען אַ גוטע פּראַקטיק, אַזוי־ווייט, אַז די אָרדינאַציע זאַמאָיסקי האָט אים איבערגעגעבן אַלע אירע „ספּראַוועס". מיט זיין שאַרפזין האָט ער אַלע ספּראַוועס דורכגעפירט מיט ערפאָלג".

ס'ווייזט אויס, אַז אויך אין אָט די עטלעכע יאָרן האָט פּרץ זיך פאַרנומען פאַר זיך מיט שרייבן. ש. אשכנזי דערציילט: „זיין שאַפונגס־קראַפט האָט אים נישט געלאָזט רוען. איבערהויפּט איז אים דאָס שאַפונג אָנגעקומען זייער לייכט, אָן מי. איך געדענק, אַז כ'בין אַמאָל געקומען צו אים מאַכן אַן אַפּעלאַציע אין „זיעזד" אַריין, האָט ער גענומען שרייבן די אַפּעלאַציע, נאָר לעבן אים איז געלעגן דאָס תנ"ך אָפן ביי יחזקאל, קאַפּיטל מ"ב. האָט ער אַ בליק געטון אין תנ"ך און מיר געזאָגט: „זעט איר, אַשכנזי, דאָס איז אַ גוט קאַפּיטל". אַוועקגעלייגט די אַפּעלאַציע, געכאַפּט אַ בלייפעדער און געטינטלט עטלעכע מינוט. באַלד האָט ער מיר פאָרגעלייענט, וואָס ער האָט אָנגעשריבן: „גאָט זאָגט מיר אַזוי צו זאָגן: די פאַלשע נביאים וועל איך קלאָגן אַזוי"...

אפרים זינגער (פון דעם שטעטל קאָמאַראָוו, וואָס ליגט אַ צוויי מייל פון זאַמאָשטש) גיט איבער („אונזער עקספּרעס", וואַרשע, 1929, מאַי), אַז אין זייער אומגעגנט איז פּרץ געווען אַ שם־דבר. פריער אַלס עילוי מיט אַ געוואַלדיקן פייערדיקן קאָפּ און שפּעטער אַלס גלענצנדער אַדוואָקאַט. וועגן זיינע קונץ־שטיק און געוואַלדיקער הצלחה אין אַדוואָקאַטור זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשידענע לעגענדעס. מ'פלעגט איבערגעבן אין זיין נאָמען, אַז די דאָזיקע הצלחה זיינע האָט ער צופאַרדאַנקען נאָר זיין לומדות, און אַז מיט אַ „סברא" פון אַ ש"ך אָדער אַ תומים געווינט ער אָפטמאָל די שווערסטע פּראָצעסן"...

אין אָט די יאָרן האָט פּרץ, ווי באַוווּסט, אָרגאַניזירט מיט זיינע פריינט אין זאַמאָשטש אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער. ש. אשכנזי גיט איבער (אין „זאַמאָשטשער שטימע"), אַז פּרץ האָט צונויפגעזוכט עטלעכע פרייוויליקע מיטהעלפער צו זיך, זיי זאָלן (מיט די אַרבעטער) לערנען, לייענען, שרייבן און רעכענען. אויסער דעם האָט ער

אײַנגעאָרדנט פאָרלעזונגען יעדן שבת נאָכמיטאָג, פרץ האָט געלייענט יידישע געשיכטע.

ס'איז קיין ספק נישט, אַז פרץ האָט אין די יאָרן געפונען אַ פרייע מינוט און געשריבן העברעיש און אויך יידיש. ווי די פרוי פרץ האָט מיר דערציילט, האָט ער דאַן פיל געשריבן. ער פלעגט שרייבן שפעט ביינאַכט און אָפטמאָל — שעהנלאַנג. ער האָט די זאַכן אויך פאָרגעלייענט פאַר זיינע באַקאַנטע.

ערשט אין יאָר תרמ"ז—1887 באַווייזט זיך י. ל. פרץ מיט איניקע העברעישע זאַכן אין נחום סאָקאָלאָווס „האסיף" (וואַרשע, דריטער יאָרגאַנג). פרץ פאַרעפנטלעכט דאָרט עטלעכע קליינע סקיצן: „אע"פ שחטא ישראל הוא", „הדבוק והמשוגע", „הצטדקות הנאשם". איניקע שירים „מנגינות הזמן" און אַ פּאָעמע „העיר הקטנה". די לידער צייכענען זיך אויס מיט זייער שיינער פאָרם און קינסטלערישער גאַנצקייט. זיי טיילן זיך אויס פון דאָס רוב לידער, וועלכע זענען דאַן געדרוקט געווען אין די זאַמלביכער. די לידער זענען געשריבן אין אַ פיינער, קלאָרער שפראַך, אָן די באַנאַלע אויסגעדראָשענע מליצות און סתם בטלנישע שורות.

די פּאָעמע „העיר הקטנה" (דאָס קליינע שטעטל) איז פונם אָנהויב ביזן סוף אויסגעהאַלטן. פאַראַן דאָרט שיינע בילדער, פיינע שילדערונגען. דער דיכטער געפינט אַ באַזונדערן חן אין דער שטילקייט פונם שטעטל. „העיר פה קטנה, פה אשקט אנית,—כי חולה בי לבי, כי אנוש הרוח. בים בחלה נפשי, אין תכלה ומצרים—יתנשאו, ירומו משברים כהרים". (דאָס שטעטל איז קליין, דאָ וועל איך רוען און אָפּרוען, ווייל קראַנק איז מיין האַרץ, געפערלעך איז מיין געמיט. מיר איז נמאס דער ים, אָן גרענעץ, אָן סוף הויבן זיך די וועלן ווי בערג!). פרץ פירט אַדורך אַ ריי בילדלעך פונם קליינשטעטל. אויף אַלץ ליגט אויסגעגאָסן באַהאַרצטע ליבע. פרץ קומט דאָ ווי פון דער זייט, קוקט זיך צו ווי אַ זייטיקער. אָבער ער קוקט נישט פון אויבן אַראָפּ. מיט אינטימער, ליבער איבערגעגעבנקייט דערציילט ער וועגן דעם קליינשטעטלדיקן לעבן, וואָס ציט זיך אָן דער זייט פון דער גרויסער וועלט. אָן צייטונגען, אָן וויכטיקע געשעענישן. „אין שעבוד המלכות, אין עול מעמסה, אך חוסר לחם, אך דאגת פרנסה", ווי נאָר ס'ווערט טאָג, עפענען זיך טיר און טויער. דאָס שטעטל וואַכט-אויף און שאָטנס-מענטשן באַווייזן זיך אין די גאַסן. „לשוק ריק יביטו, אין עוד

אכרים. לדרך סלולה, בין רוכסי ההרים... שם אכּר יראה, העירה נוסע, בכבדות יתנהג, כי סוסו צולע. ומצפה כל נפש, שואלת כל עין: אָן יפנה האכּר ושאל כּוס ויין? אם בר יביא למכור, חטה או שעורה—מי היום יצליח, ישתכּר אגורה? כּה עין כל העדה לאכר צופיה, וכאורך הגלות כך משך הנסיעה". (צום פוסטן מאַרק קוקט מען, נישטאָ נאָך קיין פויערים, און אָט וואַרפט מען אַ בליק צו דעם שאָסיי. צווישן די בערג... עס באַווייזט זיך דאָרט אַ פויער, ער פאָרט אין שטעטל. ער שלעפּט זיך פּאַמעלעך, שווער, ווייל זיין פערד הינקט אונטער. און אַלע האָפן, אַלע פרעגן: וואוהין וועט זיך דער פויער ווענדן און וועט בעטן אַ טרינק-בראָנפן? ברענגט דער פויער תבואה צום פאַרקויפן, ווייץ אָדער גערשטן? ווער וועט היינט מצליח זיין, ווער וועט היינט פאַרדינען אַ פרוטה. אָט אַזוי קוקט אַרויס די גאַנצע עדה אויף דעם פויער, לאַנג ווי דער גלות דויערט זיין פאָרן...)

אין דער פּאָעמע „העיר הקטנה" איז פרץ אַ באַרויקטער, אַ פאַרטרוימטער. ס'איז אַ אידיליע פון קליינשטעטל. פרץ פאַרוויגט דאָס שטעטל מיט מיטגעפיל און באַדויערונג. גאָר אַן אַנדערער איז פרץ אין דער צווייטער זאַך, וואָס איז אָפּגעדרוקט אין דעם זעלביקן „האָסיף", פרץ באַווייזט זיך צו אונז דורך שטורם און דראַנג. „מנגינות הזמן" איז אַ סעריע צייט-לידער, וואָס זענען געווידמעט דער אויפלעבונג פונם יידישן פאָלק. עס זענען איינצלנע, אָפּגעריסענע שטימונגען, געפילן, אַדורכגעדרונגען מיט ברויזנדיקן דיכטערישן גייסט. די שטימונגען זענען נאָך נישט פאַרגאַנצט. זיי זאָגן עדות וועגן שטאַרקע אינערלעכע איבערלעבונגען פון דעם דיכטער. „מה יגעש בי לבי! מה נפשי נפעמה? קול שופר שמעתי, קול תרועת מלחמה. עתה חטא מרגוע, עון פללי מנות, גבור אני יאמר חלש אין כוח, ואני? הה, תנו לי אברות הסופה, סער מי יתנני, אדאָ אעופה, ארוצה אל אחי, אל גבורי החיל ויחדיו נלחם מלחמת יום ולֵיל". (וואָס שטורעמט עס אין מיר מיין האַרץ, וואָס קלאַפּט עס מיין נשמה? דער קול פון אַ שופר האָב איך דערהערט, דאָס שאַלן פון אַ מלחמה. רו איז איצט אַ זינד, אַ שטאַרק פאַרברעכן. איך בין אַ גבור, זאָגט דער שוואַכער, אומבאַהאָלפענער. און איך? אָ, גיט מיר פליגלען פון שטורעם, וועל איך שוועבן, פליען און איילן צו מיינע ברידער, צו קעמפער-העלדן און צוזאַמען וועלן מיר פירן די מלחמה פון טאָג און נאַכט.

אָבער די אַרומיקייט ברעכט זיין געמיט, ער בלייבט דערשלאָגן.

ער פילט עס. אָבער ער שטויסט אָפּ דאָס שווערע געמיט פון זיך. „הפכפך, תאמרו, הפכפך המשורר, לרגעים ישתנה ודרכו נסתרה" (מ׳זאָגט דער דיכטער איז נישט אויסגעהאַלטן, ער ענדערט זיך אַלע ווײַלע און זײַן וועג איז פאַרבאָרגן). ער רופט אָבער צום קאַמף, צו אַרבעט: הבכי לא יועיל, הקינה לשוא, החיים מלחמה, אין רחמים בקרב, אך למה, הה, אחי, „מה-יפית" תשירו? (דער געוויין וועט נישט העלפן, דאָס קלאָגן איז אומזיסט. דאָס לעבן איז קאַמף, נישטאָ קיין רחמים אין קריג. נאָר צו וואָס, ברידער, זינגט איר „מה יפית"!) דער דיכטער דערשפירט די אויפלעבונג פונם יידישן פאָלק. ער רופט אויס: זע עמי ממקומו, כבר הקיץ מחלומו, משנה משכלת! (דאָס פאָלק האָט אַ ריר געטון פון זײַן אָרט, אויפגעוואַכט פון זײַן חלום, פון דעם פאַרניכטנדיקן שלאָף!).

אין דעם זעלבן „מנגינות הזמן" זענען דאָ אינטערעסאַנטע שורות, וואָס דערציילן וועגן פרצעס באַציונג צו יידיש: „אחי הסופרים, אל תטרו לי איבה, אם לי שפת בעריל ושמעריל ערבה. ובבוז לא אקרא „עלמים" ללשונם. כי לשון עמי אשמע מגרונם!—לא שפת הקודש, לא לשון הנביאים, אך שפת ה ג ו ל י ם, לשון ה„ע ב ר י ם", השפה שתהי לעד כל הימים על הדם הנשפך, על רצח עולמים, על שוד וכל עמל פרצו בנו פרץ ולכל הגליות, מארץ אל ארץ, בה בכי האבות, ילל רוב הדורות, רעל דברי הימים, תמרורי הקורות. הן אבני השוהם, היקר, בה יראו, הם דמעות ישראל לא יבושו—נקפאו!" (ברידער מײַנע, שרײַבער, איר זאָלט נישט זײַן אויף מיר ברוגז, אויב די שפּראַך פון בערל און שמערל איז מיר ליב, און איך רוף נישט אָן מיט פאַראַכטונג זייער שפּראַך—אַ שטאַמלער-שפּראַך. פון זייער מויל הער איך די שפּראַך פון מײַן פאָלק... די שפּראַך פון די פאַרוואָגלטע, די פאַרטריבענע, די שפּראַך, וואָס וועט בלײַבן שטענדיק אַן עדות אויף דעם פאַרגאָסענעם בלוט, אויף די רציחות, גזלות און חרבונות, וואָס מ׳איז אין אונז באַגאַנגען אין די אַלע וואָגלענישן פון לאַנד. אין דער שפּראַך ליגט באַהאַלטן דער געוויין פון אונזערע עלטערן, דער ווײ-געשרײ פון פיל דורות, דער גיפט און די פאַרביטערקייט פון דער געשיכטע. דאָס זענען טײַערע דימענטן, — די יידישע טרערן, וואָס נישט אויסגעטרוקנט זענען זיי פאַרגליווערט געוואָרן!)

פרץ האָט דאַן אין אַ צווייטן העברעישן זאַמלבוך, אין ש. פ. ראַבינאָוויטשעס „כנסת ישראל" (תרמ"ז—1887) פאַרעפנטלעכט אַ ליד

„לעלמה העבריה והיא מתנכרה״ (צו דעם יידישן מיידל, וואָס דערווייטערט זיך פון יידן). דאָס ליד איז אַדורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון דער צייט. ס׳איז אין די 80־קער יאָרן, וואָס האָבן געבראַכט אַ טיפע ענדערונג אין דער אידעאָלאָגיע פון דער יידישער אינטעליגענץ. די יידישע פּאָגראָמען, די אַלגעמיינע רעאַקציע האָבן אונטער די פליגל פון די טרוימערישע משכילים. עס קומט דער צוריקקער צו יידן, אין דער אומבאַהאָלפענער, דערשלאָגענער שטימונג וואַקסט דער חבת־ציון־געדאַנק. עס ווערט געטאַדלט די יוגנט, וואָס דערווייטערט זיך פון יידן. דער שיר „לעלמה העבריה והיא מתנכרה״ איז אַ ווענדונג צו דעם שיינעם יידישן מיידל, וואָס איז אַ פרעמדע צווישן יידן:

יפה, יפה־פיה, את עלמה עבריה:
עיניך השחורות—כוכבים מזהירים!
על ראשך תלתלים—יתנשאו כגלים
את הוד עלומים—את שיר־השירים!

(ביסט שיין, יידיש מיידל, דיינע שוואַרצע אויגן זענען ווי פינקלענדיקע שטערן, די לאָקענעס אויפן קאָפּ פּאַליען זיך ווי כוואַליעס, ס׳איז די שיינקייט פון יוגנט, דער שיר־השירים).

אָבער וואָס קומט אַרויס, דאָס יידישע מיידל איז פרעמד:

אך הה, עלמה עבריה,
את לנו נכריה!

פרץ קערט זיך אָפּ פון דער אַלגעמיינער, נעגאַטיווער באַציונג צו דעם אַמאָליקן יידן. ער זעט דעם יידן אין אַן אַנדערן ליכט:

אלוף לנעוריך לך בחרו הוריך
נער משכיל גם דגול מרבבה,
מעינו היפה נפש טהורה נשקפה,
על מצחו מרחפת מחשבה,
אך, הה, עלמה עבריה,
את לחתנך נכריה;
לא חסר־דעות גם בעל הפאות
אם כי ארוכים מדי העניו,
הוא לעמו לא זר ובצרתו לו צר
וזאת היא הענוה על פניו.
אך, הה, עלמה עבריה,
גם לו את נכריה!

דער ייד מיט די פאות און מיט דער לאַנגער קאַפּאָטע איז זיין פאָלק נישט פרעמד, ער וויטיקט מיט די ליידן פון זיין פאָלק. און דעריבער איז ער אַזוי פּאַרטרויערט. אָבער אויך אים ביסטו פרעמד.)

אין „הצפירה" איז דאַן (אין 1888) געדרוקט געווען אין המשכים פּרצעס אַ גרעסערע העברעישע דערציילונג „הציץ ונפגע" (אַ מעשה מיט אַ ישיבה-בחור, וואָס איז אַן אפּיקורס געוואָרן). די דערציילונג האָט אַרויסגערופן צווישן די חסידישע לייענער פון „הצפירה" שטאַרקע אויפרעגונג, און די „הצפירה" האָט איבערגעריסן די דערציילונג אינמיטן (אויף דעם נומער 170). ערשט אין אַ דריי וואָכן אַרום (אין נומ. 193) האָט זיך די דערציילונג ווידער אָנגעהויבן צו דרוקן מיט אַ צושריפט פון דער רעדאַקציע, אַז „צוליב עפּעס אַ סיבה האָט זיך דער המשך פון דער דערציילונג אָפּגעלייגט צו דרוקן ביז היינטיקן טאָג".

אין אַ בריוו צו ש"ע (אין 1888) שרייבט פּרץ: „צוליב אָט דער דערציילונג, וואָס די אַרויסגעבער האָבן קאַליע געמאַכט מיט צוגאָבן און מעקעכצן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר די פרומאַקעס, האָב איך אויפגעהערט צו שיקן צום דרוק".

אין זעלבן בריוו שרייבט פּרץ: „זשאַרגאָן האָב איך נאָך נישט געדרוקט, און ביז אַהער פאַרברענט דאָס, וואָס איך האָב געשריבן".

פּרץ איז דאַן אַלט געווען 37—38 יאָר. ער האָט דאַן אָנגעשריבן „מאָניש" און געשיקט צו ש"ע צו דרוקן עס אין דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק".

ערב „מאָניש“

„מאָניש“ איז דאָס ערשטע יידישע ווערק, מיט וועלכן י. ל. פּרץ איז אַריינגעטראָטן אין 1888, אינם עלטער פון 37—38 יאָר, אין דער יידישער ליטעראַטור און גלייך פאַרנומען דאָרט אַ בכבודיקן אָרט. מיט „מאָניש“ הייבט זיך בײַ פּרצן אָן אַ נייע תקופה אין זיין לעבן און אין זיין שאַפן. פון אַ נסתר, וואָס איז פאַרוואָרפן געוואָרן אין אַ יידיש קליינשטעטל און נאָר אַמאָל, פון צייט צו צייט, האָט ער ווי אַ „מושך בשבט סופרים“ זיך באַוויזן ערגעץ אין אַ העברעישער צייטשריפט, ווערט פּרץ אַ נגלה. ער קומט אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור צו פאַרבלייבן אין איר. ער קומט אַריין מיט גרויסע פאָדערונגען. פון אַ מיטהעלפער, מיטאַרבעטער צו שלום-עליכמען אין זיין „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק“, ווערט פּרץ אינגיכן אַליין אַן אַרויסגעבער, אַ רעדאַקטאָר, אַ פירער אין דער יידישער ליטעראַטור. מעג דאַן די באַלאַדע „מאָניש“ נישט אַלעמען געפעלן ווערן, מעג זי דאַן אַרויסרופן אומצופרידנקייט בײַ אייניקע שרייבער און לעזער, אָבער בכלל האָט מען זי אויפגענומען ווי אַ ווערק פון נייעם און גרויסן פאַרנעם.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אַז צווישן דעם פעריאָד, מיט וועלכן פּרץ האָט פאַרענדיקט זיינע וווּנדערבאַרע זכרונות, און דער צייט, ווען ער האָט פאַרעפנטלעכט „מאָניש“, ליגט אַ תקופה פון גאַנצע 18 יאָר. וועגן אָט די אַלע יאָרן האָבן מיר, ליידער, נאָר איינצלנע, אָפּגעריסענע שטריכן-גרוסן וועגן דעם וווּקס און אַנטוויקלונג פון פּרצן דעם מענטש און פּרצן דעם דיכטער דורך די קנאַפּע ערינערונגען פון זיינע פריינט און דורך די העברעישע לידער און פּאָעמעס, וואָס פּרץ האָט אין אָט דער צייט פאַרעפנטלעכט.

אַדאַנק די עטלעכע בריוו, וואָס פּרץ האָט געשריבן צו שלום-עליכמען אין יאָר 1888 [1]), בעת ער האָט זיך פאַרבונדן מיט ש"ע און געשיקט צו אים זיין „מאָניש“, האָבן מיר די מעגלעכקייט אויפצושטעלן

[1]) זע פּרצעס „בריוו און רעדעס“ זייטן 11—45.

אַ בילד פון פּרצן אין יענער צייט, און אויך פון דער סביבה, אין וועלכער פּרץ האָט דאַן געלעבט.

וווינענדיק אין דער קליינער שטאָט זאַמאָשטש, אָפּגעריסן פון אַ יידישער ליטעראַרישער און געזעלשאַפטלעכער סביבה, האָט פּרץ דאָך אַרויסבאַוויזן גרויס אינטערעס פאַר די פראַגן און פּראָבלעמען פון יידישן שאַפן, פון יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. ס'איז קלאָר: עס זענען אין פּרצן געלעגן כּוחות, וועלכע האָבן געוואַרט אויף אַ פּאַסיקער געלעגנהייט, ער זאָל זיי קענען אָנווענדן. און אַ באַוויז: ס'איז גענוג נאָר איין קורץ, אָפן בריוול פון זיינעם אַ פריינט משה עפּשטיין וועגן דעם, אַז „איינער אַ באַרימטער, זשאַרגאָנישער שרייבער [שלום-עליכם] גרייט זיך אַרויסצוגעבן אינגיכן אַ יאָרבוך אין זשאַרגאָן" און פּרץ ווערט גלייך אויפגערודערט און ער שיקט צו דעם שרייבער, וועמען ער האָט ביז אַהער אינגאַנצן נישט געקענט, פּאָעמעס, לידער און בריוו און פאַרוואַרפט אים מיט פלערליי פּראָיעקטן וועגן גרויסע קולטור-אַרבעטן, וועלכע ער איז גרייט אויסצופירן. די פּאָטענציעלע שאַפונגס-מעגלעכקייטן זענען אַלזאָ ביי פּרצן זייער גרויס. עס וואַקסט אויס פאַר אונז אין די בריוו אַן אינטערעסאַנטער מענטש, וואָס גייט זיך אין דענקען און שרייבן מיט זיינע אייגענע דרכים און וואָס שניידט זיך אויף אַן אייגנאַרטיקער פּערזענלעכקייט. ער פירט שוין אַן אייגענעם חשבון-הנפש, טראָגט זיך אַרום מיט אייגענע פאַרלאַנגען און שטעלט אַרויס דער ליטעראַטור גאָר ספּעציעלע פאָדערונגען. ער טיילט זיך וועגן דעם מיט שלום-עליכמען און ער גיט צו: „איר האָט דאָס רעכט [זיין] צו דערנענטערן, אָדער צו דערווייטערן".

נאָך איידער ער האָט פאַרעפנטלעכט אין יידיש זיין ערשט ווערק, און נאָך איידער ער ווייסט קלאָר, ווער שלום-עליכם איז, שרייבט ער: „איך ווייס די אַרבעט פון מיין האַר: זיין ווילן און שטרעבן איז (אויף וויפל איך האָב געקאָנט פאַרשטיין) צו שרייבן צוליבן עולם, וואָס רעדט זשאַרגאָן פון זשאַרגאָנען-לאַנד, און איך שרייב צוליב זיך, צוליב מיין הנאָה וועגן, און אויב איך דערמאָן מיך אַמאָל אָן דעם לעזער, איז ער פון אַ העכערער מדרגה פון דער געזעלשאַפט, ער איז דער מענטש, וואָס האָט געלייענט און געלערנט אַ לעבעדיקע שפראַך" (בריוו און רעדעס, ז. 13—14).

פּרץ לייענט דאַן בעיקר פאַרשידענע פרעמדע שפּראַכן, פּויליש, דייטש, רוסיש. אויך איניקע יידישע ווערק קאָן ער פון דער פּוילישער

איבערזעצונג. אָט שרייבט ער צו ש״ע: „איך שעם זיך אייך צו דערציילן, אַז אייך און אייערע ווערק קאָן איך נישט פון אייערע ביכער, נאָר פון זייער איבערזעצונג אין פּויליש. מיר איז אַ בזיון אייך צו זאָגן, אַז ביי אונז אין שטאָט איז נישטאָ קיין איין זשאַרגאָניש ביכל, און קויפן ערלויבט מיר נישט די איצטיקע שלעכטע לאַגע. דעריבער, ווי נאָר איך האָב דערהאַלטן אייערע ביכער, האָב דאָס רוב פון זיי גלייך איינגעשלונגען" („בריוו און רעדעס", ז. 19—20).—בכלל שעמט מען זיך דאָ מיט יידיש אין אינטעליגענטערע קרייזן אַרום פּרצן. ער קלאָגט זיך אין אַ בריוו: „ווי גרויס איז דער אונטערשייד צווישן די יידן אין פּוילן און אין רוסלאַנד אין דער באַציונג צו דער שפּראַכן-פראַגע! ביי אונז וועט איר נישט געפינען קיין פעלדשער, אפילו איינער פון טויזנט, וואָס זאָל זיך נישט שעמען צו רעדן יידיש, און וואָס זאָל אויך אין דער איצטיקער שווערער צייט נישט מאַכן קיין געוואַלטן אויף דעם נאַציאָנאַלן געפיל, וואָס האָט זיך דערוועקט ביי די בעסערע און אינטעליגענטערע יידן" (דאָרט, ז. 19).

די מאַטעריעלע לאַגע פון פּרצן איז דאַן אַ שלעכטע. נאָך די עטלעכע זאַטע יאָרן, בעת ער האָט זיך פאַרנומען מיט אַדוואָקאַטור אין זאַמאָשטש, קומען אָן פּאַר פּרצן יאָרן פון נויט. ער ווערט דערווייטערט פון דער אַדוואָקאַטור, פאַרלירט דעם מקור פון זיין פּרנסה און מוז אָנקומען צו פאַרדינען פון זיין פעדער. „איך האָב קיינמאָל גאָרנישט געטראַכט—קלאָגט זיך פּרץ פאַר ש״ע—און ס'איז מיר אויפן געדאַנק נישט אַרויף, אַז ס'זאָל קומען אַמאָל אַ טאָג און איך זאָל געצוווּנגען זיין צו פאַרדינען פון מיין פעדער. צו מיין אומגליק איז געקומען אַזאַ טאָג, און איך בין געצוווּנגען צו געבן אייך אַ דערלויבעניש צו פאַרריכטן [ש״ע האָט דורכאויס געוואָלט אויסבעסערן פּרצעס צוגעשיקטע זאַכן!], ווייל איך נויטיק זיך זייער און זייער אין געלט" (דאָרט, ז. 43). פּרץ האָט דאַן פאַרשידענע פּלענער, אָבער צוליב געלט-מאַנגל קען ער זיי נישט פאַרווירקלעכן. ער וויל שוין דאַן אַרויסגעבן „פאַרן פאָלק פאַרשיידענע וויסנשאַפטס-ביכער אין אַלע געביטן און צווייגן". „ווען מיין מאַטעריעלע לאַגע וואָלט מיר דערלויבט—שרייבט פּרץ—(זינט אַ צייט איז מיין פּרנסה שטאַרק פאַרקלענערט און ס'קלעקט מיר נישט צום לעבן) צו פאַרשאַפן מיר העברעישע ביכער, וואָלט איך עס פאַרווירקלעכט". פּרץ האָט אויך „צוגעגרייט צום דרוק אַ העברעישן ספר „חלום החלזון ופתרונו", אָבער צוליב געלט-מאַנגל

האָב איך אים נישט געדרוקט" (דאָרט, ז"ז 22–23).

ווי יעדער שריפטשטעלער, דיכטער פון דער השכלה-צייט, האָט אויך פּרץ פאַר זיך ראַציאָנאַליסטישע אויפגאַבעס. ער האַלט אין איין טראַכטן וועגן בילדן די מאַסע. ער איז נישט צופרידן, וואָס „אָנשטאָט וויסן, וויסנשאַפט, וואָס זיי זענען ברויט, פלייש, וואַסער, קלייד און וווינונג פאַר דעם מענטשנס נשמה", גיט מען דער מאַסע „בעלעטרי- סטישע נאַשערייען און אילוזיעס". פּרץ זאָגט: „אונזער גאַנצע אַרבעט איז גאָרנישט ווערט, ביז מיר וועלן נישט באַרייכערן די ליטעראַטור מיט וויסנשאַפטס-ביכער" (דאָרט, ז"ז 23—24). און ער אַליין האָט עס שוין אָנגעהויבן צו טון. „אַ סך מאָל—שרייבט פּרץ—האָב איך אָנגעהויבן צו שרייבן אַזעלכע ווערק... און באַזונדערס פיל איך מיך צוגעגרייט צו פאַרפאַסן ווערק פון פאָלגנדיקע וויסנשאַפטן: פּסיכאָלאָגיע אָדער סאָציאָלאָגיע און אפשר אויך פיזיק". אים פעלן די נייטיקע ביכער פאַר אָט די אַרבעטן. ער בעט זיך ביי שלום-עליכמען, ער זאָל באַ- קומען פאַר אים אין קיעוו די ביכער. „אין לויף פון אַ חודש צייט קאָן איך צוגרייטן צוליב אָט דעם צוועק „איינע גאַנץ פּאָפּולערע פּסי- כאָלאָגיע", אויב נאָר איר וועט מיר קריגן אין איינע פון די דריי שפּראַכן—רוסיש, פּויליש און דייטש—איניקע ביכער, ווי וווּנדט א. אַנד." (דאָרט, ז. 24). און נישט נאָר איבער פּסיכאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע און פיזיק וויל פּרץ פאַרפאַסן ביכער אין יידיש. אין אַ צווייטן בריוו צו ש"ע איילט פּרץ צוצוגעבן, אַז ער האָט „פאַרגעסן צו רעדן וועגן דעם, וואָס ס'איז זייער וויכטיק—צו געבן פאַרן פאָלק אַרטיקלען פון געשיכטע בכלל און יידישע געשיכטע בפרט".

לויט פּרצעס מיינונג, איז עס וויכטיק אויך פאַר דער באַפעסטי- קונג פון דער יידישער שפּראַך אין לעבן. „כדי די שפּראַך זאָל זיין אַ פעסטער זייל, איז נויטיק זי זאָל זיין אַ שפּראַך, וואָס זאָל באַפרי- דיקן אַלע באַדערפענישן פון די, וואָס רעדן און לייענען אויף איר, און דעריבער—דורך דערציילונגען אַליין קאָן מען נישט באַלעבן די שפּראַך, און מען קאָן אויך אונז נישט באַלעבן".

מעגלעך, אַז דערפאַר האָט פּרץ אַליין נישט געהאַלטן אפשר פון דעם, וואָס ער האָט דאַן געשריבן. זיינע קינסטלערישע ווערק האָבן אים גופא נישט באַפרידיקט. פּרץ שרייבט אין אַ בריוו דרך אגב: „זשאַרגאָן האָב איך נישט געדרוקט און ביז אַהער האָב פאַרברענט דאָס, וואָס איך האָב געשריבן".

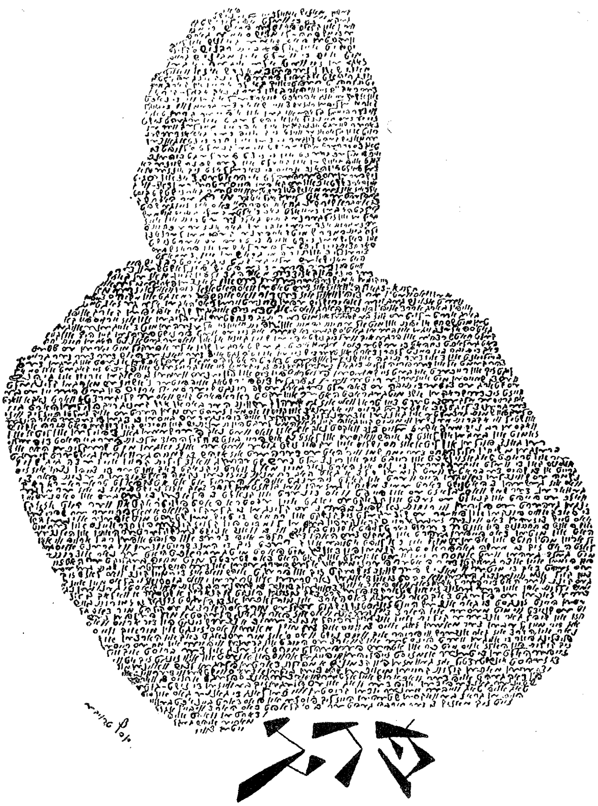

פרצעס בילד געצייכנט מיט די ווערטער פון „מאָניש"
צייכענונג: יוסף טרויבער

פרץ קעמפט מיט זיך אַליין אין יענער צייט. עס ראַנגלען זיך אין אים פאַרשידענע כוחות. פון איין זייט ציט אים אין דער ברייט, אין דער ווייט. עס רופן אים אַלגעמיינע פראָבלעמען. „איך פאַרשטיי נישט—שרייבט ער צו ש״ע—פאַרוואָס פאַרלאַנגט איר נאָר פונם לעבן פון יידן. דאַרף דען אַ נאַציע נישט וויסן דאָס לעבן פון דער אַנדערער נאַציע, וואָס לעבט מיט אים צוזאַמען?... און איר באַגרענעצט אים נאָר מיט אייגענע פראַגן...". פון דער צווייטער זייט אָבער אינטערעסירן אים פראָבלעמען פון יידישן לעבן. פון די ווערק, וואָס ער האָט אין יענער צייט אָנגעשריבן, זענען כמעט אַלע מיט אַ יידישן, עכט-יידישן אינהאַלט. ער פאַרמעסט זיך אויך אויף אַ גרויס ווערק און דערווייל שיקט ער אַרויס צו ש״ע „דאָס ערשטע בוך פון דעם גרויסן ווערק". אין איינעם אַ בריוו (זע „בריוו און רעדעס", ז״ז 29—49) דערציילט פרץ אויספירלעך וועגן אָט דעם ווערק: „דער צוועק פון דעם גאַנצן ווערק איז—אַדורכצופירן אונטער דער קריטיק און צושטעלן צום שאַנדסלופ אַלע גדולי-הדור, די אָנגעזעענסטע חסידים, מתנגדים, סוחרים, פילאַנטראָפן און בעלי-טובות, און אויפדעקן דעם פאַרעיפושטן קוואַל, וואָס פון אים שעפט אונזער לעבן". פרץ שילדערט דאָרט אַ דיכטער, וואָס זוכט שטאָף און העלדן פאַר זיין ווערק. אַזוי ווי ער קאָן אים אין זיין קליינשטעטל טשאַכנאָווקע נישט געפינען, פאָרט ער דעריבער קיין בובערניק, אין דער השכלה-שטאָט, דאָרט האָפט ער צו באַקענען זיך מיט דער געזעלשאַפט און דאָרט וועט ער אויסקלויבן פאַר זיך אַ העלד. דערווייל פירט פרץ אַדורך פאַרשידענע שיכטן פון דער יידישער געזעלשאַפט. עס האָבן געזאָלט קומען נאָך טיילן, אָבער אויך אָט דער ערשטער טייל פון דער פאָעמע איז פאַרלוירן געגאַנגען. יעקב דינעזאָן איז געווען באַגייסטערט פון דער פאָעמע. „איר ברויכט זי לעזן,—שרייבט דינעזאָן אַ בריוו צו ש״ע—בייראָן וועט אייך אַ לעבעדיקער פון קבר אויפשטיין, און איר וועט נישט וויסן, אויב אין פוילן וואָלט בייראָן אַנדערש געשריבן און געקאָנט שרייבן"... ווי דוד פינסקי גיט איבער, האָט די פאָעמע געהייסן „ווי נעם איך אַ העלד?" „געשריבן אין סטיל פון בייראָנס „טשאַילד האַראָלד" און אין דער בייראָנישער שטימונג". (זע „בריוו און רעדעס", ז. 39—40)

פרצן זענען ענג די ראַמען, אין וועלכע עס איז אַריינגעטון די יידישע ליטעראַטור. ער וואַרפט פונאַנדער די מחיצות, ער וויל פאַרברייטערן, פאַרטיפן די פאָרמען און דעם אינהאַלט. אַז מיר ווילן

אַריינברענגען נייע געדאַנקען—שרייבט ער צו ש"ע — מוזן מיר געבן אויך נייע פאָרמען, נייע אויסדריקן, ווייל דער לבוש פונם אַלטן פּאַסט זיך נישט צו צום נייעם. די אויסדריקן זענען אויס לכתחילה פרעמד, אָבער סוף-כּל-סוף וועלן זיי אַריינדרינגען ווי וואַסער אין דעם לעזער און זיי וועלן באַרייכערן זיין פאַרשטאַנד. דעריבער האָב איך זיך נישט באַמיט צו באַשרענקען מיינע געדאַנקען און באַגרענעצן זיי מיט די אויסדריקן פון המון. אדרבא, איך האָב זיך געווענדט נישט צו זיין שפּראַך, נאָר צו דער שפּראַך, וואָס דריקט אַמשטאַרקסטן אויס דאָס פילבאַרע, און דער לעזער, וואָס איז נישט געבילדעט, זאָל זיך אויסבילדן...". „איך קוק נישט אויפן „זשאַר-גאָן"—זאָגט פּרץ—ווי אויף אַ כּלי שני און נישט ווי אויף אַ פאַרמיט-לונג, וואָס גייט פאָריבער. איך וויל, זי זאָל ווערן אַ שפּראַך, און דעריבער באַדאַרפן מיר פאַרברייטערן, פאַרמערן אירע אוצרות און צוגעבן איר יעדע רגע אַלץ-נייע אויסדריקן, אַז דער שרייבער זאָל נישט זאָגן, מיר איז ענג דאָס אָרט" (דאָרט, ז. 41). „כּל זמן אונזע-רע ברידער—שרייבט פּרץ אין אַן אַנדער בריוו—וועלן נישט קאָנען זעטיקן באמת זייערע נשמות מיט דער יידישער ליטעראַטור, כּל זמן זיי וועלן נישט געפינען אין דער ליטעראַטור דאָס אמתע וויסן, וועט די ליטעראַטור זיין נישט מער ווי אַן אומנוציק שפּילכל". „אויב מיר פאַרלאַנגען פון פאָלק, עס זאָל קאָנען זיין שפּראַך,—דאַן דאַרפן מיר די שפּראַך צוגרייטן אַזוי, אַז זי זאָל באַפרידיקן אויך אַלע באַדער-פענישן פונם משׂכּיל" (דאָרט, ז. 23).

אינטערעסאַנט זענען די מיינונגען, וואָס פּרץ זאָגט אַגב אַרויס וועגן אַ ריי פראַגן פון יידישן לעבן. אָט באַרירט ער די פראַגע וועגן אַסימילאַציע און ער שרייבט: אַסימילאַציע פון אַלע צדדים איז געוויס אַ שיינע און גוטע זאַך. צו פאַרלאַנגען אָבער פון איין פאָלק, עס זאָל זיך אַסימילירן, עס זאָל ווערן אַ שפּייז פאַר אַנדערע, עס זאָל אַראָפּ פון דער לעבנס-אַרענע אין תּהום פון נישט-זיין, איז געוויס אַ זינד און אַן אַטנטאַט. און אויב אָט דער געדאַנק גייט אַרויס פון דעם זעלבסאָפּפערער גופא, איז עס זעלבסמאָרד. דעריבער כּל זמן דער נאַציאָנאַלער געדאַנק לעבט צווישן אַלע אַנדערע פעלקער וועט ער לעבן אויך צווישן אונז, און מיר זענען מחויב און געצוווּנ-גען (לויט דעם נאַטור-געזעץ) צו עקסיסטירן ווי אַ זעלבשטענדיק פאָלק. מיר קענען מוחל זיין אויף אונזער עקזיסטענץ, כּדי צו ווערן

אַ טייל אין אַ כּלל, וואָס באַשטייט נאָר פון טיילן, אָבער מיר קאָנען נישט פאַרמישט ווערן אויף אַן אַנדער אופן און איינגעשלונגען ווערן דורך אַנדערע און ווערן פון גאָר—גאָרנישט...״. „חוץ דעם—גיט פּרץ צו—קאָן דער געדאַנק פון אַסימילאַציע איצט גאָרנישט העלפן, ווייל ס׳איז שוין אַוועק די צייט, ווען מ׳האָט די אַסימילירטע אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס״.

און דאָ קומט פּרץ צו דעם געדאַנק, וועלכער ער איז שפּעטער מיט עטלעכע און צוואָנציק יאָר, די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, אויפגעוואַקסן ביי פּרצן אין אַ גאַנצע וועלט-אָנשויונג. ווי אַ קליינע מינדערהייט „זענען מיר אַוועקגעשטעלט אין קאַמף קעגן דעם שונא, וואָס לויערט אויף אונז פון אַלע זייטן״. אָבער „אין איין זאַך האָבן מיר די אויבערהאַנט—די גערעכטיקייט איז מיט אונז. זאָלן די פּראַקטישע מענטשן זאָגן וואָס זיי ווילן. גערעכטיקייט איז נישט קיין אַבסטראַקט־אויסגעטראַכטער געדאַנק, ס׳איז נישט נאָר אַ שיינער קלאַנג. אין אָט דעם וואָרט איז דאָ אַ וווּנדערבאַרער אינהאַלט, אַ אינהאַלט, וואָס אי־אָן אַ קערפּער, אָבער עס איז אַ קראַפט אין אַ קערפּער. ס׳איז ד קראַפט, וואָס איז אין אונז, זינט מיר זענען אין גלות און וואָס לאָזט אונז נישט אומפאַלן. דאָס איז אונזער שטאַרקייט, דאָס איז אונזער האַרטנעקיקייט אין דעם קאַמף...״ (דאָרט, ז״ז 23—29).

לסוף זאָלן דאָ געבראַכט ווערן די עטלעכע שורות, וואָס פּרץ זאָגט וועגן „מאָניש״. אַז „מאָניש איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן—שרייבט פּרץ צו ש״ע—האָב איך באַקומען פיל לויב-בריוו, אָבער די אַלע, וואָס האָבן געלויבט, האָבן באַמערקט, אַז דאָס פאָלק וועט נישט פאַרשטיין „מאָניש״. און אויב אַזוי—צו וואָס טויג עס? אָבער איך נעם עדות אונזערע מאַסן, אַז אויב זיי פ אַ ר ש ט יי ע ן נאָר לויט זייער פאַרשטאַנד, דערפאַר אָבער פ י ל ן זיי די שיינקייט, דעם גייסט, וואָס שוועבט איבערן שיר. און דאָס איז דאָך דער צוועק פונם שיר—נישט אויסצודריקן דורך מליצות דאָס באַקאַנטע, נאָר אויפצודעקן נייע הימלען, צו שאַפן פאַרן פאָלק נייע באַגריפן, אַריינצודרינגען צו אים מיט נייע געדאַנקען, און נישט איבערצודערציילן דאָס אַלטע און פאַרעלטערטע. דער לעזער באַדאַרף טאַקע לייענען איין מאָל און אַ צווייט מאָל, אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל. אָבער וואָס מער ער וועט לייענען, וועט ער אַלץ מער פילן, אַלץ מער וועט ער פאַרשטיין...״.

אַזוי האָט פּרץ אַליין אויפגעפאַסט אין „מאָניש״, וואָס איז געווען באמת גאָר אַ נייעס אין דער יידישער ליטעראַטור.

פּרצעס ערשטע קריטיקער

פּרצעס שאַפן איז געווען גאָר אַ נייעס אין דער דאַן ערשט-צע-וואַקסנדיקער יידישער ליטעראַטור. עס איז געווען ניי הן לויטן אינהאַלט, הן לויט דער פאָרם. פּרץ אַליין האָט אַזוי בדרך-אגב כאַראַקטעריזירט דאָס דעמאָלטיקע ליטעראַרישע וועלטל: „דאָס שטילע וואַסערל פליסט פון אויבן אַביסל גרין-פאַרשימלט, הינטן שלינגט אַמאָל אַ לעבעדיק העכטל איין אַ ווערעמל, מען הערט אַ פּישטש, קוים אַ פּישטש, און ווייטער שטיל...“ (בריוו און רעדעס ז. 46). ער האָט געהאַלטן, אַז „דער צוועק פון דעם שיר [ער האָט דאַן גערעדט וועגן זיין „מאָניש“] איז נישט אויסצודריקן דורך מליצות דאָס באַקאַנטע, נאָר אויפצודעקן נייע הימלען, צו שאַפן פאַרן פאָלק נייע באַגריפן, אַריינצודרינגען צו אים מיט נייע געדאַנקען, און נישט איבערדערציילן דאָס אַלטע און פאַרעלטערטע“ (דאָרט ז. 41). אָבער אָט די נייע באַגריפן, די נייע געדאַנקען, די נייע הימלען האָט מען אין דער יידישער וועלט אַזוי גיך נישט געקאָנט פאַרדייען. פון אָנהויב אָן האָט מען געהאַלטן אין איין פאָרוואַרפן פּרצן, אַז זיינע ווערק זענען סתרי-תורה, אַז מען פאַרשטייט זיי נישט. די טענות צו פּרצן, וועלכע האָבן זיך איבערגע-חזרט אין לויף פון צענדליקער יאָרן, ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

ס'זענען אויך געווען אויסנאַמען. פון די ערשטע יאָרן אָן האָט פּרץ געהאַט שאַרפע קעגנער, אָבער אויך טרייע פאַרטיידיקער.

דאָ, אין דעם אַרטיקל, ווילן מיר זיך נאָר אָפּשטעלן אויף די ע ר ש ט ע קריטיקער פון פּרצן, און זען, ווי זיי האָבן אויפגענומען די ערשטע ליטעראַרישע טריט פון פּרצן.

די ערשטע עטלעכע גוטע שורות וועגן פּרצן געהערן צו דעם באַוווסטן העברעישן שריפטשטעלער, דעם רעדאַקטאָר פון „השחר“, פּרץ סמאָלענסקין. אין „השחר“ תרל"ט — 1879 האָט ער זיך אָפּגע-שטעלט אויף דעם העברעישן ביכל „ספּורים בשיר ושירים שונים“,

וואָס פרץ האָט צוזאַמען מיט זיין שווער אַרויסגעגעבן (יאָר תרל״ז — 1877). פ. סמאָלענסקין ווידמעט דעם יונגן דיכטער, פרצן, פאָלגנדיקע ווערטער: „השיר, שיר ספורי בעשר מחלקות, הוא מעשה ידי סופר מהיר ומשורר נאמן לכל פרטיו וחוקותיו. הוא לא יבוש מפני כל השירים כגילו הטובים והיפים, אשר נכתבו בשנים האחרונות האלה בשפת עבר. — לכותב השיר הזה אשר לפנינו הצדקה לבוא בקהל וכל המשוררים הנאמנים האלה לא יבושו בו, והשפה ואוהביה ישישו על פעליו ויברכוהו מקרב-לב״. (דער דערציילערישער שיר אין צען אָפטיילן איז דאָס ווערק פון אַ טאַלענטפולן און אמתן משורר מיט אַלע פרטים און געזעצן. ער וועט נישט פאַרשעמט ווערן פאַר די אַלע איבעריקע גוטע און שיינע לידער, וואָס זענען אָנגעשריבן די לעצטע יאָרן אין העברעיש. דער מחבר פון דאָזיקן שיר האָט דאָס רעכט פאַררעכנט צו ווערן צווישן אַלע אמתע דיכטער, און זיי וועלן זיך מיט אים נישט שעמען, און די שפּראַך און אירע ליבהאָבער וועלן זיך פרייען מיט זיינע ווערק און וועלן אים בענטשן פון טיפן האַרצן.)

אַ באַזונדערע פאַראינטערעסירונג האָט אַרויסגערופן ביים שרייבער און לעזער פרצעס „מאָניש״ (געדרוקט אין שלום-עליכמס „די יידישע פאָלקס-ביבליאָטעק״). וועגן אָט דער באַלאַדע שרייבט קריטיקוס (ש. דובנאָוו), דער קריטיקער פון דעם רוסיש-יידישן „וואָסכאָד״ (אין „וואָסכאָד״ 1889, VI): „פיל נידעריקער פון אָט דער פּאָעמע [ד. פרישמאַנס „אופיר״] איז די „באַלאַדע״ פון ה׳ פרץ, אין וועלכער עס ווערט באַזונגען אַ יונגער און שיינער עילוי, וואָס פאַרליבט זיך אין אַ שיין קריסטלעך מיידל און וואָס ווייזט אויס (ווייל קלאָר צו פאַרשטיין איז אוממעגלעך) באַשליסט צו שמדן זיך. דער פרעטענציעזער, פאַנטאַסטישער אַרום, אין וועלכן ס׳איז אַריינגעשלעפט נחס תיבה, אי דער באַרג אַררט, אי דער שדים-קעניג, אי געדאַנקען וועגן זשאַרגאָן און נאָך אַנדערע טונקעלע רמזים אויף אַזוינס, וואָס קיינער ווייסט נישט, — דאָס אַלץ באַשווערט שטאַרק פאַר דעם געוויינלעכן לעזער דאָס ליינען די „באַלאַדע״ פון ה׳ פרץ און צו פאַרשטיין איר אינהאַלט״.

אַזוי-אַרום זענען איבערגעטריבן ש. ל. ציטראָנס ווערטער, אַז „כמעט אַלע, וואָס האָבן דעם זאַמלבוך רעצענזירט, האָבן איינגעשטימט, אַז „מאָניש״ איז אַ קינסטלער-ווערק, וואָס אין יידיש איז נאָך זיין גלייכן נישט געווען״ (דריי ליטעראַרישע דורות I, ז. 135).

ביי דער זעלבער מיינונג האַלט זיך אויך דער העברעיש-יידי-שער שרייבער י. ח. ראַווניצקי אין „המליץ״ (1889 נומ. 97), ווו ער ענטפערט אָפּ איינעם, וואָס פאַלט אָן אויף שלום-עליכמען. ער שרייבט בדרך-אגב, אַז „מען האָט רעכט אָנצווייזן, אַז די לידער „אופיר״ (פון דוד פרישמאַן) און „מאָניש״, וואָס פאַר זיך זענען זיי גוט און שיין, אָבער זיי זענען העכער פאַרן פאַרשטאַנד פונם פאָלק, וואָס פאַר אים איז דאָס בוך [די „יידישע פאָלקס-ביבליאָטעק״] געשאַפן״.

אינטערעסאַנט זענען די ווערטער פון יעקב דינעזאָן וועגן פּרצן און זיין שאַפן אין דער הקדמה צו דעם ביכל „בעקענטע בילדער״, וואָס דינעזאָן האָט אַרויסגעגעבן אין 1890 („בעקענטע בילדער פאָן לעאָן פרץ, הערויסגעגעבען דורך י. דינעזאָן״, תר״נ—1890). י. דינעזאָן שרייבט אין די „איינינקע ווערטער פונם אַרויסגעבער״:

„דער צוועק פון דער אויסגאַבע איז: דעם לעזנדן פּובליקום צו געבן ביליקע ערציילונגען פון אונזער יידישן לעבן און אונזער יידישן לשון, יעדער זאָל זיי קאָנען קויפן, לייענען און פאַרשטיין. מיר הייבן אָן מיט די נאָוועלן און בילדער פון אונזער קאָלעגע הערן י. ל. פרץ, וועלכער איז שוין דעם עולם באַקאַנט דורך זיין פּאָעמע „מאָניש״ און אייניקע נאָוועלן און אויך אין „נייען וועקער״ 1) (אַדעס 1890).

ה׳ פרץ שרייבט נישט צו חנפענען דעם גראָבן געשמאַק פון דער נידעריקער קלאַס לעזער, פאַרקערט, ער וויל אים פאַרפיינערן און אויסבעסערן. דעריבער געפינען מיר פאַר נישט איבעריק צו בעטן די געערטע לעזער, וועלכע זענען נאָך נישט געוווינט אין אַ קליין זשאַרגאָניש ביכל עפּעס רעכטס צו געפינען,—זיי זאָלן אונז זייער צוטרוי שענקען, אַז מיר מיינען נישט נאָר דאָס געשעפט אַליין, ווען מיר ראָטן זיי דאָס ביכל צו קויפן, אָבער מיר מיינען מער, זיי זאָלן די ביליקע ערציילונגען אויך לעזן... לעזן מיט כונה, זיך צו-קוקן צו די ווערטער און צולייגן האַרץ און מוח צו דעם גאַנצן איג-האַלט! וועלן זיי אונז פאָלגן, וועלן זיי געוויס באַלד אַליין איינזען און דערקענען אונזער אמתן צוועק מיט דער „גראָשן-ביבליאָטעק״. אַז מיר וועלן זען, אַז מיר האָבן אַ פּובליקום, וואָס פאַרשטייט און קויפט אַזעלכע זאַכן, וועלן מיר, מיט גאָטס הילף, די פעדער פון דער האַנט נישט אַוועקלייגן און וועלן אונזער אָרעמע זשאַרגאָן-ליטעראַטור רייכער

1) דאַרף זיין „יידישער וועקער״.

זאַכן מיט הונדערטער אַזעלכע ערציילונגען, וועלכע וועלן יעדנפאַלס ביליקער קאָסטן און מער נוצן ברענגען אַלס די „העכסט־אינטערעסאַנטע ראָמאַנען“, וועלכע האָבן ביז איצט אַזוי ווי אַ רעגן געגאָסן און אַ סך בלאָטעס אָנגעמאַכט.

מיר האָפן, אַז אונזער אויסגאַבע וועט זיך אַליין צום גוטן רעקאָמענדירן און זעלבסט די דאָ אויסגעשפּראָכענע ווערטער וועלן נישט בלייבן אומזיסט...

אַלע ליפערונגען צוזאַמען, וועלכע מיר הויבן אָן און האָפן אין קורצן אַרויסצוגעבן, וועלן הייסן מיט דעם נאָמען: „ביליקע יידישע ערצעלונגען“, די ערשטע ליפערונג, מיט וועלכע מיר הויבן אָן הייסט: „בעקענטע בילדער“.

אין דעם ביכל זענען אָפּגעדרוקט: „דער משולח“, „וואָס הייסט נשמה“ און „דער משוגענער בטלן“.

וועגן פרצעס ביכל „בעקענטע בילדער“ האָט דער באַוווּסטער העברעישער שריפטשטעלער עזרא גאָלדין אָפּגעדרוקט אין „הצפירה“ 1890 (נומ. 211, ז. 872) אַ גאַנצן אַרטיקל א. נ. „שיחה בעולם הספרות“. ער שמועסט לכתחילה אַרום די פאַרשידענע אופנים, ווי מען ברענגט אַרויף אויפן לייוונט בילדער, וואָס דאַרפן דערוועקן אומעט און ליידן. אייניקע שטעלן פאָר אַן אומגליקלעכן מענטש, וואָס מ'דערקענט אים גלייך לויט זיין אויסערלעכן אויסזען. ביי אַנדערע איז שווער פונם ערשטן בליק צו דערגיין דעם כאַראַקטער פון דעם טיפּ. ערשט ווען מ'קוקט זיך צו נענטער, דערקענט מען די געזיכטסשטריכן פון זיין כאַראַקטער. ע. גאָלדין רופט אָן דעם „משולח“ „די ווונדערבאַרע ערציילונג“ און שרייבט וועגן איר: „דאָס גאַנצע בילד איז אַדורכגעוויקט מיט בלוט און טרערן, די שפּראַך איז שאַרף און באַצויבערט. דער סטיל פונם ערציילער איז אַדורכגעמישט מיט פאָלקסאויסדרוקן, וועלכע דרינגען אַריין און דערגרייכן ביזן סאַמע גרונט. איך קאָן דאָ נישט ברענגען קיין מוסטערן, ווייל אין לשון־קודש וועט פאַרלוירן גיין זייער זשאַרגאָנישער טעם. דער וואָס וועט לייענען די סקיצע אין אָריגינאַל וועט האָבן פאַרגעניגן, געמישט מיט אומעט און ביטערן טרויער. אַזעלכע מיני ערציילונגען זענען מסוגל צו דערוועקן רחמנות און מיטלייד ביי יעדן לייענער“. און רעדנדיק וועגן דער צווייטער סקיצע, וועגן „וואָס הייסט נשמה“, שרייבט ע. גאָלדין, אַז „די ערציילונג שטייט נידעריקער לויט איר ווערט פון

דער ערשטער, הגם אויך אין איר האָבן מיר געפונען פיל מעלות..."
ער דערציילט איבער דעם אינהאַלט און גיט צו: „אויב דאָס איז דער ציל פון דעם קינסטלער, ווי איך האָב פאַרשטאַנען, האָט ער עס נישט דערגרייכט. אָבער בכלל וועט די ערציילונג מאַכן אַן איינדרוק אויף די לעזער, ווייל זי איז פול מיט געדאַנקען, און די שפּראַך פונם קינסטלער איז גענוג קרעפטיק צוצוציען די הערצער פון די לעזער..."
„בעסער פון איר — שרייבט ווייטער ע. גאָלדין — איז די דריטע ערציילונג „דער משוגענער בטלן" — — — די ערציילונג פאַרמאָגט אַ שלל פון פאַרבן געמאָלט דורך אַן אינטעליגענטן קינסטלער, וואָס איז באַהאַוונט אין פסיכאָלאָגיע (חכמת-הנפש), און ער האָט גאָר קיין גלייכן נישט. הלואי זאָלן זיך מערן אַזעלכע מיני ביכער אויף אונזער אומגאַנגס-שפּראַך און ס'וועט אויפלעבן דער גייסט פונם פאָלק".

אין 1892 (תרנ"ב) האָט פרץ אַרויסגעגעבן אַ קליין ביכל לידער „פּאָעזיע", אין וועלכן ס'גייען אַריין „כסא שלמה", „דעם לייבס לויה", „קליינע געדיכטע", „אַן איבערקערעניש" און לידער „פריי אויס נאַד-סאָן". איז אָט אויף דעם ביכל האָט שלום-עליכם פאַרעפנטלעכט אין זיין זאַמלונג „קול מבשר צו דער III יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק". אַדעס 1892, אַ בייסנדיקע קריטיק, געחתמעט „קריטיקוס דער צווייטער".

דער הויפּט-אַרגומענט קעגן פרצן איז ווידער-אַמאָל די סתרי-תורה, די רמזים, די פאַרטונקלקייט, וואָס עס שוועבט אויף פרצעס זאַכן. ש"ע ברענגט ציטאַטן פון פרצעס פּאָעמע „כסא שלמה" און לאַכט אָפּ פון זיי. „פון אויבן אויף קומט דאָס אויס אפילו אַביסעלע טונקל, ווייטלעך פון פאַרשטאַנד, עפּעס ווי אַ מין שפּרוך פון אַ מכשף, אָדער אַ סגולה צו צאָנווייטיק, רחמנא ליצלן"... „זאָגט בנאמנות,—שרייבט ש"ע אין זיין בייסנדיקן פּאַמפלעט קעגן פרצן — אויב דער פשוטער לעזער, פאַר וועלכן דאָס ביכעלע איז געמאַכט, וועט פאַרשטיין". און ער לערנט פרצן: „פּאָעזיע באַדאַרף האָבן קודם אַ געדאַנק, און דער געדאַנק באַדאַ״ף זיין אַרויסגערעדט אַזוי, אַז מען זאָל פאַרשטיין, עס זאָל זיין ביי וואָס אָנצונעמען, ובפרט, אַז מען שרייבט פאַרן פאָלק אין זשאַרגאָן, באַדאַרף מען ערשט זען, עס זאָל עפּעס זיין געזאָגט, נישט גלאַט אַ מישמאַש פון משונה-ווילדע הויכע ווערטער, לאָקש, בוי-דעם, ציבעלע, פּיזעם, קנאָבל, קובעבע מיט לאַקריץ, ווי, למשל, דאָס צווייטע ליד „דעם לייבס לויה", וואָס איז אויך פאַרשטעלט פול סודות".

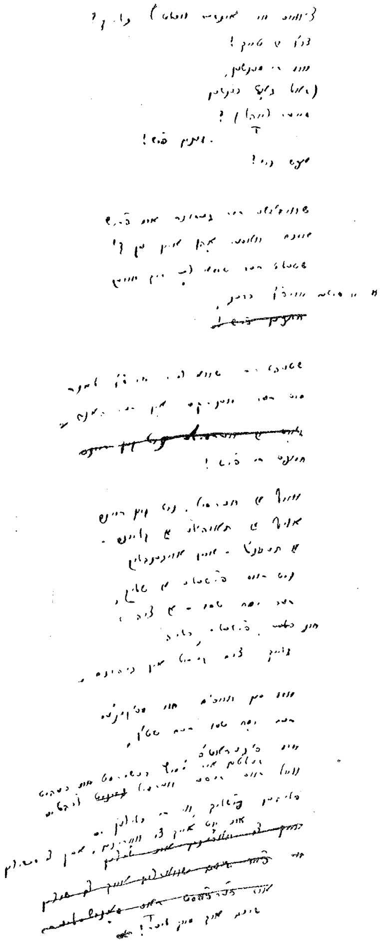

פּרעצעס כתב־יד פון דעם
נייעם „מאָניש“־וואַריאַנט

וואַריאַנטן פון „מאָניש"

די באַלאַדע „מאָניש" איז איינע פון די ליבלינגס־ווערק ביי פרצן; נישט אומזיסט האָט פרץ נישט איין מאָל זיך אומגעקערט צו דעם ווערק, געפּרוווט אַריינגעבן אין דעם אַלץ־נייע מאָטיוו און געבן עס אין אַן אַלץ־מער פולקאָמענער פאָרם.

„מאָניש" איז צוערשט פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך שלום־עליכמען אין דער „יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק" (בוך I, קיעוו, תרמ"ח 1888), אָבער „די באַלאַדע,—ווי פרץ אַליין האָט דערנאָך געשריבן אין דער באַזונדערער „מאָניש"־אויסגאַבע, — האָט געליטן פון רעדאַקטאָרס ש.ר און פעדער", און „די געקרענקטע אייגנליבע האָט אים באַוויגן זי איבערצושרייבן, און גוטע־פריינט — איבערצודרוקן".

„מאָניש", וואָס איז געדרוקט אין „פאָלקס־ביבליאָטעק", און „מאָניש" פון דער באַזונדערער אויסגאַבע (וואַרשע 1892) גייען זיך שטאַרק פונאַנדער. ס'איז אָבער איצט שווער פעסטצושטעלן, צי די אַלע ענדערונגען זענען געמאַכט דורכויס דורך שלום־עליכמען, אָדער אפשר האָט פרץ אַליין דערנאָך (אין 4־3 יאָר אַרום) אַריינגעבראַכט אייניקע אויסבעסערונגען אין זיין באַלאַדע. ווי עס איז, — אָבער מיר האָבן פאַר זיך צוויי גאַנץ פאַרשידנאַרטיקע נוסחאות. עס איז פאַר אונז אינטערעסאַנט צו זען, וועלכע שורות, ווערטער, בילדער פון פרצן האָבן דאַן, אין יענע צייטן, שאָקירט דאָס אויער פון אַזאַ רעדאַקטאָר ווי שלום־עליכם, וואָס האָט געפונען פאַר נויטיק אויסצומעקן זיי אינגאַנצן אָדער פאַרבייטן זיי מיט אַנדערע, „מער־פאַסיקערע" ווערטער.

קודם־כל דער גאַנצער פרעכטיקער אַריינפיר (7 סטראָפעס—28 שורות) צו דער באַלאַדע, וואָס איז דאָ אין דעם וואַריאַנט B (באַזונדערע אויסגאַבע) און וואָס פעלט אינעם וואַריאַנט A („פאָלקס־ביבליאָטעק"):

„איר ווייסט מן הסתם!
די וועלט איז אַ ים,
מיר זענען פיש;

(טייל זענען העכט,
שלינגען ניש׳ שלעכט...
זאָגט, אפשר ניש׳?)

די וועלט איז אַ ים,
ברייט אָן אַ שיעור;
די פיש זענען מיר,
דער פישער איז ס״ם [1]).

* *
*

ער האָט זיך אַלס פישער
ביים לעבן געשטעלט!
די תאוה — דאָס ווערמל —
פירט־איבער די וועלט!

עס כאַפּט־ווייל די אַנגל [2])
אַ פיש נאָך אַ פיש,
עס דאַכט זיך אַ ווערמל —
אַ בליק נאָר, אַ קיש...

נור באַלד נאָכן ווערמל
גייט האַקן און שטריק;
געעקט מיטן לעבן,
אַ סוף פונעם גליק!

* *
*

און יעדערער ווייסט עס,
און יעדער קען עס
דעם שמדניק, דעם שטן,
דעם שר פון גיהינם,

---

[1]) ס״ם: ראשי־תיבות פון סמאל, דער שר פון גיהינם. [2]) ווענדקע.
אַט די ביידע פאַרטייטשונגען זענען דאָ אין דער וואַרשעווער באַזונדערער אויסגאַבע.
— נ. מ.

און זעלטן איז עמעץ
באַשירמט און באַהיט...
אָט, אייך צו וואָרענען,
זינג איך מיין ליד!".

און איצט: די ערשטע צוויי שורות פונעם ערשטן קאַפּיטל.
אינעם וואַריאַנט A:

„געווען אַמאָל איז אַ גרויסער עילוי,
ער האָט די וועלט נישט געוווסט אפילו..."

און אינעם וואַריאַנט B:

„עס איז געווען אַמאָל אַן עילוי
נישט געקענט די וועלט אפילו..."

אינעם וואַריאַנט A פעלט אויס די גאַנצע צווייטע סטראָפע (פון 6 שורות), וואָס איז דאָ אין וואַריאַנט B:

„סאַמע גאונים און למדנים
מיט איין „אלף בית רבנים",
ס'קלינגט מיט איר די וועלט;
און מבינים גרויסע זאָגן:
זיי וועט אַלע איבעריאָגן
מאָניש, אונזער העלד!".

אין די ווייטערדיקע שורות אין A זענען דאָ איינצלנע פאַרביטענע ווערטער, און אָט ווידער אַמאָל אַ גאַנצע סטראָפע (פון 6 שורות), וואָס פעלט אינעם וואַריאַנט A:

„און דער שכנה, שיינער אָדל
פאַלט פון האַנט אַרויס די נאָדל,
לאָזט זיך אונזער מאָניש הערן!
עס פאַרפעלט איר אָטעם דאָך,
און עס גיט אין האַרץ אַ שטאָך,
און עס קאַפּען הייסע טרערן..."

און אָט גייען 7 פירשורהדיקע וווּנדערבאַרע סטראָפעס פון פּרץ, וואָס זענען ביי שלום-עליכמען (אינעם וואַריאַנט A) איבערגעמאַכט.

אינעם וואַריאַנט B:

„געלעבט האָבן דעמאָלט
נאָך ד'אַלטע בעלי-בתים,

מיט מעשענע בּרילן
און זילבּערנע בּתּים.

גאָלד׳נע עטרות
און אייזערנע מוחות,
גאָר אַנדערע יאָרן,
גאָר אַנדערע כּוחות:

אַ פול בּית־המדרש,
פול קאַרפּן־קעפּ,
מען לערנט נאָך אין פּאָליש,
מען זיצט אויף די טרעפּ,

עס ווערט נישט פאַר חצות
קיין ליכטל פאַרלאָשן;
און פראָשבּעס צו רענדלעך,
און תּורה מי׳ גראָשן!

און דעמעלט האָט מאָניש
אַלס עילוי געשמט;
די גרעסטע רבנים,
פון ווייט, פון דער פרעמד,

דער פּטיש פון לאַשטשעוו,
דער סיני פון קאָזיץ,
דער מאור־הגדול
פון קליין־מאַזלבּאָזיץ,

זיי קומען אַ מישנע
פאַרהערן דעם עילוי
און טאַנצן פאַר שמחה—
„אתחלתּא דגאולה״.״

אינעם וואַריאַנט A זענען אָט די אויבנגעבראַכטע 4 סטראָפעס איבערגעמאַכט אין 2 זעקסשורהדיקע סטראָפעס:

„אויף תורה האָט מאָניש פאַרבראַכט די צייט,
און זיין גוטער שם איז געגאַנגען ווייט;
די גרעסטע רבנים האָבן אים פאַרהערט;
זכרונם לברכה, דער גאון פון קאָזיץ,
דער מאור־הגדול פון מזלבאָזיץ,
איר האָט אַוודאי פון ביידע געהערט!

זיי האָבן אים גענומען אין אייזערנע צוואַנגען,
און זענען אַלע ביידע שיער אויסגעגאַנגען,
שיער פשוט, פשוט אויס דער הויט געקראָכן;
אַ קאַטאָוועס, עס וואַקסט אַ נייער „חיי אדם״,
אַ „צפנת פענח״, אַ „פרי מגדים״.
אַ „פרי מגדים״ מיט נייע איבערשטראָכן!״.

אינעם קאַפּיטל 2 (ביי שלום־עליכמען קאַפּיטל 3) קומען אייניקע סטיליסטישע ענדערונגען, און אָט ווידער גאַנץ־איבערגעמאַכטע סטראָפעס.

אינעם וואַריאַנט B:

„געשטאָרבן שוין אַלע...
אַ פעקל מיט יאָרן!
עס שטייט דאָך די תורה
ביז היינט לזכרון.

דאָרט אונטער די שנייען!
עס הענגט אויף דער וואַנט
עד היום דער צוהר,
דער גרויסער ברילִיאַנט״.

און אינעם וואַריאַנט A:

„אויפן באַרג אררט
אינעם שניי גאַנץ טיף,
ליגט נאָך עד היום,
באַהאַלטן די שיף!

זי ליגט נאָך אין גאַנצן,
און אויף דער מזרח־וואַנט
הענגט נאָך דער צוהר, —
נחס בריליאַנט".

און ווידער אַמאָל סטיליסטישע ענדערונגען, און אָט ווידער פּראַכטפולע שורות, וואָס זענען אינעם וואַריאַנט A אינגאַנצן אויסגעמעקט.

אינעם וואַריאַנט B:

„אין קעניגרייך פּוילן
האַרט ביי דער גרענעץ,
ליגט זיך אַ שטעטעלע
גרויס ווי אַ גענעץ.

און קוים וואָס מען זעט עס,
מען הערט אויס אויך זעלטן;
הייזלעך ווי ניסלעך,
פון שמות געצעלטן...

אין גאַנצן אַ צענטליק,
צו ציילן אויף פינגער!
עס בייסן די ציגן
די דעכער פאַר הונגער!

און שטיל ווי אַ קברות;
מענטשן ווי מתים.
קיין גאוה, קיין תאוה,
מע לעבט פון תעניתים;

קיין חסידים, קיין דייטשן —
האָט תורה אַ קיום,
וואַקסן רבנים,
מע פאַשעט עילוים...

צינד וואַקסט נאָך אַ גאון!
וואָס וועט נאָך פאַרשעמען

גאַנץ פוילן און ליטע
און זאַמוט און בעמען.

און לאָזט דו אים וואַקסן,
און לאָזט דו אים פריי,
ביסט דו, חלילה! —
הוד מלכות, פאַרביי!

האָסט דו פאַרלוירן
גאַנץ פוילן און ליטע...
איז — הס ושלום! —
איין עק פון נישט־גוטע;

וועט ער אונז יאָגן
מיט שרעקלעכן האַס
און ברענגען משיחן —
חלילה וחס!" —

און אָנשטאָט די 9 סטראָפעס זענען אין וואַריאַנט A געגעבן בלויז פאָלגנדיקע 5 סטראָפעס (פון זיי — 2 פון וואַריאַנט B און 3 נייע, איבערגעמאַכטע):

„אין קעניגרייך פוילן
דאָרט ביי דער גרענעץ,
ליגט דאָרט אַ שטעטעלע,
גרויס ווי אַ גענעץ,

פון איין פונק אַ שוואַרצן
וואַקסט אַן אוראַגאַן,
און פון קליינעם שטעטל —
אַ העלד, אַ טיטאַן!

ער וועט געשווינד אַלע
רבנים פאַרשעמען
פון פוילן און ליטע,
פון פרייסן און בעמען.

און וועט ער אויפוואַקסן,
לאָזט דו אים פריי,
זענ־מיר דאָך אַלע,
חלילה פאַרביי:

ער וועט אונז יאָגן
מיט שרעקלעכן האַס
און ברענגען משיחן,
חלילה וחס!".

שטאַרק געענדערט און איבערגעמאַכט איז אינעם וואַריאַנט A (ביי שלום־עליכמען) דער קאַפּיטל ג (ביי שלום־עליכמען איז עס קאַפּיטל 6). דאָס וויכטיקסטע:

אינעם וואַריאַנט B:

שאַ! שאַ! נור שטילער!
מען ווייסט שוין! ס'איז פראָסט!
אַ דייטש איז געקומען
פון דאַנציג מיט פּאָסט!

מיטגעברענגט האָט ער
גאָר אוצרות מיט געלט,
גיין וועט אַ מסחר,
זיין וועט אַ וועלט!

און גאָט האָט דאָס שטעטל
גאָר ראַפּטום באַגליקט,
ער האָט זיי פון הימל
אַ מחיה געשיקט!

עס האַנדלט דאָס דייטשל
מיט כלערליי תבואות,
און צאָלט אַלץ אין באַרן
און מאַכט נישט קיין שהיות!

אַלץ ווערט מיט גאָלדענע
רענדלעך געוויגן,

און יעדן ווערט פריילעך
און ליכטיק אין ד׳אויגן.

עס הייבן אָן האַנדלען
גאָר שוחטים, דיינים,
עס לויפן, עס קויפן
מלמדים, בטלנים...

אַלעס איז סחורה,
פון פאָרשוס אַ רעגן!
און פויערן מיט פורן
פאַרלייגן די וועגן!

מען דאַרף נישט באַקוקן,
געקויפט און געשטעלט,
עס שיטן אָן יידלעך
פעסער מיט געלט!

אָך, ווער געדענקט
אַזאַ גאָלדענע צייט?
מען טראָגט אין דער וואָכן
נור אַטלעס און זייד!

און חתונות מאַכט מען
טאָג־טעגלעך כסדר;
באַוואָרפן די שניידער
מיט חתונה־קליידער;

עס זענען אָן הענט שוין
די כלי־זמר געבליבן,
די חופות צעריסן,
די שטאַנגען צעריבן.

עס האָט שוין דער בדחן
קיין כוח צו לאַכן,

מען קריגט שוין קיין וואַקס ניט
הבדלות צו מאַכן;

לעקעך פאַר ברויט — שטאָט
און קעז, פּאָמעראַנצן!...
עס קאָכט ווי אַ קעסל
דאָס שטעטל אינגאַנצן!" —

אָנשטאָט אָט די סטראָפעס מיט עכט־פּרצישע שורות, קומען אין וואַריאַנט A אַזעלכע איבערגעמאַכטע סטראָפעס:

„מיט דער פּאָסט איז געקומען
פון דאַנציג אַ הער:
אַ דייטש — אַ סוחר,
אַ מיליאָנער.

ער איז געקומען —
אויפקויפן תבואה;
און אַלץ, וואָס ער זעט נאָר,
איז אַ מציאה!

אַלץ שיקט ער קיין דאַנציג,
אָן אַ שיעור, אָן אַן עק,
וואָס ער זעט מיט די אויגן,
דאָס שיקט ער אַוועק.

און אַלץ ווערט מיט גאָלדענע
רענדלעך געוויגן —
ס'ווערט פריילעך אין האַרץ,
אַ ליכט אין די אויגן.

גאָט האָט דאָס שטעטל
גאָר פלוצים באַגליקט:
ער האָט זיי פון הימל
אַ מחיה געשיקט.

עס הויבן אָן האַנדלען
שוחטים, דיינים,

מלמדים און קלויזניקעס,
שמשים, בטלנים.

יעדער קריגט פאַרשוס,
אַבי קויף און שטעל —
און דו ווערסט באַצאָלט
באַלד אויף דער שטעל!

ס׳איז לעבעדיק, פריילעך
דאָס שטעטל אינגאַנצן,
אַלע הערצער גרינג,
אלע אויגן גלאַנצן.

ווער עס האָט נעכטן,
געביטן די פינגער,
ווער עס איז נעכטן
געשטאָרבן פאַר הונגער —

דער איז היינט אַן עושר:
וואָלט צדקה געטיילט,
וואָלט ניט אין שטעטל
אביונים געפעלט.

און חתונות מאַכט מען
טאָג־טעגלעך כסדר,
באַוואָרפן די שניידערס
מיט חתונה־קליידער.

עס זענען אָן הענט
כלי־זמרים געבליבן
און די חופה־שטאַנגען
האָט מען אויסגעריבן.

מען קריגט שוין קיין וואַקס
הבדלות צו מאַכן,

מיט גאָלד גלייך, מיט זילבער
זענען אַלע זאַכן״.

געליטן האָט זייער שטאַרק אין שלום־עליכמס איבעראַרבעטונג דער סוף פונעם קאַפּיטל ג (ביי שלום־עליכמען איז עס די צווייטע העלפט פון קאַפּ. 6):

אינעם וואַריאַנט B:

„דער פאָטער — פאַרגעסן,
אין אַלעס פאַרגעסן;
אין דער היים — זעלטן
אַ שבת געגעסן.

עס זעט דאָך די מוטער,
ווי מאָניש פאַרשווינדט,
זי שרעקט זיך און פרעגט אים:
וואָס איז דיר, מיין קינד?

וואָס לאָזט זיך דיין קול
אַזוי וויינענדיק הערן?
וואָס האָסטו אין ד׳אויגן
נור טרערן און טרערן?

וואָס ביסטו אַזוי בלאַס,
מיין איינציק קינד?
ווער האָט דיר פאַרלאָשן,
זאָג, וואָס פאַר אַ ווינט,

די אייגעלעך דיינע,
די שיינע הבדלות?
ווו האָסטו גענומען
ניגונים־יללות?

* * *

אָן עין־הרע,
געזונט זיי און שטאַרק,

דו פלעגסט דאָך צו זינגען
פונקט ווי אַ קאַנאַר׳ק,

אַ שטייגער, אַ וואָלאַך,
צי אַנדערע זאַכן.
עס פלעגט דאָך פאַר תענוג
דאָס האַרץ אין מיר לאַכן,

אַז דו פלעגסט זינגען
די זמירות ביים עסן, —
היינט האָסטו גאָר יענע
ניגונים פאַרגעסן!

היינט זינגסטו גאָר אַנדערש,
היינט זינגסטו ניש׳ גוט,
עס קלעמט מיר דאָס האַרץ צו,
עס קילט מיר דאָס בלוט;

עס שניידט ווי מיט מעסער
אין האַרץ דיין געזאַנג!
וואָס איז פאַר אַ שטייגער,
וואָס איז פאַר אַ גאַנג?

דו פלעגסט אַמאָל העלפן
דעם חזן אין שול...
גאָר אַנדערע קולות,
אַן אַנדער געפיל!

ציינד זינגט אַן אַנדערער
פון דיר אַרויס!
וואָס איז דיר, מיין לעבן,
דער מאַמען זאָג אויס!

. . . .

— צי ווייס איך דען, מאַמע,
וואָס ס׳זינגט דאָרט אין מיר?

איך ווייס נאָר אין האַרץ איז
גאָר אַנדערש ווי פריר!

איך ווייס ניש׳, וואָס ס׳איז מיר,
עס נאָגט דאָך אין האַרץ;
און ראַפּטום פאַר ד׳אויגן
ווערט פינצטער און שוואַרץ...

עס הייבט אָן צו ברענען
ווי פייער אין מוח,
עס רייסן זיך קולות
פון האַלז אויס מיט כּוח!

און אָטעם פאַרפעלט מיר,
ס׳איז ענג אין דער ברוסט,
איך וויל זיי פאַרהאַלטן,
די טענער אומזיסט!

זיי פליען ווי פויגל
אַרויס פון נעסט...
און אַזוי זינגט זיך...
אָט, ווי דו זעסט!..."

און אָט ווי די וויל־קלינגענדיקע שורות זעען עס אויס אין דעם וואַריאַנט A:

„די מאַמע, זי קרעכצט און קוקט אויפן זון:
די רויטינקע בעקלעך, ווו זענען אַהין?
וואָס ביסטו אַזוי אומעטיק, טרויעריק, אוי־ווײ,
וואָס ביסטו אַזוי בלאַס, מיין איינציקעס קינד?
ווער האָט דיר פאַרדאָשן, וואָס פאַר אַ ווינט,
די שיינע הבדלות, די אויגן די צוויי?

געזונט זאָלסטו זיין מיר, מיין זון, תמיד שטאַרק,
דו פלעגסט אַמאָל זינגען, פונקט ווי אַ קאַנאַר׳ק,
נאָך זיסער ווי האָניק איז געווען דיין געזאַנג;

היינט זינגסטו גאָר אַנדערש, היינט זינגסטו נישט גוט.
עס קלעמט מיר מיין האַרץ, און עס קאָכט מיר דאָס בלוט.
וואָס איז מיט דיר, מאָניש, וואָס איז פאַר אַ גאַנג ?!

— איך ווייס נישט, אוי, מאַמע, וואָס מיר איז געשען,
איך ווייס נישט אַליין, וואָס עס זינגט דאָרט אין מיר,
עס איז מיר אין האַרצן גאָר אַנדערש ווי פרי׳ר,
נאָך קיינמאָל איז מיר אַזוי ענג נישט געווען.

אַמאָל פלעג איך זינגען אייך שבת ביים עסן,
די זמירות, אַ וואָלאַך, חזנישע זאַכן, —
דאָס האַרץ פלעגט פאַר פרייד אין מיר דעמאָלט לאַכן...
און היינט האָב איך יענע ניגונים פאַרגעסן!

איך פלעג אַמאָל העלפן דעם חזן אין שול —
דאַן האָב איך געזען, ווי דער עולם גייט אויס!
היינט אַנדערע לידער, אַן אַנדער געפיל,
אַן אַנדערער מאָניש פון מיר זינגט אַרויס.

אוי, מאַמע! עס זיצט מיר עמעצער אין מוח!
אוי, מאַמע, אַן אַנדערער זיצט מיר אין האַרץ,
אַן אַנדערער זינגט אַזוי שאַרף, אַזוי הויך...
אַ ווייטיק דער מאַמען, פינצטער און שוואַרץ!..״
און אָט ווי פרץ האָט זיך געקלאָגט אויף דער יידישער שפּראַך,
און ווי די שורות זענען באַאַרבעט ביי שלום-עליכמען.
אינעם וואַריאַנט B:

„אַנדערש וואָלט מיין ליד געקלינגען,
כ׳זאָל פאַר גוייִם גוייש זינגען,
נישט פאַר יידן, נישט זשאַרגאָן! —
קיין רעכטן קלאַנג, קיין רעכטן טאָן!
ס׳האָט פאַר ליבע, פאַר געפיל
נישט קיין פאַסנד וואָרט, קיין סטיל...

אונזער יידיש האָט נאָר וויצן,
האָט נאָר שפּיצן, בלאַנקע בליצן;

ווערטער ווי פאַרסמטע שפּיזן!
אין איר לאַכן ווייבען ריזן!
ד'איז ווי גאַל, ווי פּיאָלון ביטער;
און זי דרעשט דאָס לייב מיט ריטער!

ד'איז אינגאַנצן בלוט און טרערן,
קענסט אין יעדן אויסדרוק הערן,
ווי דער ים פון צרות זידט,
ווי עס ברעכט דאָס האַרץ דעם ייד...
נאָר כאָטש פּענקע אויפן אָרט,
ס'האָט קיין ליבלעך ווארעם וואָרט!...

קיין איינציק וואָרט איז צאַרט און גלאַט,
עס איז פאַר ליבע טויט און מאַט —
„הערצל", „זעעלע", „שאַץ" און „שעצל" —
ס'האָט אַ טעם ווי לאַקריץ-פּלעצל;
עס האָט קיין טעם, עס האָט קיין זאַלץ,
און עס שמעקט נאָך געגנזן-שמאַלץ!

איך האָב צו'ן אייך קיין טענה-מענה,
וואָס די ליבע איז אייך פרעמד;
ווענוס שפּרינגט אַרויס פון פּיאַנע
דווקא נאַקעט, אָן אַ העמד!

און אַמאָר מיט בלינדע אויגן,
באָרוועס, נאַקעט לויפט ער, פליט;
שפּילט זיך מיטן פּיילנבויגן —
קען דאָס פּאַסן פאַר אַ ייד?".

אינעם וואַריאַנט A קומען אייניקע, אין פלוג קליינע, ענדערונ-
גען, אָבער זיי בייטן דאָך דעם מיין פון ליד:
„מיין ליד וואָלט אַנדערש גאָר געקלינגען,
איך זאָל פאַר גויים גוייש זינגען,
נאָר נישט פאַר יידן, נישט זשאַרגאָן.
קיין רעכטן קלאַנג, קיין רעכטן טאָן,

קיין איינציקן וואָרט ניש' און קיין סטיל,
האָב איך פאַר „ליבע", פאַר „געפיל"!

אונזער יידיש האָט נאָר וויצן,
האָט נאָר דונערן און בליצן,
זי האָט נאָר ווערטער ווי די שפּיזן,
אין איר לאַכן ווייגען ריזן,
זי דרעשט דאָס לייב, ווי מיט ריטער,
זי איז ווי גאַל, ווי פּיאָלון ביטער.

איז אין גאַנצן בלוט און טרערן;
יעדן אויסדרוק קענסטו הערן,
ווי דער ים די צרות זידן,
ווי עס קרענקט דאָס האַרץ דעם יידן.

זשאַרגאָן פאַר ליבע — איז טויט און מאַט׳
קיין איינציק וואָרט, נישט צאַרט, נישט גלאַט,
און כאָטש דאָ לאָפּנע אויפן אָרט, —
עס האָט קיין ליבלעך, וואַרעם וואָרט!

אויף יידיש מאַך אַ קאָמפּלימענט, —
ער קומט אַרויס אָן פּיס, אָן הענט:
„מיין לעבן, זעעלע, אוי, מיין שעצל!"
עס האָט אַ טעם, ווי לאַקריץ-פּלעצל,
עס האָט קיין גייסט, עס האָט קיין זאַלץ —
און שמעקט נאָך צו מיט „גענזן-שמאַלץ"!...

איך האָב צו'ן אייך קיין טענה-מענה,
וואָס די „ליבע" איז אייך פרעמד;
נאַקעט, זאָגט מען, אָן אַ העמד,
שפּרינגט זי אַרויס פון מאָרסקע פּיענע

די געטין ו ע נ ו ס ; מיט בלינדע אויגן,
און אויך באָרוועס, נאַקעט פליט

דער גאָט אַמאָר מיטן פייל־בויגן...
ען, דאָס פּאַסט נישט פאַר קיין ייד!״.

פאַרשידענע ענדערונגען, „אויסבעסערונגען״ זענען דאָ אויך ווייטער, אין די לעצטע זייטן פון „מאָניש״, אָבער עס וואָלט צו־ווייט פאַרפירט, ווען מיר זאָלן זיי דאָ אַלע ברענגען.

אָט, למשל, איינע פון די לעצטע סטראָפעס.

אינעם וואַריאַנט B (ביי פּרצן):

„לאָמפּן — טויזנט פעסער סמאָלע,
די רשעים זענען קנויטן,
און עס גייט אַן עקסטרע שדל
מיט אַ שערל צו די צויטן!״

און אינעם וואַריאַנט A (ביי שלום־עליכמען):

„און עס ברענען פעסער סמאָלע,
די רשעים זענען קנויטן,
עקסטרע גייט אַרום אַ שד,
קלינגט אוןברימבלט מיט די קייטן״.

„מאָניש״ איז שפּעטער איבערגעדרוקט געוואָרן אין פּרצס געקליבענע שריפטן, כמעט אָן קיין ענדערונגען, אויסער אייניקע סטיליסטישע אויסבעסערונגען.

מיר פאַרגלייכן דאָ דעם וואַריאַנט B (די באַזונדערע „מאָניש״־אויסגאַבע פון יאָר 1892) מיט דעם „מאָניש״, וואָס איז פיל מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן, און איז שפּעטער אַריין אין דער אויסגאַבע „אַלע ווערק פון י. ל. פּרץ״ (פאַרלאַג ב. קלעצקין, באַנד X, פון שטוב און גאַס, זייטן 199 — 226).

די וויכטיקסטע פון די סטיליסטישע אויסבעסערונגען.

אינעם וואַריאַנט B:

„אַ פול בית־המדרש
פול קאַרפּן־קעפּ״,

אינעם וואַריאַנט C (קלעצקין־אויסגאַבע, ב. X):

„פול ס׳בית־המדרש
מיט קאַרפּענע קעפּ״.

אינעם וואַריאַנט B:

„ווער האָט געזען אַזוי
פליען פיר פערד ?״.
אינעם וואַריאַנט C:
„עס פליען ווי רוחות
נאַשפּיץ די פערד !״.
אינעם וואַריאַנט B:
שאַ! שאַ! נאָר שטילער!
מען וועסט שוין! ס'איז פראָסט!,
אינעם וואַריאַנט C:
„אויסגעלאָזט האָט זיך
די מעשה גאָר פראָסט!״.
אינעם וואַריאַנט B:
און גאָט האָט דאָס שטעטל
גאָר ראַפּטום באַגליקט,
ער האָט זיי פון הימל
אַ מחיה געשיקט!״,
אינעם וואַריאַנט C:
„און גאָט האָט דאָס שטעטל
מיט מחיה באַגליקט,
ער האָט זיי פון הימל
אַן אוצר געשיקט!״.
אינעם וואַריאַנט B:
„נו, כאָטש פּענקע אויפן אָרט״,
אינעם וואַריאַנט C:
„נאָר, כאָטש פּלאַץ דאָ אויפן אָרט״,
אינעם וואַריאַנט B:
„און עס שמעקט נאָך גענזן־שמאַלץ״,
אינעם וואַריאַנט C:
„און עס שמעקט נאָך חזיר־שמאַלץ!״.
אינעם וואַריאַנט B:
„צו דער פּוסטקע״.
אינעם וואַריאַנט C:
„צו דער חורבה״.
אינעם וואַריאַנט B:

„און קאַפּעלעס (די ציגיינער
פון עולם־אמת) מוזיצירן",
אינעם וואַריאַנט C:
„און קאַפּעלן (יענע וועלטי־
קע ציגיינער) מוזיצירן...".

פאַראַן נאָך אַ וואַריאַנט פון „מאָניש", וואָס פּרץ האָט אַרום 1910 פונסניי באַאַרבעט. ער איז צוערשט פאַרעפנטלעכט געוועז אין ה. עפּלבערגס וואָכנבלאַט „טעאַטער-וועלט" און דערנאָך אַריין אין אַלע פּרצס ווערק (פאַרלאַג ב. קלעצקין, באַנד XIV, „לידער און באַלאַדן", זייטן 35—50). אָט דער נייער וואַריאַנט איז אַ שטאַרק-געקירצטער און קאָנדענסירטער. פּרץ האָט פיל שורות און אויך גאַנצע פראַג־מענטן פון זיין פריערדיקן „מאָניש" אינגאַנצן אַרויסגעוואָרפן, אַ ריי סטראָפעס און שורות לחלוטין פונסניי איבערגעאַרבעט און פון צוויי-שורותדיקע פערזן געמאַכט איינשורהדיקע. אין די וואַריאַנטן B און C זענען דאָ 629 שורות, אין דעם לעצטן וואַריאַנט בלויז 408 שורות — אויף העלפט, הייסט עס, געקירצט.

און נאָך אַן אָנהויב פון אַ „מאָניש"-וואַריאַנט. ער געפינט זיך אין אַרכיוו פון „פאַרלאַג ב. קלעצקין" צווישן אַ פּעקל איבערגעקלי-בענע כתבים פון י. ל. פּרץ. ס'איז אינגאַנצן איין בלעטל, געשריבן אייגנהענטיק פון פּרצן, וואָרשיינלעך אַרום 1910-1911. ס'איז נאָר דער אַריינפיר צו „מאָניש". אפשר איז עס געווען אַ פּרווו, — דער ערשטער נוסח צום ניי-איבערגעאַרבעטן „מאָניש", וואָס איז דאָ פריער דערמאָנט.

עס לייענט זיך אַזוי:

„צ'וואָס איז אונזער וועלטל גלייך?
צו'ן אַ טייך!
און די מענטשן
(זאָל גאָט בענטשן
זייער צאָל)?
— זענען פיש!
אפשר ניש'?

שווים-זשע דיר געזונט און פריש
אינעם וואַסער אָן אַן עק!?

שטעלט דער שוואַרצער זיך אַוועק,
ווי אַ פישער אויפן ברעג.

שטייט דער שוואַרצער אויפן לאַנד
מיט דער ווענטקע אין דער האַנט...
כאַפּט די פיש!

אויף אַ ווערמל, נישט קיין ריינס,
אויף אַ תאווהלע אַ קליינס,
אַ תענוגל — אַן אויגנבליק,
גיט דאָס פישעלע אַ בליק,
דער ימח-שמו אַ צי -
און, פישעלע, פלי
גלייך צום קעסל אין גיהינום...
און מען ווייס'ם און מע קענ'ם
דעם ימח-שמו, דעם שטן,
און ס'געראָט'ם,
זעלטן איז עמעץ באַשירמט און באַהיט,
ווייל דאָס זיסע ווערמל ציט...
פליען פישלעך ווי די בליצן...
און אָט אייך צו וואָרענען, אייך צו באַשיצן
זינג איך מיין ליד!".

אָט דער אַריינפיר צו „מאָניש" איז זייער נאָענט צום אַריינפיר, וואָס איז געגעבן צו דעם פאַרעפנטלעכטן לעצטן „מאָניש"-וואַריאַנט. כמעט דער זעלבער אינהאַלט, נאָר אַנדערע ווערטער און אויסדרוקן. איניקע זענען אין דעם נישט-געדרוקטן גלאַטער, בילדערישער. מיר ברענגען דאָ דעם אָפּגעדרוקטן נוסח פון דעם אַריינפיר (זע פּרצעס ווערק, באַנד XIV, זייטן 35-36):

„צו וואָס איז אונזער לעבן גלייך?
צו אַ טייך!
און די מענטשן — צו די פיש.

ס'וואַסער איז געזונט און פריש,
וואָלט'מיר שווימען אָן אַן עק;

שטעלט דער שוואַרצער זיך אַוועק,
ווי אַ פּישער אויפן ברעג — —

שטייט דער שטן אויפן לאַנד
מיט דער ווענטקע אין דער האַנט —
כאַפּט די פיש.

אויף אַ ווערעמל נישט קיין רייגס —
אויף אַ תּאוו‌הלע אַ קליינס,
תּענוג אויף אַן אויגנבליק...
אָנגעצויגן שוין דער שטריק,

אין דער לופטן קוים אַ טרעסל,
ס׳פּליט דער העלט שוין צונ׳ם קעסל
אויפן פייער פון גיהינם...
און געפּרעגלט און געבראָטן...

און — ימח שמו — מע קען אים
און מע ווייסט: ס׳איז מעשה-שטן
און ס׳געראָט׳ם,
ווייל דאָס ווערעמל ציט און ציט...

כ׳זינג דעריבער אייך אַ ליד!
לייגט די אויערן צו און הערט!״.

ווער ווייסט וואָסערער פון אָט די צוויי וואַריאַנטן איז דער לעצטער, דער אויסגעבעסערטער. אפשר איז דער נישט-פּובליקירטער אַריינפּיר געווען גאָר ביי פּרצן אַן אָנהויב פון גאָר אַ נייעם „מאָניש״-וואַריאַנט.

די באַלאַדע גופא האָט אין דעם לעצטן פּובליקירטן וואַריאַנט אָן שום ספק פיל געוווּנען אין גאַנצקייט און געשליפנקייט, אָבער די פריערדיקע וואַריאַנטן (B און C) זענען געוויס כאַראַקטעריסטישער פאַר דער צייט, ווען פּרץ האָט צוערשט זיין „מאָניש״ געשאַפן. און ווייל מען קענען פּרצן פון זיין ערשטן אַריינטרעטן אין דער יידישער ליטעראַטור, מוז מען זיך ווענדן צו דעם פריערדיקן „מאָניש״, דעם פולן, מיט אַלע זיינע אייגנאַרטן און אָפּווייכונגען.

ערשטע יאָרן אין וואַרשע

פּרץ האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע אויף שטענדיק ערשט אין יאָר 1889, אָבער נאָך אין די פריערדיקע יאָרן פלעגט פּרץ באַזוכן וואַרשע און זיך טרעפן דאָרט מיט די משכּילים און שרייבער. על־פּי־רוב זענען עס געווען קורצע באַזוכן, און פּרץ פלעגט גלייך צוריקפאָרן אַהיים, קיין זאַמאָשטש. אין די יאָרן 1875־1876 איז שוין פּרצן אויסגעקומען צו פאַרברענגען אין וואַרשע אַ לענגערע צייט, אפשר אַ יאָר און מער. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען ער האָט געהאַלטן ביים צעגיין זיך מיט זיין ערשטער פרוי, ג. י. ליכטענפעלדס טאָכטער, און, קאָן זיין, אויך נאָכן גט. פּרץ האָט אין יענער צייט געגעבן אין וואַרשע העברעישע לעקציעס.

פּרצעס יוגנט־פריינט שמואל אַשכּנזי דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז אין יאָר 1875, ווען ער איז געקומען קיין זאַמאָשטש, האָט ער זיך באַקענט מיט פּרצעס פאָטער, ר׳ יהודה פּרץ. ווען ש. אשכּנזי האָט אינגיכן באַדאַרפט פאָרן קיין וואַרשע, האָט אים ר׳ יהודה פּרץ געזאָגט, ער זאָל זיך אין וואַרשע באַקענען מיט זיין לייבושן. אין וואַרשע האָט אשכּנזי אויפגעזוכט פּרצן. „דעמאָלט— דערציילט אשכּנזי — איז פּרץ נאָך נישט געווען באַקאַנט אין דער ליטעראַרישער וועלט, אָבוואָל ער האָט שוין געשריבן וויכטיקע זאַכן, און דער זשעני איז שוין געווען בולט. אויסגעהאַלטן האָט זיך פּרץ אין וואַרשע פון העברעישע לעקציעס. איך האָב מיט אים פאַרבראַכט עטלעכע טעג. ער האָט מיר געוויזן פיל שירים זיינע אין העברעיש, און האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק פון אַ געניאַלן מענטשן”.

וועגן איינער אַ באַגעגעניש אַרום 1875 גיט איבער נחום סאָקאָלאָוו אין זיין סעריע אַרטיקלען „י. ל. פּרץ” (פאַרעפנטלעכט אין „הצפירה” 1915, אַ דריי חדשים נאָך פּרצעס טויט): „אין איינעם אַ זומער־פאַרנאַכט — תּרל״ג (1873 אָדער תּרל״ה (1875 אָדער — האָבן

זיך באַגעגנט צוויי יונגעלייט משכּילים, איינער שוין אַ יונגערמאַן און דער אַנדערער כּמעט נאָך גאָר אַ יינגל". ס'איז געווען אין וואַר־שעווער קראַשינסקי־גאָרטן, אַרום דער גרויסער באַנק, ווו עס פלעגן זיך טרעפן און פאַרברענגען די אַמאָליקע וואַרשעווער משכּילים. דער עלטערער, פּרץ, האָט דאַן געמאַכט קורצע נאָטיצן אויף קאַרט־לעך, און דער יינגערער, סאָקאָלאָוו, האָט זיך איינגעקוקט אין אים און געזען וואָס ער שרייבט. „ס'איז געווען פאַר זון־אונטערגאַנג. דער הימל אין מערב־זייט איז געווען אָנגעטרונקען מיט רויטער שיין. פון מינוט צו מינוט איז אַלץ שטאַרקער געוואָרן די טיפע רויטקייט. רויטלעכע וואָלקנס האָבן פאַרשטעלט די זון. די צוויי יונגעלייט האָבן געקוקט אַרויף. די זון האָט זיך געוואָלט אַדורכרייסן דורך די וואָלקנס און נישט געקאָנט. דער יונגערמאַן, וואָס האָט געשריבן, האָט פאַרצייכנט אין זיין נאָטיץ־ביכל: „די וואָלקנס רויט־לען זיך ווי כּלות, ווייל זייער התן — די זון — קומט אָן"...

„אין יענער צייט — דערציילט נחום סאָקאָלאָוו — איז פּרץ גע־ווען גלייכצייטיק דאָס „ליבלינגס־קינד" און אויך דאָס „שרעקעוודיק קינד" פון יענער גרופּע וואַרשעווער משכּילים. מען פלעגט זאָגן אויף אים „אַ וווּנדערבאַרער קאָפּ" און אינאיינעם מיט דעם: „פּרא אדם"; אָבער „פּרא אדם" נישט מיט אַ שלעכטן און בייזן מיין, נאָר פון ליבשאַפט וועגן, ווי מען זאָגט אַמאָל אויף אַן עילוי, אַז ער איז אַביסל משוגע, און מען וויל אים נישט דערמיט מבזה זיין, נאָר אדרבא, כּדי אונטערצושטרייכן, אַז ער איז באמת אַן עילוי, און אַן עילוי דאַרף זיין אַביסל משוגע". „...דער עיקר איז געווען, ער האָט אַ גוטן קאָפּ, אָבער ער וויל נישט. ס'האָט אים געפעלט התמדה — ווי מ'פלעגט זאָגן. ער וואָלט געקאָנט זיין אַ מענטש — אָבער, אַ שאָד, וואָס ער איז אַוועק פונעם אַלטן (ג. י. ליכטענפעלד). מען האָט אים ליב געהאַט, אַ גוטער חבר, אַן אָפן האַרץ, אָבער אַ ברויזנ־דיקס, אַ ברענענדיקס. עך, ווען מען זאָל עס קאָנען איינשטילן, באַרויקן! — די אַמאָליקע משכּילים האָבן נאָך געהאַט אַ קנאַפּע ידיעה אין פּסיכאָלאָגיע; זיי האָבן נישט געוווּסט, אַז אַ ברויזנדיק און ברענענדיק האַרץ דאַרף און מוז ברויזן און ברענען, און ס'איז קיין עצה און קיין תּכלית נישט איבערצוזאַגן עס". „איך האָב שוין דעמאָלט געזען פּרצן אינגאַנצן מיט אַלע זיינע אייגנשאַפטן און אייגנאַרטן, גאָרנישט איז פון מיר נישט פאַרהוילן געווען. זייערע

וואָרצלען האָבן זיך שוין דאַן אין אים באַגעגנט, זיך געפלאָכטן און באַהאָפטן צוזאַמען, און אַלץ איז נאָך דאַן געווען צוזאַמענגעמישט ווי אין אַ קאָכעדיקן טאָפּ... אַ פאַרבאַהאַלטענער, פאַרשטאָפּטער קוואַל, אָבער גילדענע אָדערן האָבן שוין געפינקלט פאַר אַ דורכדרינגנדיק אויג... עס איז שוין געווען פּרץ, זיינע געדאַנקען זענען שוין גע־פלויגן ווי מלאכים און שרפים, נישט מיד געוואָרן, שוין האָט אין זיין שטורעמדיקן גייסט געדונערט דער דונער און בליצן האָבן גע־בליצט, און זיינע בליקן האָבן געשטאָכן און זיין האַרץ האָט גע־שטרעבט, געגאַרט, און זיין בלוט האָט געשטראָמט אין אים הין און צוריק. וואָס איז דאַן געווען פּרץ? נישט קיין בית־המדרש־זיצער און נישט קיין עילוי, לויט די אַמאָליקע באַגריפן, און אויך נישט קיין באַזונדערס אויסגעצייכנטער משכּיל. זיין וויסן איז נישט געווען איבעריק גרויס, ער האָט אַביסל געלייענט, אַביסל געלערנט, אָבער נישט אָפּגעגעבן זיך ספּעציעל מיט ביכער, אויך נישט געזעסן פיל אין לעבן, און נישט געהאַט קיין ספּעציעלע ידיעות אין דיקדוק — און אַ משכּיל האָט דאַן געמוזט קענען דיקדוק—, אויך קיין תּלמוד האָט ער כמעט נישט געלערנט, ער האָט אויך נישט פאַר־בראַכט זיין צייט אין לערנען פאַרשידענע שפּראַכן און לייענען פיל ביכער. — ער איז אָבער געווען אַ וווּנדערבאַר־באַגאַבטער מענטש, ער איז געווען אַ פלאַם־פייער, אַ ברענענדיקער און צינדנדיקער פאַקל. ער איז געווען אַ מענטש, וואָס גאָט האָט אים ליב געהאַט און די דיכטונגס־טעכטער האָבן אים געקושט און געהאַלזט, ער איז געווען אַ פילנדער, עמפּינדלעכער מענטש... — ער האָט פאַרמאָגט אַ התלהבות, וואָס האָט זיך נישט אויסגעלאָשן, פיל פילנדיקע רעגונגען, זיין בלוט און זיין גאַנץ וועזן האָט געזאָפן, געמאָנט, געשטורעמט,— צי ס'איז יאָ אָדער נישט געווען אַ דרויסנדיקע סיבּה... ער איז נישט געגאַנגען פאַמעלעך זיין וועג אין דער וועלט... נאָר געשוועבט און געפלויגן...". „...מיר האָבן זיך דאַן צעשיידט, און יעדער איז אַוועק מיט זיין וועג, יונגע, צאַרטע, געבלאָנדזעט און געוואָגלט. ער איז אַוועק קיין זאַמאָשטש, ער איז אַריין ווי אַ שילדקרויט אין זיין שיידל. ער האָט גערעכנט, ווי יעדער איינער פון אונז, זיך בילדן, אַנטוויקלען, זיך גרייטן צו העכערער בילדונג — ווער ווייסט, וואָס עס וואָלט פון אים געוואָרן? וואָלט אפשר צוגעקומען צו די מחנות דאָקטוירים נאָך איין דאָקטאָר. לאָמיר נישט זיין קיין קאָרעקטאָרן

פונעם לעבנס־בוך! אַזוי איז עס אָפּגעדרוקט און מ׳דאַרף נישט אַריינקוקן אין לוח פון די טעותים...— פּרץ האָט זיך אומגעקערט קיין זאַמאָשטש, און זיין גוט געמיט האָט אים ווייטער דאָרט געפירט...— ער איז געוואָרן אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט, און זיך געדרייט צווישן מענטשן. ער איז געווען באַשעפטיקט, און איז אַריינגעדרונגען אין די סאַמע טיפענישן פונעם לעבן, פון גאַס, פון געוועלבער, פון הייזער. אין זיין קליינער שטאָט האָט ער געפונען אַ גאַנצע וועלט—פריידיקע און טרויעריקע דערשיינונגען, אומעט און צווייפל, ליבע און צאָרן* די יידישע בעלי־מלאכות און הענדלער, זיי מיט זייערע ווייבער און קינדער, זענען יעדן טאָג אַדורך פאַרביי זיין בליק. די אַלע רייכטימער פון פאָלקס־אוצר, די אַפאָריזמען, גלייכווערטלעך האָבן זיך אַנטפּלעקט פאַר אים יעדן טאָג. אין לויף פון פיל יאָרן האָט ער זיך געטוקט אין אָט דעם קוועלנדיקן קוואַל...— און דאָס אַלץ איז געווען אַ גוטע צוגרייטונג פאַר אַזאַ מענטש ווי פּרץ, עס זאָל ווערן פון אים אַ גרויסער יידישער פאָלקס־שרייבער".

בעת פּרץ האָט זיך צוערשט לענגער אויפגעהאַלטן אין וואַרשע איז ער געווען מסתּמא נאָענט צו זיין יוגנט־חבר יצחק געליבטער, וואָס האָט דאַן שטודירט אין וואַרשע מעדיצין. און אָט אַן עפּיזאָד פון יענער צייט, וואָס עס האָט איבערגעגעבן ד"ר י. געליבטער. ווי אַ סטודענט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, האָט י. געליבטער „געוווינט אין איין צימער מיט נאָך אַ סטודענט, און יענער האָט געהאַט זייער אַ שיינע כלה. האָבן זיי ביידע (געליבטער און פּרץ) באַזונגען די ליבע פון יענעם פּאָרל. פּרץ האָט אָנגעשריבן לידער און ער, געליבטער, האָט צוגעפּאַסט די ניגונים אויף צום זינגען" (רחל פייגענבערג, „פאָרווערטס" 1929, 31 מערץ).

עס זענען אַריבערגעגאַנגען אַ 10־12 יאָר. פּרץ איז צוריקגעקומען קיין זאַמאָשטש, חתונה געהאַט מיט נחמה־רחל (העלענע) רינגעלהיים פון לענטשנע, געפרווות זיך פאַרנעמען מיט פאַרשידענע עסקים, אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פון אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט, געפירט דערנאָך אַ טעטיק לעבן פון אַ פּאָפּולערן און באַליבטן אַדוואָקאַט, ביז ער האָט לסוף פאַרלוירן דעם „פּאַטענט", געבליבן אָן באַשעפטיקונג און געפאָרן זוכן גליק קיין וואַרשע.

אין די ערשטע עטלעכע יאָרן פון זיין באַשעפטיקן זיך מיט דער אַדוואָקאַטור איז פּרץ, משמעות, ראשו ורובו געווען אַריינגעטון

אין זיין אַרבעט, ער איז אויך געוואָרן אַריינגעצויגן אין די שטעטל־דיקע אינטערעסן און זיך וויניק אָפּגעגעבן מיטן שרייבן, און אי־בערהויפּט מיט שאַפן ענגערע פאַרבינדונגען מיט דער ליטעראַרישער וועלט. ערשט אַרום 1886 הייבט פּרץ אָן זיך צוריק אומקערן צו דער ליטעראַטור, און נאָך אַ הפסקה פון אַ צען יאָר הויבן מיר ווידער אָן צו טרעפן פּרצעס נאָמען אין די העברעישע זאַמלביכער און צייטונגען. „לייבוש — שרייבט פּרצעס ברודער יונה־יהושע — האָט אין יענער צייט געשריבן, אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין פאַרבינדונ־גען מיט אַן אַרויסגעבער אָדער רעדאַקטאָר. זיינע העברעישע שריפטן זענען דערשינען אין „האסיף“ דורך אַ צופאַל... איך בין געפאָרן קיין וואַרשע זיך לערנען און האָב — נישט אויף זיין איניציאַטיוו — מיטגענומען זיינע שריפטן. איך האָב געוווינט אויף דער דזשיקע־גאַס ביי אַן אינטעליגענטן „ליטוואַק“ מיטן נאָמען אייזענבערג. איך האָב אים צופעליק געוויזן די שריפטן, און אייזנבערג האָט מיך געשיקט צו סאָקאָלאָוון... מיטגעבנדיק מיר די שריפטן קיין וואַרשע, האָט מיר לייבוש געזאָגט, אַז קיין האָנאָראַר וויל ער נישט, ווייל ער דאַרף נישט לעבן פון ליטעראַטור. „אויב עס וועט דיר אויספעלן אויף אויפצוהאַלטן זיך אין וואַרשע, און מען וועט דיר באַצאָלן פאַר די שריפטן, מהיכי תיתי, נעם!“ — האָט מיר לייבוש געזאָגט“ („פאָר־ווערטס“, 1930, 13 אַפּריל).

וועגן איינעם פּרצעס אַ באַזוך אין וואַרשע, אין יאָר 1886, דערציילט ש. ל. ציטראָן פאָלגנדיקס: פּרץ איז דאַן געקומען צו פאָרן פון זאַמאָשטש אויף עטלעכע טעג און ער האָט באַזוכט די רעדאַקציע פונעם העברעישן יאָרבוך „כנסת ישראל“, וואָס ש. פּ. ראַבינאָוויטש האָט דאַן געגרייט צום דרוק. „פּרץ — דערציילט ש. ל. ציטראָן — האָט זיך דעמאָלט פאַר מיר שטאַרק באַקלאָגט אויף זיין גייסטיקער עלנטקייט אין זאַמאָשטש, אויף זיין אָפּגעריסנקייט פון ליטעראַטור און פון שרייבער; ער האָט נישט מיט וועמען אַ וואָרט אויסצורעדן. וואָלט אים ווער געוועקט, געמונטערט, וואָלט ער געוויס פיל אָפטער געשריבן. געדאַנקען האָט ער געהאַט פּעק, דערהויפּט וועגן דער משונהדיק־ווילדער קינדער־דערציונג אין פּוילן. די מאַנסבילן זענען אומוויסנד, פאַנאַטיש, אַבערגלויבעריש, און די פרויען „בילדן“ זיך כלומרשט, לערנען שפּראַכן און קריגן באַלד פיינט טאַטע־מאַמע. אין גרויספּוילן איז ער נישט לאַנג געוועזן. האָט ער דאָרט געזען טעכטער

פון די שענסטע יידישע הייזער ראָמאַנסירן מיט אולאַנער-אָפיצירן און האַסן דאָס אייגענע פאָלק, ווי דעם טויט. דעם איינדרוק, וואָס דאָס האָט אויף אים געמאַכט, האָט ער איבערגעגעבן אין זיין שיר, וועלכן ער האָט אָנגעשריבן פאַרן „כנסת ישראל”: „לעלמה העבריה והיא מתנכרה”. דעם דאָזיקן געדאַנק האָט פרץ נאָך טיפער אַנטוויקלט דעם זעלבן טאָג אין שאול-פנחס ראַבינאָוויטשעס וווינונג. דערביי איז אויך געווען דער באַוווסטער יידישער דראַמאַטורג אברהם גאָלדפאַדן, וועלכער האָט פאַר אונז דעקלאַמירט זיין באַקאַנטע פּאָעמע „דער שטיין פון האַרצן”. איך געדענק, אַז פרצן איז נישט אַזוי שטאַרק געפעלן געוואָרן דער אינהאַלט פונעם געדיכט גופא, ווי גאָלדפאַדנס קינסטלערישע דעקלאַמאַציע. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַלגעמיינער געשפרעך וועגן דעם יידישן טעאַטער, און פרץ האָט באַנוצט די געלעגנהייט אויפצוואַרפן גאָלדפאַדענען זיין „שמענדריק” מיט די „צוויי קונע לעמלעך” א. אַז. וו. — „אַז איך וואָלט געהאַט אייער טאַלענט, — אַזוי האָט זיך פרץ דעמאָלט אויסגעדריקט, — וואָלט איך געבויט מיינע דראַמעס צי קאָמעדיעס אויף פיל וויכטיקערע און אמתערע זייטן פונעם לעבן. אָט נעמט, למשל, די סיסטעמלאָזיקייט פון אונזער קינדער-דערציונג אין פוילן... און פרץ האָט גאָר פונדאָסניי גענומען רעדן אויף דער דאָזיקער טעמע, און גערעדט האָט ער אַזוי שיין און מיט אַזוי פיל התלהבות, אַז ער האָט באַגייסטערט אַפילו דעם טרוקענעם, פלעגמאַטישן שפ"רן. גאָלדפאַדן, געדענק איך, האָט זיך שטאַרק אָנגענומען פאַר זיינע „העלדן” און געוואָלט אויפווייזן, אַז זיי זענען לגמרי נישט קיין קאַריקאַטורן, נאָר אמתע באַשעפענישן, גענומען פונעם לעבן, פונעם וואָליניש-יידישן לעבן, צוגעריכט צוליבן עפעקט מיט פאַרשידענע מינים טעאַטער-קרייטעכער. פרץ האָט זיך מיט גאָלדפאַדענען לאַנג מתווכח געווען, האָט אָפגעשלאָגן אַלע זיינע טענות און פאָרגעלייגט אַ גאַנצע רשימה בילדער, וועלכע קאָנען און דאַרפן אָנגעטאָן ווערן אין דראַמאַטישע פאָרמען און פאָרגעשטעלט ווערן אויף דער יידישער בינע. אַז איך דערמאָן זיך איצטער אָן יענער בילדער-גאַלעריי, געפין איך צווישן זיי עטלעכע אַזוינע, וואָס האָבן שפעטער מיט דער צייט פיל מיטגעווירקט צו פרצעס גרויסקייט”.

„די איינציקע טעג, וואָס פרץ האָט דעמאָלט פאַרבראַכט אין וואַרשע, ווו ער איז שוין נישט געווען פון עטלעכע יאָר, און די

אויסרעדעניש, וועלכע זענען אים דאָרט אויסגעקומען צו הערן פון פאַרשידענע זייטן, פּאַרוואָס ער פאַרלאָזט אַזוי זיין פען, האָבן אויף אים געווירקט, אַז, קומענדיק צוריק קיין זאַמאָשטש, זאָל ער זיך נעמען מיט אַ באַזונדערן חשק צו ליטעראַרישער אַרבעט. אַזוי האָט ער מיר מודיע געווען אין זיין ערשטן בריוו. דערביי האָט ער מיך געבעטן שרייבן אים וועגן יעדער נייער ליטעראַרישער דערשיינונג, וואָס באַווייזט זיך, אָדער וועגן וועלכער עס ווערט גערעדט צווישן אין וואַרשע. לויט זיין בקשה האָב איך זיך פאַר אים אָבאָנירט ביי דעם אַלטן נחמיה טשערנאָוויטש אויף קאַנטאָרס „היום". ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און אינעם פעליעטאָן פון „היום" איז אָפּגעדרוקט געוואָרן פּרצעס אַ פּראַכטפולע חסידישע דערציילונג מיטן נאָמען „הקדיש". (ש. ל. ציטראָן — „דריי ליטעראַרישע דורות", באַנד I, ז"ז 131-132).

אין 1888 האָט פּרץ פאַרלוירן דאָס רעכט צו פּראַקטיצירן אַלס אַדוואָקאַט. ס'זענען ביז איצט נישט אויפגעקלערט די אמתע סיבות דערפון. ס'זענען דאָ פאַרשידענע השערות. פּרצעס ברודער יונה-יהושע דערציילט, אַז פּרץ האָט פאַרלוירן דאָס רעכט צוליב „פּאָליטי-שע אורזאַכן". „אייגנטלעך — שרייבט יונה-יהושע — איז ער פון דער זאַך געווען שטאַרק צופרידן. אָבער די פאַמיליע און גוטפריינט אין זאַמאָשטש האָבן פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל פאָרן קיין פּעטערבורג זיך משתדל זיין אין מיניסטעריום וועגן באַקומען צוריק די אַדוואָ-קאַטן-רעכט. מען האָט אים סוף-כּל-סוף איינגערעדט און אַוועקגעשיקט קיין פּעטערבורג מיט רעקאָמענדאַציע-בריוו צו די דאָרטיקע יידישע כּלל-טוער און מענטשן אָנגענומענע ביי דער רעגירונג.

ביי דער דעמאָלטיקער שרעקלעכער רעאַקציע האָבן די אַלע דערמאָנטע מענטשן גאָרנישט געפּועלט. אויף די אַלע אויפוויזונגען און טענות, אַז ליבוש איז אַ פעיקער אַדוואָקאַט, האָט דער דעמאָל-טיקער יוסטיץ-מיניסטער מאַנאַסעין געענטפערט: „איז נאָך בעסער, וועט זיין מיט איין פעיקן יידישן אַדוואָקאַט ווייניקער אין רוסלאַנד".

מיט איין יידישן אַדוואָקאַט איז טאַקע געוואָרן ווייניקער, דער-פאַר אָבער איז צוגעקומען דער יידישער ליטעראַטור דער גרויסער יידישער דיכטער.

פּרץ פֿאַרלאָזט אויף שטענדיק זײַן געבוירנשטאָט זאַמאָשטש און פֿאָרט אַריבער קיין וואַרשע. ס'קומט פֿאַר אַ שטאַרקער איבערבראָך אין פּרצעס לעבן.

עס דערציילט יונה־יהושע פּרץ:

„זײַענדיק אין זאַמאָשטש איז ער געווען אַ שטאַרקער ליבהאָבער פֿון שאָך און האָט זיך גערעכנט פֿאַר דעם בעסטן שפּילער. ער האָט זיך אויך נישט אָפּגעזאָגט פֿון אַ פּרעפֿעראַנס (אַ קאָרטן־שפּיל, וואָס איז אַמאָל געווען זייער שטאַרק אין דער מאָדע)".

„אגב איז פּרץ אויך געווען אַרײַנגעצויגן אין דעם אָרטיקן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. ער איז אויך געווען אַ מיטגליד פֿון די פֿײַערלעשער אין זאַמאָשטש, און אויף אַ גרויסן בילד פֿון די זאַמאָשטשער פֿײַערלעשער איז אויך דאָ פּרץ, — אין דער אוניפֿאָרם פֿון אַ פֿײַערלעשער. „אין וואַרשע אָבער, — ווי עס שרײַבט י. י. פּרץ, — ווי נאָר ער איז אַרײַן, ווי ער פֿלעגט זיך אַליין אויסדריקן, אין דער „ליטעראַרישער קיך", איז געוואָרן אויס שאָך און אויס פּרעפֿעראַנס. מען האָט אפֿילו נישט געטאָרט רעדן וועגן די זאַכן אין זײַן געגנוואַרט".

„פּרץ — גיט איבער אין זײַנע זכרונות מרדכי ספּעקטאָר — איז דאַן געווען טרויעריק, דערשלאָגן און פֿאַרזאָרגט. ער האָט דאַן איבערגעלעבט אַ שווערע קריזיס־צײַט".

ער האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע צײַטווײַליק בײַ זײַנעם אַ קרוב אַן אַדוואָקאַט. ווי מ. י. פֿרייד האָט מיר דערציילט, האָט פּרץ לכתּחילה דעם אַדוואָקאַט אַביסל צוגעהאָלפֿן אין זײַן אַרבעט. אין דער ערשטער צײַט איז פּרץ געווען אַ טיכטיקער טוער אין דער חבֿרה „שׂפה ברורה". פֿאָרזיצער איז געווען דער באַקאַנטער העברעישער שרײַבער הנ"ץ (נ. ה. ניימאַנאָוויטש), און פּרץ, ווי מ. י. פֿרייד זאָגט, איז געווען דער סעקרעטאַר. אין אַ שול אויף נאַלעווקיס 41 פֿלעגט פּרץ האַלטן פֿאָרלעזונגען אין העברעיש. מ. י. פֿרייד האָט געהערט איין פֿאָרלעזונג פֿון פּרצן וועגן דער יידישער (העברעישער) ליטעראַטור און דעם יידישן פֿאָלק. וועגן פּרצס פֿאָרלעזונגען דערציילט אויך ד"ר גרשון לעווין אין זײַן בוך „פּרץ. — אַביסל זכרונות" (ז. 17־18):

„שבת, 4 אַזייגער נאָך מיטאָג, [illegible]ין איך מיט עטלעכע קאָלעגן (סטודענטן) געגאַנגען אין שול [illegible] דאַכט זיך, אויף די נאַלעווקיס. דאָרט האָבן מיר געטראָפֿן נישט קיין גרויסן עולם, אַממייסטן יונגעלײַט. אין מיטן שול, אויף דער בימה, איז געשטאַנען אַ יונגערמאַן,

וועלכן מ׳האָט געקאָנט געבן אַ יאָר 30 (פרץ איז דאַן אַלט געווען 38 יאָר. — נ. מ.) מיט אַ בלאָנד בערדל, מיט ענערגיש-ליידנשאַפט-לעכע ליפּן און מיט אַפּאָר גרויסע שיינע אויגן, פון וועלכע איך האָב מיך פּשוט נישט געקאָנט אָפּרייסן. דאָס איז געווען יצחק-לייבוש פּרץ. ער האָט זייער פליסיק גערעדט אַ שיינעם העברעיש, מיט וועלכן ער האָט אונז זייער אימפּאָנירט. די השכלה-טעמע, אויף וועלכער ער האָט זיך אָפּגעשטעלט און זי באַארבעט פון אַלע זייטן, די טעמע האָט אויף אונז סטודענטן גראָד נישט געמאַכט קיין גרויסן רושם, מיר האָבן אייגנטלעך ערוואַרט עפּעס אַנדערש...״.

„דער אָנהויב פון פּרצעס לעבן אין וואַרשע — דערציילט נחום סאָקאָלאָוו אין זיין דערמאָנטער סעריע אַרטיקלען — איז געווען זייער אַ שווערער. אין דער אַדוואָקאַטור איז פאַר אים קיין אָרט נישט געווען; די העברעישע קענטענישן, וואָס ער האָט פאַרמאָגט, זענען געווען צוגעפּאַסט פאַר אַ העברעישן שרייבער אָדער לערער, אָבער די ביידע זאַכן האָבן נישט געשטימט מיט זיין כאַראַקטער, געשמאַק, טאַלענט און באַדערפעניש; יידישע ליטעראַטור — זי איז כמעט ווי נישט געווען, און יעדנפאַלס נישט געקאָנט געבן קיין פּרנסה. פּרץ האָט אויך געהאַט גרויסע פּראַקטישע פעיקייטן, און ס׳איז קיין ספק נישט, אַז ער וואָלט געקאָנט פירן אַ גרויסן עסק, צו פאַרנעמען אַן אָנגעזעענע שטעלע אין אַ געשעפט, און וואָס ער האָט נישט גע-ווּסט, וואָלט ער גיך געקאָנט דערווערבן מיט זיין תּפיסה און חריפות, אָבער דאַן וואָלט אים די אַרבעט אינגאַנצן פאַרכאַפּט און אויפגעגעסן, און איך ווייס נישט, צי ער וואָלט געהאַט צייט און רו צו פאַרנע-מען זיך אויך מיט ליטעראַטור״.

דערווייל ווערט פּרץ זייער גיך אַריינגעצויגן אין די אינטעלי-גענטע געזעלשאַפטלעכע קרייזן פון וואַרשע. ד״ר גרשון לעווין גיט איבער אין זיין בוך וועגן איינעם אַן אָוונט, אויף וועלכן ער האָט זיך געטראָפן אין יענעם יאָר מיט פּרצן. עס איז געווען ביים ד״ר מינץ, אויף טוואַרדע גאַס 20.

„איינמאָל אין דער וואָך, שבת-צונאַכטס, פלעגן ביים ד״ר מינץ אין דעם שיינעם גרויסן זאַל זיך צו פאַרזאַמלען עטלעכע יידי-שע דאָקטוירים, אַפּאָר וואַרשעווער און פּלאָצקער משכּילים, עטלעכע דאַמען, אייניקע סטודענטן און סטודענטקעס (פון אויסלענדישע אוני-

ווערסיטעטן). דאָס זענען, דאַכט זיך, געווען די ערשטע פאַרזאַמלונ־גען פון דער יידישער אינטעליגענץ אין וואַרשע.

אויף די פאַרזאַמלונגען האָט מען באַרירט פאַרשידענע געזעל־שאַפטלעכע פראַגן, מען האָט דיסקוטירט מכּוח ליטעראַטור און קונסט, מען האָט געזונגען, געשפּילט, זיך געוויצלט, און נאָך אַ גוטן, לוס־טיקן נאַכט־עסן זענען גאַנץ אָפט אפילו פאָרגעקומען אימפּראָוויזירטע טענץ.

גערעדט האָט מען זעלבספאַרשטענדלעך פּויליש, אַז מען האָט זיך אָבער אַרויסגעכאַפּט מיט אַ יידיש וואָרט, האָט מען נישט פאַר־שטיינערט. מען האָט זיך אפילו געקאָנט דערלויבן צו דערציילן אַ יידישן וויץ, די אינטעליגענץ האָט זייער הערצלעך געלאַכט, בפרט ווען דער דערציילער איז געווען אַזאַ אויטאָריטעט, ווי נחום סאָקאָלאָוו.

ווען איך בין אינאָוונט געקומען צו ד"ר מינץ, האָב איך שוין דאָרט געטראָפן די גאַנצע געזעלשאַפט, וואָס שטענדיק. פּנים חדשות זענען געווען פרץ און יעקב דינעזאָן. אָן דעם הוט, מיט דעם שיי־נעם רבנישן שטערן, האָט פרץ אין סאַלאָן געמאַכט נאָך אַ בעסערן איינדרוק, ווי אין דער שול.

איך האָב באַמערקט, אַז פרץ פאַרנעמט שוין אין דער געזעל־שאַפט דעם ערשטן פּלאַץ, אַז ער בילדעט שוין די אַקס, אַרום וועל־כער ס'האָט זיך געדרייט דער גאַנצער געשפּרעך. זיין שאַרפזין, זיין בליצאַרטיקער וויץ, זיין שלאָג־וואָרט האָט צו אים צוגעצויגן. וואָס אמת איז, ער האָט אויך מייסטערהאַפט געשטאָכן און סאַרקאַסטיש אויסגעלאַכט, אָבער קיינער האָט עפּעס קיין פאַריבל נישט געהאַט אויף אים, ווי איינער זאָגט: ער מעג.

וואָס פאַר אַ געזעלשאַפטלעכע פראַגע מען האָט נישט באַרירט, האָט פרץ אַרויסגעוויזן אין איר גרויס בקיאות. זיין מיינונג איז געווען גאַנץ אָריגינעל, ער האָט אַרויסגעזאָגט עפּעס אייגנס...".

„נאָכן אָוונט־ברויט, ביי וועלכן פרץ האָט ווידער געשפּילט די ערשטע פידל מיט זיין וויץ און לעבעדיקן טעמפּעראַמענט, האָט זיך די גאַנצע געזעלשאַפט צעטיילט אויף פאַרשידענע קליינע גרופּעס. נחום סאָקאָלאָוו האָט פאַרוויכערט אַ גוטן האַוואַנער און אַרום אים האָט זיך געבילדעט אַ קרענצל בייגיריקע, פאַר וועלכע ער האָט אַנטפּלעקט סודות פון דער וועלט־פּאָליטיק, ווי אַ געניטער דיפּלאָמאַט... די

סטודענטן האָבן אָנגעהויבן צו טאַנצן, און פרץ האָט אויך גאַנץ שיין דורכגעטאַנצט אַ וואַלס...".

שוין דאַן האָט זיך פרץ אַרומגעטראָגן מיט פאַרשידענע פּלע־נער וועגן אַרויסגעבן זאַמלביכער, זשורנאַלן. גרשון לעווין גיט איבער ווייטער, אַז פרץ האָט זיך מיט אים אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל לעבן אַ פענצטער און פאַרפירט אַ שמועס. פרצן האָט זייער אינטערעסירט דאָס סטודענטן־לעבן אין וואַרשע, די באַציונגען צווישן יידישע און קריסטלעכע סטודענטן, די ברענענדיקע פראַגע מכּוח די „ליטוואַקעס" און פאַ־שידענע אַנדערע לאָקאַלע געזעלשאַפטלעכע פראַגן... „מיר זע־נען אַ־יבער אויף ליטעראַטור, און פרץ האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט בדעה אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל אין יידיש אונטערן נאָמען: „די־יידישע ביבליאָטעק" און דערקלערט די צילן, וועלכע ער פאַרפאָלגט דערמיט. די מאָטיוון זענען געוועזן די זעלבע, וועלכע ער האָט שפּע־טער אַרויסגעזאָגט אינעם לייט־אַרטיקל פונעם ערשטן באַנד „בילדונג" (ג. לעווין, דאָרט ז. 22).

איז דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע

פּרץ איז געקומען פון זאַמאָשטש קיין וואַרשע „אָן אַ גראָשן געלט און מיט חובות איבער די אויערן" (יונה-יהושע פּרץ אין „פאָרווערטס"). גלייך ביים אָנהייב איז געשטאַנען פאַר אים די פראַגע, ווי-אַזוי צו באַקומען אַרבעט. און אָט רוקט זיך אונטער אַ געלעגנהייט: דער באַוווסטער עקאָנאָמיסט און פילאַנטראָפּ יאַן בליאָך אָרגאַניזירט דאַן אַ סטאַטיסטישע עקספּעדיציע איבער די יידישע שטעטלעך אין פּוילן מיטן צוועק אויסצופאָרשן די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן. יאַן בליאָך (אגב, אַ משומד, אָבער מיט געוויסע פאַרדינסטן אין קאַמף פאַר דער יידישער גלייכבאַרעכטיקונג אין צאַרישן רוסלאַנד אין יענע יאָרן) האָט באַדאַרפט די סטאַטיסטישע ידיעות צוליב זיינע מעמאָריאַלן, וואָס ער האָט צוגעשטעלט דער רעגירונג מיט דער האָפענונג אַרויסצובאַקומען פאַרלייכטערונגען פאַר דער רעכטלאָזער לאַגע פון די יידישע פאָלקסמאַסן. יאַן בליאָך האָט געעפנט ביי זיך אין הויז אין וואַרשע אַ ביוראָ, איינגעלאַדן אַ ריי מיטאַרבעטער און איינגעטיילט די אַרבעט לויט אַ באַשטימטן פּלאַן. צווישן אַנדערע איז אויך נחום סאָקאָלאָוו (דער דעמלטיקער רעדאַקטאָר פון דער העברעישער „הצפירה") געווען באַשעפטיקט אין דער עקספּעדיציע. אים איז איבערגעגעבן געוואָרן די אויספאָרשונג פון ערד־אַרבעט ביי די פּוילישע יידן, איר געשיכטע און צושטאַנד צו יענער צייט. אָט די עקאָנאָמישע אויספאָרשונגען פון יאַן בליאָך האָבן באַשעפטיקט אויך פיל אַנדערע יידישע שריפטשטעלער, און אייניקע פון זיי זענען דעלעגירט געוואָרן אין די יידישע שטעטלעך אויפצוזאַמלען אויפן אָרט די נויטיקע ידיעות. „צווישן אָט די אַלע — שרייבט נחום סאָקאָלאָוו אין זיין סעריע אַרטיקלען נאָך פּרצעס טויט („הצפירה" 1915, נ' 139) — איז אויך געווען פּרץ, און איך געדענק, אַז ווען עס פלעגן אָנקומען זיינע ענטפערן און באַמערקונגען, זענען אייניקע פון די ביוראָ־אַרבעטער געווען צופרידן און אייניקע זענען געווען אויפגעבראַכט: צופרידן זענען געווען די, וועלכע האָבן גוט געקענט

די יידישע מאַסן, וועלכע האָבן ליב געהאַט אַן אָריגינעל וואָרט, אַ ריכטיקע באַמערקונג, אַ שאַרפן שטריך. אומצופרידן זענען געווען די, וועלכע האָבן פאַרלאַנגט דורכויס ציפער, טרוקענע ידיעות. אין פּרצעס מיטטיילונגען איז געווען אַ געמיש: ליטעראַטור און ציפער, אויך סטאַטיסטיק, אָבער מער פון אַלץ — באַהאַרצטע איינדרוקן פון אַ פּראָווינצער ייד, וואָס פילט און קען גוט די פּראָווינץ. די „ביל־דער פון אַ פּראָווינץ־רייזע אין טאָמאַשאָווער פּאָוויאַט", וועלכע זע־נען דערנאָך פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין פּרצעס „די יידישע ביבליאָ־טעק" (באַנד 2), זענען עס אַ רעזולטאַט פון אָט דער נסיעה".

וועגן פּרצעס אָנטייל אין די אַרבעטן פון דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע דערציילט אויך ד"ר גרשון לעווין, וועלכער האָט אויך מיטגעהאָלפן ביים באַאַרבעטן די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן. „אין אַ־סך שטעט און שטעטלעך — שרייבט ג. לעווין (פּרץ — אַביסל זכרונות ז. 31) — האָבן זיך געבילדעט קאָמיטעטן, וואָס האָבן געזאַמלט מאַ־טעריאַל פאַר דער סטאַטיסטיק און האָבן עס איבערגעשיקט קיין וואַרשע, ווו מיר, עטלעכע סטודענטן מיט פּרצן אין דער שפּיץ, האָבן עס באַאַרבעט. דאָס מאַטעריאַל איז געווען זייער אינטערעסאַנט נישט נאָר דערפאַר, ווייל מען איז פון אים געוווּיר געוואָרן, אַז יידן אין פּוילן גיבן אַ גרויסן פּראָצענט האַנטווערקער און אַרבעטער, נאָר אויך דערמיט, וואָס אין אים האָט זיך אַביסל אָפּגעשפּיגלט די פּסי־כאָלאָגיע פון די יונגעלייט, משכּילים, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט זאַמלען מאַטעריאַלן. די זאַמלער האָבן צוגעשריבן אַסך זאַכן, וואָס האָבן נישט קיין שום שייכות מיט דער סטאַטיסטיק, און האָבן כּמעט צו יעדן פון די אָפּגעשריבענע צוגעגעבן אַ קליינע כאַראַקטע־ריסטיק... אין אַסך ערטער איז פּרץ אַליין געפאָרן זאַמלען ידיעות".

אין זיין גרעסערער דערציילונג „יוסיל המשוגע" (ערינערונג פון דער צייט פון דער עקספּעדיציע), וואָס נחום סאָקאָלאָוו האָט פאַרעפנטלעכט אין „התקופה" (כּרך כ'ו־כ'ז 1930), דערציילט ער בּדרך־אגב וועגן איינער אַ געמיינזאַמער נסיעה מיט פּרצן. „מיר האָבן אָפּגעמאַכט פונאַנדערצעטיילן צווישן זיך די אַרבעט. פּרץ איז געווען אַ ספּעציאַליסט אויף ענינים פון „ער און זי", אויף די מנהגים פון די פאָלקסמאַסן, אויף די געריכטלעכע אָנגעלעגנהייטן (ער איז דאָך געווען פריער אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט), אויף סיכסוכים מיט דער רעגירונג. איך האָב זיך מער ספּעציאַליזירט אויף די בית־המדרש־

בחורים, יונגעלייטלעך, רבנים, חסידים, משכילים. אונזער אָפּיציעלע אויפגאַבע איז געווען צו געפינען יידישע פויערן, פּינקטלעכער — די „איבערבלייבענישן פון די יידישע קאָלאָניסטן אין פּוילן" פאַר יאַן בליאָך, וואָס האָט זיך דערמיט באַשעפטיקט צוליב פּאַרטיידי־קונגס־צוועקן, — כּדי אויפצווייזן אין די הויכע פענצטער, אַז יידן פאַרנעמען זיך מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט. אָבער אונזער פּריוואַטע, פּערזענלעכע אויפגאַבע איז געווען: וואַנדערן איבער דעם יידישן וועלטל, אָפּפרישן די קינדער־ערינערונגען און אויפנעמען נייע איינדרוקן. בנוגע דער פאַרטיידיקונג זענען אונזערע מיינונגען גלייך געווען, אָבער אונזערע כאַראַקטערן זענען געווען גאַנץ פאַרשידן. מיר האָבן ביידע פאַרויסגעזען, אַז די פאַרטיידיקונג איז אַן אומזיסטיקע אַרבעט, אַז זי וועט העלפן ווי אַ בלינדן ברילן אָדער ווי אַ טויטן באַנקעס. פּרץ, דער דיכטער, האָט זיך לכתחילה אויפגערעגט, אויפגעצאָרנט, דערנאָך אין מיטן אויפפלאַקערן איז ער פאַרלאָשן געוואָרן. פאַר אונז ביידן איז די אַרבעט געווען אַ תּכלית, נישט קיין מיטל. איך בין דאַן געלעגן ווי אַ שילדקרויט אין שאָלעכץ פון ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן. איך האָב געוואָלט צעברעכן די ווענט פון מיין תּפיסה און אַרויסרייסן זיך אויף דער פריי, זיך אַביסל אויס־לופטערן. אַזוי אויך האָט פּרץ זיך אַרויסגעריסן פון זיין באַהעלטע־ניש, כּדי אַרומצוּוואַנדערן אַזוי פון שטאָט צו שטאָט, פון דאָרף צו דאָרף. עס איז געווען אַ מין רייזע פון יידישע דאָן־קישאָטן, פיל אינטערעסאַנטער פון מענדעלע מוכר־ספרימס וווּנדערלעכער און מערקווירדיקער רייזע..." (געמיינט זיין „מסעות בנימין השלישי" — נ. מ.).

אָפּשטעלנדיק זיך אין דער דערמאָנטער דערציילונג אויף דער סענסאַציע, וואָס די מיטגלידער פון דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע האָבן אַרויסגערופן אין די קליינע שטעטלעך, דערציילט נחום סאָקאָלאָוו, אַז פּרץ מיט זיין אויסזען האָט דערוועקט מורא ביי די פּראָווינצער יידן. „פּרצעס וואָנצעס, די האַלב ניטשעאַנישע און האַלב טאַראַס־בולבעשע, האָבן געשראָקן און אויפגערודערט, נישט געקוקט אויף דעם ליבן, פריידיקן און קלוגן שמייכל, וואָס האָט גערוט אויף די דיקע ליפּן... חוץ די וואָנצעס, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן, איז נאָך פּרץ געגאַנגען אין אַ קורצער פּעלערינע, וואָס איז אים געהאָנגען אויף די פּלייצעס און איז געווען פאַרשפּיליעט

נאָר ביים האַלז. איך האָב זיך ביי אים געבעטן: „האָב רחמנות! מען וועט אָט דעם מלבוש נישט פאַרשטיין אין אַ יידיש שטעטל, דו שיטסט דערנער אויף אונזער וועג, אונזער גאַנצע שליחות וועט זיך נישט איינגעבן צוליב דעם!”, אָבער ער האָט זיך איינגעקשנט דווקא און נאָר די פּעלערינע. און עס איז טאַקע אַזוי געשען: די לומדים האָבן זיך מפלפל געווען, צי מעג מען טראָגן אַזאַ מין פּע־לערינע אום שבת, וויבאַלד זי איז אָן אַרבל. און אַז דער ווינט בלאָזט, הויבט זי זיך אויף, ווי אַ זעגל ביי אַ שיף, און זי וואַרעמט נישט, און אפשר איז זי גאָר אַ מין משא. און איינער אַ לייטישער בעה"ב, אַ שטיקל משכיל (געהאַט אַ קראַנקע לעבער, איז ער אַפּאָר מאָל געפאָרן קיין קאַרלסבאַד, און ווען ער איז צוריקגעקומען פון אויסלאַנד, איז זיין וועלט־אָנשויונג געוואָרן ברייטער) האָט מיר גע־זאָגט: „מילא, לאַנגע קליידער אָדער קורצע, אַ יידישער אָדער אַ גויישער גאַנג — דאָס איז פאַרשטענדלעך, מיך אַרט עס נישט, אָבער אַזאַ מין בגד קאָן איך לחלוטין נישט פאַרשטיין!”. און ווער ווייסט וויפל דערנענטערונג מיר וואָלטן דאָ געפונען, ווען נישט אָט דער אָפּהאַלט, — פּרצעס פּעלערינע! פאַרפאַלן, נישטאָ קיין עצה...”

ווי מרדכי ספּעקטאָר, וואָס איז דאַן געשטאַנען נאָענט צו פּרצן, גיט איבער אין זיינע זכרונות, איז פּרץ געווען שטאַרק צופרידן מיט אָט דער אַרבעט. שוין לאַנג האָט פּרץ זיך געוואָלט נענטער באַקענען מיטן לעבן פון די יידישע מאַסן אין דער פּוילישער פּראָווינץ. אין די פּאָר חדשים, וואָס ער איז אַרומגעפאָרן איבער די שטעטלעך, האָט „ער באַזוכט די קליינע אָרעמע שטיבלעך פון די יידישע בעל־מלאכות, אויסגעפרעגט, ווי די בעל־מלאכות לעבן, וויפל זיי פאַר־דינען, וויפל שעה זיי אַרבעטן... די באַציונג פון די באַזוכטע יידן צו די סטאַטיסטיקער איז צוערשט געווען אַ קאַלטע, אַ פרעמדלעכע. דאָס ערשטע מאָל איז זיי אויסגעקומען צו זען, ווי אַן אינטעליגענט, „אַן אויסגעפּוצטער יידישער פּריץ”, זאָל קומען צו זיי אין שטוב אַריין און זיך אינטערעסירן מיט זייער שווער אָרעם לעבן. אין אָנ־הויב האָבן זיי דעריבער געקוקט אויף דעם יידישן פּריץ מיט חשד. אויף אַזאַ חשד האָט אויך פּרץ זיך אָנגעטראָפן כמעט אין יעדער שטאָט. דערנאָך אָבער, באַקענענדיק זיך נענטער מיט אים, און הערנ־דיק, ווי ער רעדט מיט זיי נישט אויף פּויליש, ווי דער שטייגער איז געווען פון די אינטעליגענטע פּוילישע יידן, נאָר דווקא אויף

פראָסט-יידיש, האָבן זיי זיך אָנגעהויבן פילן מיט אים היימישער... די רייזע איבער די פוילישע יידישע שטעטלעך האָט אויף פרצן געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. און אַ צייט לאַנג האָט ער נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן דעם טרויעריקן שווערן לעבן פון די יידישע פאָלקס-מאַסן. און דערציילנדיק וועגן דעם אַלעמען, וואָס ער האָט געזען און געהערט בעת זיין רייזע, פלעגט ער זאָגן, אַז אין דער שרעק-לעכער אָרעמקייט, פיין און זאָרג, האָט ער געפונען שיינע נשמות, „גרויסע נשמות...". „באַלד נאָך דער רייזע האָט פרץ אָנגעשריבן זיינע „בילדער פון אַ פראָווינץ-רייזע" און נאָך איניקע דערציילונגען „פונעם לעבן אין די קעלער-שטובן". „עס איז געווען צו באַמערקן, — גיט צו מ. ספעקטאָר, — אַז אַדאַנק דער רייזע האָט זיך דער זשאַנר פון זיין שרייבן אויף אַסך געביטן".

אין די „רייזע-בילדער", אָדער ווי פרץ רופט זיי אָן אין דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק": „בילדער פון אַ פראָווינץ-רייזע אין טאָמאַשאָווער פאָוויאַט אין 1890 יאָר", — באַווייזט אונז פרץ דאָס יידישע שטעטל אין אַ גאָר נייער אויפפאַסונג. די פריערדיקע יידישע שרייבער זענען געקומען פון קליינשטעטל און זיי האָבן דאָס שטעטל געזען און געוויזן פון אינעווייניק אַרויס. זיי האָבן דאָס קליינשטעטל געגעבן אין זייערע ווערק ווי אַ פאַרענדיקטס, אַ פאַרגליווערטס, אַן אָפּגעשלאָסנס. דער שרייבער גופא איז אין די ווערק אַן אָרגאַנישער טייל פונעם שטעטל. פרץ אָבער קומט אין זיינע רייזע-בילדער פון דער זייט. פאַר אים איז שוין דאָס שטעטל אַן אַנדערע וועלט, אַן אַוועקגייענדיקע, אַ דעגענערירנדיקע. פרץ באַזוכט עס ווי אַ גאַסט, קומט צו דעם מיט אויגן פון אַ צוקוקער. ער איז אַראָפּגעקומען צום קליינשטעטל לויט אַ באַשלוס. ער שרייבט טאַקע אין דער פאָררעדע צו די „רייזע-בילדער": „...עס איז געבליבן ביי אונז, אַז מען דאַרף זיך גוט באַקענען מיטן געוויינלעכן וואָכעדיקן יידישן לעבן, זעען וואָס עס גוט זיך באמת אין די קליינע שטעטלעך, אויף וואָס מען האָפט. פון וואָס מען לעבט, וואָס מען טוט...".

אין אָט דער קורצער פאָררעדע גיט פרץ אין עטלעכע ווערטער דעם דעמאָלסטיקן גייסטיקן צושטאַנד, די שטימונג, וואָס האָט דאַן באַהערשט די געמיטער. „עס איז געווען — שרייבט פרץ — אין סוף

פון די גוטע און אין אָנהויב פון די שלעכטע צייטן. אויפן הימל האָבן זיך געוויזן שוואַרצע כמאַרעס. נור עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער רוח — דער צייט-גייסט, מיין איך — וועט זיי לייכט פאַרטרייבן, און זיי וועלן ערגעץ אויסגיסן זייער האַרץ אין אַ מדבר. אין אייראָפּעס פיין-געהאַלטענעם וויינגאָרטן האָט דער ביטערער וואָרצל שוין געשפּאָלטן די ערד און אַרויסגעשיקט זיינע שטעכעדיקע פאַרסמטע שפּיצלעך. נור אָט-אָט, טראַכט מען, דערזעען עס די גערטנער און רייסן עס אויס מיטן שורש... עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער ניינצנטער יאָרהונדערט האָט זיך אויף דער עלטער נאָר אַביסל פאַרקילט, אַביסל היץ געקריגן, נאָר עס זאָל זיך פון דעם מאַכן אַ שווערע קרענק, אַ שגעון, — האָט זיך קיינער נישט געריכט...".

און דאָס איז דער אַקאָרד פון די רייזע-בילדער, וואָס איז ביי פּרצן געגעבן, ווי אַ מאָטאָ צום ווערק: „געווידמעט די אַלע, וואָס האָבן געוואָלט, נאָר, ליידער, נישט געקאָנט העלפן".

טרויעריק און דערשלאָגן זענען די שטעטלעך ביי מענדעלען און שלום-עליכמען, אָבער ביי זיי זענען זיי נאָך אַ יש, אַ גאַנץ וועזן, וואָס האָט אַן אייגן, אייגנטימלעכן לעבן מיט אייגענע פאָרמען און געזעצן. פּרצעס שטעטל איז שוין צעפאַלן, צעברעקלט. עס גייען דאָרט אויס איינציקווייז די לעצטע ליכטלעך. ביי מענדעלען איז פאַראַן אַן עדה, וואָס לעבט אַ געמיינזאַם פאַרגליווערט לעבן. ביי שלום-עליכמען איז די זעלבע עדה אין באַוועגונג. פּרץ זעט שוין בלויז איינצלנע בילדער, בילדער פון שטעטל. אויך זיין באַציונג צום שטעטל איז שוין אַן אַנדערע. מענדעלע קוקט אויף דעם שטעטל ווי אַ בייזער פאָטער און אָפטמאָל מיט רחמנות-געפילן פון אַ האַרציקן זיידן, שלום-עליכם — מיט אַ קלוג-שטיפערישן, טרויעריקן שמייכל, פּרץ איז שוין איבערצייגט, אַז דאָס שטעטל איז פאַרמשפּט צום שנעלן טויט. צווישן אים און דעם שטעטל ליגט שוין אַ מהלך, אַ תהום, וואָס מ'קאָן שוין מיט גאָרנישט אָנפילן...

אין אייניקע בילדער אַנטפּלעקט זיך שוין פאַר אונז דער צוקונפטיקער פּרץ מיט זיין אייגנאַרטיקן אַרט שילדערן און דערציילן. פּרץ מאָלט שנעל, בליציק, מיט אייניקע קורצע און טרעפלעכע שטריכן. ער שטעלט זיך נישט אָפּ אויף קלייניקייטן, ער איז נישט קיין מאריך, ער לאָזט זיך נישט אין זייטן. ער כאַפּט גלייך דעם עיקר, ער האָט זיך זיינע אייגענע וועגן און שטעגן צום אינערלעכן

לעבן, צו דער פסיכיק פון מענטש און געשעעניש. די בילדער, ווי פרץ גופא, זענען האַסטיקע, נערוועזע, און זיי פאַרמאָגן ליידנשאַפט, רייץ און ברען.

פרץ זוכט אויס אין דעם אונטערגייענדיקן שטעטל שטילע, ציכטיקע נשמות, ריינע, זויבערע פאָלקס-געשטאַלטן און ער גיט זיי אין אַ העל-אויפלויכטנדיקער ליכט. „פאַרציילטע מעשיות", „סקולער רביצין", „דאָס וואַסערל" א. אַז. וו. זענען דיכטערישע פערל פון עכט-פרצישן אוצר.

„זי איז אַוודאי געשטאַנען פעריק יאָר דורכאַנאַנד ביים קוי-מען, איבערגעדרייט מיטן גוטן פנים צום טיש, ווו דער מאַן איז גע-זעסן און געלערנט. מיט די טויבן-אויגן האָט זי איינגעזאַפּט יעדע תנועה זיינע; מיט די האַלב-באַהאַלטענע אויערן אונטערן שטערנטיכל — זיין יעדעס וואָרט. זי איז געוועזן אַן אמתער „עזר כנגדו"; זיין יעדער געדאַנק האָט זיך דעריבער אָפּגעשלאָגן אין איר מוח, און זיין גוטס-קייט — אין איר האַרץ". („סקולער רביצין")

אין אַ ריי בילדער שווימט אַרויס די באַזונדערע רירנדיקע באַציונג פון פרצן צו דער יידישער פרוי. זי טראָגט אַ שווערערע לאַסט פונעם מאַן, דעריבער איז זי איידעלער, העכער פון דעם מאַן. דער מאַן האָט זיך זיין פראָסטע וועלט, ער לעבט זיך אין מאַרק, אין בית-המדרש, די פרוי ציט אַן אייגן נשמהדיק לעבן, פול פיין און צער. און פרצן איז אַזאַ לעבן באַזונדערס נאָענט.

אַ נעגאַטיווע באַציונג האָט פרץ צו דעם אָפּשפּעטער, צום משכיל, וואָס גייט אַרום מיט „אָפענע" אויגן איבערן שטעטל און חוזקט זיך סתם פון די נאַיווע, גלויביקע יידן. אין דער סקיצע „דער משכיל" און אין „פאַרציילטע מעשיות" שילדערט פרץ אַ משכיל אין קאָמישע, לעכערלעכע סיטואַציעס. דער משכיל איז גראָב, חוצפהדיק און חוזקדיק. און פרץ שרייבט: „דער משכיל ווערט מיט אַלע רגע עקעלער..." און דער ייד, ר' אליה, וואָס פאַרציילט פרצן, דעם „פאַרשרייבער", די מעשה, זאָגט צום משכיל פאַר פרצן אין די אויגן: „זעט אַליין, אונזער „פאַרשרייבער", אויסן פנים קוקנדיק, איז מער משכיל פון אייך, גלויבט אפשר ווייניקער פון אייך, נאָר חוזק מאַכט ער נישט... מען מעג זאָגן אַנדערש... דער רמב"ם, ז"ע, האָט אפילו אין כישוף להבדיל נישט געגלויבט... ווי עס איז — ענטפערט מען ערנסט... אַ ייד דאַרף האָבן אַ דרך... נאָר חוזק איז נישט מעשה.

מעשה... ייד, עס כאַפּט אָן ביי דער לעבער..." און דער סוף אין דעם בילד איז, וואָס דער ייד ווערט פון דעם משכּילס רייד אַרויס-געבראַכט פון די כּלים. „אין איין רגע איז דער בלאָס-געלער ייד רויט געוואָרן, די אויגן האָבן זיך אים אונטערגעצונדן, די געשטאַלט האָט זיך אויסגעצויגן, און די שטוב האָט געהילכט פון צוויי פּעטש, וואָס דער משכּיל האָט געקריגן".

עס זענען אייגנטלעך הילכיקע פּעטש, וואָס דער משכּיל האָט באַקומען פון פּרצן גופא...

דאָ און דאָרט איבער די „רייזע-בילדער" זענען פונאַנדערגעוואָרפן ווונדערבאַרע פּרצישע שילדערונגען, וועלכע טיילן זיך איינגאַנצן אויס מיט זייער אייגנאַרטיקייט און אָריגינעלקייט פון די אַלע יענצייטיקע שילדערונגען.

אָט אַזאַ מין קורצגעפּאַסטע און אָריגינעלע אויפצייכענונג: „אין אַ טונקעלע זומער-נאַכט, צווישן עלף און צוועלף, בין איך אָנגעקומען קיין לאַשטשאָוו. ווייטער אַ מאַרק, אַן אַרומגעזוימטער מיט געבויטע און געמויערטע הייזלעך. אין מיטן מאַרק ליגן אָנגעוואָרפענע ווייסע שטיינער. איך פאָר צו נעגטער און — די שטיינער רירן זיך, קריגן הערנער און עס ווערט פון זיי אַ מאַסע הערלעכע ווייסע ציגן. („לאַשטשאָוו")

פאַר נאַטור, אַזוי ווי שפּעטער, האָט פּרץ כּמעט קיין ווערטער און אויסדרוקן נישט. ער טראַכט צו בילדער, נישט ער פּילט זיי אַרויס. עס איז אינטערעסאַנט, ווי פּרץ פּרווט אין די „רייזע-בילדער" צו מאָלן די נאַטור: „מיר זענען אַרויס אין גאַס אַריין. דער הימל הענגט איבער טישעוויץ אין אַ טונקל-בלאָען מונדיר מיט מאַט-זילבערנע קנעפּ. מיין מיטשפּאַצירער האָט עס אַוודאי אויסגעזען ווי אַ פּרוכת מיט זילבערנע פליטערלעך באַנייט. אים חלומט אפשר אַזאַ בלאָ-זיידן תּפילין-בייטעלע מיט פליטערלעך, אין אַ יאָר פינף-זעקס וועט ער אפשר קריגן אַזאַ מתנה פון דער כּלה". („אַ יינגעלע")

און נאָך אַ ביישפּיל, ווי פּרץ האָט אויפגענומען די נאַטור: „אַ רויק שטילע זומער-נאַכט. אין עק הימל שוואַרצט זיך דאָס באַרימטע וועלדל; אויף זיינע בוימער האָבן אונזערע עלטערן אויסגעשניטן יעדע מסכתא, אויף וועלכער זיי האָבן געמאַכט אַ סיום אין וועג. דאָ נישט ווייט האָבן זיי געגעבכטיקט. דער „ראש הגולה" האָט געזאָגט: „פּה לין!" און פון דעמלט אָן הייסט דאָס לאַנד פּוילן, נאָר די אומות-

העולם קאָנען נישט אויסלייגן! אויך האָט דאָס וועלדל אַ קורצן וועג קיין ירושלים, און — עס איז געוועזן אַמאָל אַ קאָזע (אַ ציג) ביי איינעם פון די ל״ו-צדיקים, וואָס האָט געקענט דעם וועג, זי פלעגט אַלע פאַרטאָג לויפן זיך פאַשען ביים הר-הבית און קומען צוריק מיט דריי טעפּ מילך פאַרן צדיקס וועגן...״ („אַסעקורירט״)

ביי פּרצן קומט אַרויס די נאַטור אַ פאַרקולטיווירטע, אַ פאַריי-דישטע, אַ פאַריידישלעכטע. זי איז מער אַ באַוווסטזיניק-געטראַכטע, ווי אַן אוממיטלבאַר-געפילטע.

פּרץ הויבט זיך אין די „רייזע-בילדער״ אויף העכער פון דער ווירק-לעכקייט און דערזעט דעם פאַרחושכטן ייד אין אַן אַנדער שיין און אָפּשיין, — דער ווילטיקסטער עיקר, וואָס האָט פּרצן און זיין שאַפן אויסגעטיילט פון די אַלע שרייבער פון זיין צייט. אין דעם ייד פון איצט זעט ער דעם ייד פון אַמאָל, דורך דעם שטעטל דלמטה זעט ער דאָס שטעטל דלמעלה. דאָס רעאַלע מישט זיך ביי אים מיטן אי-בעררעאַלן. „די נאַרישע סטאַטיסטיק — שרייבט פּרץ — שפּילט זיך מיט ציפערן. צי ווייסט זי וויפל מאָל און יעדעס מאָל, ווי טיף און ווי שטאַרק דאָס האַרץ האָט געקלעמט דעם שפּאַנישן מיוחס-אייניקל, דעם תבואת-שורס זון, אָדער אַזוי אַ בעל-הבית, איידער ער האָט דאָס ערשטע מאָל אָפּגעטון וואָס נישט רעכט איז, און ווי לאַנג עס האָט דערנאָכטן געבלוטיקט. צי ציילט זי כאָטש די פריער און שפּעטער נישט געשלאָפענע נעכט. צי רעכנט זי, וויפל טעג הונגער, וויפל קינדער-מעגעלעך האָבן זיך געוואָרפן אין קראַמף, וויפל מאָל אַלע הענט און פיס אין שטוב האָט געוואָרפן דאָס קדחת ביים ערשטן אָנגיסן אַ גלעזל בראָנפן אָן פאַטענט?״ (דאָרט)

דאָס אַלץ, וואָס פּרץ האָט זיך אָנגעזען און אָנגעהערט אויף דער רייזע, האָט זיך טיף איינגעשניטן אין זיינע געהירן (געהירן, — פּרצעס געליבט וואָרט). אין איינעם פון זיינע בילדער דערציילט ער: „...קוים מאַך איך צו די אויגן, שווימען פאַר מיר דורך די אַלע מאַטע, גרינע, בלאַסע, פאַרקרימטע צורות... זעלטן איינע שמייכלט, זעלטן איינע מיט אַ חן-גריבל... אַלע מענער אַזוי ווייניק מעניש, אַזוי גולמעוואַטע... אַלע ווייבלעך מיט פאַרטריפטע אויגן, טראָגנדיק אָדער אַ מילטער אויבס, אַ זאַק ציבעלעס, אָדער אַ פרישן „אתה-בחרתנו״ מיט אַ זאַק ציבעלעס צוזאַמען...״ (דאָרט)

אַזוי פיל רירנדיקער ווייטיק, אַזוי פיל פיינלעכער מיטלייד שלאָגט אַרויס פון די טיף-אָריגינעלע, מענטשלעך-האַרציקע רייזע-בילדער, וואָס נאָך איצט, פערציק יאָר נאָך דעם, ווי זיי זענען אָנגעשריבן געוואָרן, זענען זיי נאָך נישט פאַרעלטערט און האָבן אין זיך דיכטערישן און מייסטערישן רייץ.

אין דער וואַרשעווער גמינע

ווען פּרץ איז פריי געוואָרן פון זיין אַרבעט אין דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע, איז ווידער פאַר אים געשטאַנען די פראַגע ווי איינצוואָרדענען זיך. ער איז שוין דאַן אַלט געווען 40 יאָר. געהאַט אַ פרוי און אַ זון (לוציאַן) פון דער ערשטער פרוי, שוין אויך קרוב צו צוואַנציק. אַדאַנק די באַמיונגען פון זיינע וואַרשעווער פריינט איז ער אָנגעקומען אין דער וואַרשעווער יידישער גמינע, ווו ער האָט געאַרבעט זיין גאַנץ לעבן.

קרוב צו 25 יאָר האָט ער אָוועקגעגעבן דער קאַנצעלאַריע-אַרבעט אין דער גמינע. אַ זיבן טויזנט טעג, פון 9 ביז 3, האָט ער ערלעך דערליידיקט די קאַנצעלאַריע-ענינים אין די גמינע-ווענט אויף גזשיבאָווסקע 26, אָנגעהויבן אַלס קלענערער אָנגעשטעלטער, ביז ער האָט זיך דערדינט צו אַ „טשין" פון אַ העכערן באַאמטן. „פּרץ איז אַ גרויסער מענטש, — האָט אַמאָל ערנסט געזאָגט איינער פון די אָנגעזעענסטע גמינע-לייט, — די גאַנצע צייט האָט ער קיינמאָל נישט פאַרשפּעטיקט אויף דער אַרבעט!" אָט די ביוראָקראַטיש-נודנע גמינע-אַרבעט איז אַזוי נישט צוגעפּאַסט צו דעם ברויזנדיקן כאַראַקטער פון פּרצן, און עס איז באמת צו באַוואונדערן, ווי דער לעבנסלוסטיקער, שטאָלצער און גייסטרייכער פּרץ האָט עס אויסגעהאַלטן גאַנצע 25 יאָר און נישט אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם שווערן עול-פּרנסה, וועלכער האָט אים צייטנווייז אַזוי שטאַרק געדריקט און פאַרשאַפט פּיין און יסורים.

„אויב עס זענען דאָ שולדיקע אין דעם, וואָס פּרץ האָט געדינט אין דער גמינע — שרייבט נחום סאָקאָלאָוו*) — בין איך גרייט צו טראָגן די שולד. איך בין געווען איינער פון די, וואָס האָבן מיטגעהאָלפן, אַז פּרץ זאָל אָננעמען אָט די אַרבעט. — — — דער אָנהויב פון פּרצעס לעבן אין וואַרשע איז פאַר אים געווען זייער אַ שווערער.

*) „הצפירה", 1915, נ' 139.

אין דער אַדוואָקאַטור האָט ער נישט געהאַט קיין אָרט. זיין יידיש וויסן, וואָס ער האָט פאַרמאָגט, האָט אים צוגעגרייט פאַר אַ העברעישן שרייבער אָדער לערער — אָבער אָט דיביידע זאַכן האָבן נישט געקאָנט באַפרידיקן זיין געשמאַק, זיינע פעיקייטן און זיינע באַדערפענישן. יידישע ליטעראַטור — זי איז כמעט ווי נישט געווען. און יעדנפאַלס האָט זי נישט געקאָנט געבן קיין פרנסה דעם יידישן שרייבער. פּרץ איז געווען אַ מענטש אויך מיט גרויסע פּראַקטישע פעיקייטן, און ס'איז קיין ספק נישט, אַז ער וואָלט געקאָנט פירן אַ גרויסע אונטערנעמונג אָדער פאַרנעמען אַן אָנגעזעענע שטעלע אין אַ געשעפט, און וואָס ער האָט נישט געוווסט, וואָלט ער דערוואָרבן דורך זיין תפיסה און חריפות, אָבער דאַן וואָלט אים אָט די אַרבעט איינגאַנצן פאַרשלונגען, און ווער ווייסט, צי עס וואָלט אים פאַרבליבן אָרט און צייט פאַר ליטעראַרישע אַרבעטן. דאַקעגן אַ שטעלע אין דער גמינע האָט אַ שייכות און אַ פאַרבינדונג מיטן יידישן לעבן, זי רויבט נישט צו די גאַנצע צייט פונעם באַאַמטן, זי גיט דעם מענטשן, אויב נישט קיין איבערפלוס פון פרנסה, איז יעדנפאַלס אַ פעסטן יסוד און קוואַל פאַר די נויטיקע באַדערפענישן און רויבט אים נישט צו פון זיין גייסטיקער וועלט און סביבה. דאָס איז איינס. און צווייטנס: די גמינע האָט זיך געניטיקט אין אַזאַ מין ייד. און מער וואָס די גמינע האָט געגעבן פּרצן, האָט פּרץ געגעבן דער גמינע: אַ פונק פון פאָלקסטימלעכקייט, דאָס קענען פון די היינטצייטיקע יידן, די פעיקייט צו פאַרקערן מיט מענטשן און זיי פאַרשטיין".

א. פאָדלישעווסקי דערציילט אין זיינע זכרונות*), ווי ער האָט דאַן געטראָפן פּרצן ביים אַדוואָקאַט קליינערמאַן אין שטוב. פּרץ האָט דאַן געלייענט פאַר זיי זיין „באַנצע שוויג", וואָס האָט שטאַרק אויסגענומען. נאָך דעם אָוונטברויט האָט מען גענומען שמועסן וועגן אַ שטענדיקער אַרבעט פאַר פּרצן און מ'האָט צווישן אַנדערן פאָרגעלייגט דעם פּאָסטן אין דער גמינע. פּרץ האָט געזאָגט: „וואַרשע איז אַ שיינע יידישע שטאָט, נאָר די גמינע איז אַ בית-עלמין". און „ס'איז פאַטאַל דער פאַקט, — שרייבט פאָדלישעווסקי, — וואָס פּרצן איז אויסגעקומען צו אַרבעטן אין דער גמינע גראָד אין דער בית-עלמין-אָפּטיילונג".

---

*) אין וואַרשעווער „היום" 1925, כ' ניסן תרפ"ה „פגישתי הראשונה עם י. ל. פּרץ".

ווען איז פרץ אַריינגעטראָטן אין דער גמינע?

אין די אַרכיוון פון דער גמינע געפינט זיך פאָלגנדיקער דאָ־קומענט וועגן פרצעס אַריינטרעטן אַהין.

עס איז די ביטע פון פרצן, זי איז געשריבן אין רוסישן, אויף אַ גרויסן בויגן, מיט דעם באַקאַנטן אַלט־רוסישן „פּראָשעניע״־נוסח.

איך זעץ איבער די ביטע ווערטלעך:

„צו דער וואַרשעווער יידישער גמינע־פאַרוואַלטונג,

פון דעם איינוווינער פון דער שטאָט זאַמאָשטש

לוואַ יודאָוויטשאַ פּערעצאַ.

„דאָקלאַדנאַיאַ זאַפּיסקאַ״

„דערוויסנדיק זיך וועגן אַ וואַקאַנטן אָרט אין דער קאַנצעלאַריע פון דער פאַרוואַלטונג, האָב איך דעם כבוד הכנעהדיק צו בעטן די פאַרוואַלטונג (אין רוסישן: „אָנאָיע אופּראַווליעניע״. —נ. מ.) איבערצוגעבן מיר די שטעלע.

איך גיב צו (אין רוסישן: „פּריסאָוואָקופּליאַיו״. — נ. מ.), אַז איך בין געבוירן אין יאָר 1852 און בין פאַרשריבן אין זאַמאָשטש, 10 יאָר בין איך געווען אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט („טשאַסטני פּאָווערענני״) און פאַרלאָזט די אַרבעט צוריק מיט צוויי יאָר, זיך פאַרנומען ביז איצט מיט ליטעראַטור״.

די ביטע איז דערלאַנגט געוואָרן דעם 30 דעצעמבער 1890. משמעות, אַז די בקשה איז דערלאַנגט געוואָרן נאָך דעם, ווי מ׳האָט שוין פריער געהאַט אָפּגעשמועסט מיט די אָנפירער פון דער גמינע צוצונעמען פרצן אויף דער שטעלע, — ווייל שוין פון 1־טן יאַנואַר 1891 האָט פרץ אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דער גמינע.

לכתחילה האָט פרץ פאַרנומען אַן אַמט פון אַ חשבון־פירער (ראַכמיסטער), מיט אַ געהאַלט פון 500 רובל אַ יאָר (העכער 41 רובל אַ חודש). פאַר פרצן איז עס געווען דאַן זייער אַ נידעריקער גע־האַלט. ווי פרוי העלענע פרץ האָט מיר דערציילט, האָבן זיי אין זאַ־מאָשטש די לעצטע יאָרן פון זייער וווינען דאָרט פאַרדינט און פאַר־לעבט ביז 3000 רובל אַ יאָר. און דאָס קליינע גמינע־שכירות האָט ווייט נישט געקלעקט צו לעבן אפילו בצימצום. ערשט אין עטלעכע יאָר אַרום איז דאָס שכירות צו ביסלעך געהעכערט געוואָרן.

פרץ איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך דעם וואַרשעווער

מאַגיסטראַט ערשט דעם 31 אויגוסט 1892. די מעלדונג פון מאַגי־סטראַט געפינט זיך צווישן די פּאַפּירן אין גמינע־אַרכיוו.

„פּרץ — דערציילט נ. סאָקאָלאָוו — איז געווען אַ זייער פלייסיקער באַאַמטער, נישט קיין אויטאָמאַט. ער האָט אויך געקאָנט מאַכן אַן אָרדענונג, און מער ווי ער איז געווען אַ מתמיד, איז ער געווען אַ חריף און אַ מענטש מיט אַ גוטער תפיסה, און יעדעס מאָל האָט ער געפונען נייע מעטאָדן פאַר דער איינאָרדענונג פון די דאָקומענטן און פּאַפּירן. ער האָט דערגאַנצט מיט דער שנעלקייט פון אַרבעט דאָס, וואָס ס'האָט אים געפעלט אין אָרגאַניזירטער פלייסיקייט. און אפילו גראָסליק, דער הויפּט־סעקרעטאַר, וואָס איז נישט געווען קיין איבע־ריקער חסיד פון פּרצן, פלעגט מסכים זיין און זאָגן: „אַלץ ברענט אונטער זיינע הענט!"

פּרץ האָט ווי אַ באַאַמטער פאַרנומען אַ גאַנץ־בכבודיקן אָרט אין דער גמינע. אָבער אַ לאַנגע צייט האָט זיין געהאַלט נישט געקלעקט אויפן לעבן. אין אַ בריוו (זומער 1892) שרייבט ער, אגב, צו י. די־נעזאָן: „... אין צוויי חדשים אַרום דאַרף איך באַצאָלן דירה־געלט, און פון וואַנען צו קריגן געלט איז נישטאָ און וועט נישט זיין; נאָך דעם ווי ס'וועלן זיך ענדיקן די פעריען פאַר אוניווערסיטעט־סטודענטן, דאַרף איך באַצאָלן 50 רובל שכר־לימוד..."[1])

וועגן געלט־מאַנגל שרייבט פּרץ אין 19 יאָר אַרום אין אַ בריוול צו ל. קאַהאַן: „איך בין זייער געענגט אין געלט. אויב איר קאָנט מאַכן אַ גרויסע פאַרלעזונג, איך זאָל האָבן פון איר, ווייניקסטנס, 150 רובל, וועל איך קומען. ציטן בייטן זיך, איך וויל האָפן, נישט אויף לאַנג". דאָס איז געווען דעם 8טן נאָוועמבער 1911. אין אַ וואָך אַרום, דעם 15 נאָוועמבער, טיילט ער מיט ל. קאַהאַן: „דער ברענענדיקער געלט־מאַנגל איז פאַרביי אויס נצרך. דאָס הייסט — אויס אויסערגעוויינ־לעכער... אַלזאָ, ברויך מען נישט קיין עקסטראַ וואַגאַנצן"...[2])

וועגן פּרצעס שכירות אין דער גמינע האָבן מיר גענויע ידיעות אין די „פאָרמולאַרע רשימות פון דינסט". ווי אַלע באַאַמטע, האָט אויך פּרץ געהאַט אַזאַ מין „פאָרמולאַרני ספּיסאָק אָ סלוזשביע" (אין רוסישן). דאָרט דערוויסן מיר זיך, אַז אין מאַי 1895 איז פּרצעס

---

[1]) „בריוו און רעדעס" ז. 65.

[2]) דאָרט ז. 199—200.

יערלעכער געהאַלט געהעכערט געוואָרן ביז 800 רובל, אין מערץ 1898 — ביז 1400 ר׳, אין יאַנואַר 1909 — ביז 1800, אין יאַנואַר 1910 — 2000, אין יאַנואַר 1911 געהעכערט ביז 2400 רובל אַ יאָר.

עס איז זייער פאַרשטענדלעך, אַז די שטענדיקע קאַנצעלאַריע-אַרבעט איז נישט געווען צוגעפּאַסט פאַר פּרצעס טעמפּעראַמענט, און הגם ער איז געווען פאַרנומען אין דער גמינע נאָר אַ האַלבן טאָג, האָט אים די אַרבעט בקרוב שטאַרק דערעסן.

אין אַ בריוו צו י. דינעזאָן (פון 15. 11. 1893) קלאָגט זיך פּרץ: „...וואָס זאָל איך דיר דערציילן וועגן זיך? אַ האַלבן טאָג פאַרברענג איך אין דער גמינע, דערנאָך בין איך אָנגעשטעלט אינעם קאָמיטעט, וואָס קעמפט מיט אַ ווינט-מיל — כ׳האָב געוואָלט זאָגן: מיט דער כאָליערע, — און דערנאָך בין איך אַ יידישער שרייבער... — — — די איבעריקע צייט עס איך און טרינק און שלאָף, און ווען דאָס לעבן ווערט מיר מיאוס, קער איך אום דעם סדר און איך טרינק, עס און שלאָף, שלאָף, טרינק און עס א. אַז. וו.... איך האָב נאָך נישט געהונגערט, איך וועל מאָרגן אָדער איבערמאָרגן הונגערן... אין משך פון דער צייט, וואָס מיר האָבן זיך נישט געזען, בין איך שטאַרק פאַרעלטערט געוואָרן, מיין שטערן איז געקנייטשט, מיינע אויגן קאַליע געוואָרן, מיינע האָר האָבן גענומען גרוי ווערן... — — די ליטעראַטור איז פאַר מיר אַ מקלט, אַ רעטונגס-הויז, דער כוס, וואָס פאַרשיכורט מיך און מאַכט מיך פאַרגעסן...״ [1])

אין אַן אַנדערן בריוו צו י. דינעזאָן שרייבט פּרץ: „נאָכמיטאָג האָב איך מער קיין אַרבעט נישט. ס׳איז נאָך פאַראַן אַ קליינע, לייכטע אַרבעט אויף עטלעכע טעג, און גאָר אינגיכן וועל איך ווערן פריי, ווי אַ פויגעלע, פון דריי אַזייגער אָן ביזן אָוונט, צו גיין קוקן אויף די טעכטער פון גאָרטן און פון די בולוואַרן״.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס פּרץ האָט זיך אַרויפגענומען די לאַסט פון זיין גמינע-שטעלע און געפּועלט ביי זיך געדולדיק צו טראָגן זי, פלעגט אים די אַרבעט ווערן דערווידער און ער האָט געהאַט אָפּט דעם פאַרלאַנג פּטור צו ווערן פון איר. אָבער זיינע פריינט, וועלכע האָבן גוט געוווסט זיין מאַטעריעלע לאַגע, האָבן נישט צוגעלאָזט צו דעם. אָט דערציילט ד״ר ג. לעווין, אַז „איינמאָל איז ער צוגעקומען צו מיר זייער אויפגערעגט. ער מוז אַרויס פון דער

---

1) זע „פּרצעס בריוו און רעדעס״ ז״ז 85—86.

גמינע, — האָט ער געזאָגט, — לענגער קאָן ער שוין נישט אויסהאַלטן..."
די פריינט האָבן אָבער אים אָפּגעראָטן, ווייל אפילו מיט דעם גמינע·
געהאַלט איז פּרץ קוים·קוים אויסגעקומען. און אָט דערציילט ווייטער
ד"ר ג. לעווין: „יעדעס מאָל, ווען איך בין צו אים אַריינגעפאַלן אין
דער גמינע, פלעגט ער מיר ווייזן אויף געוויסע פאַרשוינען, וועלכע
ער האָט נישט געקאָנט ליידן און האָט געזאָגט איראָניש: „אָט דאָס
זענען מיינע בעלי·בתּים". (ד"ר ג. לעווין — „פּרץ" ז. 47—48).

גאָר אַן אַנדערע מיינונג איז וועגן פּרצעס אַרבעט אין דער
גמינע נחום סאָקאָלאָוו, וואָס איז געווען זייער נאָענט צו פּרצן יענע
יאָרן. אין זיין גרויסן אַרטיקל וועגן פּרצן שרייבט נ. סאָקאָלאָוו:
„די אַלע, וואָס האָבן געקלאָגט אויף דער „טראַגעדיע": פּרץ — ווי
אַ באַאַמטער, פּרץ — אַ געפּענטעטער, אַ מין פּראָמעטעי — זענען זייערע
קלאָגענישן סתּם אין דער וועלט אַריין. פּרץ האָט געפונען (אין דער
גמינע) נישט נאָר אַ לייטישע פּרנסה, נאָר אויך אַ ברייט פעלד פאַר
באַקאַנטשאַפט, פאַר באַטראַכטונג, פאַר באַציונגען מיט דער געזעל
שאַפט — דאָס וואָס האָט אים געבראַכט נישט ווייניק גייסטיקע נוצן·
פּרץ איז געווען איינער פון די גאָר·ווייניקע יידישע שרייבער, וועל.
כער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו דערקענען די יידישע וואַרשע
פון פאַרשיידענע זייטן און פאַרבן. דאָס רוב שרייבער פאַר אים און
פון זיין צייט האָט געקענט נאָר איין ווינקל פון דעם קרייז, אין
וועלכן זיי האָבן זיך געדרייט. דאָס רוב פון זיי האָבן נישט געהאַט
קיין שום באַגריף נישט פון דער שטאָט — און די שטאָט איז אַ שטיק
תּורה, וואָס מ'דאַרף עס גוט לערנען. וואַרשע איז אַ גרויסע מסכתּא,
אפשר אַ גאַנצער ש"ס מיט פיל מפרשים. און מען דאַרף נישט פאָר·
שטעלן אין דער פאַנטאַזיע פּרצן פאַר עפּעס אַ קרבן, פאַר עפּעס אַ
דערנידעריקטן און באַליידיקטן אין דער וואַרשעווער גמינע. אַביסל
אמת איז פאַראַן אין דעם, אָבער פיל מער גוזמא און איבערטרייבונג.
אַז ס'איז פאָרגעקומען אַ וואַלן·קאַמף, אַז ס'האָט זיך געשאַפן אַ מורא·
דיקער פּירוד, איז אַוודאי געווען ביי אַ געוויסער גרופּע אַ נייגונג צו
דערווייטערן פּרצן, און דאַן איז די לופט אַרום אים געוויס געווען
פול מיט פאַרביטערונג און צאָרן, און דאַן איז ער געווען אויפגע·
טראָגן און נערוועז. אָבער דאָס האָט אים נישט געשאַדט און ביי
אים גאָרנישט צוגערויבט. אַדרבא, ער האָט פאַרמאָגט אַ נאַטור פון אַ
קעמפער, און אַזעלכע מיני אויפרעגונגען זענען געווען גוט פאַר אים.

חוץ דעם איז עס געווען אַן אוממעגלעכע זאַך: מ׳וואָלט פּרצן נישט דערווייטערט פון דער אַרבעט, אַפילו די, וואָס זענען געווען באַזונדערס קעגן אים, האָבן נישט נאָר מורא געהאַט פאַר אים, נאָר אויך פאַרערט אים, און אייניקע — האָבן אים אפילו ליב געהאַט. און נישט שטענדיק איז דאָך געווען אַ מלחמה-צייט. מ׳דאַרף וויסן, אַז פּרץ איז אויך געווען אַ פּלייסיקער באַאַמטער, נישט קיין טרוקענער, באַלזאַמירטער ביוראָקראַט, נאָר אַ שנעלע קראַפט, און ער האָט אָפטמאָל אָפּגעטון אין אַ שעה דאָס, וואָס אַנדערע האָבן נישט באַוויזן צו טון אין משך פון טעג. דאָרט, ביים טיש, הינטער דער באַריער האָט ער זיך פאַרשריבן זיינע פאַרצייכענונגען. אַ בלויער פויגל פון דיכטונג האָט געשוועבט אַרום אים, איז געקומען אים באַזוכן, זיך טוליען צו אים און וואַרעמען דאָס האַרץ. ס׳איז געווען אַ ווונדערבאַרע און קאָמישע זאַך: דאָרט, אין דער גמינע, וואָס דאָס הויז איז געווען אַ פעסטונג פון אַסימילאַציע, איז זיך געזעסן איינער אַן אָנגעשטעלטער, וואָס האָט דערפילט זיין אַרבעט, געשריבן אין די ביכער, אויפגעשריבן קוויטאַנציעס, געמאַכט אויסרעכענונגען, אָבער פון צייט צו צייט, פון איין אַרבעט ביז דער אַנדערער, האָט זיין פעדער געשאַפן זאַכן, וואָס האָבן אויפגעריסן אָט די דאָזיקע פעסטונג.

אַז עפּעס אַ ייד מיט אַ חוש פאַר דער יידישער ליטעראַטור איז אַריינגעקומען אין דער יידישער גמינע, האָט ער געפילט, אַז ער האָט דאָרט אַ „צד". אַז אַ ייד האָט גלאַט געוואָלט רעדן דאָרט יידיש — פלעגט ער זיך ווענדן צו פּרצן; אַז מ׳האָט געוואָלט עפּעס אַ זאַך, וואָס דאָס געזעץ איז געשטאַנען ווי אַ מויער קעגן דעם, און מ׳האָט באַדאַרפט האַנדלען דאָ לויטן שכל און לויטן יושר, נישט מעשה-אויטאָמאַט, האָט מען זיך געווענדט צו פּרצן. און בכלל, אַז עמעץ פון די גדולים, פּרנסים און אָנגעשטעלטע האָט געוואָלט אַביסל שיחת-חולין פון אַ תּלמיד-חכם, אַ ווערטל אָדער אַ שטיקל רוח-הקודש, האָט מען געמאַכט אַן אָפּשטעל ביי אָט דעם טיש, ביי פּרצעס טיש, וואָס איז געווען „אַ מין קעניגרייך אין אַ קעניגרייך"... (נ. סאָקאָלאָוו — „הצפירה" 1915, נ׳ 139).

עטלעכע יאָר האָט פּרץ געאַרבעט אין דער גמינע אָן קיין שום הפסק און אָן קיין שום אורלויב.

די ערשטע ביטע אויף אַ חודש-אורלויב געפינען מיר אין דעם גמינע-אַרכיוו ערשט פון דעם 23 יולי 1901. די ביטע איז

געשריבן דורך פרצן אין פוילישׁ. אין יענער צייט איז נאָך נישט געווען דער אורלויב אַן אָבליגאַטאָרישע זאַך, און יעדן יאָר האָט מען געמוזט דערלאַנגען אַ ספּעציעלע ביטע וועגן אורלויב און אָנווייזן די סיבות אויפן שלעכטן געזונט א. אַז. וו. אַזעלכע מיני ביטעס געפינען מיר עטלעכע צווישן די פּאַפּירן אין אַרכיוו.

בכלל איז געווען אַ שטרענגער רעזשים פון אַרבעט אין דער גמינע, — וועגן דעם דערציילט, למשל, פרצעס אַ בריוו צו דער גמינע (פון 17 דעצעמבער 1905) אין פּויליש, אַז צוליב דער אינפלוענציע קאָן ער דעם טאָג, זונטאָג, נישט קומען צו דער אַרבעט. אין 1905 האָט פרץ געבעטן אַן אורלויב אויף 6 וואָכן, און אויך באַקומען 100 רובל אַלס שטיצע. אין אַ יאָר אַרום ווענדט זיך פרץ מיט אַ ביטע וועגן אורלויב, ווו ער שרייבט, אַז די דאָקטוירים באַפוילן אים זיך אָפּרוען און אַז צוליב דער פּאָליטישער סיטואַציע קאָן ער נישט פאַר־דינען פון ליטעראַרישער אַרבעט און בעט דעריבער אַ סובסידיע.

אין די אורלויב־צייטן איז פרץ על־פּי־רוב אַרויסגעפאָרן קיין אויסלאַנד. פון די בריוו צו זיינע וואַרשעווער פריינט, איבערהויפּט פון פרצעס בריוו צו י. דינעזאָן, זעען מיר, אַז פרץ איז אַרויס־געפאָרן קיין אויסלאַנד אין די זומער־חדשים יולי־אויגוסט אין די יאָרן 1903, 1906, 1907, 1909, 1910, 1911 און 1912.

פון אָט די אויסלענדישע בריוו און בריוולעך דערוויסן מיר זיך, אַז פרץ פלעגט זיך שטאַרק אָפּפרישן צווישן די פּרעכטיקע לאַנד־שאַפטן אין אויסלאַנד, און יעדעס מאָל, ווען ס'האָט זיך געענדיקט זיין אורלויב, פלעגט ער מיט האַרץ־ציטער זיך דערמאָנען, אַז ער דאַרף זיך צוריק אומקערן צו דער איינטאָניקער, לאַנגווייליקער באַאַמטן־אַרבעט אין גמינע.

אין אַ בריוול פון גרינוואַלד שרייבט פרץ צו ד״ר גרשון לעווין (3 אויגוסט 1906):

„אַראָפּגעקומען פון טורם,
ווו געזען אַ וועלט,
(פאַר צען פעניג געלט)
זיצ' מיר איבער אַ ווילדע טויב,
(די זון פאַרגאָלדט די שויב)
און טראַכטן מיט שרעק,
אַז אַלץ מוז האָבן אַן עק,

עס ווערט אויפן האַרץ פּאַסקינע,
צייטונג, פּאָליטיק, גמינע — —
— — — — — — —"[1])

אין דער זעלבער שטימונג איז געשריבן אַ צווייט בריוול אויף מאָרגן (4 אויגוסט):

„דער זייגער קלינגט,
דער לוח ווערט געריסן, —
עס בלייבט אַמאָל שטיין אין האַלז
דער ביסן,
און ביטער ווערט דער זיסער שליק,
און אַלץ אַרום טרייבט: צוריק! צוריק!
— — — — — — — — —"[2])

און אַט שרייבט פּרץ צו י. דינעזאָן (דעם 15 אויגוסט 1906):

„— — — — — — — — —
ווייט און ברייט עס פאַרנעמט די אויגן,
די נשמה וואָלט נאָך ווייטער, ווייטער געפלויגן,
עס ווערט אָבער וואָס ווייניקער מאַרקן.
זיי געזונט, זאָל דיך גאָט שטאַרקן
אין סווידער —
אין אַפּאָר וואָכן זעען מיר זיך ווידער...
פון פרייען לעבן קיין שפור,
מ'וועט רעדן פון ליטעראַטור!"[3])

אין אַ יאָר אַרום, אין 1907, נאָך אַ רייזע איבער זאַקאָפּאַנע, ווו ער איז געווען באַצויבערט פון די בערג, שרייבט ער אַ פּאָסט-קאַרטל צו י. דינעזאָן: „זונטאָג נאָך אַלעם. מאָנטאָג — צוריק אין בודע אַריין. עס איז זייער, זייער טרויעריק. נעכטן געמאַכט דעם לעצטן אויספלוג. אַ סיום געמאַכט. עס איז מיר נאָך קיינמאָל אַזוי שווער נישט געווען אַהיים צו פאָרן"...[4]).

פּרצן האָט שטאַרק געצויגן צו באַזוכן אַמעריקע און ארץ-

---

1) פּרצעס „בריוו און רעדעס" ז. 127.
2) דאָרט, ז. 128.
3) דאָרט, ז. 126.
4) דאָרט, ז. 141.

ישראל. ער האָט מיט פאַרשידענע פריינט גערעדט וועגן דעם און געזוכט מעגלעכקייטן און מיטלען פאַרצונעמען אַזאַ מין רייזע, וועלכע איז געווען ביי אים פאַרבונדן מיט פאַרשידענע גרויסע ליטעראַרישע און קולטור-פראָיעקטן.

אין 1909 שרייבט פרץ (פון מילאַנוווק, 21 יוני) צו דינעזאָן:

„...איך האָב גערעכנט אַראָפּצוכאַפּן זיך קיין אַמעריקע, אויסצופירן מיין אַלטן פּראָיעקט, פון וועלכן איך האָב אין טשערנאָוויץ אַזוי פיל גערעדט, נעמלעך, — צו גרינדן אַן אַלגעמיין-יידישע אויסגאַבע פאַר אַלע יידישע גערנוויליקע און נישט-גערנוויליקע געטאָס. די יידישע שרייבער זאָלן אויפהערן צו זיין יידיש-פּוילישע, יידיש-רוסישע, יידיש-רומענישע, יידיש-גאַליציאַנישע און אַנדערלענדישע שרייבער. און אומפּאַרטייִיש זאָל די אויסגאַבע זיין, נור ליטעראַטור און קונסט געווידמעט. נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט צו פאָרן אויף אייגענע הוצאות, האָב איך גערעכנט אויסצושלאָגן זיך די הוצאות דורך פאָרלעזונגען. אַש האָט בייגעשטימט מיטצופאָרן, אונטערגענומען זיך בריוו שרייבן, איך האָב באַשטאַנען. די אַמעריקאַנישע אָנגעלעגנהייטן זענען מיר נישט באַקאַנט... איבערגעבן די זאַך אַ פּאַרטיי אָדער זיך אַליין אַ ליטעראַריש קרייזל, איז מיר נישט איינגעפאַלן. אַשן געוויס אויך נישט. מיט מיין גאַנצער סימפּאַטיע צו די ראַדיקאַלע קרייזן שעם איך מיך נישט מיט כלל-ישראל און אַרבעטן וויל איך פאַר כלל ישראל... און כל זמן דאָס וועט נישט ערקלערט ווערן און אויסגעלייטערט ווערן פאַר אַלע, עס זאָל דערין קיין שום ספק נישט זיין, איז גלייכער נישט צו פאָרן. — — —

אַמבעסטן וואָלט געווען, אויב עס וועט האַלטן ביי פאָרן, דו זאָלסט מיטפאָרן: פריינט אין אַמעריקע וועלן דיר נישט פעלן“... [1])

כידוע, איז פון דער נסיעה קיין אַמעריקע גאָרנישט געוואָרן. עס איז אויך גאָרנישט געוואָרן פון פרצעס געפּלאַנטער נסיעה קיין א"י. פרץ האָט פאַרטראַכט צו שרייבן אַ ביבלישן ראָמאַן מיט שלמה המלך אַלס הויפּט-העלד, און צוליב דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער געוואָלט באַזוכן ארץ-ישראל.

אָט שרייבט פרץ אין אַ בריוול צו י. דינעזאָן: „הכלל, מען האָט גערופן קיין ניו-יאָרק, געצויגן האָט קיין פּאַלעסטינע, געזאָלט

---

[1]) פּ-צעס „בריוו און רעדעס“ ז. 159 — 160.

האָב איך פֿאָרן איבערן ים און זיך... אין מאַריענבאַד״...¹)

וועגן זיין ווילן צו פֿאָרן קיין פּאַלעסטינע און וועגן די מניעות צוליב זיין אַרבעט אין דער גמינע האָבן מיר אַן אינטערעסאַנט בריוול פֿון פּרצן (פֿון 10 יולי 1911) צו זיין אַלטן חבר און פֿריינט ד״ר י. געליבטער אין זאַמאָשטש: „ליבער געליבטער, האָסט געמאַכט ווייער אַן אינטערעסאַנטן פֿאָרשלאַג, איז אָבער, ליידער, איצט נישט די צייט דערצו. אין פּאַלעסטינע איז יעצט די צייט פֿון גרויסע היצן און געפֿערלעכע פֿליגן. פֿאָרן קאָן מען נאָר אויף פּסח. אָבער אויך דאַן איז מיר כמעט אוממעגלעך צו פֿאָרן. ערשטנס, איז עס נישט קיין אורלויב-צייט, צווייטנס, איז פֿאַר מיר פֿיר-פֿינף וואָכן פֿאַר פּאַלעסטינע צו ווייניק. אפֿשר וועט זיך אַמאָל אונזער שטאָל רייניקן און אַ קינפּ-טיקער דאָזאָר וועט פֿאַרשטיין, אַז מיין רייזע איז עפּעס ווערט נישט נאָר פֿאַר מיר אַליין... אָדער אַן אַנדער נס וועט געשען — אַ קשיא אויף זיין ליבן נאָמען? דערוויי פֿאָר אַליין״...²)

וואָס די אויסלענדישע נסיעות האָבן באַטייט פֿאַר פּרצן, ווי זיי האָבן געווירקט אויף אים, זעען מיר אין אַ בריוו, וואָס פּרץ האָט געשריבן אויגוסט 1912 צו י. דינעזאָן: „זיץ איך מיר, ר׳ יעקל, אין האָטעל סיטי אין ציריך, נאָכן פֿרישטיק, אויף דער צוריק-רייזע פֿון טאַראַספּ... זיץ איך מיר און טראַכט נאָך, און קלער, און קלער איבער. פּערזענלעך האָב איך פֿון די וואָכן אין דער שווייץ, אין אונטערגאַנדין, צווישן בערג און שניי-בערג, וויזן און משוגענע וואַסערפֿאַלן פֿיל פֿאַרדינט: אַביסל אויסגערוט זיך דעם קאָפּ, אַביסל שטאַרקער געוואָרן דאָס האַרץ. אַ מאָדנעם איינדרוק מאַכט אָבער דער פֿאַקט פֿון פֿינף וואָכן אַנדערש לעבן: פֿון אַ שטיק צייט, וואָס שווימט נישט אַרויס פֿון געוועזענעם, שווימט נישט אַריין אינעם קומענדיקן: אַ באַזונדערער שטראָם פֿון שטונדן, טעג און וואָכן, וואָס האָט זיך אַריין און דורכגעריסן, באַוויזן, אָפּגעברויזט און פֿאַרשוואונדן... און די אַלטע צייט, די באַשטענדיקע, די יערלעכע וועט צוריקקומען, ווייטער פֿליסן. און דו פֿילסט, אַז דאָס באַשטענדיקע איז דאָס ריכטיקע, דאָס ווירקלעכע; דאָס בוך, וואָס איך שרייב מיט אָפּט מידע נערוון און צערינען בלוט, און דאָס פֿינף-וואָכעדיקע,

---

1) פּרצעס „בריוו און רעדעס״ ז. 162.

2) דאָרט, ז. 170.

אַריינגעריסענע איז עפּעס אַ מין משונהנער חלום, אַ פאַרווענדט-פּרעמ־דער טעקסט, אַ דרוק-פעלער, אַ מאָדנער קונץ פון הבחור הזעצער"...

צוליב זיין צוגעבונדנקייט צו דער שטעלע פלעגט פּרץ קאָנען באַזוכן נאָר די נאָענטסטע שטעט און שטעטלעך און דאָס אויך אין די שבת-טעג. אין די עטלעכע בריוועלעך צו לאַזאַר קאַהאַן אין לאָדז וועגן פאָרלעזונגען פון די יאָרן 1908 און 1911 האַנדלט זיך אַלץ וועגן שבת-טעג. כדי אַרויסצופאָרן אויף אַ ווייטערע נסיעה, האָט פּרץ געמוזט האָבן אַ ספּעציעלע ערלויבעניש פון דער גמינע, וואָס ס'איז אים אָנגעקומען נישט אַזוי גרינג.

אין פּעקל פּאַפּירן, וואָס האָבן אַ שייכות צו פּרצן אין דער גמינע, איז דאָ אַ בריוו פון 14 יולי 1910 פון דער יידישער ליטע־ראַרישער געזעלשאַפט אין קיעוו (געשריבן אין פּויליש — דער פאָר־זיצער איז דאַן געווען דער באַקאַנטער ציוניסט און שריפטשטעלער מ. נ. סירקין). אין דעם בריוו, געווענדט צו דער גמינע, שטייט גע־שריבן: „היות ווי די ליטעראַרישע געזעלשאַפט, וואָס ציילט ביז 700 מיטגלידער, וויל באַערן דעם גרויסן דיכטער, בעט זי געבן פּרצן אורלויב צו קומען קיין קיעוו". אַזאַ מין ערלויבעניש איז פּרצן גע־געבן געוואָרן, און פּרץ האָט דאַן באַזוכט קיעוו און בערדיטשעוו, ווו ער איז אויפגעטראָטן מיט פאָרטראָגן און געהאַט דעם גרעסטן ערפאָלג.

נישט אַלעמאָל אָבער האָבן אַזעלכע ווענדונגען צו דער גמינע געהאַט ערפאָלג. מיר האָבן געפונען אַ ביטע פון דער יעקאַטערינאָ־סלאַווער געזעלשאַפט פון קעגנזייטיקער הילף פאַר יידן (פון 26 אָק־טאָבער 1912). די פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט — שטייט גע־שריבן (אין רוסיש) — האָט גענומען אויף זיך די איניציאַטיוו איינצו־לאַדן פּרצן אויף 1—2 לעקציעס און זי ווענדט זיך צו דער גמינע א. אַז. וו. אויף אָט דעם בריוו איז דעם 15 נאָוועמבער אָפּגעשיקט געוואָרן (אין רוסיש) קיין יעקאַטערינאָסלאַוו אַן אָפּזאָג, אַז היות „ווי די אַרבעטן פון פּרצן קאָן מען נישט אָפּלייגן — איז זיין אָפּפאָר פון וואַרשע אוממעגלעך".

צווישן די אַרכיוו-פּאַפּירן געפינען מיר אַזאַ מין אָפיציעלע ווענ־דונג (אין רוסיש) פון וואַרשעווער מאַגיסטראַט, אַדמיניסטראַטיווע

אָפטיילונג פון 29 מאַי 1910, נומ. 26596/1780. פון אויבן אַן אויפ־שריפט „סעקרעטנאָ״ (געהיים).

„אין דער וואַרשעווער יידישער גמינע־פאַרוואַלטונג.

צוליב דעם וואָס ס׳איז פאַראַן אין דעם אַ נויטיקייט, לייגט פאָר דער מאַגיסטראַט פון דער שטאָט וואַרשע די יידישע גמינע־פאַרוואַל־טונג מיטטיילן ווי מעגלעך שנעל:

1) וואָס פאַר אַ שטעלע פאַרנעמט אין דער פאַרוואַלטונג דער איינוווינער פון וואַרשע אויף צעגליאַנאַ—יידל*)-לייב פּרץ.

2) ווי איז זיין פירונג אויף דער שטעלע און בכלל זיינע מאָראַלישע זייטן.

3) אויב ער האָט צוגעשטעלט ערבות־געלט אויף דער שטעלע, איז וועלכע סומע.

בכלל בעט דער מאַגיסטראַט געבן ווי ווייט מעגלעך אויספּיר־לעכע אָנווייזונגען, וואָס זאָלן באַלויכטן די פּערזאָן פון אָט דעם פּרץ״.

אויפן פּאַפּיר זענען געחתמעט דער פאַרטרעטער פון דעם „סאָ־וועטניק״, עלטערער ראַטמאַן און אַ געשעפטפירער.

די גמינע האָט זיך נישט צוגעאיילט מיטן ענטפער און דעם 3 יולי איז אָנגעקומען, אויך געהיים, אַן אויפפאָדערונג צו ענטפערן תיכף אויף דער ווענדונג פון 29 מאַי.

דעם 6 יולי האָט די גמינע־פאַרוואַלטונג געענטפערט אַ בריוו (אין רוסישן): „מיר האָבן דעם כבוד מיטצוטיילן, אַז 1) ל. פּרץ פירט אויס די פליכטן פון אַ ראַכמיסטער פון קהלה־שטייער און אין דער בית־עלמין־אָפטיילונג, 2) ער פירט אויס זיינע פליכטן אינגאַנצן געוויסנהאַפטיק, 3) קיין ערבות־געלט האָט ער נישט צוגעשטעלט, און לסוף — די גמינע האַלט פאַר איר חוב צו באַשטעטיקן, אַז דער דער־מאָנטער פּרץ האָט זיך די גאַנצע צייט אויסגעצייכנט מיט זיין אוי־סערגעוויינלעכער ערלעכקייט״. עס איז באַזונדערס וויכטיק נאָכצוקוקן אין די אַרכיוון פון וואַרשעווער מאַגיסטראַט און דערגיין די סיבה פון אָט דער געהיימער אָנפראַגע מכוח פּרצן.

*) דער מאַגיסטראַט חזרט־איבער דעם אָנגענומענעם טעות און רופט פּרצן יידל־לייב, בעת זיין נאָמען איז יצחק־לייביש. פידוע האָט מען פּרצעס פאָטער גערופן יהודה־לייב — נ. מ

אין דער גמינע פלעגן אָפט קומען יונגע שרייבער, אָנפאַנגער זיך זעען מיט פרצן. יידישע שרייבער האָבן פיל צו דערציילן וועגן אָט די באַזוכן ביי פרצן, ווען ער איז געזעסן ביי זיין אַרבעט ביי די גמינע-פאַפּירן.

אין זיינע „עפּיזאָדן פון מיין לעבן" דערציילט אברהם רייזען וועגן זיין ערשטער באַקאַנטשאַפט מיט פרצן, וואָס איז פאָרגעקומען אין דער גמינע: „...אויף מאָרגן בין איך שוין געגאַנגען זען פרצן... געגאַנגען בין איך נישט צו אים אַהיים, נאָר אין דער יידישער גמינע... — — די סיבה, פאַרוואָס איך בין געגאַנגען צו אים פריער אין דער גמינע, קאָן איך איצט נישט באַשטימען. איך גלויב, אַז מיין אומגעדולדיקייט צו זען וואָס גיכער פרצן, האָט מיך נישט געלאָזט וואַרטן ביז צוויי אַזייגער... איך בין אַריין אין גרויסן קאָרידאָר פון דער גמינע און בין אַרויף אויף די ברייטע, לאַנגע טרעפּ, וואָס האָבן געפירט אינעווייניק. איך בין אַרויף, זיך געלאָזט גיין העכער. אַ מאַן האָט מיך פאַרהאַלטן און געפרעגט, נישט באַזונדערס העפלעך, אין פויליש, וועמען דאַרף איך...

—פרצן... — האָב איך אַרויסגעשטאַמלט.

האָט ער מיך שוין אָנגעקוקט פריינטלעכער און מיר געענטפערט, אַז פרץ איז נאָך נישטאָ, נאָר ער דאַרף באַלד אָנקומען.

האָב איך זיך אַוועקגעשטעלט, צי אַוועקגעזעצט, ביים אַריינגאַנג און געוואַרט. — — —

און אָט האָט זיך די ברייטע טיר געעפנט. פון די טרעפּ האָט זיך שפּרינגענדיק און זינגענדיק דערנענטערט זיין געשטאַלט. דאָס איז פרץ! — ער איז געווען געקליידט לייכט זומערדיק, דער הוט, אַ ווייכער, אין האַנט...

איך האָב אים ווי א פּראָווינציאַל אומגעלומפּערט פאַרהאַלטן, אָפּגעשטעלט.

—אַנטשולדיקט! (און אפשר האָב איך געזאָגט אין רוסיש „איזוויניטיע") איך...

ער איז שטיין געבליבן, אָנגעקוקט מיך מיט זיינע גרויסע שטראַלנדיקע אויגן און געשמייכלט.

איך האָב אים געזאָגט מיין נאָמען.

האָט ער זיך נאָך פריינטלעכער צעשמייכלט, מיר אויסגעצויגן

די האַנט, געפרעגט, ווען איך בין געקומען, און אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט צו זען מיך, צו ריידן...

אָבער דאָ האָט ער בלויז אַ שטעלע, — דערקלערט ער מיר, — געסט נעמט ער אויף אין דער היים, אויף צעגליאַנאַ נומער איינס, און ער בעט מיך קומען היינט טאָקע דריי אַזייגער...

און ער אַנטשולדיקט זיך מיט אַ שמייכל — ער מוז גיין צו זיין פּליכט, זעגנט זיך אָפּ און נאָכן זעגענען זיך שמייכלט ער ווידער גאַסטפריינטלעך:

— וועט איר קומען?...

— אָ, זיכער, דריי אַזייגער...

און ער לאָזט זיך גיין אַ זינגענדיקער אין דער טיף פון דער גמינע און ווערט פאַרשווונדן ערגעץ אין איינער פון אירע אָפּטיילונגען". [1])

מאַרק שוייד גיט איבער אין זיין בוך „מיט פּרצן" אַפּאָר בילדלעך וועגן פּרצן אין דער גמינע.

„נאָך האַלבן טאָג בין איך מיט אַ קלאַפּנדיקן האַרץ אַריין צו אים אין דער גמינע. דאָרט איז גראָד געווען אַ שטילער טאָג, און ער איז געזעסן ביי זיין טיש, דעם קאָפּ אויףביידע הענט אָנגעשפּאַרט, פאַרטיפט אין לעזן. דאָס בוך איז געווען פרידריך העבעלס טראַגעדיע „הורדוס און מרים" אין אָריגינאַל...אַרומשפּאַצירנדיק מיט געגנוג-שנעלע טריט הין און צוריק איבער דעם גרויסן וואַרט-זאַל אין דער גמינע, האָב איך אים באַדאַרפט דערציילן אַלע וויכטיקע ליטעראַרישע נייעסן, וואָס האָבן נאָך צו זיינע אויערן נישט דערגרייכט ... איך קוק אים נאָך, ווי ער גייט אַריין מיט זיינע לעבעדיקע טריט צו זיך אין קאַנצעלאַריע, דערנאָך זע איך ווי ער זעצט זיך צוריק ביי זיין טיש. דאָס מאָל נישט צו „הורדוס און מרים", נאָר צו אַ פּאַק מיט פּאַפּירן, וועלכע אַ באַאַמטער האָט אים דערלאַנגט מיט אַ קורצער דערקלערונג". [2])

בכלל איז געווען אַ גוטע באַציונג צו פּרצן מצד די „דאָזאָרעס". אַזוי, למשל, שרייבט ד"ר גרשון לעווין, אַז „זיי האָבן פּרצן גוט באַהאַנדלט, נישט דערפאַר ווייל זיי, די רעפּרעזענטאַנטן פון דער

---

1) אברהם רייזען — עפּיזאָדן פון מיין לעבן, באנד I, ז"ז 200—202.

2) מאַרק שוייד — מיט פּרצן, ניו-יאָרק 1923, ז"ז 10 — 11.

וואַרשעווער יידישער קהלה, האָבן דערמיט געוואָלט אַרויסווייזן, ווי זיי שעצן פרצן דעם יידישן שריפטשטעלער, דעם יידישן דיכטער, פרצן, דעם אמתן יידישן כלל-טוער, — חלילה, דאָס נישט!.. מ'האָט פרצן אין דער גמינע גוט באַהאַנדלט גאָר פשוט דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַן ערלעכער, פּינקטלעכער באַאַמטער, וואָס האָט אויף זיך קיין חטאים נישט געהאַט, און האָט זיך נישט געשעמט צו זאָגן יעדערן דעם אמת אין די אויגן. פאַרן אמת האָט מען דאָך אָפּשיי. בשעת דעם באַקאַנטן סקאַנדאַל מיט איינעם פון די וויכטיקסטע ראשי-הקהל ל., וו ס מ'האָט פון אים אָנגעהויבן צו דערציילן גאַנץ מיאוסע זאַכן, האָט דער ערשטער רעאַגירט דערויף דער באַאַמטער פרץ, ווי באַלד ער האָט זיך איבערצייגט, אַז אַלץ, וואָס מ'האָט דערציילט, איז אמת. דער ראש-הקהל איז גראָד געווען זייער טעטיק אין דער גמינע און פלעגט שוין כעלות דאָרט זיצן ביי דער אַרבעט. ווען ער איז איינמאָל אינדערפרי צוגעגאַנגען צו פרצן ווי געוויינלעך מיטן „גוט-מאָרגן", און האָט אים דערלאַנגט די האַנט, איז זי געבליבן אין דער לופטן — פרץ איז געבליבן שטיין קאַלטבלוטיק מיט די הענט אין די קעשענעס. ערשט נאָך דעם אינצידענט האָט דער פּרעזעס געבעטן דעם ראש-הקהל, אַז ער זאָל אויפהערן צו קומען אין דער „גמינע", ביז מען וועט נישט חוקר ודורש זיין דעם גאַנצן ענין".

„יעדעס מאָל, ווען פרץ איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ שטאַרקן אַרטיקל, אָדער מיט אַ שטאַרקער רעדע קעגן דער אַזוי גערופענער „אַסימילאַציע", האָבן זיך די אַסימילאַטאָרן אפילו אָנגעבלאָזן און האָבן געמאַכט אַן „אַסיפה" מיט דעם ציל אים צו „באַשטראָפן". ס'האָט זיך אָבער שטענדיק אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט". (ד"ר ג. לעווין: פרץ ז. 51—52)

באַזונדערס איז אינטערעסאַנט פאָלגנדיקער דאָקומענט, וואָס געפינט זיך אין דער גמינע. דאָס איז אַ „זאַפּיסקע", געשריבן אין פּויליש אייגנהענטיק דורך פרצן. די „זאַפּיסקע" איז אַן ענטפער אויף דעם בריוו פון ה' אַדאָלף פּערעטץ, וועלכער האָט דעם 11 נאָוועמבער 1912 געמאַכט אויפמערקזאַם די גמינע-פאַרוואַלטונג, פאַרוואָס אירע אָנגעשטעלטע פאַרנעמען זיך מיט פּאָליטישער אַגיטאַציע. דעם 18 נאָוועמבער האָט ה' פּערעטץ נאָך אַמאָל זיך געווענדט אין דער גמינע מיט אַ טענה, פאַרוואָס מען נעמט נישט אין אַכט זיין ווענדונג, אין וועלכער ער פאַרלאַנגט, אַז: „...די גמינע זאָל אין דער

אינסטרוקציע, וואָס פֿאַרפֿליכט די באַאַמטע פון גמינע-פֿאַרוואַלטונג, אַריינפירן אַ פֿאַראָרדענונג, וואָס פֿאַרווערט די נאָמינירטע באַאַמטע צו פירן אַ פֿאַרטייִשע אַגיטאַציע".

די גמינע-פֿאַרוואַלטונג האָט אָפּגעהאַלטן אַ זיצונג וועגן אַדאָלף פּערעטצעס בריוו. אויף דעם באַציט זיך י. ל. פּרצעס פּוילישע „זאַפּיסקע".

אָט איז די גענויע איבערזעצונג פון דער ווענדונג:

„צו דער פֿאַרוואַלטונג פון דער גמינע „סטאַראָזאַקאָנניך"
פון דעם מיטאַרבעטער פון דער פֿאַרוואַלטונגס-ביוראָ
י. ל. פּרץ

„זאַפּיסקאַ"

אין דער צייט פונעם וואַל-קאַמף האָט דער „קוריער פּאָראַנני" געשריבן, אַז אין די רייען פונעם קעמפנדן יידישן נאַציאָנאַליזם געפינען זיך צוויי באַאַמטע פון דער גמינע-פֿאַרוואַלטונג און צי זיי זוכן פֿאַר זיך שוין אַן אַנדערע באַשעפטיקונג.

דאָס פֿאַרזייטע קערנדל פון בירגערלעכער פרייהייט האָט געטראָפן אויף אַ גוט צוגעפאַסטן באָדן — אויף דער גוטער באַנק-ערד (czarnoziem bankierski) — פונעם ה' אַדאָלף פּערעטץ, און עס האָט אַרויסגעגעבן אַ פרוכט אין דער פאָרם פון זיין בריוו, געשריבן אין נאָמען פון נישט דערמאָנטע פּערזאָנען פון דער גמינע-פֿאַרוואַלטונג, אין וועלכן עס ווערט פֿאַרלאַנגט אַרויסצוגעבן אַ רעגולאַמין, וואָס פֿאַרווערט די באַאַמטע פון דעם ביוראָ אָנטייל צו נעמען אין פֿאַרטייִשע פּאָליטישע אַרבעטן.

„ווייל — מאָטיווירט דער ה' פּערעטץ זיין געזעצגעבערישן פֿאָרשלאַג — זיי וועלן נישט קאָנען זיין אָביעקטיוו אין דער באַציונג צו די אינטערעסאַנטן, וואָס ווענדן זיך צו זיי".

די גמינע-פֿאַרוואַלטונג, וועלכע האָט קיינמאָל נישט פֿאַרווערט אירע אָנגעשטעלטע אויסצופירן זייער פּאָליטישע אַרבעט ווי מיטגלידער פון קרייזן, מיטאַרבעטער און רעדאַקטאָרן פון צייטונגען פון אַ געוויסער ריכטונג,

די גמינע-פֿאַרוואַלטונג, ווייסנדיק אויסגעצייכנט, אַז ס'איז נישט פֿאָרגעקומען קיין שום פֿאַל פון פֿאַרטייִשער איינזייטיקייט, און זייענדיק איינגאַנצן איבערצייגט, אַז אַזאַ פֿאַל וועט קיינמאָל נישט פֿאָרקומען — האָט דאָך זיך באַראָטן איבער דעם אויבנדערמאָנטן פֿאָרשלאַג.

דערבײַ האָט זי אויף דער זיצונג פון דער פאַרגאַנגענער וואָך, פאַר דעם אָפּלייגן פון דער זאַך צוליב דעם פעלן פון דריי מיטגלידער פון אַ געוויסער פּאַרטיי, מודיע געווען די פאַרזאַמלטע, אַז דאָ גייט אין אונזער ה׳ פּרץ.

אַזוי איז אַנטשידן געוואָרן דעם ה׳ אַ. פּערעטצעס כוונה. ווייל איך געהער נישט צו קיין שום פּאַרטיי, אַזוי צילט מען שוין אין מיין פרייהייט אַלס מחבר און קעגן דעם מוז איך פּראָטעסטירן.

נעמענדיק אין אַכט, אַז

מיין פאַרהעלטעניש צו דער גמינע-פאַרוואַלטונג איז אויסשליסלעך נאָר אַ פאַרהעלטעניש פון אַן אָנגעשטעלטן צו זיין ברויט-געבער,

אַז אַזאַ פאַרהעלטעניש גיט נישט דעם ברויט-געבער קיין שום רעכט אויף צו באַגרענעצן די רעכט און איבערציי גונגען פונעם אַרבעטער אויסער דעם אָרט און די צייט פון דער אַרבעט,

אַז ביים שליסן דעם אָפּמאַך — מיט העכער 20 יאָר צוריק — איז פון אַזאַ מין באַגרענעצונג קיין שום רייד נישט געווען.

אַז נאָכן שליסן דעם אָפּמאַך קאָן נישט קיין מאָדיפיקאַציע אָדער דערגאַנצונג אָפּהענגיק זיין בלויז פונעם ווילן פון איין צד —

האָב איך דערמיט דעם כבוד דערקלערן דער גמינע-פאַרוואַלטונג, אַז איך האָב נישט בדעה זיך אונטערצוואַרפן דעם אויבן-אָנגעוואָרפענעם רעגולאַמין.

מיט געהעריקער אַכטונג

י. ל. פּרץ

2. XII. 1912

* *
*

דער לאַנגיאָריקער ראַכמיסטער פון דער וואַרשעווער יידישער גמינע י. ל. פּרץ, וועלכער האָט קנאַפּע 25 יאָר ערפילט די פליכטן, און לויט דער אַטעסטאַציע פון דער גמינע גופא „די גאַנצע צייט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אויסערגעוויינלעכער ערלעכקייט", איז געשטאָרבן דעם 21 מערץ 1915. צו דער לוויה זענען געקומען צענער טויזנטער מענטשן מיט הונדערטער דעלעגאַציעס. „צו דער לוויה — שרייבט בשעתו אַ קאָרעספּאָנדענט פון וואַרשע אין ווילנער „די וואָך" — האָבן נישט געפעלט קיין דעלעגאַטן פון קיין איין יידישער חברה און אינסטיטוציע, פון די חסידישסטע ביז די פרייסטע און אפילו האַלב-אַסימילירטע. אויסער „דער יידישער גמינע או

אירע באַאמטע״. די גמינע מיט אירע דאָזאָרעס האָבן נישט געפונען פאַר מעגלעך צו באַטייליקן זיך אין דער לוויה פון פרצן.

די זעלבע עקשנות־גלייכגילטיקע באַציונג צו פרצעס טויט באַמערקט מען אויך אין די אַרכיוו־פּאַפּירן און אין די פּראָטאָקאָלן פון דער גמינע אין יענער צייט. דער נאַרישער ביוראָקראַטיזם איז דאָ דערפירט ביז לעכערלעכקייט. אין פּראָטאָקאָל־בוך פון די פאַרוואַלטונגס־זיצונגען (געווען געפירט אין רוסיש) געפינט זיך צווישן אַנדערע לויפנדיקע ענינים אַ קורצע קאַלטע נאָטירונג וועגן טויט „פון דעם שריפטפירער״ („דיעלאָפּראָיזוואָדיטעל״) פון דער שטייער־אָפּטיילונג פון דער גמינע י. ל. פרץ. און דערביי איז באַשטימט געוואָרן אויסצופּועלן פאַר דער אלמנה פון דעם פאַרשטאָרבענעם „שריפטפירער״ אַן עמעריטור אין גרויס פון אַכטל פּענסיע. און דאָס גאָר! די זיצונג איז פאָרגעקומען דעם 30 מערץ 1915 (דאָס הייסט אַ וואָך נאָך דער לוויה), אין דער זיצונג האָבן זיך באַטייליקט: מ. בערגסאָן (פאָרזיצער), ס. דיקשטיין, ל. דאַווידזאָן, יוליאַן קאָן, וואָלף קליין, בראָניסלאַוו גאָלדפעדער, זלמן געלבלום, סט. נאַטאַנסאָן, אינזש. א. ווייסבלאַט, ה. גראָמאַן, ס. מאָרגענשטערן. אַז דער פאַרשטאָרבענער ראַכמיסטער האָט געהאַט עפּעס אַ שייכות צו דעם גרויסן יידישן שרייבער — וועגן דעם האָבן די הערן, „די יידישע פאָרשטייער״, נישט געוואָלט וויסן. די עמעריטור איז דורך דער קאַנצעלאַריע פון וואַרשעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר דעם 2 יולי 1915 באַשטעטיקט געוואָרן, און ס'איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער אלמנה אַ חודש־סטיפּענדיע.

עס זענען אַוועקגעגאַנגען 10 יאָר, און די וואַרשעווער יידישע גמינע האָט זיך כּלל נישט געקומערט, וואָס פרצעס קבר איז די גאַנצע צייט געווען אָן אַ מצבה. נאָר ווען דער פרץ־קאָמיטעט מיטן ליטעראַטן־פאַריין בראש האָט אין 1925, צום צענטן יאָרצייט, זיך געווענדעט מיט אַ ביטע צו דער גמינע (דאָס איז דער איינציקער דאָקומענט אין יידיש אין דעם גאַנצן פּעקל אַרכיוו־מאַטעריאַלן, וואָס האָט אַ שייכות צו פרצן!) מיטצוהעלפן צו פאַרענדיקן דעם אוהל־פרץ, האָט די יידישע וואַרשעווער גמינע „באַוויליקט״ צו באַשטימען 2000 גילדן און אויך באַשלאָסן אָנטייל צו נעמען אין דער פייערונג פון צענטן יאָרצייט.

„די יידישע ביבליאָטעק"

פרץ האָט נאָך נישט באַוויזן ווי ס'דאַרף צו זיין איינצובירגערן זיך אין וואַרשע, ער האָט ערשט אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דער וואַרשעווער גמינע און זיך צופּאַסן צו דער נייער סביבה, צו די נייע מענטשן, — און שוין גאַרטלט ער זיך אונטער אויף אַ גרויסער ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. פרץ טרעט־צו צו רעדאַקטירן און אַרויסצוגעבן „דיא יודישע ביבליאָטעק", „אַ זשורנאַל פיר ליטע־ראַטור, געזעללשאַפט אונ עקאָנאָמיע, ערשיינט צוויא מאָהל יאהרליך".

אַז פרץ האָט שוין פון פריער נאָך געטרוימט צו ווערן אַן אַרויסגעבער, אַז ער האָט שוין געהאַט נאָך אין זאַמאָשטש זיך אַרומ־געטראָגן מיט פאַרשידענע אַרויסגעבערישע פּלענער, — וועגן דעם ווייסן מיר פון זיינע בריוו צו שלום־עליכמען (זע פריער זייט 72 און „פרצעס בריוו און רעדעס" ז"ז 23-24, 30-31)· אָבער פרץ האָט נישט פאַרמאָגט קיין אייגענע געלט־מיטלען, און באין־ברירה האָט ער זיך געמוזט פאַרבינדן מיט אַ גרופּע פאַרמעגלעכע האַלב־אַסימילירטע וואַרשעווער יידן, וועלכע זענען גרייט געווען צו שטיצן אַ יידישע אויסגאַבע, וואָס זאָל פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די יידישע פאָלקס־מאַסן. אַוודאי האָט קיין איינהייטלעכע מיינונג ביי פרצן און יענער האַלב־אַסימילירטער גרופּע בנוגע דעם כאַראַקטער פון זשורנאַל נישט געקאָנט זיין, ביז איצט האָבן מיר נישט קיין גאָר־קלאָרע און גענויע ידיעות, ווי וויט עס איז געווען דער אָנטייל פון דער האַלב־אַסימי־לירטער אינטעליגענץ אין דער „יידישער ביבליאָטעק" און איר וויר־קונג אויף דעם זשורנאַל. דאָ און דאָרט, אין די אַרטיקלען־זכרונות פון די פאַרשידענע פרץ־פריינט, זענען פונאַנדערגעוואָרפן איינצלנע, אָפּגעריסענע ידיעות וועגן דעם, ווי־אַרום מ'איז געקומען צו די זאַמלביכער און וועגן דעם איינפלוס פון דיקשטיין, גראָס, גראָסגליק און אַנדערע אויף דעם כאַראַקטער און אַרטיקלען פון דער „יידישער

ביבליאָטעק". אָבער די ידיעות זענען אָפטמאָל זיך סותר אין איינ־קע פּרטים.

אין דעם אַרטיקל איבער פּרצן, וואָס איז שוין אין די פריער־דיקע קאַפּיטלען ציטירט געוואָרן, דערציילט נחום סאָקאָלאָוו („הצפירה" 1915, נומ' 142), ווי מ'איז געקומען צו דעם געדאַנק מיטצוהעלפן פּרצן אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל אין יידיש. „עס איז גע־ווען דאָ עפּעס אַ טעות: זיי (די כּלל־טוער, די רעדלפירער אין דער גמינע. — נ. מ.) האָבן געקוקט אויפן „זשאַרגאָן", ווי אויף אַ מיטל, און זיי האָבן געטראַכט, אַז דאָס וועט ברענגען צו אַלגעמיינער ביל־דונג — און נישט מער. באַזונדערס האָבן זיי גערעכנט צו ווירקן דורך די איבערזעצונגען פון פּויליש. ווען אָט די לייט וואָלטן גע־ווען שרייבער, וואָלטן זיי געוווסט און פאַרשטאַנען, אַז מ'קאָן נישט שטעלן קיין גרענעצן דער ליטעראַטור, און נאָך וויניקער — פאַר אַזאַ מין קינסטלערישן טאַלענט ווי פּרצעס. און וואָס עס איז באַ־שטימט געוואָרן צו זיין בלויז אַ מיטל, האָט וואָס ווייטער אָנגעהויבן צו ווערן אַ תּכלית פאַר זיך. דאָס איז נאָך דאַן נישט קלאָר געווען, די גרופּעס זענען נאָך דאַן נישט געווען פונאַנדערגעטיילט. אַזוי איז עס געשען, וואָס איצט זעט אויס מאָדנע, — די מענטשן פון יענעם לאַגער זענען געווען די אונטערפירער פון דער „ביבליאָ־טעק". אין טייל זאַכן זענען די מיינונגען געווען אייניק. איינע פון די הויפּט־אויפגאַבן איז געווען „בילדונג" - און ווער איז קעגן בילדונג? מען האָט אויך געוואָלט געבן איבערזעצונגען פון דער בעסערער פּוילישער בעלעטריסטיק, וואָס זעט יידן פון דער גוטער זייט — פאַרוואָס נישט?".

„איך געדענק — דערציילט ווייטער נחום סאָקאָלאָוו — איין זיצונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין הויז פון יוסף קירשראָט, עק וולאָדזשימירסקע גאַס — מוצאי־שבועות, דאָס געדענק איך, און דאָס יאָר געדענק איך נישט פּינקטלעך. עס איז געווען דאָרט די גאַנצע „סמעטענע" פון דער אַסימיליאַציע און אויך אייניקע, וואָס שטעקן אינעווייניק. דער אינהאַלט פון דער אסיפה איז געווען די פראַגע וועגן דאָס ווייטערע פאָרזעצן פון דער „ביבליאָטעק". די חבריא האָט איינגעזען, אַז דאָס איז אַ ליטעראַטור פאַר זיך, עס זענען שוין דאָרט געהערט געוואָרן די אַלע באַקאַנטע טענות, און עס האָט זיך שוין געפילט די גאַנצע קעגנערשאַפט. איך געדענק: איך האָב

דאַן שטאַרק פּראָטעסטירט קעגן דער גאַנצער ראָלע, וואָס ס׳האָט געגעבן דעם „זשאַרגאָן“, און אַז דאָס רוב פאַרזאַמלטע איז געווען קעגן מיר שטאַרק אויפגעבראַכט און דערצאָרנט. קירשראָט איז געווען ווי אַן אייזערנע מויער פאַר אונז. נאָך דער פאַרזאַמלונג איז צוגעגאַנגען צו מיר איינער פון די עקסטרעמע אַסימיליאַטאָרן, סטאַניסלאַוו קראַמשטיק, און האָט מיר געזאָגט: „איך בין אַ גוי גמור, און דער גאַנצער ענין איז מיר פרעמד (ער איז געווען אַ באַרימטער פּוילישער שריפטשטעלער, אַ נאַטורוויסנשאַפטלער), איך האָב נישט צו טון מיט קיין יידישע פראַגן, אָבער ווען איך וואָלט יאָ זיך באַשעפטיקט, וואָלט איך עס געטון לויט אייער גייסט. איך זע, אַז אייער ליטעראַטור איז אַ ליטעראַטור פאַר זיך“. „עס איז פאַרשטענדלעך, — גיט צו סאָקאָלאָוו, — אַז אָט די גרופּע האָט זיך געמוזט פונאַנדערפאַלן, און פּרץ איז צוביסלעך געוואָרן אַליין אַן אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר, פריי פון וואָסערע ס׳איז קרייזן און גרופּעס...“

וועגן דער באַטייליקונג פון די וואַרשעווער אַסימיליאַטאָרן אין דער „יידישער ביבליאָטעק“ דערציילט אויך גרשון לעווין: „ס׳וועט אַוודאי קלינגען ווי אַ פּאַראַדאָקס, ס׳איז אָבער אַ פאַקט, אַז אויף די ערשטע פּרצעס אויסגאַבן האָבן געלט געגעבן עטלעכע וואַרשעווער אַסימיליאַטאָרן. די ערשטע זיצונגען מכּוח אַרויסגעבן די „יידישע ביבליאָטעק“ זענען פאָרגעקומען ביי דעם אַדוואָקאַט קירשראָט, וואָס איז געווען דאַן איינער פון די וואַרשעווער ראשי־הקהל... אויף דער זיצונג זענען געווען אַסך וואַרשעווער אַסימיליאַטאָרן פון דער העכסטער מדרגה, אַפילו ד״ר הענריק נוסבוים האָט נישט געפעלט. נאַציאָנאַלע יידן זענען געווען נאָר צוויי: סאָקאָלאָוו און פּאָדלישעווסקי. ס׳האָט זיך געבילדעט אַ קאָמיטעט, און אַלס קאַסירער איז געוואָרן אויסגעוויילט דער באַקאַנטער אַסימיליאַטאָר גראָסגליק, דער סעקרעטאַר פון דער „גמינע“. שפּעטער האָט צו דעם קאָמיטעט געהערט אויך דער באַנקיר וואַוועלבערג פון פעטערבורג. פאַרוואָס אייגנטלעך האָבן די אַסימיליאַטאָרן דאָס געטון? די וואַרשעווער אַסימיליאַטאָרן האָבן דערביי געשפּילט די זעלבע ראָלע, וואָס פאַרשידענע קריסטלעכע מיסיאָנער־געזעלשאַפטן... די אַסימיליאַטאָרן האָבן געגעבן געלט אויף „זשאַרגאָנישע“ אויסגאַבן, בכדי צו ווירקן אויף דער יידישער „מאַסע“ אין דער ריכטונג פון אַסימיליאַציע. דער ציל זייערער איז געווען אַרויסצויאָגן דעם „זשאַרגאָן“ מיט דעם

„זשאַרגאָן" אַליין. אינעם לייט־אַרטיקל פונעם ערשטן באַנד „יידישע ביבליאָטעק" איז דאָך געשטאַנען בפירוש, אַז „זשארגאָן איז נור אַ ניאַנקע, זי וויל נאָר אויסלערנען גיין, זיצן, אָנהויבן רעדן... דערנאָך מעגט איר די ניאַנקע אַרויסוואַרפן..." די לעזער אָבער האָבן געקוקט דערויף גאָר אַנדערש. די „מאַסע" האָט דעם „זשאַר־גאָן" נישט באַטראַכט אַלס „ניאַנקע", נאָר אַלס מאַמע־לשון. פּרץ אַליין איז שפּעטער אויך אַרויף אויף דעם זעלבן שטאַנדפּונקט... פּרצעס אויסגאַבן האָבן טאַקע אויפגעוועקט דאָס פאָלק און האָבן אים געעפנט די אויגן. זיי האָבן אין די לעזער אַנטוויקלט אַן עסטע־טישן געשמאַק. זיי האָבן דאָס פאָלק אייראָפּעיזירט, אָבער נישט אַסימילירט..." (ג. לעווין — פּרץ, אַביסל זכרונות, ז"ז 61—62).

אין די ערשטע צוויי בענדער „די יידישע ביבליאָטעק", וואָס זענען דערשינען אין 1891, האָט פּרץ פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען באָוועלן, לידער, קריטישע נאָטיצן, פעליעטאָנען, און אויך פּאָפּולערע עצות־אָנווייזונגען פאַר בעלי־מלאכות. כּמעט אַ העלפט מאַטעריאַל, וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין די צוויי דיקע בענדער, געהערט פּרצעס פעדער.

פון בעלעטריסטיק איז דאָ פּרצעס: אינעם פּאָסט־וואַגאָן, שלום־בית, ר' בערל, דער נייער ניגון, האַלט ס'מויל, מענדל ברייננהס, אַ כּלי־זמר־טויט, ס'הערצל צאַפּלט, די אלמנה, די לעזערין, דאָס זיבעטע בענטש־ליכטל און אויך בילדער פון אַ פּראָווינץ־רייזע (23 קאַפּיטלען־בילדער). פון פּאָעזיע: ס'מזל שטעלט מיר אויף אַ רעטזל, דער נביא יחזקאל, דער בעל־עגלה, דער יידישער קוועסטאָר, אַ גאַנצע נאַכט האָב איך ריימען געקאָוועט, מיין מוזע, צייט־געדיכטע, וכבוד, אמת ושקר, דער לבנהס שוועסטער, אַ טרער, אַן אדום, ער און זי, דער כּוס, מיש־מאַש. אין דיביידע בענדער קומען אויך לייט־אַרטיקלען פון פּרצן: אין ערשטן באַנד—בילדונג, אין צווייטן— וואָס הערט זיך. — אינעם ערשטן באַנד הויבט זיך אָן צו דרוקן אַ גרויסע אָפּטיילונג פאַר בעלי־מלאכות, וווּ פּרץ פאַרעפנטלעכט אַן אָפּהאַנדלונג „איבער פּראָפעסיאָנען", אין וועלכע ער גיט אין אַן אָריגינעלער פאָרם אַ געשיכטלעכן איבערבליק און דערנאָך זייער פּאָפּולערע פּראַקטישע אָנווייזונגען פאַר יידישע בעלי־מלאכות. אין דער „יידישער ביבליאָטעק" הויבט פּרץ אָן אַ סעריע „פעליעטאָנען" ונטערן נאָמען „דער לץ פון דער רעדאַקציע", וווּ ער באַהאַנדלט

פאַרשידענע ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע פראַגן אין אַ גאָר־נייער לייכט־ערנסטער, שפּאַסיק־בייסיקער פאָרם, וואָס ער האָט שפּעטער אין זיינע „פעליעטאָנען און אויפזאַצן" דערפירט צו אַן אייגענער פּרצישער מאַניר. צום סוף קומט אַן אָפּטיילונג „קריטיק", ווו פּרץ (פּסיידאָנים בן־תמו) גיט קורצע, טרעפלעכע כאַראַקטעריסטיקעס און אינטערעסאַנטע אָפּשאַצונגען וועגן פיל יידישע און העברעישע ביכער, ביכלעך און אויסגאַבעס. אין דער אָפּטיילונג קומט אויך אַן אַרטיקל־נעקראָלאָג איבער דעם באַוווסטן יידישן דיכטער מיכל גאָרדאָן, וואָס איז אין 1890 געשטאָרבן.

שוין די געבראַכטע רשימה פון די אַרבעטן, וואָס פּרץ האָט פאַרעפנטלעכט אין די ערשטע צוויי בענדער פון דער „יידישער ביבליאָטעק", די פאַרשיידנקייט פון די טעמעס, וואָס פּרץ באַרירט אין די אַלערליי ליטעראַרישע פאָרמען, אין וועלכע פּרץ טרעט דאָ אַרויס, באַווייזן די אויסערגעוויינלעכע פּראָדוקטיווקייט און פילזייטיקייט פון פּרצן און זיי באַצייכענען שוין דעם כאַראַקטער פון זיין קינסטלערישער פּערזענלעכקייט. פּרץ קומט צום שטאָף נישט בהדרגה, נישט מיט פאַמעלעכע טריט, נאָר ראַפּטום, מיט דורשט מיט אויסגעהונגערטקייט, מיט אימפּעט. און סיי אין זיינע דערציילונגען, סיי אין זיינע אַרטיקלען ווענדט ער אָן דעם זעלבן מעטאָד: נישט זיך אָפּגעבן מיט פּרטים, נישט אַרומגיין אַ זאַך, נישט מאַכן אַרום דעם קיין הקפות, נאָר גלייך צום עיקר, צום צענטער, צום האַרץ, פון וואַנעט עס שלאָגט דאָס חיות. פאַר פּרצן איז דעריבער אָנגעמאָסטן די קורצע נאָוועלע, די סקיץ, ווו אַ שטריך, אַ באַצייכענונג, אַן עפּיזאָד, אַ סיטואַציע שעפּן גלייך אויס דעם מהות פון מענטש און שטעלן אים אַרויס אין זיין גאַנצער נאַקעטקייט אָדער מיט זיין גאַנצן האָב און גוטס. פּרץ שילדערט נישט, נאָר ער זינגט אַרויס אַ נאָוועלע, נישט ער פאָטאָגראַפירט אַ לעבנס־מעשה, נאָר ער כאַפּט־אויף דעם מאָטיוו, דעם געזאַנג; נישט דעם לבוש פון דעם מענטש גיט ער, נאָר זיין נשמה, זיין אינעווייניקסטע אויסשטראַלונג. פּרץ הויבט אָן זיין ערשטע נאָוועלע „אינעם פּאָסט־וואָגן" אַזוי: „ער האָט מיר אַלץ פאַרציילט אויף אַמאָל, אין איין אָטעם". און עס איז אויך כאַראַקטעריסטיש פאַר פּרצן די קורצע, אָפּגעהאַקטע פּראַזע, די שאַרפע, די קאַנטיקע, די אימפּעטיקע. דאָס אַלץ שטעלט שוין דאַן אַוועק פּרצן און זיינע אַלע זאַכן גאָר באַזונדער, רוקן אים גלייך אַרויס אין

פאָדערגרונט, איבער אַלע שרייבער און שרייבעכצן פון יענער צייט. און דאָס זעען מיר אַזוי באַשיימפערלעך און שפּירן אין די ביכער „די יידישע ביבליאָטעק". אויב ביז איצט האָט זיך אין זיינע איינצלנע ווערק באַוויזן פאַר אונז אַ טייל פון פּרצן, אַ רמז אויף פּרצן, איז איצט מיטאַמאָל אויסגעוואַקסן פאַר אונז דער גאַנצער, פּילזייטיקער, פילקאָלירנדיקער פּרץ. וועגן זיינע „רייזע־בילדער", וואָס זענען אין „ביבליאָטעק" אָפּגעדרוקט, איז אונז שוין אויסגעקומען צו רעדן באַריכותדיקער (זע פריער ז"ז 118—123). אויך „אײנעם פאָסט־וואָגן" איז אַ דורכויס־נייע אָריגינעל־אויפגעפּאַסטע דערציילונג. ס'איז באַוויזן פאַר אונז אַ געשטאַלט פון אַ יידישער צאַרטער, בענקענדיקער פרוי ביי אַ מאַן אַ שלימזל. ס'איז אויך געגעבן אַ פּאָליאַק אַן אַפּטייקער מיט זיין פרוי און ס'איז אַריינגעפלאָכטן נאָך אַ רירנדיקע געשטאַלט פון אַ צווייטער פרוי. שטיקער יידישער לעבנס־שטייגער. אָבער ס'איז נישט געגעבן אין געוויינטלעכער פּראָטאָקאָליאַרישער פאָרם. טענער און האַלב־טענער, שאָטנס און סילועטן, און אין אַ קאָליזיע פון קורצע, אָפּגעהאַקטע ווערטער שיינט־אויף, העלט־אויף פאַר אונז אַ לעבן און נאָך אַ לעבן. ס'איז אַ מיסטעריש געשפּיל, ס'טויכט אויף אַן עפּיזאָד, אַ מענטשלעך געשטאַלט, וואָס ס'וואַקסט אויס אין אַ טראַגעדיע, און אַלץ איז קורץ, קלוג, שאַרפזיניק איבערגעגעבן. אין דער דערציילונג כאַפּן זיך אַריין דאָ און דאָרט „אָפּנויגן" פון מחבר. נאָך דעם ווי דער ייד קריכט אַראָפּ פון וואָגן און ווערט פאַרשווונדן, הייבן אָן פאַרשידענע געדאַנקען צו מאַטערן דעם קינסטלער: „...צוויי פאַרשידענע וועלטן, אַ מאַנישע וועלט און אַ ווייבערישע וועלט... אַ וועלט מיט „ארבעה אבות נזיקין" און אַ וועלט מיט מעשה־ביכלעך, וואָס מען קויפט אויפן פּוד... לייענט ער ווערט זי אַנטשלאָפן; לייענט ז י ווערט ע ר אַנטשלאָפן... וויי־ניק האָבן מיר פּיתות... ווייניק צעפאַלן מיר אויף „פראַנצויזישע נעז", „ענגלישע שטעקן", „דייטשע יערגעס", „ליטווישע חזירים", „פּוילישע שנאָרערס", „ארץ-ישראל-שלעפּערס"... ווייניק, אַז יעדער אבר פון אונזער גוף ליגט אין אַן אַנדער שטאָל און האָט אַן אַנדערן קלינגעדיקן ביינאָמען; ווייניק וואָס יעדער אבר צעפאַלט נאָך אויף פאַרשידענע חלקים: חסידים, מתנגדים, דייטשן... שפּאַלטן מיר זיך נאָך אויף זכרים און נקבות... אין יעדער איינציקער יידישער, ענגער, נאַסער, ברודיקער שטוב מוזן אויך זיין צוויי באַזונדערע וועלטן... לייענט ע ר — ווערט

זי אַנטשלאָפֿן, לייענט זי — ווערט ער אַנטשלאָפֿן. מע וואָלט גע־דאַרפֿט, טראַכט איך, על־כּל־פּנים די צוויי וועלטן צו פֿאַרייניקן... דאָס איז דער חוב פֿון יעדן יידישן שרייבער" (אין „די יידישע בי־בליאָטעק" שטייט נאָך „זיאַרגאָן־שרייבער". — נ. מ.).

און אינעם „פּאָסט־וואָגן" האָט פּרץ אויך אויפֿגעדעקט דאָס פּראָ־בלעם פֿון צוויי וועלטן, פֿון זיי און מיר; דאָס פּראָבלעם, וואָס גייט אַדורך אין פֿיל פּרצעס ווערק. ער ברענגט אַפֿילו אַרויס אַ פּאָ־ליאַק יאַנעק פּאָלניעוווסקי, אַ יוגנט־חבר, וואָס ער האָט פֿיל יאָרן נישט געזען. און פּרץ ברענגט אַזעלכע מיני געדאַנקען: „...די מענטשן־נאַטור, נישט די פּאָליטיק, שפּינט די געשיכטע־פֿעדעם, די פּאָליטיק צע־פּלעכט, פֿאַרדרייט, פֿאַרקניפּט און פֿאַרפּלאָנטערט זי!". און ווייטער: „דער אַנטיסעמיטיזם איז אַ קרענק. די פּאָליטיק שטעלט זיך ביים קראַנקן בעט, ווי אַ נאַרישער שלעכטער דאָקטאָר, וואָס וויל די קרענק פֿאַרלענגערן. די פּאָליטיק נוצט אויס דעם אַנטיסעמיטיזם; עס פֿליט אַ שטיין אין דער לופֿט, לענקט אים ביסמאַרקס אונטער־בעלפֿער אין שול־פֿענצטער אַריין; אַז ניט — וואָלטן אַנדערע שויבן געפּלאַצט. עס הויבט זיך אויף אַ פּראָטעסטירנדע פֿויסט, רוקט מען איר אונטער אַ יידישע דאַרע, איינגעהאָרבעטע פּלייצע — אַז ניט וואָלטן אַנדערע ביי־נער געקנאַקט... אָבער דער שטיין, די פֿויסט, די שנאה, דער האַס — עקזיסטירן פֿאַר זיך אַליין...". אָט מיט אַזעלכע מיני געדאַנקען איז אַדורכגעפּלאָכטן די רירנדיקע דערציילונג.

ס'איז זייער כאַראַקטעריסטיש, וואָס די ביידע טיפּן, דער ייד און דער קריסט, רעדן אַרויס פֿון דער פֿינצטערניש, זייערע פּנימער זעט נישט פּרץ. מיט זייערע מיילער רעדט, הייסט עס, אַרויס אַ כּלל, אַ קאָלעקטיוו, אַ נאַציע. און פּרץ פֿירט לסוף אויס מייסטעריש, אַז נישט נאָר איין יידיש ווייבל לעבט אַזוי, ווי ס'האָבן עס געשיל־דערט דער ייד און דער פּאָליאַק. פּרץ האָט דערהויבן די געשיכטע פֿון איין ליידנדיקער יידישער פֿרוי צו דער טראַגעדיע פֿון דער יידי־שער פֿרוי בכלל.

צווישן די איבעריקע בעלעטריסטישע זאַכן פֿון פּרצן, וואָס זע־נען אין דער „יידישער ביבליאָטעק" פֿאַרעפֿנטלעכט, האָבן מיר ווי פֿאַרשיידענע מוסטערן פֿון שפּעטערדיקער פּרצישער שאַפֿונג:

„שלום בית", אַ קורצע נאָוועלע, וווּ עס איז אין אַ קאָנדענ־סירטער פֿאָרם געגעבן דער פֿאָלקסטימלעכער טיפּ, און זיין תּמימות

און גלויבן, די זיבן חנען פונעם יידישן פאָלקס־מענטש און זיין צניעותדיקע ליבע און געבונדקייט צו זיין ווייב און קינד. דער גע־מיש פון דער און יענער וועלט, פון רעאַלן און איבעררעאַלן, פון וואָך און יום־טוב. חיים דער טרעגער איז אַ מין באַנטשע שוויג, וואָס פרץ האָט שפּעטער געמאָלן מיט קרעפטיקער שלימות.

„האַלט ס׳מויל!" — „אַ פאַנטאַזיע" רופט עס אָן פרץ, אָבער ס׳איז אַן אַלעגאָריש בילד פון דער רעאַקציע-צייט, וואָס האָט גע־הערשט אין די אָנהויב 90קער יאָרן אין רוסלאַנד. „דער הימל איז באַדעקט מיט אַ בלייערנעם גראָען וואָלקן, דער ווינט בלאָזט און שאָקלט מיט די בלויזע ביימער. איבער דער ערד איז שוין דורכגע־גאַנגען די שאַרפע קאָסע און איבערגעלאָזט נאָר עטלעכע דערנער"... און „ערשט דעמלט האָט זיך מישב געווען אַ רויז און האָט אָנגע־הויבן אַרויסצושפּראָצן איינע אַליין אויף אַ קושאַק, אויפן פרייען פעלד!.. געציטערט האָט זי און געצאַפּלט פון קעלט, זי האָט אויס־געצויגן אירע לאַנגע שוואַכע בלעטלעך צו כאַפּן נאָך אַ וואַרעמען, נאָך אַ ליכטיקן שטראַל. אומזיסט! צו שפּעט! ערגעץ אַנדערש איז צינד זומער, ערגעץ אַנדערש דערוואַכט ערשט דאָס נייע לעבן; נייע האָפענונגען, נייע פרייד, נייע לופט!... אָבער דאָ, דאָ מוז אַלץ שטאַרבן..." די רויז טענהט און בעט אַ שטראַל פון דער זון, אַ וואַ־רעמע גוטע רגע". „האַלט ס׳מויל!" — האָט אַ פייף געגעבן דער ביי־ער ווינט און האָט פאַרשיט די ווייַנענדע בלום מיט שטויב און פוי־לע בלעטער... לעבעדיקערהייט האָט ער זי באַגראָבן!"

פאַראַן דאָ אויך אַ נאָוועלע „דער קלעזמער־טויט",— אַ מעשה מיט אַן אַלטן שטאַרבנדיקן קלעזמער. אַ מאָטיוו, וואָס האָט זיך שפּעטער איבערגעחזרט ביי פרצן אין בילדער און סקיצן, דער מאָטיוו, וואָס איז אויך, אגב, דאָ אין ערשטן אַקט פון „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק". די דערציילונג איז שפּעטער דורך פרצן אינסצעניזירט אין „וואָס אין אַ פידעלע שטעקט" (טעאַטער-שטיק אין 3 אַקטן).

אין דעם ערשטן באַנד „די יידישע ביבליאָטעק" איז אָפּגע־דרוקט פרצעס אַ גרויסער אַרטיקל „בילדונג" (ער האַלט גאַנצע 20 זייטן, געחתמעט: י. ל. פ.), וואָס קומט ווי אַן אַריינפיר צום זאַמל־בוך, דער אַרטיקל איז אינטערעסאַנט מכמה וכמה טעמים. קודם כל

איז עס פּרצעס ערשטער גרויסער אַרויספּאָר אין דער יידישער פּובּ-ליציסטיק. און שוין דאָ באַווייזט זיך פאַר אונז פּרץ אין זיין גאַנ־צער גרייס און אָריגינעלקייט. ווי אין זיינע גאָוועלן און פּאָעמען, אַזוי קומט אויך דאָ פּרץ מיט אַ נייעם אינהאַלט און נייעם סטיל. עס איז נישט די טויטע, צעצויגענע מאמריסטיק, דער לאַנגווייליקער דרוש, — דער הויפּט-כאַראַקטער פון דער אַמאָליקער יידישער פּובּליציסטיק, — עס זענען טעמפּעראַמענטפולע געדאַנקען, מערער געדאַנקלעכע אויפ-בּליצן, געגעבּן אין אַ פּובּליציסטיש-דיכטערישער פאָרם. מיר האָבּן דאָ סכעמעס, אָנדייטונגען אויף פּרצעס שפּעטערדיקער וועלט-אָנשויונג און וועלט-באַנעם. עס פעלכטן זיך דאָ — נישט אומעטום גאָר-גלאַטיק און האַרמאָניש — דאָס יידישע און אוניווערסאַלע, און ערטערווייז וואַקסט אַרויס דער ווירדיקער, שטאָלצער קוק פון דעם מאָדערנעם ייד אויף דער אַרומיקער וועלט, וואָס איז דאָ, אין יענע יאָרן, נאָך געווען אַ נייעס אין דער יידישער וועלט. אַ טייל ואַצן זענען ראשי-פּרקים פון אַ געזונטן נאַציאָנאַל-מענטשלעכן פּראָגראַם, אייניקע — זענען נאָך אָפּהילכן, גיכער נאָכווייען, פון יענצייטיקער השכלה-תקופה. דער אַרטיקל איז נישט ריין פון סתירות, ווידעראַנאַנדן. טיילווייז ליגט עס אין פּרצעס אייגענעם כאַראַקטער, און טיילווייז בעווייס אין דעם נישט גאָר־גלייכן שידוך,—פּרץ פון איין זייט און די דיקשטיינס פון דער צווייטער זייט, — וואָס דער אַרטיקל איז זיין רעזולטאַט און אויסדרוק.

מיר ברענגען דאָ אייניקע שטעלן פון דעם זייער אינטערעסאַנטן אַרטיקל :

„דעם גלות האָבּן מיר צו פאַרדאַנקען אַסך. אַסך מעלות, נאָר אַסך חסרונות אויך. אין דעם טויזנט-יאָריקן לעבנס-שטרייט, פאַרצייטן, ווען אַלע פעלקער האָבּן כּוח געזאַמלט און באַנוצט אויף מאָרד, ברע-נען און צווינגען, האָבּן מיר כּוחות געזאַמלט און באַנוצט אויף סבלנות, אויף אויסהאַלטן, אויסדולדן, איבערליידן די שלעכטע צייט. י ע נ ע קראַפט וואַקסט אַזוי לאַנג ביז זי טרעפט אויף אַ גרעסערע און פלאַצט ווי אַ זייפנבלאָז, א ו נ ז ע ר קראַפט וועט שוין אויף קיין גרעסערע נישט טרעפן. דעריבּער זענען אַסך פעלקער אונטערגעגאַנ-גען, און מיר לעבּן און ווילן לעבּן אייביק... צייט מיר זענען אין גלות, האָבּן מיר אויף אונזער געוויסן, אויף אונזער יהדות קיין איינ־ציק טראָפּן פרעמד בלוט. דער פעלקער-פאַנאַטיזם האָט אונזער פאַ-

מיט בלאָטע באַשפּריצט, מיר האָבן אים מיט אייגן בלוט געוואַשן״...

״... זאָל זיך אונזער ציוויליזאַציאָן, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט רחמנות, מיט ליבע, מיט מענטשלעכקייט, מיט חכמה — ענדיקן מיט צדיקים, צו וועלכע דער רבונו-של-עולם איז בבחינת עבד, מיט געשלעג, מיט רדיפות, מיט מענטשנהאַס, מיט פאַנאַטיזם? זאָל זיך די גאָלדענע קייט ענדיקן מיט ציון?״

״מיר ווילן קיין רעפאָרמען:... ווער עס רוקט אָפּ די סטאַוו-דלעס פון דעם אָרט, ווו די פאַליעס שלאָגן, אויף דעם אָרט, ווו דער טייך איז רויק — טוט נישט דעם טייך, נאָר די סטאַווידלעס אַ טובה!.. מיר ווילן נאָר בילדן דאָס פאָלק! מיר ווילן נור אויפווייזן, וואָס עס איז אונזער און וואָס עס איז פרעמד; וואָס עס איז קערן און וואָס עס איז פּלעווע און שטרוי...״

אויף אַזאַ אייגנאַרטיקן אופן באַרירט פּרץ אַ ריי פראַגן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן.

אַ באַזונדער אָרט אין דעם אַרטיקל פאַרנעמט די אויפקלערונג פון דער שפּראַכן-פראַגע. אָט די שטעלן אין אַרטיקל האָבן אַרויסגע-רופן שטוינונג. עס זענען פאַראַן דאָ געדאַנקען, וועלכע פּאַסן זיך נישט איין מיט פּרצעס באַציונג צו יידיש, ווי עס איז אויסגעדרוקט געוואָרן פריער דורך פּרצן ביי אַנדערע געלעגנהייטן.

מיר לייענען אין דעם אַרטיקל:

״מיר ווילן בילדן דאָס פאָלק און שרייבן זשאַרגאָן, ווייל מיר האָבן אַן ערך פון דריי מיליאָן נפשות, וואָס פאַרשטייען נור זשאַר-גאָן. נור מיר האַלטן נישט דעם זשאַרגאָן פאַר הייליק. מיר סימפּאַ-טיזירן גאַנץ אָפּט מיט די, וואָס ווילן דעם זשאַרגאָן אויף אַ לעבעדי-קער לאַנדסשפּראַך פאַרטוישן. — — — נאָר נאָך שטאַרקער סימפּאַ-טיזירן מיר מיט די אָנהענגער פון „שפה ברורה", ווי ווייט זיי שטעלן זיך אַלס צוועק צו פאַרברייטערן די העברעישע ליטעראַטור, צו שפּיצן די שריפטשטעלער וכד'. ...מיר ווילן דאָס פאָלק אינגאַנצן זאָל קענען העברעיש, כדי עס זאָל נישט דאָס תנ"ך פאַרגעסן... באַזונדער האָט לשון-הקודש פאַר אונז אַן אַנדער ווערט... דער קאָן נור אויף זיך זאָגן, אַז ער געהער צו אַ פאָלק, דער וואָס האָט פאַרבינדונג מיט אַלע אויגן פון דער נעץ, פון דער פאַרשפּרייטער אויף דער גאַנצער וועלט, און קען גוט די קייט, וואָס ציט זיך פון אברהם אבינו ביז דעם היינטיקן טאָג. די העברעישע שפּראַך, וואָס אַלע יידן פאַרשטייען

אין אַלע לענדער, איז דער רימען, וואָס האַלט צוזאַמען די רעדלעך, זיי זאָלן זיך נישט פונאַנדערלויפן; דער איינציקער קליי, וואָס האַלט אונזערע צעשיטע ביינער צוזאַמען! די העברעישע שפּראַך האַלט אויך צוזאַמען די רינגען אין דער צייט; זי פאַראייניקט אונז מיט משה רבנו, מיט די נביאים, מיט דער משנה, מיט דער גמרא, מיט אַלע אונזערע גרויסע שטערן, וואָס האָבן אַמאָל אויף אונזער הימל געלייכט!... פאַרגעסן די העברעישע שפּראַך הייסט: פאַרגעסן די תורה, די נביאים, פאַרגעסן די געשיכטע, אָפּרייסן זיך ווי אַ צווייג פון בוים, פוילן אַ קורצע צייט און — פאַרשווונדן ווערן! נור מיט העברעיש אַליין קאָנען מיר דערוויייל נישט דורכקומען. עס זענען דאָ צווישן אונז שאָוויניסטן-פאַנאַטיקער, וואָס מיינען, אַז איבער נאַכט קאָן מען אַ שפּראַך לעבעדיק מאַכן; אַז עס איז גענוג, אַז 40 — 50 בטלנים זאָלן מאַכן ביכלעך און פאַרשרייבן אַלע נייע ווערטער, וואָס זיי וועלן טרעפן אָדער אויסקלערן און דערנאָך מאַכן דערפון אַ פאָלקאָמען ווערטערבוך; עס זענען דאָ בטלנים, וואָס ווערן דערפרייט, אַז זיי זעען אַ העברעישן ראָמאַן; קריגן קעלבערנע התפעלות פון אַ העברעישן וואַנט-קאַלענדאַר. עס זענען דאָ אַזעלכע, וואָס ווילן שוין די קינדער אויף העברעיש ערציען! זיי ווייסן נישט, אַז די שפּראַך איז נאָר די פאָרם, דער תּוך מוז זיין די אידעע".

אָט אַזוי פּרוווט פּרץ צו פאָרמולירן זיין, ריכטיקער — דער גרופּעס, שטאַנדפּונקט אויף דער שפּראַכן-פראַגע. ווי מיר זעען, זענען אין דער פאָרמולירונג פאַראַן גענוג אומקלאָרקייטן און סתירות. און נאָך לענגערע הין-און-הער געדאַנקען און באַצייכענונגען ווערט אינעם אַרטיקל נאָכאַמאָל אַזוי רעזומירט די אויפפאַסונג פונעם שפּראַכן-פּראָבלעם ביי יידן: „העברעיש מוזן מיר קענען אַלס יידן, און אַלס געבילדעטע מענטשן, אַלס לעבעדיקע מענטשן, מוזן מיר קענען די לאַנד-שפּראַך. אין לשון-הקודש שטעקט אונזער רעליגיע, אונזער נאַציאָנאַליטעט, אין דער לאַנד-שפּראַך — אונזער בילדונג, אונזער געוויינלעך לעבן... צוויי שפּראַכן מוזן מיר קענען, אויף דעם זענען מיר אין גלות! אויף דעם זענען מיר צעשפּרייט און צעזייט צווישן פעלקער! וואָס דאַרפן מיר דעם זשאַרגאָן? נאָר ווער פרעגט אונז אַן עצה? עס עקסיסטירט אַ דריטע שפּראַך, דריי מיליאָן נפשות פירן זי, אויב מיר ווילן די דריי מיליאָן נפשות בילדן, קאָנען מיר נישט וואַרטן ביז זיי וועלן זיך אַנדערע שפּראַכן אויסלערנען... עס וואָלט

בעסער געווען מיר זאָלן דאַרפן איין שפּראַך קענען, על־כל־פּנים נאָר צוויי, מיר מוזן אָבער קענען אַלע דריי".

אין דעם אַרטיקל „בילדונג" געפינען זיך די שורות, וועלכע זענען אַזויפיל מאָל און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן שוין ציטירט געוואָרן: „זשאַרגאָן האָט קיין פּרעטענסיע צו פאַרטרעטן דער מוטערס שטעלע אין אַ יידיש הויז; דער פּלאַץ פאַרנעמט און דאַרף פאַרנעמען לשון־הקודש; זשאַרגאָן האָט קיין פּרעטענסיע צו דער לערער־שטעלע, דעם פּלאַץ מוז לע"ע פאַרנעמען אַ לאַנד־שפּראַך; זשאַרגאָן איז נאָר אַ ניאַנקע, זי וויל נאָר אויסלערנען גיין, זיצן, אָנהויבן רעדן... דערנאָך מעגט איר די ניאַנקע אַרויסוואַרפן, אָדער אויס דאַנקבאַרקייט איר איבערלאָזן אַן אָרט ביים טיש! נאָר ווער עס וויל דאָס פאָלק קענען, און ווער עס וויל דאָס פאָלק לערנען — מוז קאָנען רעדן און שרייבן זשאַרגאָן".

ווי פּרץ האָט אויפגענומען יידיש, ווי עס האָט זיך געענדערט ביי אים אין לויף פון יאָרן די באַציונג צו יידיש און צו זיין ראָל אין אונזער לעבן און אין אונזער נייער געשיכטע, וועגן דעם וועט זיין די רייד באַזונדער און אויספירלעך (זע ווייטער דעם קאַפּיטל „פּרץ און יידיש"). דאָ, אין דעם אָרט, דאַרף מען צוגעבן, אַז אַט די נעגאַטיווע שורות בנוגע צו יידיש, זענען געווען מער דיקטירט פון אויסן, פון דער האַלב־אַסימילאַטאָרישער גרופּע, וואָס האָט מיטגעהאָלפן אַרויסצוגעבן די „יידישע ביבליאָטעק" און געהאַט רשות אַרויפצוצווינגען יידיש־פיינטלעכע שורות אין פּרצעס אַרטיקל. עס איז, פאַרשטייט זיך, שווער צו דערגיין איצט, וועלכע שורות, אייגנטלעך, זענען אינעם אַרטיקל פּרעמד־געוויקסיקע, נישט פּרצעס. אָבער אַז עס זענען געווען אַריינגעשטעלטע שורות, וועגן דעם איז קיין ספק נישטאָ. „איך האָב געהערט, — שרייבט ה. ד. נאָמבערג, — אַז די דאָזיקע אָפּיציעלע שורות (וועגן יידיש. — נ. מ.) זענען דירעקט געשריבן געוואָרן אונטער דעם איינפלוס און פאַרלאַנג פון פּראָפ. דיקשטיין" (ה. ד. נאָמבערג, „אַ ליטעראַרישער דור", געזאַמלטע ווערק, ב. 8, ז. 32). דאָס זעלבע גיט איבער נח פּרילוצקי אין זיין באַטיק „אַ נישט־אויפגעקלערטער מאָמענט" (אין דער איינמאָל־אויסגאַבע „פּרץ", וואַרשע, 1924). אָפּשטעלנדיק זיך אויף דער באַציונג פון פּרצן צו יידיש אין 1886 (אין זיין העברעישן שיר „מנגינות הזמן" — „האסיף"), ווו פּרץ האָט געשריבן: „די שפּראַך וועט

בלייבן אַן אייביקער עדות", זאָגט נ. פּרילוצקי, אַז עס איז „אַ עטיקל איבעררעשונג די ווערטער אין פּראָגראַם-אַרטיקל פֿון דער „יידישער ביבליאָטעק". „אַביסל ליכט אויף דער דאָזיקער סתירה — דערציילט נ. פּרילוצקי — וואַרפֿט דאָס, וואָס יעקב דינעזאָן האָט מיר אַמאָל דערציילט: שטעלט אייך פֿאָר, אַז דער ערשטער באַנד פֿון דער „יידישער ביבליאָטעק" איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אויף... דיקשטיינס חשבון. ...אויף אַ זיצונג האָט פּרץ פֿאָרגעשטעלט דעם מאַטעריאַל פֿאַר דעם זאַמלבוך און אויך פֿאָרגעלייענט דאָס פּראָגראַם-אַרטיקל, וועלכעס, ווי דינעזאָן האָט מיר פֿאַרזיכערט, איז געווען אָנגעשריבן פֿאַר יידיש. און אָט האָט דיקשטיין דאָס דאָזיקע אַרטיקל נישט אַקצעפּטירט און האָט אויפֿגעגעבן אַן אַנדערע סכעמע פֿאַרן פּראָגראַם-אַרטיקל. לויט דער דאָזיקער סכעמע האָט פּרץ טאַקע אָנגעשריבן דאָס אַרטיקל „בילדונג"... „עס בלייבט נאָך נישט פֿאַרענטפֿערט די קשיא, — ענדיקט נ. פּרילוצקי זיין נאָטיץ, — צי האָט פּרץ אַליין געהאַט דעמאָלט אַ געוויסע אינערלעכע וואַקלונג אין דער שטעלונג צו יידיש, און דעריבער איז אים נישט שווער געווען צוליב צו טון דיקשטיינען? אָדער ס'איז געווען אַ מינוט פֿון שוואַכקייט פֿון זיין זייט און ער האָט נאָכגעגעבן דיקשטיינען, אַבי נאָר צו ראַטעווען די אונטערנעמונג גופא, וועלכע ער האָט געהאַלטן פֿאַר פֿיל וויכטיקער, ווי די טעאָרעטישע שפּאַרענישן?".

דאָס אַרטיקל „בילדונג" איז אָן קיין ספק אַ וויכטיקע דאַטע אין דער יידישער פּובליציסטיק בכלל און אין פּרצעס ליטעראַרישער טעטיקייט בפרט. פּרץ האָט געמאַכט דעם ערשטן פּרווו אַוועקצושטעלן אין אַ פּראָגרעסיוו-נאַציאָנאַלן און ערטערווייז ראַדיקאַלן אופֿן אַ ריי פֿראַגן פֿון יידישן געזעלשאַפֿטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן. ה. ד. נאָמבערג זאָגט פֿאָלגנדיקס אין זיין דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג וועגן פּרצעס פּראָגראַם-אַרטיקל „בילדונג": „די הקדמה צו דער „יידישער ביבליאָטעק", כאָטש אין ליטעראַרישן זין גלענצנד אויפֿגעשריבן, קאָן נאָר לויט דער פֿאָרם גילטן אַלס אַ ניי וואָרט; אין אונזער פּובליציסטיק קאָן זי דינען פֿאַר אַ קלאַסישן מוסטער, אָבער אין תּוך אַריין, לויט דעם אינהאַלט נאָך, געהער זי צו דער משכּילישער ריכטונג..." אָבער אין דעם אַרטיקל הערן מיר שוין גאָר אַנדערע,

נישט ריין-משכילישע טענער. פרץ גרענעצט זיך אין אייניקע ערטער שאַרף אָפּ פון די משכילים. „מיר ווילן בילדונג, נאָר מיר מיינען נישט די בילדונג, פון וועלכער מען האָט אַמאָל גערעדט. נישט די בילדונג, וואָס אַנטוויקלט נישט האַרץ און מוח, וואָס מאַכט דעם מענטש נישט קלוגער, נישט בעסער, נישט פעיקער, נאָר בלאַנשירט אים דאָס פּנים, לערנט אים בויגן זיך און בוקן, פיין פאַרשפּיצן דאָס בערדל און אָנגרופן אַ הונט אויף עטלעכע לשונות... מיינט נישט, איר געבילדעטע מענטשן, אַז איר זייט יוצא דערמיט, וואָס איר אַרבעט פאַר אַ גרעסערן כלל, מכלומרשט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. עס איז נאָך עד-היום קיין מענטשהייט נישטאָ. אויף דער וועלטס-בינע שפּילן נאָך איינצלנע טרופּעס, איינצלנע פעלקער, פאַרשידענע ציוויליזאַציעס. מיר גלויבן נישט אין וואָלאַפּיק, נישט אין עספּעראַנטאָ, מיר האָפן איך צו דער אַלגעמיינער מענטשהייט, נאָר נישט אויף דעם וועג וועלן מיר קומען צו איר. קיין איינציקע שפּראַך גייט נישט פאַרלוירן, קיין איינציק פאָלק דאַרף נישט פאַרניכטעט ווערן, קיין איינציקע ציוויליזאַציע איבערגעהאַקט"...

און דאָ רייסן זיך אַרויס ביי פּרצן ווערטער, וואָס האָבן געלויכטן און פאַרבליבן לויכטן ביי פּרצן ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן: „נישט אויף דעם האָבן מיר טויזנטער יאָרן געליטן, מיר זאָלן אונזער ציוויליזאַציע פאַרגעסן; מיר ווילן און דאַרפן זי ווייטער פירן... קומט צוריק צום פאָלק, זייט זיין עמוד-הענן בייטאָג און זיין עמוד-האש ביינאַכט! פירט אים, נאָר לויפט נישט פאָרויס און לאָזט אים נישט אין מדבר. איר לייגט אָן אַ פייער אונטערן אָפענעם הימל, בשעת ווען ביי אייך אין שטוב ווערט מען געפרוירן, אָדער דערשטיקט פאַר רויך". און שוין דאַן האָט פּרץ פאַרשטאַנען, אַז „היינע און בערנע זענען יידן אין יעדן וואָרט, אין יעדן וויץ, אין יעדן ערנסט". פּרץ האָט דאַן אויך די זיכערקייט, אַז „דאָס פאָלק האָט אין זיך אַ מאַסע לעבנס-קראַפט, אַן אוצר ענערגיע". און ער גיט צו פאַרשטיין, — צוליב צענזור-טעמים פאַרשטעלט און בילדלעך — אַז „בייטאָג, ווען די זון שיינט, ווען דער מענטשן-גייסט אַנטוויקלט זיך, לעבט זי (די ציוויליזאַציע פון יידישן פאָלק. — נ. מ.) אויף, אַנטוויקלט אירע בלעטער; קוים אָבער קומט די פינצטערע נאַכט, מאַכט זי זיך צו, קאָרטשעט זיך איין, פאַרשליסט זיך אין זיך אַליין... דעמאָלט דאַכט זיך, אַז עס איז אַ געוויינלעכער ליידיקער דאָרן... און ווען עס

שיינט צוריק אויף די זון, געדויערט לאַנג איידער די זון ערקענט די בלום, אויך איידער די בלום ווערט געוווּיר, אַז די זון שיינט... איבער נאַכט ווערט זי פאַרשטויבט און באַשמוצט, אַז נישט געשווינד דרינגען דערנאָך די ליכטיקע שטראַלן דורך!...". עס קומען דערנאָך עטלעכע שורות פּינטעלעך, משמעות, די צאַרישע צענזור האָט דאָ איינגעזען געפערלעכע געדאַנקען. און דאָס אַרטיקל ענדיקט זיך גאַנץ „פּראָזאַיש": „און דער עיקר דאַרף מען זען, ווי ווייט מעגלעך איז, דאָס פאָלק זאָל האָבן פּרנסה...". האָבן דען אַזוי געדענקט און גערעדט סתּם משׂכּילים פון יענער תּקופה? פּרץ האָט אין דעם „בילדונג"-אַרטיקל אָנגעצייכנט גאָר נייע וועגן, גאָר נייע פּערספּעקטיוון פאַר דעם יידישן געדאַנק און פאַר זיך אַליין.

„די יידישע ביבליאָטעק" האָט ביי פּרצן צוגענומען אָן אַ שיעור צייט און ענערגיע. נישט נאָר, וואָס ער האָט אַליין פיל געשריבן אין די ביידע בּיכער, רעדאַקטירט און געעגטפערט אויף בריוו, האָט ער דערצו געהאַט צו טון אויך מיט דעם זעצן, דרוקן, און שפּעטער אויך מיטן פאַרשפּרייטן די בּיכער. די רעדאַקציע איז געווען ביי אים אין שטוב און אויך די אַדמיניסטראַציע.

אין פּרצעס „בריוו און רעדעס" זענען פאַרעפנטלעכט עטלעכע בריוו, וואָס פּרץ האָט אין יענער צייט (אין 1891) געשריבן צו אָנפאַנגער. ס'איז אינטערעסאַנט — איין בריוו איז געשריבן דורך פּרצן אין פּויליש, די איבעריקע — אין העברעיש. ס'איז געווען ווי נאַטירלעך, אַז קאָרעספּאָנדירן וועגן יידישע לידער פאַר אַ יידישער אויסגאַבע זאָל מען דווקא נישט אין יידיש. די בריוו באַווייזן מיט וואָס פאַר אַן ערנסט פּרץ האָט זיך באַצויגן צו די צוגעשיקטע זאַכן פאַר דער „ביבליאָטעק". באַזונדערס איז אינטערעסאַנט דער אויספירלעכער ענטפער צו דוד פאָלק — דאַן אַ ייִנגל פון אַ 12 יאָר. פּרץ שרייבט צו אים אַ גרעסערן בריוו, ער גלידערט פונאַנדער דאָס צוגעשיקטע ליד און גיט דעם אָנפאַנגער פאַרשידענע אָנווייזונגען, ווי צו שרייבן (זע „פּרצעס בריוו און רעדעס, ז"ז 51 — 55).

אין דער „יידישער ביבליאָטעק" האָבן דעביוטירט מיט זייערע לידער, דערציילונגען און אַרטיקלען אייניקע שפּעטער באַרימט-געוואָרענע שריפטשטעלער, ווי יהואש (מיט צוויי לידער „חיבת ציון" און

„אין די פעלדער פון בית-לחם" — איבערזעצונג פון ק. שאַפּיראָ), אברהם רייזען (אַ ליד „ווען דאָס לעבן איז פאַרביטערט"), יצחק גוידא (שפּעטער באַקאַנט אַלס ב. גאָרין—מיט אַ נאָוועלע „שכנא און שרגא") און אַנדערע. ס'זענען אויך צוגעצויגן געוואָרן אייניקע וואַרשעווער דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן, וואָס האָבן ספּעציעל געשריבן פאַר דער „ביבליאָטעק".

אין אַ בריוו, אינעם ענטפער צו דוד פאָלק, בעט, אגב, פּרץ אָפּצוזוכן אין זאַמאָשטש „עפּעס אַ גוטן אַגענט" פאַר דער „ביבליאָטעק", און ער טיילט מיט דעם פּרייז: דער ערשטער באַנד 1.20 רובל, דער צווייטער — 1.20 רובל, ביידע צוזאַמען נאָר 2.00 רובל.

„די „יידישע ביבליאָטעק" — שרייבט פּרץ אין אַ בריוו צו יעקב דינעזאָן, דעם 27 יוני, 1862 — איז אַלעמען זייער שטאַרק געפעלן. מען זאָגט, אַז דער צווייטער באַנד שטייט פיל העכער פונעם ערשטן — אויף 50 פּראָצ." („בריוו און רעדעס", ז. 57). נישט געקוקט אָבער אויף די גוטע מיינונגען, זענען די ביכער נישט איבעריקנס גוט פאַרקויפט געוואָרן. אין 1892 קלאָגט זיך פּרץ אין אַ בריוו: „די „ביבליאָטעק" גייט נישט!", עס גייען נאָר געציילטע ביכער. און כדי מיטצוהעלפן דער פאַרשפּרייטונג גיט פּרץ העברעישע אַרטיקלען און דערציילונגען אין „הצפירה" פאַר אַנאָנסן וועגן דער „ביבליאָטעק". פּרץ שרייבט וועגן דעם צו י. דינעזאָן („בריוו און רעדעס", ז. 67): „איך האָב פאַר אַנאָנסן אָנגעהויבן צו שרייבן אין „הצפירה" און ער איז גרייט אויך צו שרייבן יעדע וואָך אין „המליץ" פאַר אַנאָנסן, ער האַלט די אַנאָנסן פאַר אַ ווילטיקע זאַך" („בריוו און רעדעס", ז. 73).

נישט געקוקט אויף די אַלע זאָרגן און פּלאָגן מיט די ערשטע צוויי ביכער פון דער „יידישער ביבליאָטעק", טיילט פּרץ מיט אין אַ בריוו (אין 1892): „איך הויב שוין אָן צוזאַמענשטעלן דעם דריטן טייל (פון דער „יידישער ביבליאָטעק")", הגם איצט, בעת י. דינעזאָן איז אַוועקגעפאָרן, איז ער „אומבאַהאָלפן און קען זיך קיין עצה נישט געבן מיט דער אַרבעט" („בריוו און רעדעס", ז. 70). פּרץ האָט אָנגעהויבן צוזאַמענצושטעלן דעם דריטן באַנד נאָך אין 1892, אָבער עס איז געלונגען אים אַרויסצוגעבן ערשט אין 2 יאָר אַרום, זומער, 1894 (דאַטירט 1895). ערשט דאַן איז ער מודיע אין אַ בריוו צו י. דינעזאָן: „עס איז אַרויס דער דריטער טייל פון דער „ביבליאָטעק". דעם דריטן טייל האָט פּרץ אַרויסגעגעבן, משמעות, אויפן אייגענעם חשבון. ער שרייבט וועגן דעם אין אַ בריוו: „פאַרשולדיקט בין איך

איבערן קאָפּ און איבערן שכל. כ'האָב זיך שוין אויסגעלערנט אונטער-שרייבן וועקסלען, און דער סוף מיינער וועט זיין אין תפיסה. נאָר ביז יענער צייט וועל איך נאָך דרוקן און שפּעטער — ברענענדיקע קוילן... („בריוו און רעדעס", ז"ז 92 — 93). צו יענער צייט האָט שוין פּרץ אונטערגענומען אויך אַנדערע אויסגאַבעס, און אויף זיין בלאַנק זענען דאָ פּאָלגנדיקע שורות: „רעדאַקציאָן: „יודישע ביבליאָטעק", „ליטעראַטור און לעבען", יו"ט-בלעטלעך און אַנדערע העברעאישע און זיאַרגאָנישע אויסגאַבען. י. ל. פּרץ, וואַרשע, צעגלאַנא נומ. 1". פּרץ שרייבט צו י. דינעזאָן, אַז פון אַלע תענוגים איז אים „געבליבן בלויז די ליטעראַטור אַליין... מיינע פריינט און מיטהעלפער זענען: פּינסקי, פּינסקי און פּינסקי... טיילמאָל פרענק, פריֵיד... און אויך — איך אַליין אַלס: י. ל. פּרץ, ד"ר שטיצער, לצבר, לץ פון רעדאַקציע א.אַ.וו. כ'האָב שוין פאַרגעסן וויפל נעמען איך האָב, אַן ערך הונדערט און אַכציק... („בריוו און רעדעס", ז. 93). אין דעם דריטן באַנד זענען צווישן אַנדערע אָפּגעדרוקט פּרצעס „אַ כעס פון אַ יידענע", „דער פעטער שכנא און די מומע יאַכנע", „בשעת מגפה" א.אַ.

מיט דעם דריטן באַנד איז „די יידישע ביבליאָטעק" איבער-געריסן געוואָרן אויף אַ לאַנגע צייט. ערשט אין צען יאָר אַרום, אין 1904, איז די אויסגאַבע באַנייט געוואָרן א. נ. „די יודישע ביבליאָטעק", אַ ליטעראַריש-פּאָפּולער-וויסנשאַפטליכער זשורנאַל, צוועלף העפטען יעהרליך צו זעקס דרוק-בויגען אַ העפט, רעדאַגירט דורך י. ל. פּרץ. פערלאַג-געזעלשאַפט „הילף", וואַרשע". צוליב דער אומ-מעגלעכקייט צו באַקומען אַן ערלויבניש אין רוסלאַנד אויף אַ פּעריאָ-דישער אויסגאַבע האָט זיך דער זשורנאַל געדרוקט אין קראָקע. צום ערשטן העפט איז צוגעגעבן אַ קורצע „במקום הקדמה", געשריבן געוויס דורך פּרצן:

„— שוין ווייטער עפּעס נייעס?

— ניין, ליבער לעזער, דיינע אַן אַלטע באַקאַנטע גייט, — די „יודישע ביבליאָטעק".

— און דער פּראָגראַם?

— דער אַלטער!

— „בילדונג"?

— געוויס! עס איז זייער לייכט צו געבן עצות פון דער הייך.

שווערער איז דאָס נידעריקע צו הייבן, עס זאָל אַליין קוקן אויף וועלט און לעבן פון אַ גרויסער הייך". ס'קומט דערנאָך די אונטער-שריפט „הילף".

עס זענען דערשינען בלויז 6 העפטן, די לעצטע צוויי, דאָס פינפטע און זעקסטע העפט, זענען אַרויס אין איין טאָפּל-העפט. אין די 6 העפטן זענען צווישן אַנדערן פאַרעפנטלעכט פון י. ל. פּרץ: „יעקב דינעזאָן" (אַ כאַראַקטעריסטיק); „ספקות" (געדיכט); „דאָס יידישע לעבן לויט די יידישע פאָלקס-לידער" (אין צוויי קאַפּיטלען: א) ביים וויגל, ב) דאָס גרינע אסתרל) אונטערן פסיידאָנים בן-תמר (צו דעם אַרטיקל איז צוגעגעבן אַ באַמערקונג „דער אָנהויב פון דער אַרבעט איז געדרוקט געוואָרן אין „יוד"); ר' נחמנקעס מעשיות (אין 7 קאַ-פּיטלען). ס'איז כמעט ווי געוויס, אַז מולטאַטוליס „דער אימפּרע-סאַריאָ" און הערמ. האייערמאַנס אירס „געטהאָ" (אַ דראַמע אין דריי אַקטן) איז איבערגעזעצט דורך פּרצן גופא. ס'געהערט אויך, מסתמא, צו פּרצעס פעדער די „וועלט-כראָניק" געחתמעט „לעקטאָר" (אין העפט דריי — מערץ). אגב, פון העפט 2 ווערט „די יידישע ביבליאָטעק" אינעם אָנאָנס אָנגערופן „אילוסטרירטער מאָנאַטליכער זשורנאַל פיר וויסענשאַפט, ליטעראַטור, קונסט און קריטיק". אין די העפטן האָבן צווישן אַנדערע פאַרעפנטלעכט זייערע זאַכן: שלום אַש, ח. נ. ביאַליק, י. מ. ווייסענבערג, ד"ר יוסף קלויזנער, יצחק קאַצענעלסאָן, בעל-מחשבות, ל. שאַפּיראָ, מ. טייטש. ה. ד. נאָמבערג האָט איבערגעזעצט אַ גרויסן אַרטיקל פון בויפאַל וועגן וואַסער. אין די העפטן זענען אויך דאָ איבערזעצונגען פון פּוילישע שריפטשטעלער — וולאַדיסלאַוו אָרקאַן און סט. זשעראָמסקי.

פאַרגלייכן מיר אָט די 6 העפטן פון דער באַנייטער „די יידישע ביבליאָטעק" מיט די פריערדיקע, וואָס זענען דערשינען אין די יאָרן 1891 — 1894, דאַרף מען זאָגן, אַז פּרץ האָט זיך אין זיי, אין די באַנייטע העפטן, פיל וויניקער באַוויזן. זיין טעמפּעראַמענט און אינטערעס האָבן זיך דאַן געוויס געפונען מחוץ דעם זשורנאַל. ערגעץ-ווו אין אַנדערע קינסטלערישע און שאַפערישע עולמות האָט ער דאַן געלעבט און זיך אויסגעלעבט.

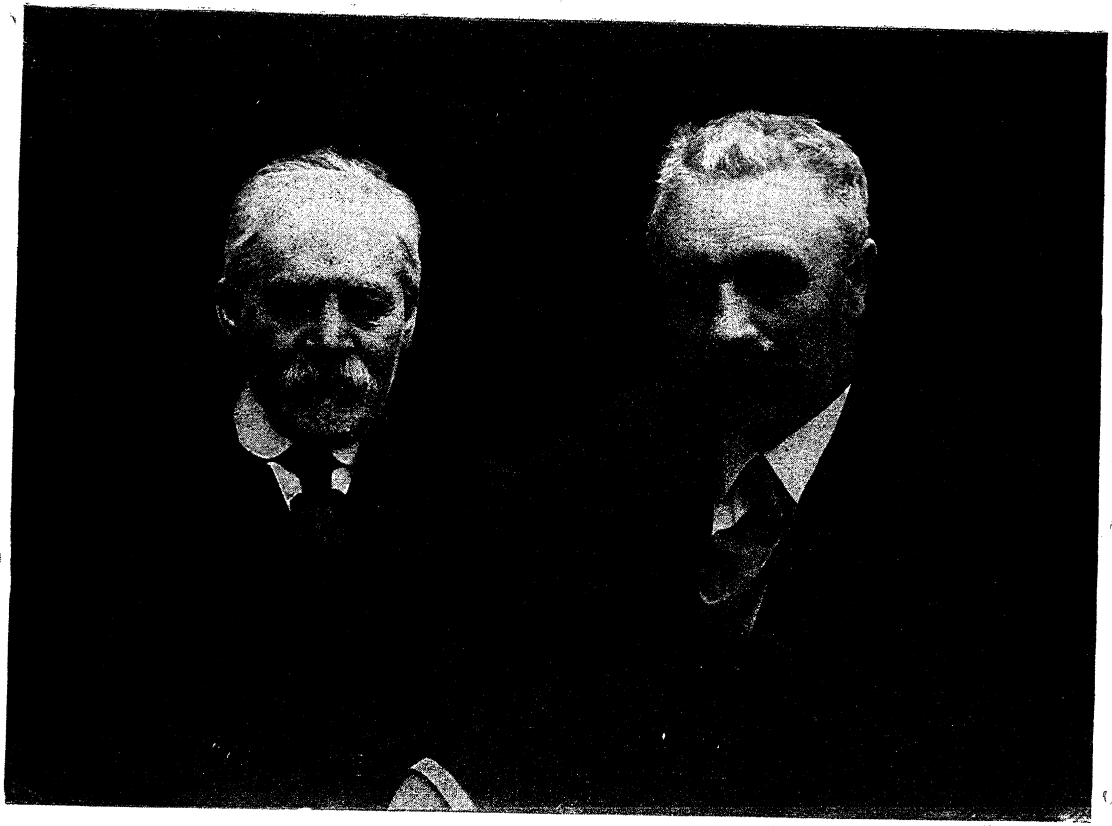

פּרץ און יעקב דינעזאָן

פרץ און דינעזאָן

פרצעס נאָמען, זיין לעבן און שאַפן איז ענג פאַרבונדן מיט דינעזאָנס נאָמען. אָנגעהויבן פון יאָר 1889, — דאָס יאָר, ווען פרץ איז אַריינגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור, האָט זיך צווישן פרץ און דינעזאָן פאַרבונדן אַ באַקאַנטשאַפט, וואָס איז גלייך אַריבער אין אַ פריינטשאַפט און גיך — אין אַ ווונדערבאַרער זעלטענער ברודערשאַפט. פינף און צוואַנציק יאָר האָט אָנגעהאַלטן צווישן זיי אָט די מערקווירדיקע פאַרבונדנקייט, אָן קיין שום איבעררייס. דינעזאָן איז ווי דער שאָטן פון פרצן, ער באַגלייט אים כסדר אויף אַלע זיינע וועגן, ער נעמט אָנטייל אין אַלע זיינע פריידן און זאָרגן, העלפט אים אַרויס אין די פאַרשידענע ענינים און איז אויך זיין שטענדיקער ראָטגעבער אַפילו אין די אינטימסטע זאַכן. מען האָט שוין וועגן אָט דער פריינטשאַפט פון די צוויי גאַנץ פאַרשידענע נאַטורן פיל געשריבן און אויף פאַרשידענע אופנים באַמיט זיך צו געפינען דעם שליסל צו אָט דעם פרץ-דינעזאָן-פראָבלעם.

צוליב זיינע פערזענלעכע איבערלעבענישן אין דער יוגנט, צוליב אַ ליבע, וואָס איז אָפּגעהאַקט געוואָרן אין סאַמע אָנהייב פון איר פונאַנדערבליען, האָט יעקב דינעזאָן זיך צוריקגעצויגן פון אייגענעם אַקטיוון פערזענלעכן לעבן און דערשטיקט אין זיך פאַרלאַנגען און באַגערן. קאָן מען נישט אַריבער, גייט מען אַרונטער, — דאָס איז געוואָרן אַ מין לעבנס-פילאָזאָפיע ביי דינעזאָנען, וואָס האָט געלייגט אַ שטעמפּל אויף זיין גאַנץ לעבן. עס האָט אויך געוויס געהאַט אַ ווירקונג אויף דעם עמפּינדלעכן דינעזאָן, וואָס זיינע ווערק זענען נישט אויפגענומען געוואָרן ווי געהעריק דורך די בעסערע יידישע שרייבער, זיינע נאָענטע פריינט. זיין אייגן-ליבע איז מסתמא געווען שווער געקרענקט. אַז ער האָט זיך צוריקגעצויגן פון ליטעראַטור אין לויף פון פיל יאָרן. אָבער אָנשטאָט פאַרביטערונג, ביטול איז געקומען ביי אים אַן אינעווייניקסטע געבראָכנקייט און צוריקגעהאַלטנקייט

זיין האַרץ איז פול געוואָרן מיט מוטערלעכע געפילן, מיט גוטסקייט און גרייטקייט צו טון פאַר יענעם און צו לעבן פאַר יענעם. אין אָט דער מוטער-ראָל האָט ער מיט דער צייט אַריינגעלייגט פיל פעיקייטן און שיינע איינגעשאַפטן. ער האָט אַרויסבאַוויזן אינטערעס און פיעטעט פאַר פיל יידישע שרייבער, אָבער זיין גאַנצע נשמה און זיין גאַנץ לעבן האָט ער אַוועקגעגעבן פּרצן. ער האָט געפירט שטילע „ליבעס" מיט אַ ריי יידישע שרייבער, אָבער זיין אמתע און שטענדיקע ליבע, מיט וועלכער ער האָט צענטליקער יאָרן געלעבט, איז געווען פּרץ.

אין דער האַרציקער דינעזאָן-כאַראַקטעריסטיק, וואָס פּרץ האָט פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1904 („די יידישע ביבליאָטעק", שפּעטער איבערגעדרוקט אין פּרצעס „אויפזאַצן און פעליעטאָנען"), שרייבט ער וועגן זיין נאָענטן פריינט: „אַן ערלעכע, געטרייע שוואַלב איז ער. אַן ערלעך-געטרייע שוואַלב, וואָס איז גרייט יעדע סעקונדע זיך אַרויסצורייסן ביז דער לעצטער פעדער אויף דער ברוסט, אונטערצו-בעטן דעם יונגן געשלעכט, עס זאָל אים וואַרעם זיין אין נעסט... וואָס איז געפאַסט יעדע רגע אויפצורייסן זיך די ברוסט און אָנקאָרמען דאָס יונגוואַרג מיטן אייגענעם וואַרעמען בלוט...". און וויפל מאָל האָט אָט די „ערלעכע שוואַלב", דינעזאָן, געריסן ביי זיך „ביז דער לעצטער פעדער אויף דער ברוסט" און טאַקע אויסגעבעט פּרצן גופא, „עס זאָל אים וואַרעם זיין אין נעסט". פיל מאָל איז פּרץ געווען דאָס קאַפּריזע קינד און זיך נישט גערעכנט דערמיט, אַז די מאַמע, דינעזאָן, האָט אויך אַ ווילן, אַ באַגער, אַ כאַראַקטער. אָבער דינעזאָנען איז געווען ליב אויך אָט דאָס פייניקן, — אַזאַ אומבאַגרע-נעצטע ליבע האָט ער פאַרמאָגט צו זיין ליבסטן און אָנגעלעגסטן קינד פּרץ, אַזוי איינגעבאַקן איז ער אים געווען אין האַרצן מיט אַלע זיינע קאַפּריזן און שטיק.

אַמשטאַרקסטן און אַמבולטסטן קלערן אונז אויף די פאַרהעל-טענישן צווישן פּרצן און דינעזאָנען פּרצעס בריוו צו אים, וואָס זענען דורך דינעזאָנען אויפגעהיט געוואָרן, ווי אַ רעליקוויע. פּרץ איז בכלל נישט געווען קיין בריוו-שרייבער. „איך בין בטבע אַ פיינט פון בריוו-שרייבן", — האָט ער אַמאָל געשריבן צו שלום-עליכמען. און דאָך האָט ער שטענדיק און זייער גערן געשריבן צו דינעזאָנען, ווען נאָר זיי האָבן זיך צעשיידט. פון די 180 בריוו און בריוולעך, וואָ

איז אונז געבליבן אויפֿבאַוואָרנט („פּרצעס בריוו און רעדעס"). זענען 89 בריוו געשריבן צו דינעזאָנען. מען דאַרף דערצו נעמען אין אַכט, אַז פּרץ און דינעזאָן האָבן דאָס רוב יאָרן פֿון זייער נאָענטער פֿריינטשאַפֿט געלעבט אינאיינעם אין וואַרשע.

על־פּי־רוב טראָגן די בריוו פֿון פּרצן צו דינעזאָנען אַ זאַכלעכן כאַראַקטער, אָדער עס זענען קורצע ידידי־בריוולעך אויף אָנזיכט־קאַרטלעך. אָבער פֿון אָט די פּשוטע, אינגאַנצן־נישט־געקינצלטע בריוו קאָנען מיר שעפּן אַן אַ שיעור פּרטים צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון זייערע באַציונגען.

קודם־כּל ווייזט זיך אַרויס פֿאַר אונז דער פּשוטער, דורכאויס־מענטשלעכער פּרץ מיט זיינע היימישע, שטובּיקע זאָרגן און אינטערעסן. עס ווייזט זיך אַרויס פֿאַר אונז פּרץ דער באַרויקטער, דער אינטימער, פּרץ אין זיינע באַגעגענישן מיט דערווירקלעכקייט, מיט מענטשן, מיט נאַטור. אין רעאַלן לעבן איז פּרץ שטאַרק אומבאַהאָלפֿן און ער נייטיקט זיך כּסדר אין דינעזאָנען, ער זאָל אים אַרויסהעלפֿן. נאָך אין 1892 ענטפֿערט ער דינעזאָנען אויף אַ בריוו, אין וועלכן דינעזאָן פֿרעגט זיך ביי אים עצות: „ראשית חכמה — זאָלסט נישט פֿאָלגן מיין עצה, אויב איך וועל זי דיר געבן; דו ווייסט, אַז נישט איך בין דער מענטש, וואָס ווייסט, ווי צו באַגיין זיך אין לעבן, און דעריבער הענג איך אין רוים..." („בריוו און רעדעס", ז. 65). אָן דינעזאָנען קאָן ער נישט פֿאַרקויפֿן די אַרויסגעגעבענע ביכער. ער בעט זיך רחמים ביי אים, ער זאָל וואָס גיכער צוריקקומען פֿון קיעוו. „וויל זינט דו ביסט אָפּגעפֿאָרן פֿון דאַנען, האָב איך קיין איינעם נישט פֿאַרקויפֿט צו קיין מוכר־ספֿרים, ווייל איך קען זיי נישט. און זיי קענען אויך מיך נישט" (דאָרט, ז. 73). פּרץ בעט ביי דינעזאָנען ער זאָל פֿאָרלעגן אין „המליץ" זיינע, פּרצעס, נאָוועלן און אַרטיקלען פֿאַר אַנאָנסן וועגן די אויסגאַבן. די אומבאַהאָלפֿנקייט ביי פּרצן דערגייט אַזוי ווייט, אַז בריוו, וואָס ער שרייבט אָן, בלייבן ליגן נישט אַוועקגעשיקט אָדער גייען פֿאַרלוירן. „ס'איז אַ רעטעניש — קלאָגט ער זיך פֿאַר דינעזאָנען — ווי אַזוי עס איז פֿאַרפֿאַלן געוואָרן מיין ערשטער בריוו, כ'האָב אַדורכגעקוקט דעם טיש, געזוכט דריי טעג און נישט געפֿונען, האָב איך געמוזט דעריבער אָנשרייבן אַ צווייטן" (דאָרט, ז. 83). אַן אַנדערש מאָל שרייבט פּרץ: „...כ'האָב באַלד דיר געענטפֿערט. אַריינגעלייגט דאָס בייגעלע פּאַפּיר, פֿאַרשריבן

פון אַלע זייטן, אין אַ קאָנווערט און אויך אויפגעקלעפּט אַ מאַרקע... אָבער איצט קאָן איך זיך נישט דערמאָנען, צי דער בריוו איז אַרויסגעשיקט, אָדער ער איז גאָר פאַרפאַלן געוואָרן און איז נישטאָ..." (דאָרט, ז. 65).

שוין פון די ערשטע טעג פון זייער באַקאַנטשאַפט ווערט דינעזאָן פּרצעס פּאַרטרעטער אין די פאַרהאַנדלונגען מיט אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן. ער שיקט פּרצעס זאַכן צו שלום-עליכמען נאָך אין 1889 אין פירמ אונטערהאַנדלונגען פאַר פּרצן. אין אַ בריוו פון פּרצן צו שלום-עליכמען לייענען מיר: „אין אייער קורצן בריוו שרייבט איר, אַז איר האָט געפונען גוטע שטעלן און שלעכטע שטעלן אין מיין שיר, און ער וועט קאָנען געדרוקט זיין נאָר „מיטן תנאי, אויב איך וועל מסכים זיין אויף די באַדינגונגען און אָפּמאַך, וואָס איר האָט געשריבן צו אונזער פריינט דינעזאָן" (דאָרט, ז. 33 — 34). שלום-עליכם אין זיין אַרטיקל „אַ וואָך מיט פּרצן" (אַלע ווערק ב. 15) שרייבט: „ער, דינעזאָן, נישט פּרץ — האָט מיר צוגעשיקט נאָכדעם אַ גאַנצן „טעטראַד" מיט קליינע דערציילונגען פון י. ל. פּרץ... פון דעמאָלט אָן און ווייטער איז אַלץ, וואָס פּרץ האָט אַרויסגעוואָרפן, איז דאָס געגאַנגען דורך דינעזאָנס הענט" (ז. 71). און ש"ע גיט צו: „אַז דינעזאָן איז געווען זיין ביזנעס-סעקרעטאַר, — ווי עס הייסט ביי אייך (דער אַרטיקל איז געשריבן אין אַמעריקע. — נ. מ.), אָדער פינאַנץ-מיניסטער, ווי מיר האָבן אים, בדרך לצנות, גערופן — פון דעם איז אָפּגערעדט, וואָרים אין געלט-זאַכן איז פּרץ געווען, לויט דינעזאָנס אָפּשאַצונג, „ערגער פון אַ קינד, אַ קינד, וואָס דאַרף האָבן אַ מאַמע. און אין דינעזאָנען האָט פּרץ געפונען אַ מאַמע, אַ געטרייע, איבערגעגעבענע מאַמע, וואָס איז גרייט געווען זיך מוסר נפש זיין פאַר אים אַלע מינוט".

אויך מיט יאָרן שפּעטער איז פּרץ זיך אין אַלץ סומך אויף דינעזאָנען. אין אַ בריוול צו י. דינעזאָן פון 1901 בעט ער אים: „גיי אַריין צום ה' בן-אביגדור און מאַך מיט אים אַ חשבון פאַר מיין אַרבעט. מיר דאַכט זיך, אַז ער דרייט זיך פון מיר אַרויס, און איך וויים נישט פאַרוואָס, און איך, ווי דו ווייסט, האָב ליב קלאָרע זאַכן" (פּרצעס בריוו, ז. 118). און אָט ווי פּרץ כאַראַקטעריזירט אין אַ בריוו זיך און דינעזאָנען: „...דו אָן מיר ביסט אַ נול, און איך אָן דיר — נאָך וויניקער, איך בין אַ מינוס. ווען וועסטו שוין קומען,

כדי פון דעם מינוס און פונעם נול זאָל ווערן עפּעס אַ צאָל" (דאָרט ז. 83). פרץ פאַרלאָזט זיך אַזוי פיל אויף דינעזאָנען, אַז ער וויל שוין אַליין קיין אונטערהאַנדלונגען נישט פירן. ער שרייבט אין יאָר 1907 צו י. דינעזאָן: „מיט מילערן (אַ פאָרשטייער פון אַן אַמעריקאַנער יידישן פאַרלאַג. — נ. מ.) האָב איך ווייניק גערעדט; איך האָב געזען ביי אים דיינס אַ בריוו אַ גרויסן, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז איך דאַרף נישט רעדן" (ז. 133). שוין גאָר די לעצטע יאָרן, ווען עמעץ פרעגט אָן ביי פרצן זיין אני-מאמין און ביאָגראַפיע, ענטפערט אים פרץ עטלעכע שורות און ער גיט צו: „ביאָגראַפישע נאָטיצן שרייבט צו אויף מיין ביטע מיין קאָלעגע י. דינעזאָן" (ז. 224). אַמאָל אָבער רופט עס אַרויס אַ כעס ביי פרצן, וואָס דינעזאָן טוט אָן זיין וויסן און הינטער זיינע פּלייצעס. אין דעם זין זענען זייער אינטערעסאַנט די פּאָר אויפגערעגטע שורות פון פרצן צו ש. ניגער, פאַרוואָס ער טיילט זיינע זכרונות אין דער „יידישער וועלט": „...שרייבט איר וועגן צאָרן און שטראָף, ביידע זענען מיר צו ווייט, צו נישט פאַרשטענדלעך. און געוווּסט האָב איך: יד דינעזאָן באמצע, ער האָט מיט די אייגעלעך געפינטלט. פאַרשטיי איך: ער שרייבט אונטער מיינע פּלייצעס"... (ז. 221)

ריידנד זענען די ערשטע איינדרוקן פון דינעזאָנען נאָך דער באַקאַנטשאַפט מיט פרצן. אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען שרייבט דינעזאָן: „...אונגעאַכטעט, וואָס דאָס גאַנצע לומפּענגעזינדל איז מיר אַזוי פאַראַכטעט, אונווירדיג געוואָרן, האָב איך אין דער לעצטער צייט אַ נייען פריינד און מחבר געפונען, און דאָס האַרץ זאָגט מיר, אַז דאָ איז אמתע פריינדשאַפט, אמתע ליבע און אַכטונג זעלבסט צו דעם פּערזאָן אַזוי גוט ווי צו דעם טאַלאַנט, וואָס די פּערזאָן בעזיצט. איך מיין דעם ליעבען פּאָעט הערן פרץ, וואָס מיר זיינען איינגעליעבט געוואָרען איינער אין אַנדערען באהבה טהורה ואמתית שאיננה תלויה בדבר ולא תבטל לעולם. איך ווייס ניט, וואָס דער מענש האָט דערווייל אין מיר געפונען, חאָטש מיר איז קלאָר גענוג, וואָס איך געפין אין איהם יעדען טאָג, ער שיקט מיר צו אַלץ, וואָס געהט אַרויס פון זיין געבענשטער גערעדיגענער פעדער, און איך קלויב נחת, האָב אמתע פערגעניגען צו לעזען זיינע עסקיזען, וואָס זענען מיט גאָלד ניט אָפּצושאַצען". באמת מערקווירדיק זענען אָט די ווערטער

פון דינעזאָן, געשריבן ביי דער ערשטער באַקאַנטשאַפט, אין יאָר 1889, וועגן דער קעגנזייטיקער ליבע, וואָס וועט קיינמאָל נישט פאַריבער!

מען האָט שוין אַסך מאָל פאַרגעוואָרפן פרצן, אַז ער האָט נישט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט דינעזאָנען און אַז ער האָט אפילו זיך באַצויגן צו אים מיט גרינגשעצונג. עס איז נישט ריכטיק. אפשר אַמאָל, אין אַן אויפגערעגטן מאָמענט, האָט זיך ביי פרצן אַרויסגעריסן אַ האַרב וואָרט קעגן דינעזאָנען, אפשר האָט ער זיך אַמאָל דערלויבט אויף אַ ביטול-שמייכל, אָבער טיף אין האַרצן האָט ער שטאַרק געאַכטעט דינעזאָנען און געוווּסט, ווי צו שעצן זיין צוגעבונדנקייט. אין פרצעס בריוו צו דינעזאָנען טרעפן מיר זיך פיל מאָל אָן אויף דער טיפער אַכטונג און ליבע פון פרצן צו זיין טרייען פריינט. אַרום 1892 שרייבט פרץ: „דיינע בריוו האָב איך דערהאַלטן. דער ערשטער בריוו האָט מיך זייער איבערגעשראָקן, נאָר איך האָב געהאָפט אויף אַ צווייטן, איז ער געקומען און מיך באַרויקט. איך דאַנק דיר פון טיפן האַרצן פאַר דיין הבטחה צו קומען צו מיר. איך בין זיך מודה ומתוודה פאַר דיר, אַז איך האָב שטענדיק אין האַרצן געטראָגן אויף דיר אַ פאַרדראָס (דאָס איז ערשט געווען אויפן דריטן יאָר פון זייער באַקאַנטשאַפט. — נ. מ.), וואָס דו האָסט נישט געגלויבט אין אָט דער אָפענער טיר, און וואָס דו האָסט פון מיר אַסך אויסבאַהאַלטן. אָבער די דאָזיקע טעג, די טעג פון סודות, זענען שוין פאַרביי. צוויי קבצנים זענען מיר, און מיר וועלן העלפן איינער דעם צווייטן ווי נאָר מיר וועלן קענען" (פרצעס בריוו, ז. 81). „גלויב מיר, — שרייבט פרץ צו דינעזאָנען אין זעלבן בריוו, — אַז איך וועל זיך פרייען מיט דיר, ווי ס'פרייט זיך אַ חתן מיט זיין כלה און דווקא, ווען זיי פאַרבינדן זיך צוליב אמתער ליבע און נישט צוליב געלט אָדער יחוס". אַרום דינעזאָנען איז פרץ סענטימענטאַל און ווייכהאַרציק. ער באַקומט פון דינעזאָנען אַ טרויעריקן בריוו און ער ענטפערט אים: „דיין בריוו, וואָס איז פול מיט טרויער און פאַרביטערונג, האָב איך דערהאַלטן. דו האָסט נאָר געשפּאַסט פון מיר, ווען דו בעטסט ביי מיר אַ טרייסט פאַר דיר. ווי קאָן איך דיר טרייסטן, בעת מיין נשמה איז אַליין פאַרטרויערט..." (ז. 85). און אָט שרייבט ער אין אַן אַנדערן בריוו: „מיין האַרץ האָט זיך נישט אָפּגעקערט פון דיר; פאַרקערט, איך האָב דיך שטענדיק ליב" (ז. 91).

פרץ האָט דרך-ארץ פאַר דינעזאָנען, ווי פאַר אַ פאָטער. ער

פאַרשטייט אָפּט זײַנעם אַ ווונק און ווייסט אפילו זײַנע שוואַכקייטן און פאָלגט אים. דינעזאָן האָט אין אַ בריוו פון קיעוו פאָרגעלייגט פּרצן, ער זאָל אײַנלאַדן א. שולמאַנען. פּרצן האָט זיך נישט געוואָלט און ער שרייבט צו דינעזאָנען: „צי קען איך בעטן ביי אים אַ מאמר?.. איך זע דײַן פּנים, עס איז אומעטיק; מײַנע ווערטער וועלן דיר נישט זײַן צום האַרצן; נו, זאָל שוין זײַן, ווי דו ווילסט, כ'וועל אים שרײַבן איצט" (ז. 58). אָט פּיעסטעט ער זיך פאַר דינעזאָנען. ער דערציילט אים וועגן דער סביבה, אין וועלכער ער איז אַרײַנגעפאַלן אין דעם קוראָרט, און ער שרײַבט ווייטער: „און צו וואָס שרײַב איך עס דיר? נאָר כּדי דו זאָלסט וויסן, אַז איך דריי מיך דאָ אַרום ווי אַ יתום". דאָס איז געווען אין 1911, ווען פּרץ איז שוין אַלט געווען זעכציק יאָר. „עס איז טרויעריק", — ענדיקט ער זײַנס אַ גרויסן בריוו צו דינעזאָנען. אַן אַנדערש מאָל גיט פּרץ אַ דעפּעשע און קאַרגט נישט קיין ווערטער. ער כאַפּט דערפאַר אַ פּסק פון דינעזאָנען און ער פאַרענטפערט זיך: „די זעקס איבעריקע ווערטער אין דער דעפּעשע — זיי מיר מוחל" (ז. 164). אינטערעסאַנט איז אַ קורצער ענטפער אויף דינעזאָנס אַ פאָרוואורף: „וואָס אָמבאַלאַנגט דײַן בריוו, האָב איך דיר גאָרנישט וואָס צו ענטפערן. דו רופסט מיך פאַרחלומטער, איך דיך — פּעסימיסט. איך בלײַב ביי מײַנעם: אין רעכטע הענט וואָלט אַלץ געווען רעכט" (ז. 137).

באַזונדערס טרעפלעך און ביז גאָר רירנד איז דער בריוו, וואָס פּרץ האָט געשריבן צו דינעזאָנען אַלס תשובה אויף זײַנעם אַ טרויעריקן בריוו וועגן אַן עקספּראָפּריאַציע, וואָס מ'האָט געמאַכט ביי דינעזאָנען אין שטוב און צוגענומען ביי אים אייניקע זאַכן. „אַ שטיקל הנאה פון דער גנבה — שרײַבט פּרץ — האָב איך דאָך... דו האָסט מיר, אַדאַנק דער גנבה, אַ דענערווירט בריוול געשריבן... דאָס ווענטל קוקט אויף דיר מעלאַנכאָליש און לאָזט דיך די גנבה נישט פאַרגעסן. דאָס איז גוט. דו אַנטלויפסט פון לעבן, פון אַלעם, וואָס דענערווירט און רופט אַרויס טיפערע טענער, האָט זיך דאָס לעבן צו דיר אַרײַנגעריסן אין געשטאַלט פון אַן עקספּראָפּריאַציע. נאַ דיר און וויין נישט. און אַביסל סכּנה איז אויך געווען דערביי, און ניצול פון אַ מעסער ביסטו געוואָרן... זאָג דעם אמת, עס חלומט זיך דיר אַ מעסער? אויב יאָ, באַשרײַב עס. זאָל זײַן אין אַ בריוו". און אָט דער בריוו ענדיקט זיך מיט פאָלגנדיקע ווערטער: „זיי געזונט און

שטאַרק. מאַך דיר נייע שיינע קליידער. גיי צום לעבן און וואַרט נישט, עס זאָל דיר מוזן איינברעכן די טיר, אָפּהאַקן שלעסער...״ (ז. 138 — 140).

פרץ רופט כּסדר דינעזאָנען צוריק צו דער ליטעראַטור. „איך פאַרשטיי נישט דיינע דרכים און דיינע מעשים — שרייבט צו אים פרץ נאָך אין יאָר 1893 — וואָס מיט דיר איז געוואָרן? צי קאָן אַ פרוי פאַרגעסן איר קינד? און דו האָסט די ליטעראַטור אַוועקגעוואָרפן הינטער זיך? שרייב מיר, וואָס דאָס באַדייט״ (ז. 86). אין אַן אַנדערן בריוו (פון יאָר 1894) בעט זיך פרץ ביי דינעזאָנען: „אויב דו וועסט מיר נישט שיקן די דערציילונגען איך משך פון צוויי וואָכן, הרגעסטו אויך די איבעריקע אויסגאַבעס, און געניג, וואָס אין דיינע פעלעס געפינט זיך דאָס בלוט פון די „יום-טוב-בלעטלעך״, ווילסטו נאָך פאַרגיסן דאָס בלוט פון דעם „ליטעראַטור און לעבן״? אפשר קאָנסטו דאָך אָנשרייבן אַ זאַך?״ (ז. 88 — 89). פרץ דרוקט אפילו אָפּ אין אַ באַזונדערער אויסגאַבע י. דינעזאָנס „הערשעלע״, וואָס איז געווען פאַרעפנטלעכט אין פרצעס „די יידישע ביבליאָטעק״. „איך האָב עס איינגאַנצן אָפּגעדרוקט, — שרייבט פרץ, — אפשר וועט עס זיין פאַר דיר עפּעס אַן אויסזיכט״ (ז. 89).

עס איז אינטערעסאַנט, ווי יעקב דינעזאָן איז געווען זייער דאַנקבאַר פרצן, וואָס ער האָט אים געמוטיקט און באַווירקט ער זאָל זיך אומקערן צו דער ליטעראַטור. וועגן דעם זאָגן עדות די אייניקע שטעלן פון דינעזאָנס בריוו צו ש. ניגער. אין איינעם זייער אַ גרויסן בריוו (פון יאָר 1911) פון דינעזאָנען, וואָס טראָגט אַ כאַראַקטער פון אַ ווידוי און אויטאָביאָגראַפיע, שרייבט דינעזאָן: „...נישט שרייבן האָב איך נישט געקענט, אָבער נישט דרוקן דאָס אויפגעשריבענע האָט מיר קיין באַזונדערע מי און גייסטעס-אָנשטרענגונג נישט געקאָסט. ווידער צו דרוקן דאָס לאַנג שוין אויפגעשריבענע האָב איך אָנגעהויבן, און דווקא אויף מיין אייגענעם רצון, ערשט נאָך מיין באַפריינדן זיך מיט פרצן, וועלכער האָט מיך דערצו שטאַרק צוגערעדט״ („צוקונפט״, ניו-יאָרק 1929, ז. 624). אָט די ווערטער פון דינעזאָן צעשטערן דעם אָנגענומענעם בילבול, אַז פרץ האָט דערדריקט דינעזאָנען ווי אַ שרייבער. אָט שרייבט דינעזאָן צו ש. ניגערן: „...אויף מיר איז ריכטיק געזאָגט געוואָרן דער פסוק: שמוני נוטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרתי — געמאַכט פאַר אַ נוטר את

הכּרמים, האָט מיר אַפֿילו, אויסער איך אַליין זיך זעלבסט, קיינער נישט. אָבער דאָס, וואָס איז מיר קיינמאָל נישט שווער געווען צו טון פֿאַר פּרצן, למשל, אָדער פֿאַר אַנדערע מיינע קאָלעגן, אין דעם ענין פֿון אַרויסגעבן פֿולשטענדיקע זאַמלונגען פֿון זייערע שריפֿטן, איז מיר פֿאַר זיך אַליין כּמעט אַן אוממעגלעכקייט. פֿאַרוואָס דאָס איז אַזוי, קען איך מיר אַליין נישט ערקלערן" (דאָרט ז. 624).

אין אַן אַנדער אָרט, אין אַ בריוו צו אַ נאָענטער פֿריינדין (זע „פּנקס", אויסגאַבע פֿון אַמעריקאַנער ייוואָ-סעקציע 1928, ב. I, העפֿט 4), פּרוּווט יעקב דינעזאָן כאַראַקטעריזירן זיך אַליין: „...וואָס זאָל איך טון, אַז דאָס איז פֿאָרט אַן אמת [אַז ער איז „אַ בעל-הרגש".—נ. מ.] און איך קאָן אַנדערש נישט זיין — (כאָטש איך וויל עס אָפֿט זייער) — ווי גאָט האָט מיך באַשאַפֿן? גאָט האָט מיר מער הערץ אַלס מוח געגעבן, און אומעטום און אַלע מאָל איז דאָס הערץ ביי מיר פֿריער ווי מיין שכל. זעלבסט אין קאַמף פֿאַר עקזיסטענץ... — — — וואָס זאָל איך אייך פֿיל דאָ זאָגן? גענוג, אַז מיין אידעאַליזם האָט מיך ביז אַ געוויסער שטופֿע פֿון אַסקעטיזם צוגעפֿירט, און דורך דעם בין איך אַזוי עלנט און אַליין אין מיין לעבן געבליבן ביז היינטיקן טאָג. איר ווייסט אפֿשר נישט, הערט-זשע דעם טראַסטלאָזן פֿאַקט: איך בין אומפֿאַרהייראַט געבליבן, האָב נישט און ווייס נישט פֿון דער זעליקער צערטלעכקייט און ווייכלעכקייט אין מיינעם איינזאַמען האַלב-אַסקעטישן לעבן, וואָס נור אַן איבערגעגעבענע פֿרוי וואָלט מיר געקענט געבן, און מיין לעבן וואָלט אַזוי קאַלט און טראַסטלאָז נישט געווען, ווי עס איז אַצינד". מען האָט געפּרוּווט פֿיל מאָל באַווייזן, אַז דינעזאָן איז געווען כאַראַקטערלאָז בנוגע צו פּרצן — עס איז נישט אינגאַנצן ריכטיק. דינעזאָן איז נישט געווען אַזוי נאָכגיביק בנוגע צו פּרצן אַפֿילו אין ענינים, וואָס האָבן געהאַט דורכאויס אַ שייכות צו פּרצן גופֿא. אָט איז אַנטשטאַנען אַ סיכסוך צווישן פּרצן און דער רעדאַקציע „יידישע וועלט" וועגן זיינע „זכרונות", וואָס האָבן זיך דאָרט געדרוקט. פּרץ איז שטאַרק אויפֿגעבראַכט און ער שרייבט אָן קיין ווילנע אַ ברוגז בריוו און וויל איבעררייסן אינגאַנצן מיט זיי (זע פֿריער ז. 165), אָבער דינעזאָן טוט זיך זיינס און איז נישט נתפּעל פֿון פּרצעס כּעס. ער שרייבט קיין ווילנע צו דער רעדאַקציע „יידישע וועלט": „איבערלייענענדיק אייער וו. בריוו וווּנדערט מיך, וואָס איר האָט אַזוי ערנסט אָנגענומען פּרצעס מאָמענטאַנעם כּעס. שרעקט אייך נישט, אויף אים

קאָן מען זאָגן: רגע באפו. זיין כעס דויערט נישט מער ווי אַ רגע, באַלד אָבער זעט ער איין, אַז דער אַנדערער זייט איז אויך גערעכט. איך בין גראָד צוגעגן נישט געווען, ווען ער האָט אין יענער אויפ־גערעגטער רגע זיין פּאָסטקאַרטע אָדער בריוו אייך געשריבן, און האָב כמעט פון דער גאַנצער געשיכטע נישט געוווסט. ערשט שפּע־טער האָט ער מיר וועגן דעם דערציילט. און ער האָט געכאַפּט פון מיר אַ פּאָרציע נאָך מער אפשר ווי ער האָט יאָ ווען אַזאַ כשר פּאַר־דינט" („צוקונפט" ז. 629). „בכלל — באַוואָרנט דינעזאָן אין דעם בריוו — ביי אַזעלכע סיכסוכים, קאַפּריזן אָדער זאָגסט מיספאַרשטענד־ניסע, וואָס קאָנען אַמאָל פּאָרקומען צווישן פּרצן און אייער געערטער רעדאַקציאָן, זאָלט איר תּמיד באַלד מיר געבן צו וויסן, און איך וועל שוין דאָס מייניקע טון צו פּאָלשטענדיקער פאַרשטענדניס און איינ־שטימונג צו ברענגען" (דאָרט ז. 629). און „בנוגע דער איצטיקער פראַגע, צי זאָל מען זיינע זכרונות ווייטער דרוקן? אַוודאי דרוקן! און דרוקט ווי עס איז מעגלעך און ווי עס לאָזט זיך. די אחריות נעם איך איבער אויף זיך, און אויס רייד!".

און אַדרבא, נישט נאָר, וואָס פּרץ האָט זיך געגרייסט לגבי זיין פריינד, נאָר דינעזאָן האָט פּרצן פּאָרגעוואָרפן, פאַרוואָס ער האָלט זיך אַזוי פשוט. אָט שרייבט ער פּרצן אַ בריוו קיין אויסלאַנד, ווו ער הייסט אים, „ער זאָל אויף זיך אַליין קוקן פון אונטן אַרויף" (זע „בריוו און רעדעס", ז. 179).

אַ גוטער עדות פון דער פּרץ-דינעזאָן-פריינטשאַפט איז דער עמפינדלעכער, גוטהאַרציקער ש. אַנ—סקי. ער איז אין וואַרשע און נאָענט געווען צו פּרצן און דינעזאָנען. און אָט וואָס ער שרייבט (זע ש. אַנ—סקי, געז. שריפטן, ב. X ז. 164 א. וו.): „...וואָס נענטער איך בין מיט זיי באַקאַנט געוואָרן, האָב איך אַלץ טיפער געפילט זייער אינטימע פריינטשאַפט צווישן זיך. ביז זיי זענען געוואָרן אין מיין זינען — און אויך ביי מיר אין האַרצן — אומגעשיידט, איינעם אָן דעם צווייטן האָב איך זיך נישט געקאָנט פּאָרשטעלן.

„עס איז דאָ אַ פּאָלקס-אויסדרוק וועגן דער העכסטער פאָרם פון פריינטשאַפט און ליבע צווישן צוויי מענטשן: „איין נשמה אין צוויי גופים". וועגן פּרצן און דינעזאָנען האָט מען געקאָנט דאָס זעלבע ווערטל זאָגן פאַרקערט: „צוויי נשמות אין איין גוף". שווער פּאָרצו־שטעלן זיך צוויי כאַראַקטערן, צוויי אינדיווידואַליטעטן, וואָס זאָלן זיין

אַזוי ווייט איינער פון אַנדערן, ווי די דאָזיקע פריינד, וועלכע זענען געווען אינטים באַהעפט און אומגעשיידט יאָרן-לאַנג.

„פרץ מיט זיינע פינקלדיקע קלוגע אויגן, מיט זיינע לעבהאַפטע באַוועגונגען, מיט זיינע בליצנדיקע און בלאַנקנדיקע ווערטער האָט ביי מיר שטענדיק אַרויסגערופן די פאָרשטעלונג פון אַ גרויסן טייערן פילפאַכיק-געשליפענעם בריליאַנט: ווי אַ בריליאַנט איז דער מענטש געווען ריין און ליכטיק, ווי אַ בריליאַנט האָט ער געפינקלט מיט יעדן געשליפענעם קאַנט, ווי אַ בריליאַנט איז ער געווען שטאַרק אין זיינע מיינונגען. און אויך ווי אַ בריליאַנט האָט ער אַן אַנדערש מאָל שאַרף געשניטן די יעניקע, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דעם וועג צו זיין הויכן ציל. דינעזאָן — מיט זיין שטילער געלאַסנקייט, מיט זיין ליב-לעכן בליק, וועלכער שטראַלט מיט אַן אומענדלעכער צאַרטקייט, רח-מנות און איבערגעגעבנקייט, מיט זיין שטענדיקער גרייטקייט אָפּגעבן זיך אינגאַנצן דעם צווייטן; דינעזאָן, וועלכער איז אָרגאַניש אומפעיק זאָגן עמיצן אַ שאַרף וואָרט, פאַרשאַפן ווענען דעם קלענסטן צער, איז געווען אין פיל פּרטים דער היפוך פון דעם שטורמיש-פלאַמענדיקן שטאַרקן*) פרצן, און די ביידע פריינד זענען געווען ווי באַהעפט אין איין גוף. עס איז נישט געווען קיין זאַך, קיין ליטע-ראַרישער פּלאַן, קיין אויפטו, קיין רעיון פון איינעם, וואָס דער אַנ-דערער זאָל עס נישט וויסן. ביידע געלעבט מיט דעם זעלביקן לעבן, מיט די זעלביקע אינטערעסן, מיט די זעלביקע פריידן און דאגות. ביי פרצן אין הויז איז דינעזאָן געווען דער זעלביקער באַלעבאָס ווי פרץ, ער האָט געוווסט, ווו יעדעס פּאַפּירל ליגט, פלעגט אָפט נישט פרעגנדיק פרצן ענטפערן אויף זיינע בריוו.

— פרץ, פאַרוואָס האָט איר מיר נישט געענטפערט אויף מיין בריוו? — האָב איך אים איינמאָל געפרעגט.

— איך האָב גערעכנט, אַז דינעזאָן האָט אייך אויף אים געענטפערט". — — —

„זייער נאָענטשאַפט — שרייבט ש. אַנ—סקי — האָט שוין אַפילו

---

*) אין דער „יידישע וועלט" 1915, ווו דער אַרטיקל פון ש. אַנ—סקי איבער י. ל. פרץ איז צוערשט געדרוקט, קומט נאָך אַט דעם וואָרט אַ בלייז פון אַ פערטל שורה. משמעות, די צענזור האָט אַרויסגעוואָרפן אַ צוויי ווערטער, מיט וועלכע ש. אַנ—סקי כאַראַקטע-ריזירט פרצן.

אַריבערגעשטיגן די מדרגה פון פריינטשאַפט. אַזאַ אינטימער צוזאַמענ־בונד טרעפט נאָר ביי אַן אַלטן פּאָר־פאָלק, וואָס אָפּלעבנדיק אַ האַלבן יאָרהונדערט צוזאַמען אין ליבע און טרייהייט פאַרלירן זיי איינער בנוגע צום אַנדערן די גרענעצן פון דעם אייגענעם איך".

אינטערעסאַנט זענען די ווערטער פון י. דינעזאָן אין אַ בריוו צו גאָר אַ נאָענטער פריינדין, אין וועלכן ער דערציילט וועגן די באַציונגען פון פּרצן צו זיין זון לוציאַן: „פּרץ—שרייבט י. דינעזאָן—איז אַ הייסער צערטלעכער פאָטער און האָט זיין איינציקן זון זייער ליב... ברויך פּרץ עפּעס געוואָר ווערן ביי זיין אייגן קינד, בעט ער איך זאָל ביי אים פרעגן. און איך האָב מזל צו אים, מיר דערציילט ער אַלץ און מיט מיר קען ער גאַנצע טעג פאַרברענגען" („פּנקס", אויסגאַבע פון ייווא, ניו־יאָרק 1929, ב. II נומ. 1).

א״ניקע וויכטיקע שטריכן וועגן די פּרץ־דינעזאָן־באַציונגען גע־פינען מיר אין די זכרונות פון ראָזאַ לאַקס־פּרץ, וואָס האָט זיך אין משך פון אַ לענגערער צייט צוגעקוקט צו פּרצן און דינעזאָנען („ליטער. בלעטער" 1925, נ' 42 - 43): „כ'האָב געהאַט דעם איינדרוק, אַז די פריינטשאַפט איז געווען דער צענטער, דאָס וויכטיקסטע אין דינעזאָנס לעבן. דינעזאָן פלעגט מיר אַלע מאָל מיט פרייד דערציילן, ווי אַזוי ס'איז פאָרגעקומען זיין באַקענען זיך מיט פּרצן... זיין נאָענטקייט מיט פּרצן האָט ער באַטראַכט ווי אַ פאַטום, אַ באַשערטקייט פון גאָט... דינעזאָן פלעגט זייער אָפט קומען צו פּרצן. שבת — תמיד. אומבאַ־דינגט. שבת פלעגט ער פאַרברענגען ביי פּרצן אַ גאַנצן טאָג. פּרץ פלעגט אים שטענדיק טרעפן [באַגעגענען?] מיט אַ פריילעכן שמייכל אויפן פּנים. ס'איז געווען קענטיק, אַז דינעזאָנס וויזיטן פאַרשאַפן אים פאַרגעניגן. דינעזאָן האָט דאַכט זיך געהאַט זיין אייגענעם שליסל צו פּרצעס טיר, ער פלעגט שטיל אַריינקומען און באַלד עפּעס רעדן מיט פּרצן וועגן געלט־ליטעראַרישע ענינים... נאָכדעם פלעגט ער זיך נע־מען צו זיינע שבתדיקע באַשעפטיקונגען ביי פּרצן אין הויז: אַרומ־שניידן די בלומען און באַגיסן זיי מיט וואַסער. ווען די אַרבעט איז געווען געענדיקט, פלעגט ער אויסשפּרייטן אויפן טיש אַ צייטונג, אַנידערשטעלן אַ פּושקע גילזן, אויסשיטן אויפן פּאַפּיר טיטון און מאַכן פאַר פּרצן פּאַפּיראָסן...". און ראָזע לאַקס־פּרץ מאַכט אַזאַ מין סך־הכל פון די פּרץ־דינעזאָן־באַציונגען: „אַט זע איך זיי ביידן רעדן — דינעזאָן האָט אַן ערנסטן אויסדרוק אויפן פּנים, אין פּרצעס

באַנעמונג איז תּמיד מער לײַכטקייט, זאָרגלאָזיקייט; און כאָטש זיי זע־נען געווען, דאַכט זיך, איין וווּקס, דאָך האָב איך דעם אײַנדרוק, אַז בשעתן רעדן צווישן זיך האָט דינעזאָן אַ ביסל אַרויפגעקוקט צו פּרצן. ווען דינעזאָן האָט גערעדט מיט פּרצן, האָט זיך תּמיד כּמעט געלויכטן אין זײַנע אויגן ליבשאַפט, אַכטונג און שטאָלץ און אַחוץ דעם עפּעס אַ באַזונדערע פּיִערלעכקייט. פּרץ האָט זייער ליב געהאַט דינעזאָנען און כּסדר זיך געוויציקט אין אים, נאָר דינעזאָן איז פֿאַר אים נישט געווען אַלץ, ווי פּרץ פֿאַר דינעזאָנען...".

אברהם קין, איינער פֿון די אַרויסגעבער פֿון דעם טאָגבלאַט „פֿאָלקסשטימע" אין באַרדיטשעוו, האָט מיר איבערגעגעבן אַזאַ מין כאַראַקטעריסטישן עפּיזאָד. ער איז געקומען קיין וואַרשע אין 1912 אײַנצולאַדן פּרצן מיטצואַרבעטן אין דער צײַטונג. ער איז געווען בײַ פּרצן, געווען בײַ דינעזאָנען. פּרץ האָט שוין דאַן געוווינט אויף יעראָזאָלימסקי־אַליעע. דינעזאָן האָט געהאַט אַ שליסל צו דעם ליפט און אויך צו דער טיר פֿון פּרצעס שטוב. אַז מ'האָט אַרומגעשמועסט מכּוח דער נײַער צײַטונג, האָט פּרץ אַ זאָג געטון צו דינעזאָנען:

— יאַנקל, פֿאַרקויף מיך!

דינעזאָן האָט באַשטימט אַ פּרײַז 50 רובל אַ חודש פֿאַר צוויי אַרטיקלען אָדער נאָוועלן. בעת מעשה האָט פּרץ זיך אָפּגערוקט אָן אַ זײַט, נישט געוואָלט בײַזײַן בײַ די געלט־פֿאַרהאַנדלונגען. קין האָט אַרויסגענומען 50 רובל און אַוועקגעלייגט אויפֿן טיש.

— נעמט אַוועק דאָס געלט! — האָט פּרץ זיך אָנגערופֿן. ער האָט נישט געוואָלט קיין באַצאָלטס. אין אַ צוויי וואָכן אַרום האָט די „פֿאָלקסשטימע" באַקומען פֿון פּרצן די פּראַכטפֿולע מעשה „דאָס פֿאַר־טעך" מיט אַ צושריפֿט „אַלס מתּנה אָן געלט דעם באַרדיטשעווער שנײַדער".

ש. ניגער אין אַן אַרטיקל „פּרץ דער רעדנער אין וואָרט און שריפֿט" (ניו־יאָרקער „טאָג" 1930, 20 אַפּריל) באַרירט דעם פּרץ, וועל־כער „האָט געזוכט אויערן, וואָס זאָלן אים הערן. ער האָט געבענקט נאָך אויגן, וואָס זאָלן אים אַנטקעגנגלאַנצן מיט דורשט און דאַנקבאַר־קייט און אַנטציקונג... עס האָט אים בײַ דעם אפֿשר אַזוי געצויגן די מ אַ ס ן, און אפֿשר איז דאָס געווען איינע פֿון די אורזאַכן, פֿאַרוואָס ער האָט זיך באַפֿרײַנדט אַזוי מיט דינעזאָנען. די מ אַ ס ן זענען שטענדיק גרייט צו ה ע ר ן, אַבי איר זאָלט זיי עפּעס זאָגן, אַבי איר

זאָלט זאָגן עס מיט שטאַרקייט און זיכערקייט. און דינעזאָן — אי ער האָט קיינמאָל נישט איבערגעשלאָגן אינמיטן די רייד... אַפילו דאַן ווען פרץ האָט איבערדערציילט פאַר אים אַ מעשה, וואָס ער, דינעזאָן, האָט אים פריער דערציילט, איז ער געווען אַזוי פול מיט אויפמערקזאַמקייט און צופרידנקייט. אַזוי ווי דאָס זאָל זיין פרצעס אַן אייגענער אויפטו... דינעזאָן איז געווען דאָס פובליקום, וואָס פרץ האָט געברויכט, ווען ער איז געזעסן אינדערהיים. דאָס פובליקום אויף די פאַרזאַמלונגען איז געווען אַ מין קאָלעקטיווער דינעזאָן...".

אַז דינעזאָן איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן ווי געהעריק אָפּגעשאַצט פרצן, אַז ער האָט דער ערשטער אַרויסגעגעבן פרצעס יידישע זאַכן אין אַ בוך-פאָרם און אָנגעשריבן, נאָך אין 1890, עטלעכע פּאָזיטיווע שורות וועגן פרצעס שאַפן, — אויף דעם האָבן מיר זיך פריער שוין אָפּגעשטעלט (זע ז. 73, 79).

ס'איז אינטערעסאַנט, ווי ס'איז געשטיגן פרצעס ליבשאַפט און נאָענטקייט צו דינעזאָן. לכתחילה רופט ער אים אין זיינע בריוו „ידידי", דערנאָך „ידיד-נפשי", שפּעטער „ליבער דינעזאָן", „ליבער יעקב", „ליבער יאַנקל" און אויך „ברודער".

זיי זענען געווען און פאַרבליבן איינער פאַרן אַנדערן ברידער, געטרייע, איבערגעגעבענע, טיף-פאַרליבטע ברידער.

פרצעס טויט האָט אויף יעקב דינעזאָן געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק. ער האָט זיך קיין אָרט נישט געקאָנט געפינען אין לעבן, געבענקט אַזוי שטאַרק נאָך פרצן, ביז ער איז אינגיכן געשטאָרבן און געפונען זיין אייביקע רו אַרום פרצן.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

פרץ און שלום-עליכם

די פּערזענלעכע באַציִונגען פֿון פּרץ און שלום-עליכם זענען נאָך ביז איצט נישט אינגאַנצן אויפֿגעקלערט. עס זענען באַקאַנט אַ ריי מאָמענטן אין דעם אָדער יענעם פּעריאָד פֿון זייער ברוגז אָדער גוט-פֿריינדשאַפֿט, אָבער קיין פֿולשטענדיק בילד פֿון זייערע געגנזייטיקע באַציִונגען האָבן מיר נישט. איך האָב מיך באַמיט אויסצופֿאָרשן די באַציִונגען פֿון די צוויי גרעסטע יידישע שרייבער, וועלכע האָבן אָנגעהויבן זייער שריפֿטשטעלערישע קאַריערע כּמעט אין איין צייט, אין די זעלבע יאָרן און אויך פֿאַרענדיקט זייער שאַפֿן כּמעט אין דער זעלבער צייט. איך האָב נאָכגעזוכט די סיבות און מאָטיוון פֿון זייער פֿונאַנדערגיין זיך און שפּעטער — פֿון זייער דערנענטערונג. אויפֿן סמך פֿון פֿאַרשידענע פֿאַרעפֿנטלעכטע און נישט-פֿאַרעפֿנטלעכטע מאַטעריאַלן האָב איך געפּרווּווט אויסצומאָלן אַ בילד, ווי פּ"ץ און שלום-עליכם האָבן זיך אײַנער צום צווייטן באַצויגן אין לויף פֿון 26 יאָר. אָנגעהויבן פֿון 1888, זינט פּרץ האָט אָפּגעדרוקט אין שלום-עליכמס „די יידישע-פֿאָלקס-ביבליאָטעק" זיין ערשט יידיש ווערק „מאָניש". ביז זייער לעצטן פֿריינדלעכן און האַרציקן באַגעגעניש אין 1914 אין וואַרשע.

עס איז שווער געווען צו דערגיין פֿיל און פֿיל פּרטים אין אָט דעם צייט-פּעריאָד. פּרץ, ווי באַוווּסט, האָט זייער ווייניק בריוו געשריבן, און די בריוו, וואָס ער האָט באַקומען, האָט ער נישט אויפֿגעהיט. אויך אַ גרויסן טייל פֿון שלום-עליכמס בריוו-אַרכיוו (פֿון אים און צו אים) איז נאָך ביז אַהער נישט אינגאַנצן פֿאַרעפֿנטלעכט. אַדאַנק דער פֿריינטלעכקייט פֿון ה' נחמיה פֿינקלשטיין (וואַרשע) האָב איך באַקומען אַ צוטריט צום בריוו-אוצר פֿון יעקב דינעזאָן, אויך י. ד. בערקאָוויטש (וואָס אין זיין רשות געפֿינט זיך אין ניו-יאָרק דער שלום-עליכם-אַרכיוו) איז געווען אַזוי גוט און מיר מיטגעטיילט אַ ריי

אויסצוגן פון דינעזאָנס בריוו צו שלום-עליכם, וואָס קאָנען באַלייכטן דאָס בילד פרץ-שלום-עליכם. אַזוי-אַרום איז מיר מעגלעך געווען אויפצוקלערן ווי ווייט-מעגלעך דאָס אומקלאָרע פרץ-שלום-עליכם-פּראָבלעם.

מסתמא זענען נאָך אין דעם אַלגעמיינעם בילד דאָ געוויסע בלויזן, וואָס מ'וועט מיט דער צייט קאָנען דערגאַנצן. אָבער שוין פון דעם, וואָס ס'איז געלונגען צונויפצוקלויבן, באַקומען מיר אַ ביז-גאָר אינטערעסאַנטע שילדערונג, ווי די צוויי גרויסע יידישע קינסטלער האָבן געפירט צווישן זיך אַ ברוגז, וואָס צייטנווייז איז ער דערפירט געוואָרן ביז צו גאָר שאַרפע קאָנפליקטן, — אַ ברוגז, וואָס האָט געדויערט שיינע עטלעכע יאָר. עס איז געווען, ווי מיר זעען, נישט קיין ערנסטע, טיפע חילוקי-דעות, נאָר עפּעס אַ שנאה, וועלכע איז תּוך ווייטער אַלץ-מער צעבלאָזן געוואָרן, — ברוגז און שנאה, וואָס איצט — נאָך עטלעכע צענטליק יאָר — קומט עס אויס ווייניק-באַגרינדט, אומפאַרשטענדלעך, און אַפילו קינדיש. אין דעם ברוגז אָבער און אין דעם איבערבעטן זיך ווייזן זיך אַרויס די צוויי פאַרשידענע כאַראַקטערן און פּערזענלעכקייטן פון פרץ און שלום-עליכם — צוויי וועלטן מיט גאָר באַזונדערע אייגנשאַפטן אַנטפּלעקן זיך פאַר אונז. און דאָס מערקווירדיקסטע איז: די קליינינקייטן, מיספאַרשטענדנישן, וועלכע האָבן זיך געלייגט צווישן זיי, זענען דורך זיי אַליין נישט אויפגעקלערט געוואָרן. ווי קאַפּריזע קינדער האָבן זיי ביידע אָנגעהאַלטן דעם ברוגז, ביז זיי זענען לסוף אַרייגעפאַלן איינער אין די אָרעמס פונעם צווייטן, און עס האָט זיך איינגעשטעלט צווישן זיי אַ האַרציקע, ריינדיקע ליבע און פאַרליבטקייט.

שלום-עליכם איז געווען יינגער פון פרצן אויף 8 יאָר (פרץ איז געבוירן אין 1851, שלום-עליכם — אין 1859). אָבער אין דער יידישער ליטעראַטור איז שלום-עליכמס נאָמען געווען באַקאַנט פריער ווי פרצעס. ווען שלום-עליכם איז אין יאָר 1888 צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן די זאַמלביכער „די יידישע פאָלקס-ביבליאָטעק” און זיך צוליב דעם פאַרבונדן מיט די אָנגעזעענסטע יידישע און העברעישע שריפטשטעלער פון יענער צייט, איז נאָך פרצעס נאָמען ביים יידישן לייענער-עולם געווען גאָר ווייניק באַקאַנט.

פרץ האָט דאַן צוגעשיקט צו שלום-עליכמען די באַלאַדע „מאָניש”,

וועלכע איז געווען אָפּגעדרוקט אין ערשטן באַנד „יידישע פאָלקס-ביבליאָטעק” 1888. ווייזט אויס, קיין גרויס התפעלות האָט ש”ע נישט געהאַט פון „מאָניש”. פרץ איז דאַן בכלל געווען ווייט פון דער יידישער ליטעראַרישער וועלט. די בריוו, וואָס פרץ האָט אין יאָרן 1888—1889 (ביזן ברוגז ווערן) געשיקט צו שלום-עליכמען, זענען אַלע אין העברעיש. ווי מיר ווייסן פון פרצעס בריוו צו שלום-עליכמען (זע אויספירלעך „פרצעס בריוו און רעדעס” ז”ז 11—35), איז פרץ דאַן געשטאַנען ווייטלעך פון דער יידישער ליטעראַרישער וועלט. אויף אַזוי פיל, אַז לכתחילה האָט ער געמיינט, אַז ער האָט דאָ צו טאָן מיט מענדעלע-מו”ס. ער האָט פאַרביטן „ראַבינאָוויטש” אויף „אַבראַמאָוויטש” — און געשריבן, אַז ער קען שלום-עליכמען נישט פון יידיש, נאָר פון אַ פוילישער איבערזעצונג פון זיינעם אַ ווערק (געמיינט יונאָשאַס איבערזעצונג פון מענדעלען). ערשט שפּעטער האָט פרץ זיך געכאַפּט, אַז ער מאַכט אַ טעות.

„מאָניש” איז געווען פרצעס ערשטע געדרוקטע זאַך אין יידיש. ער שרייבט צו ש”ע: „זשאַרגאָן האָב איך נאָך נישט געדרוקט און ביז אַהער האָב איך פאַרברענט דאָס וואָס כ’האָב געשריבן”. בכלל האָט פרץ דאַן געהאַט אַ באַזונדערן קוק אויף די אויפגאַבן פון דער יידישער ליטעראַטור. ער פאָלעמיזירט מיט שלום-עליכמען און באַווייזט, אַז מען נויטיקט זיך אין דער „זשאַרגאָנישער” ליטעראַטור נישט בלויז אין בעלעטריסטיק, נאָר מען דאַרף פּאָפּולערע וויסנשאַפט און הויפּטזאַכלעך יידישע געשיכטע. ער לייגט פאָר שלום-עליכמען פאַר דער „פאָלקס-ביבליאָטעק” איבערזעצונגען פון דייטש אויף פילאָסאָפישע און פּסיכאָלאָגישע טעמעס און בעט שלום-עליכם זאָל אים צושיקן די נויטיקע ביכער. ער שרייבט: „אַנשטאָט וויסן, וויסנשאַפט, וואָס זענען ברויט, פלייש, וואַסער, קלייד און וווינונג פאַר דעם מענטשס נשמה, גיבן מיר איר בעלעטריסטישע נאַרישקייטן און אילוזיעס”. און וועגן יידיש שרייבט פרץ: „איך קוק נישט אויפן זשאַרגאָן, ווי אויף אַ „כלי שני” און נישט ווי אויף פאַרמיטלונג, וואָס גייט אַריבער. איך וויל, עס זאָל ווערן אַ שפּראַך, און דעריבער באַדאַרפן מיר פאַרברייטערן און פאַרמערן אירע אוצרות און צוגעבן יעדע רגע אַלץ נייע אויסדרוקן, אַז דער שרייבער זאָל נישט זאָגן: מיר איז ענג דאָס אָרט...” (ז. 41). און זייער טרעפלעך שרייבט פרץ אין אַ בריוו צו שלום-עליכמען:

„איך ווייס די אַרבעט פון מיין האַר: זיין ווילן און שטרעבן איז (אויף וויפל איך האָב געקענט פאַרשטיין) צו שרייבן צוליבן עולם, וואָס רעדט זשאַרגאָן פון זשאַרגאָנען־לאַנד, און איך שרייב צוליב זיך, צוליב מיין הנאה וועגן, און אויב איך דערמאָן מיך אַמאָל אָן דעם לעזער, איז ער פון אַ העכערער מדרגה פון דער געזעלשאַפט. ער איז דער מענטש, וואָס האָט געלייענט און געלערנט אין אַ לעבעדי־קער שפּראַך" (ז. 14).

שלום־עליכם האָט ווי באַוווּסט שטאַרק רעדאַגירט פּרצעס פּאָעמע, אייניקע שטעלן פאַרריכט, געענדערט, אייניקע שטעלן (און גאַנץ אינטערעסאַנטע, געלונגענע) אינגאַנצן אַרויסגעוואָרפן (זע פריער ז"ז 81—98). דאָס האָט אויפגעבראַכט פּרצן. אין אַ בריוו צו ש. ל. ציטראָן האָט ער זיך באַקלאָגט אויף שלום־עליכמען, וואָס ער האָט זיך אַזוי באַגאַנגען מיט זיין „מאָניש"[1]. אַזוי ווייט איז געווען די אומ־צופרידנקייט, אַז פּרץ האָט זיך אַ לענגערע צייט אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק איבערצודרוקן „מאָניש" אין דער פאָרם, ווי עס איז געווען געשריבן דורך אים. נאָכן דערשיינען פונעם ערשטן באַנד „יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק" האָט פּרץ דעם 3־טן פעברואַר 1889 אָנגעשריבן אַ קורץ בריוול צו שלום־עליכמען און צוגעגעבן: „אויב ס'איז נאָר מעגלעך בעט איך אייך אומצוקערן מיר דעם כּתב־יד „מאָניש". דאָס קורצע לאַקאָנישע בריוול באַווייזט, אַז פּרץ איז געווען אויפגעבראַכט קעגן שלום־עליכמען. משמעות, אַז שוין דאַן האָט פּרץ געהאַט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן „מאָניש" אין דער פאָרם, ווי ער האָט עס אָנגעשריבן. ס'האָט געקאָסט פּרצן פיל מי איידער עס איז דערשינען אין זיין אָריגינעלער פאָרם. עס איז נישט גאָר ריכטיק, וואָס ב. גאָרין[2]. דערציילט, אַז פּרץ האָט באַלד געלאָזט איבערדרוקן „מאָניש" אין אַ באַזונדערער בראָשור. אין אַ העברעישן בריוו צו דינעזאָן (פון 27 יוני 1882 — דינעזאָן איז דאַן געווען אין קיעוו) שרייבט פּרץ: „... מאָניש איז נאָך נישט אַרויס פון דרוק, און אַז ער וועט אַרויס,

---

1) ש. ל. ציטראָן — „דריי ליטעראַרישע דורות" I, 135. איך האָב געוואָלט ציטירן גענויער פּרצעס בריוו און אָנגעפרעגט ביי ש. ל. ציטראָן, האָט ער מיר געענטפערט, אַז דער בריוו איז בעת דער אָקופּאַציע־צייט פאַרלוירן געגאַנגען. דעם דערמאָנטן אַרטיקל האָט ער געשריבן אויפן סמך פון פּרצעס בריוו.

2) ב. גאָרין, ווארשע און אָדעס, „צוקונפט" 1915, ז. 549.

וועט ער זיין זייער מיאוס" (בריוו און רעדעס, ז. 56—57). ערשט אין 1892 איז דערשינען די באַזונדערע אויסגאַבע „מאָניש" מיט פאָלגנ-דיקער צושריפט: „געדרוקט אין „פאָלקס-ביבליאָטעק", האָט די באַלאַדע געליטן פון רעדאַקטאָרס שער און פעדער. די געקרענקטע אייגן-ליבע האָט מיך באַוויזן זי איבערצושרייבן, און גוטע-פריינט איבערצו-דרוקן" (י. ל. פרץ, פּאָעזיע, צווייטעס העפט, מאָניש (באַלאַדע), וואַר-שע תּרנ"ב 1892, 40 זייטלעך).

און דאָ דאַרפן פאַרריכט ווערן אייניקע אומפּינקטלעכקייטן אַרום פּרצעס „מאָניש", מיט וועלכע ס'איז געשטרויכלט געוואָרן אַפילו שלום-עליכם אַליין.

מ'האָט געזאָגט און געשריבן, אַז אַדאַנק דינעזאָנען איז „מאָניש" געווען געדרוקט ביי שלום-עליכמען אין „פאָלקס-ביבליאָטעק": שלום-עליכם שרייבט אין זיין אַרטיקל „אַ וואָך מיט י. ל. פרץ" (1915)[1]: „אַז איך האָב געהאַלטן ביים אַרויסגעבן די „ייד. פאָלקס-ביבליאָטעק", און פרץ האָט מיר צוגעשיקט קיין קיעוו זיין באַלאַדע „מאָניש" איז תּיכּף נאָך פּרצעס בריוו אָנגעלאָפן אַ בריוול פון וואַרשע פון דינעזאָן, וווּ ער פרעגט זיך נאָך אויף דעם „אויפגייענדן שטערן", און אַז איך האָב אים געענטפערט, אַז איך בין פון דער באַלאַדע אַנטציקט, און אַז דער אַוטאָר שיינט צו זיין אַ גרויסער טאַלאַנט, איז קיין גליק-לעכערער פון דעם דינעזאָן אויף דער וועלט נישט געווען". עס איז נישט ריכטיק, ווייל פרץ איז באַקאַנט געוואָרן מיט דינעזאָן ערשט נאָכן ערשיינען פון שלום-עליכמס ערשטן בוך „פ"ב". פרץ שרייבט אַ העברעיש קאַרטל צו דינעזאָן (זאַמאָשטש, 24 פעברואַר 1889): „פון דיין לויב, מיין האַר, הגם איך קען דיך נישט, האָב איך זייער הנאה געהאַט, מיר וועט זיין אָנגענעם צו באַגעגענען זיך מיט דיר. צי דאָס ביסטו עס, מיין האַר, דער מחבר פון „הנאהבים והנעימים" און „קרעפּלעך זאָלסטו עסן"?"[2] (פּרצעס „בריוו און רעדעס", ז. 36). חוץ דעם האָב איך איבערגעקוקט פיל בריוו פון שלום-עליכם צו י. דינע-זאָן פון דעם פעריאָד פון דעם ערשטן בוך „ייד. פאָלקס-ביבליאָטעק", וועלכע זענען נאָך נישט פאַרעפנטלעכט, און פּרצעס נאָמען איז דאָרט נישט דערמאָנט.

1) שלום-עליכם — יידישע שרייבער, פאַרלאַג ב. קלעצקין, באַנד XV ז' 71.

2) „קרעפּלעך זאָלסטו עסן" פון י. דינעזאָן איז אָפּגעדרוקט צוזאַמען מיט פּרצעס „מאָניש" אין „ייד. פאָלקס-ביבליאָטעק".

דאָס באַשטעטיקט אויך י. ד. בערקאָוויטש אין אַ בריוו צו מיר: „דער בעסטער באַווייז, אַז נישט דינעזאָן האָט דער ערשטער צוזאַמענגעפירט פּרצן מיט שלום-עליכמען איז דער, וואָס אין זיין ערשטן בריוו צו שלום-עליכמען שרייבט פּרץ, אַז ער האָט זיך דער־וווּסט וועגן שלום-עליכמען און וועגן דער פּראָיעקטירטער אויסגאַבע פון דער „ייד. פאָלקס-ביבליאָטעק" דורך זיינעם (פּרצעס) אַ פריינד מיטן נאָמען עפּשטיין" (זע „פּרצעס בריוו און רעדעס", ז. 13—14).

אין דעם פריער-דערמאָנטן אַרטיקל דערציילט ווייטער שלום-עליכם, אַז „ער, דינעזאָן, האָט מיר שוין צוגעשיקט נאָכדעם אַ גאַנצע „טעטראַד" מיט קליינע ערציילונגען—פון י. ל. פּרץ, פון וועלכע ס'איז גריננ געווען אויסצוקלויבן און אָפּצודרוקן אַזעלכע זאַכן, ווי דער „כעלמער מלמד", „ווענוס און שולמית" און דעסגלייכן". אין אַ בריוו צו י. דינעזאָן (פון 4 אויגוסט 1889) האָט שלום-עליכם וועגן דעם זעלבן ענין געשריבן: „...איך בעט אייך, החילות לנפול נפול תפול — איר האָט אָנגעהויבן מיט פּרצן, דאַרפט איר אויסלאָזן מיט פּרצן. פונעם פּעקל, וואָס איר האָט מיר צוגעשיקט, האָט ער, לויט אייער רשימה, אַרויסגעצויגן דריי פּערטל סיפּורים און פון איין פּערטל, וואָס איך האָב אויסגעקליבן, וועט קומען אין דער ביבליאָטעק 4 אָדער 5; קיין געלט פאַרויס, מטעם הידוע לכם, צאָל איך שוין נישט קיינעם ואַפילו לצנועין. שרייבט דאָס אים. דעם גרויסן שיר זיינעם, אויב ער וועט אים פאַרקירצן, לויט מיין בריוו צו אייך וועגן זה הענין זה כשני ירחים, וועל איך אים אויפנעמען ברצון"...

פון דאַן אָן איז שוין דינעזאָן געשטאַנען שטאָל און אייזן פאַר פּרצן. אין דעם בריוו, ווו י. דינעזאָן דערמאָנט צום ערשטן מאָל פּרצעס נאָמען, (י. ד. בערקאָוויטש צייכנט אָן די דאַטע פון דעם בריוו סוף אָקטאָבער 1888; ס'איז אומפאַרשטענדלעך, ווייל ווי מיר האָבן פריער געזען האָט פּרץ דעם 24 פעברואַר 1889 נאָך נישט געקענט דינעזאָנען) שרייבט י. דינעזאָן: „...אונגעאַכטעט, וואָס דאָס גאַנצע לומפּענגעזינדל איז מיר אַזוי פאַראַכטעט, אונווירדיג געוואָרען, האָב איך אין דער לעצטער צייט אַ נייען פריינד געפונען, און מחבר דאָס האַרץ זאָגט מיר, אַז דאָ איז אמתע פריינטשאַפט, אמתע ליבע און אַכטונג זעלבסט צו דעם פערזאָן אַזוי גוט ווי צו דעם טאַלאַנט, וואָס די פערזאָן בעזיצט. איך מיין דעם ליבען פּאָעט הערךן פּרץ, וואָס מיר זיינען איינגעליעבט געוואָרען איינער אין אַנדערען באהבה טהורה

ואמתּית שאיננה תּלויה בדבר ולא תּבטל לעולם. איך ווייס ניט וואָס דער מענטש האָט דערווייל אין מיר געפונען, האָטש מיר איז קלאָר געננוג, וואָס איך געפין אין איהם יעדען טאָג, ער שיקט מיר צו אַלץ, וואָס געהט אַרויס פון זיין געבענשטער געדיגענער פעדער, און איך קלויב נחת, האָב אמתּע פערגעניגען צו לעזען זיינע עסקיזען, וואָס זענען מיט גאָלד ניט אָבצושאַצען. דיא טעג האָט ער מיט אַ עקסטרען מענשען צוגעשיקט זיין גראַנדיעזע פּאָעמאַ, וועלכע ער שרייבט פאַר אייער צווייטער ביבליאָטהעקאַ, לה דומיה תּהלה, דאָס איז נישט „אופיר" און ניט די גנבת דעת פון אופיר, און נישט דער מחבר פון אופיר. [דער מחבר פון „אופיר" איז דוד פרישמאַן!—נ. מ.] אַ קינד וועט פערשטעהן און אָנקוועלען פון נחת פון דער פּאָעמע, און מבינים וויא ווייניק זיי זענען ביי אונז יודען וועלען רזין דרזין אין דער פּאָעמע געפינען. איך אַז איך לעזע זיא, און געלעזען האָב איך זיא שוין הונדערט מאָל, דערמאָהן איך מיך אָן בייראָן, אַזוי ווילד אַזוי רייך און אָנגעצאָהמט איז דיא מוזע זיינע, זיא האָט קיינע גרענצען און קאָן קיין צוואַנג און דרוק נישט דולדען, איהר ברויכט זיא לעזען... און בייראָן וועט אייך אַ לעבעדיגער פון קבר אויפשטעהן און איהר וועט נישט וויסן אויב אין פוילען וואָלט בייראָן אַנדערש געשריבען און געקאָנט שרייבען...".

אַז שלום-עליכם זאָל זיין שטאַרק אַנטציקט פון פּרצעס זאַכן, זעט מען אויך נישט אין די אַלע אויספירלעכע בריוו, וואָס שלום-עליכם האָט געשריבן צו י. דינעזאָן. פיל אָרט און פיל ליוב-געזאַנגען ווערט דאָרט אָפּגעגעבן דוד פרישמאַנען און זיין פּאָעמע „אויפיר" (געדרוקט אין ערשטן בוך „ייד. פאָלקס-ביבליאָטעק"). קיין גרויס התפעלות האָט אויך „מאָניש" נישט אַרויסגערופן ביי דער קריטיק. ש. ל. ציטראָן שרייבט אַפילו: „כמעט אַלע, וואָס האָבן דעם זאַמלבוך רעצענזירט, האָבן איינגעשטימט, אַז „מאָניש" איז אַ קינסטלער-ווערק, וואָס אין יידיש איז נאָך זיין גלייכן קיינמאָל נישט געווען"[1]. אַדרבא, דער דאַן באַקאַנטער און אויטאָריטעטער קריטיקוס (ש. דובנאָוו) האָט אין זיין אַרטיקל איבער דעם זאַמלבוך געשריבן אין רוסיש: „פיל נידעריקער פון דער פּאָעמע (ד. פרישמאַנס „אופיר") איז די „באַלאַדע" פון ה' פּרץ, אין וועלכער ס'ווערט באַזונגען אַ יונגער און שיינער עילוי, וואָס

1) ש. ל. ציטראָן — דריי ליטעראַרישע דורות, I, ז' 155.

פאַרליבט זיך אין אַ שיין קריסטלעך מיידל און וואָס ווייזט אויס (ווייל קלאָר צו פאַרשטיין איז אוממעגלעך) באַשליסט צו שמדן זיך. די פּרעטענציעזע, פאַנטאַסטישע גרומיקייט, אין וועלכער ס'איז אַריינגע־שלעפּט אויך נחס קאַסטן און דער באַרג אַררט און דער שדים־קיניג און געדאַנקען וועגן זשאַרגאָן און נאָך אַנדערע טונקעלע רמזים אויף דעם, וואָס קיינער ווייסט נישט, — דאָס אַלץ באַשווערט שרעקלעך דעם געוויינלעכן לעזער צו לייענען די „באַלאַדע" פון ה' פּרץ און צו פאַרשטיין איר אינהאַלט" [1].

ש. דובנאָוו איז דאַן געווען אין גאָר נאָענטע פריינטלעכע באַציונגען מיט שלום־עליכמען. זיי האָבן זיך אָפט באַגעגנט און אויך געפירט צווישן זיך אַ בריוו־אויסטויש, און שלום־עליכם האָט זיך שטאַרק צוגעהערט צו דער מיינונג פון ש. דובנאָוון. קריטיקוס (דובנאָוו), כּידוע, האָט דער ערשטער געמאַכט אויפמערקזאַם „אויף דעם יונגן שלום־עליכם און אויף זיין „קליינעם דימענט", „דאָס מעסערל" (1887).

ווי קומט עס, וואָס פּרץ האָט דאָך געשיקט שלום־עליכמען פאַר זיין צווייטן בוך „ייד. פאָלקס־ביבליאָטעק" נאָך זאַכן, ווען ער איז געווען אַזוי אומצופרידן מיט די ענדערונגען אין „מאָניש"? ראשית, איז דאַן כּמעט נישט געווען קיין אַנדערע יידישע אויסגאַבע, און צווייטנס, ווייל פּרץ האָט זיך דאַן געפונען אין אַ שווערער מאַטעריעלער לאַגע. אין אַ בריוו (פון מיטן 1889) שרייבט פּרץ צו שלום־עליכמען וועגן זיינע שריפטן פאַר דעם צווייטן באַנד „פאָלקס־ביבליאָטעק": „איך האָב גאָר קיינמאָל נישט געטראַכט און ס'איז מיר אויפן געדאַנק נישט אַרויף, אַז ס'זאָל קומען אַמאָל אַ טאָג און איך זאָל געצוווּנגען זיין צו פאַרדינען פון מיין פעדער. צו מיין אומגליק איז געקומען אַזאַ טאָג, און איך בין געצוווּנגען צו געבן אייך אַן ערלויבעניש צו פאַרריכטן, ווייל איך נויטיק זיך זייער אין געלט. איך האָב קיינמאָל גאָרנישט געטראַכט און ס'איז מיר אויפן געדאַנק נישט אַרויף, איך זאָל וועלכן ס'איז אַנדערן אַרויסגעבער אָפּגעבן די בכורה לגבי אייך. פאַרקערט, מיטן גאַנצן האַרצן וועל איך אייך אָוועקגעבן אַלע מיינע דערציילונגען... נאָך אַמאָל פאַרזיכער איך אייך, אַז איך האָב גאָר קיינמאָל נישט געטראַכט צו דערווייטערן זיך פון אייך מיט מיין אַרבעט. און אויב ס'וועלן זיין ביי מיר טענות און מענות,

1) „וואָסכאָד" 1889, VI (זע פּריער ז. 77).

וועל איך זיי זאָגן מיטן פּולן מויל, ווייל די פּ״ב שטייגט איבער מיט איר באַדייטונג אַלץ, וואָס איז געווען געדרוקט אין אונזערעביידע ליטעראַטורן״ („בריוו און רעדעס״, ז. 43—44).

אויך י. ד. בערקאָוויטש באַשטעטיקט—אין זיין בריוו צו מיר—אויפן סמך פון שלום-עליכמס אַלע בריוו, וואָס זענען דאָ אין זיין רשות, אַז שטאַרק האַלטן האָט ש״ע פון פּרצן נישט געהאַלטן און ער „רעדט כמעט אין ערגעץ נישט פון פּרצעס שרייבן, ד״ה שטעלט זיך אויף דעם נישט אָפּ באריכות, ווי ער פּלעגט טאָן בנוגע צו אַנדערע שרייבער פון יענער צייט״.

און געוויס זענען קרוב לאמת ב. גאָרינס זכרונות, אַז „שלום-עליכם האָט נישט נאָר נישט געכאַפּט קיין התפעלות (פון פּרצעס „מאָניש״ און איבעריקע זאַכן.—נ. מ.), נאָר ער האָט זיי באַטראַכט פאַר גאַנץ געוויינלעכע זאַכן״. דעריבער איז „פּרץ דערפון געווען זייער געקרענקט״. און משמעות צוליב דעם האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ מין אומצוטרוי, אומצופרידנקייט און פּירוד-הלבבות צווישן ש״ע און פּרץ, וואָס איז גאָר אינגיכן אויסגעבראָכן אין אַ שנאה.

פּרצעס ליטעראַריש-קינסטלערישער פּרעסטיזש האָט גענומען וואַקסן צווישן דעם וואַרשעווער קרייז פון זיינע פריינד און פאַרערער. אין 1890 ערשיינט פּרצעס ערשט ביכל אין יידיש „בעקענטע בילדער — פאָן לעאָן פּרץ. העררויסגעגעבען דורך י. דינעזאָן״. צום ביכל זענען צוגעגעבן „אייניגע ווערטער פונ׳ם הערויסגעבער״. פּרץ איז שוין אַרויף אויף דעם דרך-המלך פון דער יידישער ליטעראַטור. ער פאָרט אַריבער קיין וואַרשע, מאַכט זיין רייזע איבער די שטעטלעך פון טאָמאַשעווער פּאָוויאַט מיט דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע פון יאַן בלאָך, ער קומט פול אָנגעלאָדן מיט נייע איינדרוקן, און שוין אַ מענטש פון 40 יאָר, פאַרמעסט ער זיך אויף נייע שעפערישע דערגרייכונגען. ער ווערט אַ יוצא-ונכנס אין אָנגעזעענע אַריסטאָקראַטישע הייזער אין וואַרשע און ער אָרגאַניזירט „די יודישע ביבליאָטעק, — אַ זשורנאַל פיר ליטעראַטור, געזעלשאַפּט אונ עקאָנאָמיע״, וואָס איז „רעדאַגיערט און העררויסגעגעבען דורך י. ל. פּרץ״. שוין אין ערשטן באַנד (ערשינען אין 1891) שרייבט פּרץ אַ גרויסן געזעלשאַפטלעך-פּראָגראַמאַטישן אַרטיקל „בילדונג״ און אַזעלכע נאָוועלן ווי „אינעם פּאָסט-וואַגאָן״, „שלום-בית״, „ר׳ בערל״, „דער נייער ניגון״, און אַ ריי לידער, און אַן אָפּטיילונג פאַר בעלי-מלאכות, און עטלעכע אָפּהאַנדלונגען-

רעצענזיעס. גלייך נאָך דעם ערשטן באַנד דערשיינט דער צווייטער באַנד (אויך 1891), וואָס איז ווידער אָנגעפּילט דאָס רוב מיט פּרצעס גלענצנדע זאַכן. פּרץ פאַרעפנטלעכט דאָ זיינע באַרימטע „בילדער פון אַ פּראָווינץ־רייזע". די אַלע זאַכן זענען געווען איבערגענוג, אַז זיי זאָלן אַוועקשטעלן זייער מחבר אין סאַמע אויבנאָן פון דער יידישער ליטעראַטור.

אָבער דאָס אַלץ שטערט נישט, אַז אין „קול מבשר" (צו דער III „יידישער פּאָלקס־ביבליאָטעק") אַרויסגעגעבן פון ש"ע (אָדעס 1892) זאָל זיך באַווייזן אַ בייסנדיקע קריטיק אויף פּרצעס אַ ביכעלע „פּאָעזיע", געחתמעט „קריטיקוס דער צווייטער". ער ברענגט ציטאַטן פון פּרצעס פּאָעמע „כסא שלמה" און מאַכט חוזק פון זיי: „פון אויבנאויף קומט דאָס אויס אַפילו אַביסעלע טונקל, וויטלעך פון פאַרשטאַנד, עפּעס ווי אַ מין שפּרוך פון אַ מכשף, אָדער אַ סגולה צו צאָן־ווייטיק, רחמנא ליצלן". און ווייטער נאָך עטלעכע שורות פון ביכל און אַ צוגאָב פון קריטיקער: „שאַט, וואָס הייסט „פּאָקשיווע"? סטייטש, פּאָקשיווע ווייסט איר נישט? פּאָקשיווע איז... איז... פּאָקשיווע!". און דערנאָך: „אַ משל, שטראָם גראָם מאַך מיר אַ לעטניק!" און: „פּרץ איז פּרץ, און „פּאָעזיע" איז נישט קיין פּיפּערנאָטער. „פּאָעזיע" באַדאַרף האָבן קודם אַ געדאַנק, און דער געדאַנק באַדאַרף זיין אַרויסגערעדט אַזוי, אַז מען זאָל פאַרשטיין, עס זאָל זיין ביי וואָס אָנצונעמען, ובפרט, אַז מען שרייבט פאַרן פּאָלק אין זשאַרגאָן, באַדאַרף מען ערשט זען, עס זאָל עפּעס זיין געזאָגט, נישט גלאַט אַ מישמאַש פון משונה־ווילדע הויכע ווערטער, לאָקש, בוידעס, ציבעלע, פּיזעם, קנאָבל, קובעבע מיט לאַקריץ, ווי למשל דאָס צווייטע ליד „דעם לייבס לוויה", וואָס איז אויך פאַרשטעלט, פול סודות". און ער ענדיקט די קריטיק: „געוואַלד, געוואַלד: שמע ישראל!!".

„קריטיקוס דער צווייטער" איז געווען נישט קיין אַנדערער ווי שלום־עליכם אַליין. ס'איז גרינג זיך פאָרצושטעלן, ווי די דאָזיקע האַרבע און בייסנדיקע ווערטער האָבן געווירקט בשעתם אויף פּרצן.

דאָס איז געווען דער ערשטער (און אפשר דער איינציקער) עפנטלעכער אָנגריף פון שלום־עליכמען אויף פּרצן, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַ בייז לעבן צווישן דיביידע גרויסע שרייבער. דער כעס ביי ש"ע איז אַלץ געוואַקסן און געוואַקסן.

וואָס איז די עיקר־סיבה? ווי ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן,

יעקב דינעזאָן, פּרץ און שלום-עליכם
(וואַרשע, זומער 1914)

האָט עס געשטאַמט פון דעם, וואָס פּרץ האָט אָנגערופן זיינע זאַמלביכער מיט כּמעט דעם זעלבן נאָמען ווי ש"ע. ס'איז שווער פעסטצושטעלן, צי פּרץ האָט עס בכיוון געטון, אָדער ס'איז געווען נישט ווילנדיק. ש"ע אָבער האָט זיך געפילט דערפון שטאַרק געטראָפן. נאָכן צווייטן בוך פון זיין „ביבליאָטעק" האָט ש"ע, ווי באַוווּסט, אָנגעווירן פּלוצים זיין פאַרמעגן, ער איז אַריינגעפאַלן אין אַ שטאַרקן מאַטעריעלן קלעם, אָבער דאָך האָט ער אַלץ נישט אויפגעגעבן דעם געדאַנק צו באַנייען די זאַמלביכער, מיט וועלכע ער איז מיט לייב און לעבן געווען געבונדן. אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר קאָן עס ש"ע פּרצן אָט די עוולה אַלץ נישט פאַרגעסן, און יעדעס מאָל רייסט זיך אַרויס אין זיינע פּריוואַטע בריוו דער כּעס אויף פּרצן.

אין אַ בריוו פון 5טן יאַנואַר 1894 שרייבט ש"ע צו מרדכי ספּעקטאָר[1]): „ובני קורח לא מתו... אַפּנים, אונזער אָרעמען זשאַרגאָן איז שוין באַשערט צו האָבן איינעם אַ משוגענעם. פריער האָט זיך נאַסאַדיט אויף איר איינער עפּעס אַ מטורף, אַ לעווי, ימח שמו וזכרו, און איצט האָט זיך אָפּגעריסן פון אַ שטריק אַ פּרץ— — —, וואָס ווען נישט איך, נאַרישער שלום-עליכם, וואָלט ער נאָך עד-היום געלעגן ערגעץ פאַרשטעקט מיט זיין „פּאָעזיע", „געפּראַנגען מיט די צוואַנגען און געבראָניעט מיטן ווידל"... [אַ ציטאַט פון פּרצעס ביכל „פּאָעזיע". — נ. מ.] אַזאַ נאַכאַל! וואָס טוט ער דאָרט ביי אייך? עס ווייזט אויס, אַז ער איז ביי אייך אַ שטיקל בן-בית: ער איז געוואָר געוואָרן, אַז איך האָב אייך געשיקט אַ פעליעטאָן, איז ער נישט פויל אויף דער פען און שרייבט מיר אַריין אַ בריוועלע (אויף רוסיש) בזה הלשון: „— — —איר האָט אַפילו קענן מיר נישט אַזוי לייטיש יוצא געווען, דאָך האָב איך אייך שוין לאַנג מוחל געווען. איך האָב אייך גערעכנט פאַר אַ דער-רות-ווייסט-וואָס, נאָר איך בין ערפאַרן פון אַ ריכטיקער קוועלע (דינעזאָן), אַז איר זענט גראַדע אַ גוטער מענטש, נאָר אַ משוגענער. איך גיב אייך אַ חודש צייט מיר צו שיקן אַ פעליעטאָן אין מיין „ביבליאָטעק". האָנאָראַר, ווי געוויינלעך. ווען נישט, איז אַ סימן, אַז איר האָט זיך נאָך נישט אויסגעהיילט. — ל. פּרץ".

---

1) די ציטאַטן פון שלום-עליכמס בריוו צו מ. ספּעקטאָר און י. ח. ראַווניצקין גענומען פון „שלום-עליכם-אַרכיוו" (ניו-יאָרקער „טאָג", 1923).

„אַזאַ נאַכאַל! נעמען און אַרויסהענגען אַ בלעטל פונקט מיט יענעמס פירמע: נאָכטאַנצן יענעם; אומפאַרשעמט זיך באַנוצן מיטן נאָמען אדג"ל—און ער איז נאָך מוחל!! נישקשה, ער מעג שוין וואַרטן מער פון „אַ גאַנצן חודש צייט" — ער וועט פון מיר קיין ענטפער נישט באַקומען ווייל ער וועט לעבן! איך האָב אים תמיד גע־רעכנט פאַר אַ שטיק משוגענעם; נאָר אַז ער זאָל זיין אַזאַ נאַכאַל — — דאָס האָב איך גאָרנישט געוווסט, כ'לעבן...". און צום סוף פון בריוו דערציילט ש"ע ספעקטאָרן וועגן די רעדאַקטאָרן פון פילאַדעל־פיע און ער ענדיקט: „וואָס ס'האָט זיך מיר געחלומט אייערנעכטן און פאַראַיאָרן זאָל אויסגיין צו זייערע קעפ מיט לעווין און מיט פּרצן, מיט מזחן. טפו! — — —".

ש"ע האַלט זיך אין איין אַרומטראָגן מיטן געדאַנק ווידער אַרויסצוגעבן זיינע זאַמלביכער. אין 1894, דעם 7־טן יוני, שרייבט ער צו י. ח. ראַוויניצקין: „מזל־טוב! איך בין פאַרגאַ:גען אויף טראָגן מיטן דריטן בוך „יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק", איך בין שוין רעכט אויף דער צייט, און מבינים זאָגן, אַז גיך־גיך וועל איך מוזן אַריינ־קלייבן זיך אין קימפעט אַריין אין אַ גוטער שעה, אַ מזלדיקער שעה".

אין דעם זעלבן יוני, דעם 24־טן, שרייבט ער ווידער צו י. ח. ראַוויניצקין: „פּרצעס „ליטעראַטור און לעבן" האָב איך אויך נישט געזען און וויל נישט זען. איך גלויב נישט, אַז דער מטורף פּרץ (דער צווייטער לעווי) זאָל קאָנען עפּעס ווילכטיקעס מתקן זיין. אונ־זער „קריטיקוס" (ש. דובנאָוו.—נ. מ.) האָט גאַנץ גלייך געזאָגט אין לעצטן ביכל „וואָסכאָד", אַז פּרץ מיט בעטי פלעקל (מיין איך פלעק־סער) [1]) האָבן זיך נאָר געפּרוווט נאָכמאַכן, אָבער עס איז זיי נישט געראָטן".

און אינגיכן, אין אַ בריוו פון 20־טן יולי 1894, שרייבט ש"ע צווישן אַנדערן צו מ. ספעקטאָרן: „אַך, ברודער! איר האָט אונז אַביסל קאַליע געמאַכט דערמיט, וואָס איר האָט זיך פאַרבונדן מיטן צווייטן לעווי, אַ מטורף, און האָט, נאָך אונזער אָפּריידן, בלוצים אַרויסגעלאָזט צוזאַמען מיט אייך עפּעס בלעטלעך [2]). איך האָב גערעכנט, אַז ער איז

---

1) בערטאַ פלעקסער האָט דאַן אַרויסגעגעבן אַ זאַמלבוך „דאָס הייליקע לאַנד"

2) שלום־עליכם מיינט די „יום־טוב־בלעטלעך", וואָס י. ל. פּרץ האָט אַרויסגעגעבן זינט 1894. דער ערשטער נומער איז דערשינען ביי דער מיטאַרבעטערשאַפט פון מ. ספעקטאָר.

דאָס די סיבה, וואָס איר ווילט מיר נישט ענטפערן און נישט שיקן נישט קיין ביכער, נישט קיין אַרטיקל".

אין אַ יאָר אַרום האָט מרדכי ספעקטאָר זיך געקלאָגט פאַר שלום-עליכמען, אַז אים פעלט מאַטעריאַל פאַר זיין „הויז-פריינד", און ש"ע ענטפערט אים מיט אַ בריוו (פון דעם 28-טן אָקטאָבער 1895): „ליבער ספעקטאָר! אייער קלאָג-בריוו האָב איך מקבל געווען. איך זעץ זיך צוליב אייך היינט אַוועק און אַרבעט מיט דער גאַל — איך וויל אייך בלייבן אַן „אַ תּער פריינד". פאַרלויפיק נאָט אייך נאָך אַ קליניקייט, אַ פּאָדראַזשאַניע [אַ נאָכמאַכונג.—נ. מ.] צו אונזער גרויסן משוגענעם דיכטער י. ל. פרץ, מסתּמא איז דאָך פאַראַן ביי אייך אין „הויז-פריינד" אַ רובריק פון קלייניקייטן, רוקט דאָס אַהין אַריין. געחתמעט נאָר מיט איין אות: ש".

צו דער לבנה

(אויף דעם שניט און מיט דער שפּראַך פון פּרץ)

1

וואָס רוישט מיר אין מוח,
וואָס זעצט ווי אַ פּאַס?
עמעצנס לידער —
איך לויף אויף דער גאַס.

2

עס רוישן די שפּערבער,
עס וואָרקען די קאָטערס,
עס שפּרינגען די מייזלעך
און טאַנצן ווי טאָטערס.

3

איך קריך אויף די ווענט,
איך פאַל אויף די קברים, —
עס גלוסט זיך מיר שרייבן,
אַרויסגעבן ספרים.

4

פייגל גינגאָלדנע
בלישטשען און פראַגנען,
מע האָט דאָרט אַ גאַנער
אַ סריס געהאַנגען!

5

און אָקסן און אייזלען,
זיי ברומען און בלעקען,
זיי קאָנען נישט האָרכן
משוררים מעקען...

6

זי קוקט, די לבנה,
פאַרדרייט מיט דער נאָז,
עס ווילט זיך איר זאָגן —
ווייסט זי נישט וואָס.

7

ראַפּטום... טס! פאַרשטומט דער וואַלד,
הערט ווי עמעץ זינגט,
ווי פּיזעם נאָבל, און זיס ווי קנאָבל,
און אַ שברים קלינגט.

8

ס'לאָזן קען זיך גיין אַכן;
זאָגט זיי אָפּ גאַנץ איידל
דער קלוגער קאָטער אויפן דאַך, —
בראָניעט מיטן ווידל.

9

שיכור טאַנצן די שמשים,
אַלע מתים קאַנקאַנירן;
די לבנה ווינקט מיט ד'אויגן,
אַלע שטערן קאָקעטירן...

ש.

די פּאַראָדיע, צוזאַמענגעשטעלט טיילווייז פון פּרצעס לידער, איז בשעתּה נישט געווען פּאַרעפנטלעכט. צי האָט פּרץ געוווסט וועגן איר — איז שווער צו זאָגן.

עס גייען אַוועק נאָך עטלעכע יאָר, און דער כּעס און דער בּרוגז ווערן אַלץ נישט איינגעשטילט. עס דערשיינט דער „ייד“, און ש״ע שרייבּט דאַן דרך-אגב צו י. ח. ראַווניצקין, דעם דאַמאָלסדיקן רעדאַקטאָר פונעם זשורנאַל (דער בּריוו איז געשריבּן דעם 17. אַפּריל 1899 וועגן דעם נומער 6 פונעם „ייד“): „צו וואָס האָט אייך געטויגט פּרצעס עטלעכע פּוסטע שורהלעך? בּכדי שלא להוציא הנייר חלק? דאַכט זיך, אַסך גלייכער וואָלט געווען וואַרשאַווסקיס צו דרוקן“.

משמעות, אַז דער בּרוגז צווישן ש״ע און פּרץ האָט אַריינגע-צויגן אויך י. דינעזאָנען אין מיטן. י. דינעזאָן האָט געוויס געזוכט שלום און מסתּמא געפּרווט פּאַרגלעטן דעם סיכסוך. צוליבּ פּרצן זענען די בּאַציונגען צווישן דינעזאָנען און ש״ע אויך געוואָרן קעלטער.

אין אַ גרויסן נישט-פּאַרעפנטלעכטן בּריוו פון ש״ע צו י. דינעזאָן (פון 15 פעבּרואַר 1900) שרייבּט ש״ע:

„ליבּסטער, ערלעכסטער פריינד! צווישן אונז, ווי עס ווייזט אויס, איז דורכגעלאָפן נישט קיין קאַץ, נאָר אַ קאָטער. איך הייבּ נישט אָן צו פּאַרשטיין קיין אייִנציק וואָרט, וואָס איר זאָגט, אַזוי ווי איך האָבּ נישט פּאַרשטאַנען, פּאַרוואָס איר האָט זיך פון מיר דערווייטערט די גאַנצע צייט — — — צום סוף ווייזט זיך אויס, אַז איך בּין גאָר מי יודע וואָס פּאַר אַ בּר-עוולה, אַ פּאַרבּרעכער. גאָט איז מיט אייך! איך בּין קיין פּאַרבּרעכער קיינמאָל נישט געווען און קיין טיפּש אַוודאי נישט. טיפּשים האָבּן אייך געזאָגט, אַז איך האָבּ מיטן געלט אָנגעווירן דעם שׂכל, ווייל טיפּשים האָבּן דאָס געוואָלט — — — אַצינד וועלן מיר גיין כּסדר... דאָרטן [אין „קול מבשׂר“] איז געווען דער אָנהייבּ פון מיינע אַ פּאָעמע „פּראָגרעס — ציוויליזאַציע“ (כּ׳לעבּן נישט ערגער פון די בּעסטע לידער פון פּרצן). און דאָרטן איז גע-ווען אויך אַ קליינע רעצענזיע איבּער זייער אַ קליין בּיכלעלע פון פּרץ, וואָס ווען איך דערמאָן זיך אין דעם, לאַך איך, אָבּער נישט מער; און איר זאָגט גאָר עפּעס תּרגום-לשון: „אבל אתּה יצאת לשים לאל את כּשרונו הנעלה... וללעוג על כּל היוצא מעטו...“ [1]). פע, דאָס פּאַסט

1) = אָבּער דו בּיסט אַרויס און געמאַכט צונישט זיין וווּנדערבּאַרן טאַלענט... און אָפּצושפּעטן פון אַלץ, וואָס ס׳איז אַרויס פון זיין פעדער.

גאָרנישט פאַר אַזאַ ערלעכן מענטשן ווי דינעזאָן, ער זאָל אַזעלכעס זאָגן! נאָר אויב איר ווילט וויסן, האָט פרץ מיר מער געטון ווי איך אים. פרץ האָט באַדאַרפט טון, וואָס אַ ייד באַדאַרף טון: אַ ייד, אַז גאָט העלפט אים, ער קען יענעמס קליטל אָדער יענעמס שענקל צומאַכן, איז אים גוט; נאָר אַז גאָט העלפט אים, יענעמס קלייטל אָדער יענעמס שענקל האָט זיך אַליין צוגעמאַכט — דעמאָלט איז ער גאָר גליקלעך. אַז פרץ האָט דערהערט, אַז שלום-עליכם איז געוואָרן עליו-השלום, האָט ער זיך מישב געווען און האָט צוגענומען שלום-עליכמס בלעטל פון דער טיר און האָט דאָס אַרויפגעזעצט אויף זיין אייגענער טיר און פון דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק" איז געוואָרן תּומ"י אַ „יידישע ביבליאָטעק". דאָס איז ערגער, מיין ליבער דינעזאָן, פון צען טויזנט רעצענזיעס; דאָס שמעקט אַזוי מיט פאַסקודסטווע, אַז איך דערמאָן זיך, קערט זיך מיר איבער די גרינע גאַל!! — און ווייטער זאָגט איר: „דע לך, כי מעולם לא היית בעיני לסמל היושר והאמת" [1]). — — ע, ברודער, ווען איך בין מיט ווינציקער יושר און מיט ווינציקער אמת, וואָלט איך עד-היום געווען אַ גביר! יושר און אמת און אָרנטלעכקייט איז אין מיין ליטעראַטור-אַרבעט אפשר אַזוי פיל, ווי ביי אַלע יידישע מחברים אינאיינעם. איך האָב אויף דער יידישער ליטעראַטור מקריב געווען באמת האַלב פון מיין לעבן און אַ גאַנצן קאַפּיטאַל — — —. אויב איך האָב יאָ אַמאָל געזינדיקט קעגן מיינעם אַ חבר אַ ליטעראַט, איז דאָס נאָר דער איינציקער ספּעקטאָר. נאָר דאָס ווייסט קיינער נישט, נאָר איך אַליין; אַפילו ספּעקטאָר ווייסט אויך נישט מיט וואָס און ווען איך האָב פאַרזינדיקט קעגן אים. אָבער פרץ — פע, פון אים זאָלט איר מיט מיר נישט ריידן! אים האָב איך געזען מיט נאָך אַסך אַזעלכע ווי ער אויף מיין קבר טאַנצן. — פע, ער עקלט מיך!...".

אַזוי האָט זיך ש"ע באַצויגן צו פרצן אין לויף פון כמעט צען יאָר און האָט נישט אַדורכגעלאָזט קיין געלעגנהייט אויסצוגיסן זיין כעס און אָפּצושטעמפּלען פרצן מיט פאַרשידענע נעמען און צונעמענישן.

דאָס האָט ממילא אַרויסגערופן אויך ביי פרצן אַ נישט-פריינטלעכע באַציונג צו שלום-עליכמען.

---

1) = און ווייס, אַז קיינמאָל ביסטו נישט געווען אין מיינע אויגן דער סימבאָל פון יושר און אמת.

אין אַ רעצענזיע, וואָס פּרץ האָט געשריבן איבער די נישט-גע־ראָטענע א. קאַטיקס עט א. ברעסלערס איבערזעצונגס-אויסגאַבן אין 1895, גיט פּרץ דרך-אגב אַ זאָג איראָניש: „שלום-עליכם האָט דער ערשטער געראַשעט צו טאָפּטשען מיט די פיס, אויסטשאַראַפּען די פּאַטשווע, צו שרייבן: גראַביאָזש! און צו מאַכן אַ פּאָלנע נאַפּאַדעניע אויף שמרס קרעפּאַסטן און אוקרעפּלעניעס און האָט אים גאַנץ אומאָנ־גענעם געהרגעט"...[1])

אין 1896 אין אַן אַרטיקל „די קראַנקע נערוון" דערמאָנט זיך פּרץ אין דער קריטיק פון ש"ע און מיט פאַרביטערונג געברויכט ער אַזעלכע האַרבע ווערטער: „שלום-עליכם, איינער פון די בעסטע זשאַרגאָניסטן, האָט אַמאָל נישט געוווסט, וואָס מען מיינט „פּאָקשיווע". אַן אַנדער אויף זיין אָרט רופט אַריין דעם ערשטן בעסטן פּוילישן ייד און פרעגט, וואָס דאָס וואָרט באַטייט. ער איז אָבער נערוועז, שטעלט ער זיך אַנידער, ווי אַן אָקס מיט גרויסע הערנער, אין זיין אַמעריקאַנישן רעקלאַמאַציאָנס „קול מבשר" און בלעקט אַרויס: מאַי פּאָקשיווע? כדי ער זאָל „פּאָסט-פּאַקטום" געוואָר ווערן, אַז פּאָקשיווע איז דאָס אייגענע, וואָס „קראָפּיווע". דאָס הייסט אַ מין געוויקס, וואָס פּאַסט אַזוי אין אַ גאָרטן אַריין, ווי זיין „קול מבשר" אין אַן אָרנטלע־כער ליטעראַטור"[2]).

* *
*

אַן איבערברוך אין די שלעכטע באַציונגען צווישן ש"ע און פּרץ איז געשען אַרום 1900—1901. פאַר די פּאָר יאָר איז פּרצעס רום געוואַקסן אָן אַ שיעור, פּרצעס נאָמען ווערט אומעטום שטאַרק געאַכט. אין דעם 25-יעריקן יובילײ פון זיין שאַפן (ל"ג-בעומר 1891) ווערט פּרץ אָנערקענט אַלס דער רבי פון דער נייער יידישער ליטעראַטור. דאַן האָט ש"ע צוגעשיקט פאָלגנדיקע באַגריסונג צו פּרצן:

„היום שלושה ושלושים יום, שהם ארבעה שבועות וחמשה ימים לעומר בשנת תרס"א, שהיא שנת היובל ל פּ ר ץ; ובכן יהי רצון שבזכות ספירת העומר שספרתי היום יתוקן מה שפגמתי בספירה — ה ו ד ש ב ה ו ד אמן סלה...

---

1) י. ל. פּרץ — „ליטעראַטור און לעבן", פאַרלאַג ב. קלעצקין, באַנד XVI, ז' 228.
2) י. ל. פּרץ, באַנד VIII, 138.

„פון אַ גוייִשער שטאָט טרינק איך אַ יידישן טאָסט,
פון יידישן ווײַן גאַנץ יידישלעך פּראָסט.
צוויי שמידן קלאַפּן מיט צווייערליי האַמערס אין אײַזן,
צוויי אַרבעטער האָרעווען מיט צווייערליי געצייג איבער
אײן אַרבעט.
צוויי רייזנדער שפּאַנען פון צווייערליי פּונקטן צו אײן ציל,
צוויי ליטעראַטן שרײַבן מיט צווייערליי פּענעס צוליב
אײן פאָלק.
פון אַ גוייִשער שטאָט טרינק איך אַ יידישן טאָסט,
פון יידישן ווײַן גאַנץ יידישלעך פּראָסט.
לעבן זאָל אונזער פאָלק!
לעבן זאָל זײַן ליטעראַטור!
לעבן זאָלן אירע געטרײַע אַרבעטער!
לעבן זאָל דער פאָלקס-יובילאַר פּרץ!
הידד!

שלום-עליכם".

אָבער פּרץ און שלום-עליכם פאַרבלייבן דאָך אַלץ אין אַ באַ-שטימטער ווײַטקייט אײנער פונעם אַנדערן. י. ד. בערקאָוויטש, וואָס איז געשטאַנען די לעצטע צען יאָר פון שלום-עליכמס לעבן זייער נאָענט צו שלום-עליכמען, פּרווט אין זײַן אַרטיקל „מיט דער משפּחה פון שרײַפטשטעלער" (ש"ע-בוך ז. 157 א. וו.) צו באַלויכטן די באַ-ציונגען צווישן שלום-עליכם און פּרץ. י. ד. בערקאָוויטש וויל זען דעם עיקר-שולדיקן בלויז אין פּרצן. מיר ברענגען דאָ גרעסערע אויס-צוגן פון בערקאָוויטשעס אַרטיקל: „ס'איז אַ באַקאַנטע זאַך, אַז די צוויי גרויסע יידישע שרײַפטשטעלער האָבן זיך אַ לאַנגע צײַט פאַר-האַלטן אײנער צום אַנדערן נישט נאָר פרעמד, נאָר אין אַ געוויסער מאָס אומפרײַנטלעך. אויבערפלעכלעך ווערט דערציילט, אַז געגומען האָט זיך עס פון אַ נאַרישקייט: פּרץ איז געווען אין כּעס, למאַי ש"ע האָט אויסגעבעסערט זײַן „מאָניש" אין דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק" און למאַי ער האָט אויסגעלאַכט אינעם „קול מבשר" ווײַן פּאָעזיע, און ש"ע איז געווען אין כּעס, למאַי פּרץ האָט אויסגע-כאַפּט בײַ אים זײַן יאָרבוך און האָט עס אָנגערופן כּמעט מיטן זעלבן נאָמען: „די יידישע ביבליאָטעק". דערבײַ ווערט צוגעגעבן, אַז אויף די עלטערע יאָרן, ווען דער כּעס איז זיי אָפּגעגאַנגען, האָבן זיך די

צוויי שריפטשטעלער איבערגעבעטן און זענען געוואָרן גוט פריינט״
י. ד. בערקאָוויטש זאָגט: „דאָס איז אָבער נאָר אויבערפלעכלעך. אין דער אמתן איז דער אַנטאַגאָניזם צווישן די צוויי געווען אַ פיל טי-פערער, אַ מער וועזנטלעכער: פּרץ האָט אין שלום-עליכמס גרויסער פּאָפּולאַריטעט ביים פאָלק געפילט כמעט אַ באַליידיקונג פאַר זיין איי-גענער גרויסקייט, און ש״ע איז צו פּרצעס שאַפן כמעט דאָס גאַנצע לעבן פאַרבליבן קאַלט, ווייל ער האָט פון דעם קיין הנאה נישט געהאַט״. און י. ד. בערקאָוויטש גיט איבער באריכות וועגן איינעם אַ געשפּרעך צווישן ש״ע און בעל-מחשבות, ביי וועלכן ער איז אַמאָל בייגעווען (אין ווילנע אָנהויב 1905): „בעל-מחשבות האָט אַ פרעג געטון שלום-עליכמען אין אַ שפּאַס: צי וויל ער גאָרנישט שאַפן אַרום זיך אַ „שולע״ פון יונגע יידישע בעלעטריסטן, וואָס זאָלן גיין אין זיינע וועגן? דערויף האָט שלום-עליכם געענטפערט: ניין! איך בין נישט קיין גוטער-ייד און האַלט נישט פון פראַווען טישן און וויל נישט, אַז חסידים זאָלן פון מיר כאַפּן שיריים. איך לאָז איבער די אַרבעט פאַר פּרצן...״. און י. ד. בערקאָוויטש באַמיט זיך אויפ-צושטעלן אין זכרון דעם אינהאַלט פון שלום-עליכמס ווערטער וועגן פּרצן. דער אינהאַלט איז געווען אומגעפער אַזוי: „פּרץ פראַוועט טישן, ווייל ער איז אין גרונט מער חסידישער רבי, ווי שרייבער. און נישט פון אונזערע פשוטע וואָלינער גוטע-יידן, ווי אַ שפּאָלער זיידע, אָדער אַ רב לוי-יצחק באַרדיטשעווער, וואָס זענען אַליין געווען פאָלקסמענטשן און דאָס פאָלק האָט זיי פאַרשטאַנען, נאָר פון דעם פּוילישן טיפּ — אַ מין גערער. ער איז אַ בעל-גאווה קעגן פאָלק, האַלט זיך מיטן פאָלק מעשה-פּריץ, רעכנט דעם המון-עם נידעריקער פון זיך, רעדט מיט אים נישט אויף זיין שפּראַך, נאָר זאָגט פאַר אים „תורה״ — פול מיט כוונות, מיט רמזים, מיט פּינטעלעך... רינגלט זיך אַרום מיט יונגעלייט — חסידים, צווישן זיי אַסך גאָרנישטן, פליאַס-קעדריגעס, וואָס באַמקען-צו צו יעדן האַלבן וואָרט זיינעם, קומען אַריין אין קעלבערנע התפּעלות פון יעדן ווונק זיינעם, פון יעדן קנייטש מיטן ברען: „אַי-אַי, פּלאי-פּלאים!״... פאַר דער יונגער יידישער בעלעטריסטיק איז עס אַ געפאַר, וואָס פּרץ ווערט איר וועג-ווייזער, ווייל ס׳איז נאָך אַ ספק, צי פּרץ אַליין איז אַ בעלעטריסט. אַ וועגווייזער מעג זיין אַזאַ ווי טאָלסטאָי, אַזאַ ווי טשעכאָוו, וואָס מאַכן נישט קיין אָנשטעלן, שרעקן נישט דעם עולם מיט זייער טיפער

חכמה, וואָס מע דאַרף האָבן אַ זכיה זי צו פאַרשטיין — זיי זענען אַזוי עכט און אַזוי אויפריכטיק, אַז אַלע פאַרשטייען זיי. אָט ביי וועמען מיר דאַרפן זיך לערנען, ווי אַזוי צו שרייבן! פון פרצעס „טישן" און פון פרצעס „תורה" וועלן ביי אונז נאָר אויסוואַקסן ליטעראַרישע פליאַסקעדריגעס"... „אין יענעם געשפּרעך האָט ש"ע — ווי עס דערציילט י. ד. בערקאָוויטש — אויך באַרירט פרצעס יידיש, וואָס איז לויט זיין מיינונג, מער אַ לאָקאַלער דיאַלעקט פון פּוילישע גובערניעס, איידער אַ יידישע שפּראַך. „יידיש שרייבן — האָט ש"ע געזאָגט— וואָלט מען, דאַכט זיך, שוין געמעגט גיין לערנען זיך ביי אַבראַמאָוויטשן... איז אָבער ניין! אַפילו יידיש שרייבן האָבן זיך אונזערע פליאַסקעדריגעס גענומען לערנען ביי פרצן". אַרויסגייענדיק פון שטוב האָט בעל-מחשבות געזאָגט צו י. ד. בערקאָוויטשן: „אַ האַרץ פילט אַ האַרץ. פונקט אַזוי קריכט פרץ פון דער הויט צו פאַרלייקענען שלום-עליכמען, און איר ווייסט — ס'איז נאַטירלעך אַזוי. שרייבער דאַרפן נישט זיין זיס איינער צום אַנדערן. דאָסטאָיעווסקי און טורגעניעוו האָבן זיך נאָך מער געריסן" (ש"ע-בוך ז' 158—159).

י. ד. בערקאָוויטש קאָנסטאַטירט אויך, אַז „אין די לעצטע יאָרן זענען די באַציונגען צווישן ש"ע און פרצן פיל ווייכער געוואָרן. פון שלום-עליכמס זייט האָט זיך עס געלאָזט פילן פון נאָכדעם ווי עס זענען דערשינען פרצעס „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", דורך וועלכע ש"ע האָט דערזען פרצן אין אַ גאַנץ נייעם ליכט. וואַרשעווער שריפטשטעלער דערציילן, אַז אין יענער צייט פלעגט פרץ באַווייזן פאַר זיינע מקורבים אַ באַגייסטערטן בריוו פון ש"ע, אין וועלכן עס האָט זיך געפונען אַזאַ זאַץ: „אַז איך האָב דורכגעלייענט די „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", בין איך צוגעגאַנגען צום שפּיגל און זיך אַליין געגעבן צוויי פּעטש דערביי, וואָס איך האָב ביז אַהער נישט געוווסט, ווי אַזוי אָפּצושאַצן אייער ווערט!". צי ש"ע האָט אויסגעדריקט זיין התפעלות פאַר פרצן דווקא מיט די ווערטער, צי אין אַן אַנדערן נוסח — דאָס וועט מען געוויר ווערן, ווען יענער בריוו, אויב מע האָט אים אָפּגעהיט, וועט פאַרעפנטלעכט ווערן... שלום-עליכם פלעגט אָפט רעדן פון די „פאָלקסטימלעכע געשיכטן", ווי פון פרצעס בעסטער שאַפונג. איך געדענק, ווי איינמאָל אין נערווי, שפּאַצירנדיק אויפן ברעג ים מיט איינעם אַ באַקאַנטן פאַרשטייער פון דער דעמאָלטיקער רוסישער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, וואָס איז געווען אַ פולשטענדיק-אַסימילירטער

ייִד, און וועלנדיק דערווייזן אים צו וואָס פֿאַר אַ הויכער מדרגה די ייִדישע ליטעראַטור האָט דערגרייכט, האָט ער אים רעקאָמענדירט פּרצן (וועמענס נאָמען יענער האָט צום ערשטן מאָל געהערט). דערביי האָט ש"ע מייסטערהאַפֿט איבערגעזעצט אויף רוסיש די „דריי מתּנות" פֿון די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" און איז געווען גליקלעך, אַז זיין צוהערער האָט די דאָזיקע זאַך באַוווּנדערט ווי אַ ליטעראַרישע פּערל".

בערקאָוויטש גיט אויך איבער אַן עפּיזאָד פֿון פּרצעס באַציִונג צו ש"ע: „דורכפֿאָרנדיק איינמאָל וואַרשע, האָב איך ביי דינעזאָנען אין צימער געטראָפֿן פּרצן. מען האָט זיך צערעדט, געשמועסט פֿון פֿאַרשידענע זאַכן, און ס'איז מיר געווען אַ חידוש, וואָס פּרץ פֿרעגט זיך גאָרנישט נאָך אויף שלום-עליכמען. און פּלוצים רופֿט זיך אָן צו מיר פּרץ גאַנץ אומגעריכט: — איר שרייבט היינט אַ בריוו צו ש"ע? שרייבט אים אין מיין נאָמען, אַז ער איז אַ גרויסער קינסטלער!. איך האָב אים אָנגעקוקט פֿאַרוווּנדערט: וואָס עפּעס אינמיטן דרינען? — איך האָב ערשט די טעג איבערגעלייענט „סטעמפּעניו". — איר האָט דען ביז אַהער נישט געלייענט „סטעמפּעניו"? — שטעלט איך פֿאָר, ניין!". איך האָב געהאַלטן פֿאַר אומבאַקוועם איבערצוגעבן ש"ע אין אַ בריוו אַזאַ מאָדנעם גרוס פֿון פּרצן. וויסנדיק, ווי אַזוי ש"ע האָט ליב אויסצוהערן אַ זאַך מיט אַלע פּרטים, האָב איך מורא געהאַט, אַז דאָס וועט אים נאָר צעשטערן זיין גליקגעוויכט. אין אַ צייט אַרום, ביי אונזער באַגעגעניש, אַז איך האָב די זאַך דערציילט ש"ע אויף אַ שפּאַצירגאַנג, האָט ער זיך הילכיק צעלאַכט:

— וואָס האָט ער זיך אַזוי שפּעט דערמאָנט?

און שפּאַצירנדיק עטלעכע מינוט מיט אַ פֿאַרטראַכטן שמייכל, האָט ער אַ זאָג געטון:

— דער ממזר האָט געלייענט „סטעמפּעניו" נאָך בימי ה„פֿאָלקס-ביבליאָטעק", סך-הכּל מיט אַ יאָר עטלעכע און צוואַנציק צוריק. איך האָב גוטע עדות דערויף!..

איך האָב געפֿילט, — ענדיקט י. ד. בערקאָוויטש, — אַז דער דאָזיקער ענין האָט שלום-עליכמען דערוואַרעמט, און ווער ווייסט, צי אין דעם זעלבן אָוונט איז נישט אַוועקגעגאַנגען אַ האַרציקער בריוו פֿון אים צו פּרצן קיין וואַרשע?"... („שלום-עליכם-בוך", ז. 159—160). — —

אין די טעאַטער-רעצענזיעס פֿון פּרצן געפֿינען מיר אייניקע שורות וועגן שלום-עליכמען דעם קינסטלער.

ווען מ׳פירט אויף אין וואַרשע (אין 1906) שלום-עליכמס „צעזייט און צעשפּרייט", שרייבט פּרץ אַן אַ רעצענזיע וועגן דער אויפפירונג. נאָכדעם ווי פּרץ גיט איבער אויספירלעך דעם אינהאַלט פונעם שטיק, שרייבט ער: „די טראַגיקאָמעדיע האָט באַאַרבעט שלום-עליכם אין זיין דרייאַקטיקן שטיק „צעזייט און צעשפּרייט"... דאָס שטיק האָט אַלע גרויסע מעלות און אַלע קליינע חסרונות פון שלום-עליכם, וואָס וועט זיך קיינמאָל פון קיין וויץ נישט אָפּזאָגן, ווו מ׳דאַרף יאָ און ווו מ׳דאַרף נישט. און דאָס שטיק גרענעצט דעריבער מיטן פאַרס" 1).

אין זיין גרויסן אַרטיקל „וועגן דוד פינסקיס „פאַמיליע צבי" (אין 1907) מאַכט פּרץ אַפּאָר מאָל זייער געלונגענע פאַרגלייכן צווישן פינסקיס פּרעטענציעזער דראַמע און שלום-עליכמס נאַטירלעך-לייכטן „צעזייט און צעשפּרייט", און אָט וואָס פּרץ שרייבט: „מיט דער צעשלאָגענער יידישער פאַמיליע טרעפן מיר זיך ביי טשיריקאָוו, שלום-עליכם און אַש אויך...—אויף דער גרענעץ צווישן קאָמעדיע און פאַרס פליען שלום-עליכמס פיגורן ווי ראַקעטן פאַרביי און צייכענען און שניידן זיך אָפּ איינער פון צווייטן אין פלוג... — שלום-עליכם האָט גאָרנישט צוגעזאָגט. ער האָט איינפאַך און אָן שום פּרעטענציע געמאָלט אַ חורבה פון אַ יידיש הויז און ער ענדיקט מיט דער חורבה...

„— מלכה, (רייבט זיך דעם שטערן) וואָס האָב איך דיר געוואָלט זאָגן... איך האָב דיר עפּעס געוואָלט זאָגן... און וואָלאָדיע זיצט!... און די איבעריקע קינדער?

— צעזייט און צעשפּרייט. — ענטפערט מלכה.

— האַ, וואָס זאָגסטו, מלכה? ווו זענען אונזערע קינדער? ער פאַלט צו צום טיש און וויינט"... איינפאַך, און אַ וועלט איז איינגעפאַלן... מאירס וועלט, דאָך אַ וועלט און עס איז דערפון אַ חורבה געוואָרן..." 2).

אַזוי האָט פּרץ אויפגענומען די איינפאַכקייט און נאַטירלעכקייט און שטילן טראַגיזם פון שלום-עליכמס אַרט שרייבן.

אַזוי צוביסלעך וועפּן זיך אויס דער ברוגז און די שנאה צווישן פּרץ און ש"ע. די דערוויטערטע און צעשיידטע הייבן זיך אָן אַלץ מער צו דערנענטערן איינער צום אַנדערן.

---

1) י. ל. פּרץ — „ליטעראַטור און לעבן", ז"ז 114—118.

2) דאָרט, ז"ז 86—91.

אין אַ בריוו פון ש"ע צו י. דינעזאָן (פון דובעלן דעם 20-טן יוני 1908) האָבן מיר אַזאַ צושריפט פון ש"ע:

„און גריסט פרצן, זאָגט אים, אַז איך האָב אים ליב, ווייל ער איז אַ ממזר, — איך האָב ליב ממזרים... כשרע יידן האָב איך פיינט... פינטעלעך, פינטעלעך...".

אין צוויי יאָר אַרום, אין 1910, שרייבט ש"ע אין זיינעם אַ בריוו צו י. דינעזאָן (פון נערווי, דעם 17-טן נאָוועמבער): „זאָגט אונזער טייערן פריינד פרץ, אַז איך האָב אים וועגן זיינע דראַמאַטן אַזוי פיל צו זאָגן, אַז ס'האָב עס אָפּגעלייגט אויפן זומער...".

צו דער זעלבער צייט, אָדער מיט עטלעכע חדשים פריער, אין זיין פראַכטפולן טיפן אַרטיקל „וואָס פעלט אונזער ליטעראַטור", ווו ס'איז דאָ פרצעס אַני-מאַמין, רעדט פרץ וועגן די גרויסע דערגרייכונגען פונעם נייעם יידישן שאַפן און ער שרייבט אַגב: „דער קיעווער שלום-עליכם [האָט געגעבן] — דעם קאָמי-וואָיאַזשאָר, דעם נאַאיוו -נאַריש-איבערקלוגן פרנסה-זוכנדיקן איבער-זידלער פון דער קליינער אין דער גרעסערער שטאָט אַריין, און אַנטפּלעקט דעם טביה דעם מילכיקערס טראַגיקאָמעדיע"...

די פריינטשאַפט אָבער איז נאָך נישט געווען קיין גאָר פעסטע. פרץ האָט נאָך אָפטמאָל אַרויסבאַוויזן קאַפּריזן לגבי שלום-עליכמען. אין דער צייט, וואָס ש"ע האָט שוין, משמעות, אויסגעוואָרצלט אין זיך די אַמאָליקע טענות צו פרצן.

אין יאָר 1910 איז דורך שלום-עליכמען געמאַכט געוואָרן אַ פאָרשלאָג אַרויסצוגעבן אַ זאַמלונג „בוך פון פייער" לטובת די יידישע נשרפים אין פיל יידישע שטעטלעך. אין וואַרשע איז גערופן געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג אין „הזמיר" פון ליטעראַטן און כלל-טוער, האָט זיך י. ל. פרץ אָפּגעזאָגט אָנטייל צו נעמען אין דער פאַרזאַמלונג. אמת, ער האָט אָנגעוויזן אין זיינעם אַ בריוו צום פאָרזיצער פון דער פאַר-זאַמלונג[1]) און אויך אין זיינס אַן אַרטיקל אין „פריינד"[2]) געוויסע פרינציפּיעלע און זאַכלעכע טענות קעגן דעם פאָרשלאָג, אָבער מ'פילט נאָך צווישן די שורות די נאָכווייעניש פון אַמאָליקן לאַנג-יאָריקן קריג. און די העפלעכקייט פון בריוו („דער ליבער שלום-עליכם האָט

1) דער בריוו איז פאַרעפנטלעכט אין פרצעס „בריוו און רעדעס", ז. 166.

2) י. ל. פרץ — „ליטעראַטור און לעבן", ז. 284.

נישט געדאַרפט") און אינעם אַרטיקל („אַזוי ווי אויס סאָלידאַריטעט צום חבר שלום-עליכם דאַרף דאָס „בוך פון פייער" אַרויסגעגעבן ווערן") איז אויך אַ גאַנץ קאַלטע, אָנגעצויגענע.

ד"ר גרשון לעווין גיט איבער אין זיינע זכרונות וועגן פרצן מכוח „אַ גרויסן קאָנפליקט, כמעט אַ סקאַנדאַל", וואָס איז אויסגעבראָכן אין „הזמיר", ווי ער, ג. לעווין, איז געווען דאַן דער פּאָרזיצער און י. ל. פּרץ — דער וויצע-פּאָרזיצער [1]): „אין דעם ליטעראַרישן פּראָגראַם פון דעם ערשטן חנוכה-אָוונט האָט מען אַריינגעשטעלט שלום-עליכמס „חנוכה-געלט". פּרץ איז געווען קעגן — די זאַך געפעלט אים נישט, אָבער נאָך לאַנגע וויכוחים האָט ער פּאַרט אָפּגעטרעטן און שלום-עליכמס „חנוכה-געלט" האָט פיגורירט אינעם פּראָגראַם. אויפן אָוונט גופא קומט צו גיין פּרץ און דערקלערט מיר קאַטעגאָריש, אַז אויב מען וועט פּאָרלעזן שלום-עליכמס „חנוכה-געלט", וועט ער נישט נעמען קיין שום אָנטייל אין דעם אָוונט און זאָגט זיך אָפּ געגצלעך פון „הזמיר". מיינע אַלע בקשות, אַז ער זאָל דאָס נישט טון, זענען געבליבן אָן שום רעזולטאַט. איך האָב געמאַכט אַ קליינע באַראַטונג מיטן קאָמיטעט בעמידה, און ס'איז געבליבן דאָס מאָל אָפּצוטרעטן, בכדי אויסצומיידן אַ סקאַנדאַל. שלום-עליכמס „חנוכה-געלט" האָט מען נישט געלעזן מיט אַן אויסרייד, אַז דער לעקטאָר איז הייזעריק. אַלע אָבער, וואָס האָבן געוווּסט פון דער אמתער סיבה, זענען געווען עמפּערט קעגן פּרצן". און ג. לעווין דערציילט, אַז אין עטלעכע יאָר אַרום, ווען דער „הזמיר" האָט איינגעאָרדנט שלום-עליכמס יובילייִ, האָט פּרץ „געהאַלטן לכבוד שלום-עליכמען אַ גייסטרייכע רעדע. ווען איינער פון די אָנוועזנדע האָט אים באַמערקט, אַז ער האָט דאָך אַמאָל נישט דערלויבט צו לעזן אין „הזמיר" שלום-עליכמס „חנוכה-געלט", האָט פּרץ געענטפערט: „דאָס „חנוכה-געלט" טויג טאַקע נישט, אָבער שלום-עליכם בלייבט שלום-עליכם".

*

*

און איצט שטייגט שוין די געגנזייטיקע ליבע, אַכטונג און פאַרערונג פון מאָל צו מאָל. צווישן די בריוו פון שלום-עליכם צו

---

1) גרשון לעווין — פּרץ, ז' 102 — 103. זע אויך גרשון לעווינס אַרטיקל „מיינע זכרונות וועגן ש"ע" (ש"ע-בוך ז. 259 און ווייטער).

דינעזאָן האָב איך געפונען אַזעלכע רירנדע, האַרציקע ווערטער, וואָס באַציִען זיך צו פרצן (געשריבן פון מאָנטרע-קלאַראַן (שווייץ), ערב-יום-כפור תרע״ג—1912):

„— — — אויסערן אָפיציעלן גליקוואונטש... בעט איך זייער און זייער די רגע זיך זען מיט פרצן און איבערגעבן אים מיין טיפסטן דאַנק און אַלע מיינע סימפּאַטיעס און — אויב מעגלעך, אויב אירט נישט לאַכןביידע פון מיר — אַ קוש, אַ הייסן קוש פאַר זיין קלוגן, וואַרעמען, בליצידיקן, פול מיט פּאָעזיע און גאָלדענע פונקען-שפּראַך, פעליעטאָן, ווי ער האַלט אַ וויכּוח מיט אונזערע כלומרשטע פרייע געטמא מענטשלעך... אָך, אַ פעליעטאָן! פאַר מיין גאַנצע פאַמיליע געלייענט און פאַרטייטשט אים און האָבן געלאַכט און געקוועלט און געלעקט די פינגער".

און אָט אַ צווייטער בריוו פון 5-טן פעבּרואַר 1913 פון בערן (דער בריוו איז געשריבן מיט אַ צעבראָכענער און צעוואָרפענער האַנטשריפט. קאָנטיק — אויפן שווערן קראַנקן-בעט): „מיין טייערער דינעזאָן, מיר איז היינט אַ ביטערער טאָג געווען. איך האָב אים קוים איבערגעלעבט. האָב איך געהאַט אַ חיי-שעה: ס'איז מיר אָנגעקומען פון „צענטראַל" פרצעס IX באַנד, האָב איך גענומען לייענען די מעשה פון למכל מיטן דינעם קולכל און זיין פּאָסטאַמענט גנענדיל. און האָב זיך געכאַפּט ביי די זייטן לאַכנדיק. אוי, פרץ! אַז ער קאָן שלום-עליכמען קראַנקערהייט אַזוי צעלאַכן, איז ער דאָך גאָר דער הומאָריסט! גיט אים איבער אַ גרוס פון מיר מיט אַ קוש פון זיין און אייערן קראַנקן חבר שלום-עליכם".

דריי טעג שפּעטער שרייבט ש״ע אַ צווייטן בריוו (דעם 8-טן פעבּרואַר 1913, בערן, האָטעל לינדענהאָף):

„טייערסטער דינעזאָן, ווען מיין לאַגע? אויף אַלע שונאים: אַ טאָג בעסער, אַ טאָג ערגער... פאָריקע נאַכט האָט מיך ביים לעבן דערהאַלטן אונזער פרץ מיט זיין „אַלט און ניי" — גאָלדענע זאַכן, וואָס כ'האָב זיי שוין געלייענט איין מאָל און היינט, — דאָך האָב איך געקוועלט פון זיי ווי אַ קינד. ברודער! אַז מען שלאָפט נישט פון 10 ביז 6, אַ קיימא-לן פון 8 שעה, און ביי דער זייט ליגט פרץ מיט זיינע פאָלקסטימלעכע מעשהלעך — איז מען געזיכערט פון אויפהענגען זיך. פאַרגעסט נישט דערצו מיינע ווייטאָגן, וואָס כף-הקלע איז גאָר אַ שפּילעכל".

אין אַ בריוו פון יעקב דינעזאָן צו ש. ניגער (פון 29.1.1913—11.II.) געפינען מיר פאָלגנדיקע עטלעכע שורות: „און וואָס מאַכט אונזער ליבער ש״ע? שרייבט מיר, איר ווייסט גאָרנישט ווי זיין קראַנקהייט באַאנגסטיקט מיך. איך האָב אים שוין צוויי בריוו געשריבן קיין בערן—לינדענהאָף 82. צום צווייטן בריוו האָט אויך פּרץ צוגעשריבן, ווי גערירט עס האָט אים שלום-עליכמס צושריפט, אין זיין בריוו צו מיר, קראַנקערהייט. אַ ליבן גרוס צו אים. זאָגט אים, שלום-עליכמען, אַז כאָטש פּרץ שרייבט אים אַזוי זעלטן, אָבער מיט ליבע און אַכטונג דערמאָנט ער אים שטענדיק, און מיטן גאַנצן האַרצן ווינשט ער אים געזונט צו זיין, אַזוי ווי איר און איך״ [1])

דעם 1-טן מערץ 1913 שרייבט ש״ע אין אַ פּאָסטקאַרטל פון ווין: „אַ גרוס פּרצן פון מיר און פון דער גאַנצער יידישער קאָלאָניע, וואָס קאָנען אים נישט פאַרגעסן, רעדן פון אים שטענדיק״...

אויך פּרץ האָט זיך שטאַרק דערוואַרעמט, און גערירט פון שלום-עליכמס גרוסן צו אים שרייבט ער אָן אַ בריוול צו ש״ע [2]) (דעצעמבער 1913): „ליבער, ליבער שלום-עליכם. איך בין בטבע אַ פיינד פון בריוו-שרייבן, אָבער דיין צושריפט צו דינעזאָנס בריוו האָט מיך שרעקלעך גערירט. וואָס זאָל איך דיר שרייבן? איך לעז אַלץ, וואָס דו שרייבסט, אַפילו וועגן אונזער באַקאַנטן פ... איך לעז און באַוואונדער... און וואָלט זייער געוואָלט, דו זאָלסט געזונט ווערן. זיי געזונט! דיין י. ל. פּרץ״.

פּרץ פילט אַזאַ נאָענטקייט צו שלום-עליכמען, אַז ער איז אַריבער אין בריוו אויף „דו״.

גאָר איינגיכן טרעפט אַ מעשה, וואָס האָט שיער-שיער ווידער נישט געבראַכט צו אַ שאַרפן סיכסוך צווישן ש״ע און פּרץ. די מעשה האָט מיר דערציילט נחמיה פינקלשטיין [3]): פרילינג 1914 האָט אַ גרופּע יידישע ליטעראַטן און קולטור-טוער, וואָס זענען געווען אין „הזמיר״ (י. ל. פּרץ, י. דינעזאָן, ד״ר גרשון לעווין, נחמיה פינקלשטיין, סאַמועל קרינסקי א. אַ.), אָרגאַניזירט אַ גרויסן אָוונט פאַר ש״ע אין וואַרשע.

---

1) „צוקונפט״ 1929 — ש. ניגער „יעקב דינעזאָנס בריוו״, זייט 628.

2) דעם בריוו ברענגט שלום-עליכם אין זיין ארטיקל „א וואָך מיט י. ל. פּרץ״. שלום-עליכם—„יידישע שרייבער״, פארלאג ב. קלעצקין, ז׳ 72—73.

3) וועגן דעם אינצידענט דערציילט אויספירלעך ד״ר גרשון לעווין אין זיין ארטיקל „מיינע זכרונות וועגן ש״ע״ (ש״ע-בוך, 280 א. ו.).

עס האָט געקאָסט דאַן פיל מי אַרויסצובאַקומען אַן ערלויבעניש אויף אַ גרויסן יידישן אָוונט אין אַ גרויסן טעאַטער (אין טעאַטער „גיגאַנט" אויף ביעלאַנסקע־גאַס, וווּ ס'איז איצט דער „נאָוואָשטשי"־טעאַטער). ש"ע איז געקומען קיין וואַרשע. עס האָבן אים אָפּגעוואַרט ביים באַן די אויבנדערמאָנטע פּערזאָנען מיט פּרצן בראש. דער ש"ע־אָוונט איז אַדורך מיט גרויס ערפאָלג. און ש"ע האָט באַדאַרפט אַלס גאַסט פון „הזמיר" אַרויסטרעטן אויך אין „הזמיר". ד"ר גרשון לעווין האָט שטרענג פּאַרזאָגט שלום־עליכמען זיך גוט אויסרוען. (ש"ע האָט געליטן אויף די לונגען.) דערווייל ווערט מען געוואָר, אַז ש"ע טרעט גאָר אַרויס אויף אַן אָוונט אין „חובבי־שפת־עבר". דער „הזמיר"־קאָמיטעט האָט זיך געפונען שטאַרק געטראָפן. ס'איז צונויפגערופן געוואָרן אַן עקסטרע זיצונג. מ'האָט באַפולמעכטיקט י. דינעזאָן צו פירן די דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען. ש"ע איז דאַן געווען מיט זיין פרוי אָלגאַ ביי א. פּאָדלישעווסקי, דעם פּאָרזיצער פון „חובבי־שפת־עבר". דורך דעם טעלעפאָן האָט י. דינעזאָן געשטעלט אַן אולטימאַטום, אַז אויב ש"ע טרעט אַרויס פריער אין „חובבי־שפת־עבר", וועט „הזמיר" זיך אינגאַנצן אָפּזאָגן פון זיין אָוונט. שלום־עליכמס פרוי האָט געפירט די אונטערהאַנדלונגען מצד ש"ע, אָבער פאַרפאַלן: אָפּזאָגן זיך פון „חובבי־שפת־עבר" האָט ש"ע שוין נישט געקאָנט, און דער אָוונט איז דאָרט פאָרגעקומען. דער „הזמיר"־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן קיין עסקים מיט ש"ע אין דעם ענין מער נישט צו האָבן. ש"ע האָט געוואָלט זיך איבערבעטן און איז ספּעציעל געקומען צו פּרצן אַהיים. אַלס פּראָטעסט איז פּרץ בייצייטנס אַוועק פון שטוב. ש"ע האָט געוואַרט אַפּאָר שעה, זיך געלייגט ביי פּרצן אויף דער סאָפע. פּרץ איז דערווייל געווען ביי י. דינעזאָן אין צימער און פון דאָרט צוגעשיקט אַזאַ מין בריוועלע: „ליבער הער שלום־עליכם, צו מיין פאַרדרוס קען איך היינט אינדערהיים נישט זיין. — י. ל. פּ.". ש"ע איז אַוועקגעפאָרן צו י. דינעזאָן, דאָרט „געפּאַקט" פּרצן און לסוף זיך איבערגעבעטן. „הזמיר" האָט צוריקגעצויגן זיין באַשלוס און ס'איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערונג לכבוד ש'ע, אויף וועלכער פּרץ האָט געהאַלטן די פייערלעכע רעדע[1]. אין דער רעדע פילט זיך אַ פאָטערלעכע ליבע צו ש"ע, וואָס איז דאַן געקומען קיין וואַרשע נאָך זיין שווערער קרענק,

1) די רעדע איז געדרוקט ביי פּרצן: „ליטעראַטור און לעבן", ז' 71—72.

געקומען, כּדי צו פֿאַרבעסערן זיין מאַטעריעלע לאַגע דורך פֿאָרלעזונ־גען, וואָס זענען געווען געפּערלעך פֿאַר זיינע לונגען. און פּרץ זאָגט:
„איך וואָלט געקאָנט מיין אויסטייטש באַגרינדן, איז אָבער ווייניק, וואָס שלום־עליכם האָט צו אונז געקאָנט קומען נאָך זעקס יאָר קראַנק־הייט, — מיר ווילן, אַז ער זאָל אונז לאַנג, לאַנג געזונט זיין, לאַנג לעבן און אונזער שימל קראַצן... דערצו איז די לופֿט אין אונזערע הייזער, אויף אונזערע פֿאַרזאַמלונגען נישט גינסטיק... איך האָב אָם און רוף, איך בעט אייך מיטרופֿן:
געזונט זאָל זיין שלום־עליכם!".

אין דער זעלבער רעדע האָט פּרץ טרעפֿלעך געזאָגט צווישן אַנדערן: „פֿאַרטייטש איך גוט שלום־עליכמען? אַז זיינע ווערק — בין איך זיכער; וואָס אים אַליין אָנבאַלאַנגט — נישט שטענדיק ווייסט דער אַרבעטער פֿון טייל דעם פּלאַן פֿון גאַנצן"...

און ש"ע אַליין דערציילט אין זיין אַרטיקל איבער י. ל. פּרץ:
„פּרץ האָט נישט געלאָזט מיך זיצן מער ווי עטלעכע מינוט, כאָטש ער אַליין איז געווען דער רעדנער פֿון מיין כּבוד וועגן,—און וועל־כער רעדנער וויל עס נישט, מע זאָל אים הערן?... ס'איז אָבער גע־ווען ענג און הייס, „און ד ע ר איז ביי אונז אַ ציטעריקער, אַן אָפּ־געשריגענער". — אַזוי האָט געטענהט פּרץ, אָנווייזנדיק אויף מיר מיט אמתער ליבשאַפֿט פֿון אַן עלטערן ברודער".

ש"ע איז דאַן אַוועקגעפֿאָרן פֿון וואַרשע קיין ביאַליסטאָק און דערנאָך קיין ווילנע. פֿון ביאַליסטאָק שרייבט ער (דעם 28־טן אַפּריל 1914) צו י. דינעזאָן: „...גריסט אין מיין נאָמען פּרצן. איך האָב אים ליב מיט אַלע זיינע קאַפּריזן. זיין צעטעלע, אַז ער קען מיך נ י ש ט א ו י פ נ ע מ ע ן ב י י ז י ך, האָב איך באַהאַלטן לזכּרון. און אַז כ'דער־מאָן מיך, לאַך איך, ווי איך האָב אים געפּאַקט ביי דינעזאָנס טיש!".
פֿון ווילנע (פֿון 1 מאַי 1914) לויפֿט נאָך אַ צווייט בריוול פֿון ש"ע צו י. דינעזאָן און דאָרט שרייבט ער: „... וואָס זאָגט פּרץ אויף דער מתּנה? [1]) איך האָב נישט לאַנג געפֿונען ביי זיך זיין צעטעלע געשריבן ביי אייך אין קאַבינעט, אַז ער קען מיך נישט אויפֿנעמען ביי זיך אין הויז (פּרצעס צעטעלע ליגט ביי מיר ווי אַ רעליקוויע באַהאַלטן לזכּרון) — האָב איך מיך דערמאָנט, ווי איך האָב אים געפּאַקט ביי אייך, ביי טיי־טרונקען, איז מיר געקומען אויפֿן זינען אַ פּסוק: דער

1) פֿון ביאַליסטאָק האָט שלום־עליכם געשיקט פּרצן אַ מתּנה — אַ שטעקן.

הונט איז ווערט דעם שטעקן... נאָר אַ גוי זאָגט אַ וואָרט — להבדיל אַ תּורה: קטאָ סטאַראָיע וואָספּאָמינאַיעט, טאָמו גלאַז וואָן"...

דאָס איז, ווייזט אויס, דער לעצטער בריוו, וואָס ש"ע האָט געשריבן צו דינעזאָן-פּרץ. ס'איז אויסגעבראָכן דער וועלט-קריג און ש"ע איז מגולגל געוואָרן קיין ניו-יאָרק.

באַלד נאָך פּרצעס טויט (אין 1915) האָט ש"ע פאַרעפנטלעכט זיין אַרטיקל „אַ וואָך מיט י. ל. פּרץ". אינעם אַרטיקל איז קיין רמז נישטאָ אויף דעם לאַנגיעריקן קריג, וואָס איז געווען צווישן זיי. אַלדאָס בייזע און קריגערישע איז צערונען, און געבליבן איז דאָס גוטע, ליבע, באַהאַרצטע פון דער לעצטער באַגעגעניש מיט פּרצן. און ש"ע, ווען ס'איז באַשערט געווען איבערצולעבן זיין פּיינט-פרייַנט אויף אַ 14 חדשים, איז איבערפולט מיט צאַרטער פּיעטעט און טיפער אַכטונג צו פּרצן. עס איז זייער אינטערעסאַנט, ווי ש"ע האָט דאַן אויפגעפּאַסט פּרצן. איך וועל ברענגען אַפּאָר אויסצוגן, וואָס ווייזן, ווי ש"ע האָט לעצטנס געזען פּרצן, און אויך אייניקע פּרטים וועגן זייער לעצטער צוזאַמענטרעפעניש אין וואַרשע:

„אַ ברייט וואַרעם האַרץ, אַ קאָלאָסאַלער קאָפּ, אַ מענטש אַ ריז — אָט דאָס איז געווען דער איינדרוק, וואָס ער האָט געמאַכט; און דער עיקר — אַ פּיקח, מיט אויגן פון אַ תּלמיד-חכם. טיפע, בליצנדיקע, גרויסע אויגן. אַ ברייטער בליצנדיקער קוק און אַ מויל, וואָס פּערלט, געדאַנקען, וואָס ברויזן, זעצן פון אַ קוואַל, און ווערטער אַזעלכע שיינע און אַזעלכע געפליגלטע, אַז ס'איז נאָר געווען אַ ווונדער, פונוואַנען נעמען זיך צו אונזער אַזוי-גערופענער „אָרעמער שפּראַך" אַזוי פיל פיינע קײַלעכדיקע פערלדיקע ווערטער?... איך האָב אים קיינמאָל נישט געזען אַזוי פריש און בליִענד און גלענצנד, ווי פאַראַיאָרן פּסח, אין דער וואָך, וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אינאיינעם — גלייך ווי דאָס האַרץ האָט אים געזאָגט, אַז דאָס איז אונזער לעצטע וואָך, האָט ער זיך צו מיר באַזונדערס צוגעלאָזט, גענומען אַ באַזונדערן אינטערעס אין מיר און אַנטפּלעקט פאַר מיר זיין האַרץ, די קדשי-קדשים פון זיין נשמה, גערעדט פון נייע שאַפונגען...". מען האָט גערעדט פיל וועגן פּרצעס נייע מיסטישע — ווי שלום-עליכם רופט זיי אָן — ווערק, „און תּוך-כּדי-דיבור — דערציילט ווייטער שלום-עליכם — איז ער איבערגעשפּרונגען אויף מיר און אויף מיינע אַרבעט מיט אַזוי פיל וואַרעמקייט און אינטערעס, גלייך ווי ער וואָלט גערעדט פון זיינע

אייגענע אַרבעט, און מיט פרייד גערעדט וועגן מיין ערפאָלג, גלייך ווי וועגן זיין אייגענעם ערפאָלג... דיין ערפאָלג איז אונזער אַלעמענס שטאָלץ—האָט ער צו מיר געזאָגט אין אַ מינוט פון השתפכות-הנפש... פרץ איז נישט אָפּגעטרעטן פון מיר און צוזאַמען האָבן מיר אויסגעמאָסטן וואַרשע אין דער לענג און אין דער ברייט. געחלומט פון יידיש טעאַטער, פון ליטעראַטור, געבויט פּלענער און לופטשלעסער, ווי נאָר אין די יונגע יאָרן".

און שלום-עליכם ענדיקט זיינע זכרונות:

„ווער האָט דעמאָלט געקאָנט זאָגן, אַז דאָס וועט זיין ביי מיר די לעצטע וואָך מיט פּרצן?...".

פּרץ, כידוע, איז געשטאָרבן דעם 21-טן מערץ 1915 און שלום-עליכם — דעם 13-טן מאַי 1916.

די חלומות, פּלענער און לופטשלעסער, וואָס זיי האָבן ערשט גענומען בויען, האָבן זיי ביידע מיטגענומען מיט זיך אין וויטן וועג אַריין, פון וואַנעט מען קערט זיך מער נישט אום.

פרץ און פרישמאַן

אייגנטלעך זענען צווישן פּרצן און פרישמאַנען נישט געווען קיין פּערזענלעכע באַציונגען, נאָר אַ שווערער, לאַנג־דויערנדיקער קריג, וואָס האָט אָפּגעהאַלטן גאַנצע צוואָנציק יאָר. אייגנטלעך איז עס נישט געווען קיין קריג צווישן פּרץ און פרישמאַן, נאָר ריכטיקער — אַ פאַר־ביטערטער קאַמף פון פרישמאַנען קעגן פּרצן.

ווען מען באַקענט זיך נענטער מיט אָט דעם גאַנצן אַנטי־פּרץ־מאַטעריאַל, וואָס געפינט זיך אין אַזאַ שפע אין דוד פרישמאַנס יידישע און העברעישע שריפטן, קומט מען צו דער איבערצייגונג, אַז פּרץ איז געווען ביי פרישמאַנען עפּעס אַ ביז־גאָר קראַנקער פּונקט. עס איז נישט קיין פּלוגתא צווישן פאַרשידנאַרטיקע שרייבער, וואָס איז געבויט אויף ערנסטע חילוקי־דעות, נאָר עפּעס אַן אומבאַגרינדעטער האַס, וואָס האָט אָנגעפילט פרישמאַנס האַרץ אין לויף פון יאָרן און יאָרן, אין פּרצן האָט פרישמאַן געזען דעם שולדיקן אין אַלץ און פון אַלעמען. שטעלט ער זיך אָפּ אויף דעם אומנאָרמאַלן צושטאַנד פון דער יידישער ליטעראַטור, איז דער חייב ביי אים פּרץ; רעדט ער וועגן דעם געפאַלנקייט פונעם יידישן טעאַטער, איז ווידער פּרץ; באַרירט ער די אָפּגעשטאַנענע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, איז אָבער־אַמאָל פּרץ. פּרץ איז ביי פרישמאַנען אין די אויגן געווען דער אבי־אבות פון אַלדאָס שלעכטס אינעם יידישן קולטור־לעבן.

און גראָד זענען זיי דאָך ביידע, פּרץ און פרישמאַן, אין פיל פּרטים ענלעך געווען איינער צום צווייטן. ביידע זענען זיי געווען איבערגעוואַקסן איבער זייער אַמאָליקער ליטעראַרישער סביבה, ביידע האָבן זיי געהאַט העכערע ראַפינירטערע באַגריפן וועגן ליטעראַטור און שאַפן, ווי דער דורכשניטלעכער העברעישער און יידישער שריי־בער פון זייער צייט, און ביידע האָבן זיי זיך געריסן פון די יידיש־לעך־בטלנישע ד' אמות אין דער ברייטער וועלט אַריין און נישט געקאָנט מיטגיין און מיטשלעפּן זיך מיט אַלעמען. אָט די אומצופרידנ־קייט מיט די אָנגענומענע נוסחאות און מיט דער „אידיליע“, וואָס האָט

געהערשט דאַן אין דער יידישער ליטעראַטור, האָט באַדאַרפט פּרצן און פרישמאַנען פאַרבונדן, פאַראייניקן צו בשותפותדיקער צוזאַמענאַרבעט.

אָבער... אָבער עפּעס אַ שלים-שלימזל האָט זיך דאָ אַריינגעמישט און געשאַפן אַזוי פיל בייז בלוט צווישן די, וועלכע האָבן באַדאַרפט גיין צוזאַמען.

וואָס זענען די סיבות פון אָט דעם פאַרביטערטן כסדרדיקן קאַמף?

עס זענען דאָ אַזוי אָפט צופאַלן פון אַ ספּעציעלער נאָענטער פריינטשאַפט צווישן מענטשן, אָבער נישט אַלע מאָל איז די פריינטשאַפט צווישן מענטשן, וואָס וואָלטן באַדאַרפט זיין נאָענט, בלויז אַ צופאַל.

די באַזונדערע אייגנשאַפטן, כאַראַקטערן און טעמפּעראַמענטן פון דעם אַרט שאַפן פון פּרצן און פרישמאַנען האָבן זיך דערנאָך געטוימען אויסשיילן און אויסטיילן, יעדער איינער פון זיי איז אַלץ מער געוואָקסן אין אַנדערע ריכטונגען. און די פאַרשידנאַרטיקייט צווישן זיי האָט זיך אַלץ געשטאַרקט, געמערט. פּרץ איז געוואָרן דער באַגייסטערער, פרישמאַן — דער לייקענער; פּרץ האָט פונאַנדערגעוויקלט פאַנען, פרישמאַן האָט זיי אַראָפּגעריסן; פּרץ האָט צעמענטירט, אָרגאַניזירט, פרישמאַן — צעוואָרפן, פונאַנדערגעטריבן; פּרץ האָט כסדר געגעבן סמיכות, אָנגעטאָן קרוינען, פרישמאַן האָט מבטל געווען, אַראָפּגעזעצט פון טראָן. איז אָט פון דאַנען קומט געוויס דער מהלך, דער תהום צווישן זייביידן.

פּרץ און פרישמאַן האָבןביידע אָנגעהויבן מיט העברעיש, און זענען שפּעטער אַריבער צו יידיש. פּרץ אָבער איז אַריבער מיט לייב און לעבן, באַקומען דערנאָך גלויבן, קנאות און געוואָרן אַ יידישער כמעט אינגאַנצן; פרישמאַן איז ביזן סוף פון זיין לעבן געבליבן אין יידיש אַ זייטיקער, אַן אורח, — זיין נשמה, זיין ליבע איז פאַרבליבן אין העברעיש.

ווי באַוווּסט, איז דער ערשטער אמתער אַרויסטריט פון פּרץ און פרישמאַן אין יידיש פאָרגעקומען אין איין צייט, אין איין און דעם זעלבן זאַמלבוך — ביי שלום-עליכמען אין דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק" (קיעוו, 1888). פּרץ האָט דאָרט געדרוקט זיין „מאָניש", פרישמאַן — זיין „אופיר". שלום-עליכם, כידוע, איז געווען שטאַרק באַגייסטערט פון פרישמאַנס פּאָעמע „אופיר" און פיל קעלטער אויפגענומען פּרצעס „מאָניש". אָט די געפילן האָט שלום-עליכם גאַנץ אָפן

אַרויסגעזאָגט אין זיינע בריוו צו דוד פרישמאַן, יעקב דינעזאָן און י. ל. פרץ[1]. ביי דער זעלבער שלום-עליכמס מיינונג האָט זיך אויך געהאַלטן ש. דובנאָוו, דער דעמאָלטיקער אָנגעזעענער קריטיקער פון „וואָסכאָד", וואָס האָט געשריבן, אַז פיל נידעריקער פון פרישמאַנס „אופיר" איז פרצעס „מאָניש". גאַנץ מעגלעך, אַז פון דאַנען הייבן זיך אָן צו ציען די קנאה-שנאה-פעדעם פון פרץ-פרישמאַן.

מיר זעען גאַנץ באַשיימפערלעך, ווי ס'איז געווען דאַן ביים שרייבער-עולם אַ מין וואָגשאָל: אויף איין טעלער פרץ, אויף דער אַנדערער—פרישמאַן. אָט, למשל, שרייבט י. דינעזאָן אין אַ בריוו צו שלום-עליכם (1889): „דיא טעג האָט ער [פרץ] מיר מיט אַ עקסטרען מענשן צוגעשיקט זיין גראַנדיעזע פאָעמא, וועלכע ער שרייבט פאַר אייער צווייטער ביבליאָטהעקא, לה דומיה תהלה, דאָס איז ניט „או-פיר" און ניט די גנבת-דעת פון אופיר, און ניט דער מחבר פון „או-פיר". אָט דאָס מעסטן און פאַרגלייכן פרצן מיט פרישמאַנען האָט מסתמא דערוויטערט זיי איינעם פונעם אַנדערן און געשאַפן אָנגעצוי-גענע באַציונגען.

פרץ גיט אַרויס בקרוב, אין 1891, „די יידישע ביבליאָטעק"—דעם ערשטן און צווייטן באַנד. פרץ ווערט דערוויטערט פון שלום-עליכמען, און אָט די דערווייטערונג האָט געוויס מיטגעבראַכט אויך די דערווי-טערונג צווישן פרץ און פרישמאַן, ווייל די פריינטשאַפט און דער בונד שלום-עליכם-פרישמאַן איז אַלץ מער געוואָקסן[2]. דערווייל פירט זיך די אַטאַקע פון שלום-עליכמען קעגן פרצן אין זיין „קול מבשר" (צו דער 3-טער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק") און אין בריוו צו זיינע פריינט[3]. פרץ מאַכט גלייכצייטיק זיין אייגענעם ליטעראַרישן וועג. ער שרייבט לידער, דערציילונגען, פאַרפאַסט פאַרשידענע אַרטיקלען און רעדאַקטירט אַ ריי אויסגאַבעס, גרעסערע און קלענערע. ער מאַכט דורך שנעל און האַסטיק, ווי ער האָט געקאָנט, דעם וועג פון משכילישן ראַציאָנאַליזם

---

1) זע פריערדיקן אַרטיקל „פרץ און שלום-עליכם", זע אויך ש. ל. ציטראָן — „דריי ליטעראַרישע דורות", ב' I, ז. 135.

2) זע „שלום-עליכם-בוך": אַרטיקל פון י. ד. בערקאָוויטש, ז. 161 — 162. די בריוו פון שלום-עליכמען און פרישמאַנען פון יענעם פעריאָד וואָלטן געוויס געקאָנט באַ-לויכטן פיל פאַרהוילענע פרטים, זיי זענען אָבער נאָך גישט אַלע פאַרעפנטלעכט.

3) זע אַרטיקל „פרץ און שלום-עליכם".

(אין זיין „יידישע ביבליאָטעק”) ביז צו די שטאַרקע סימפּאַטיעס דורך די סאָציאַלע מאָטיוון אין די „יום-טוב-בלעטלעך” (1894). די „יום-טוב-בלעטלעך” זענען געשריבן אין אַ מונטערן, קאַמפּלוסטיקן טאָן, מיט שטאַרק-ראַדיקאַלע טענדענצן און מיט שאַרפע פייַלן קעגן די לשון-קודש-שרייבער און חיבת-ציון-שטימונגען. דאָס איז געווען דער ערשטער אָנזאָג פון דער קעמפערישער יידישער פּובליציסטיק און דיכטונג. אַזוי ווי ס'איז געווען אוממעגלעך ביי די דעמאָלטיקע פּאָליטישע באַדינגונגען אַרויסצוגעבן אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע, האָט פּרץ דאַן צרויסגעלאָזט אומפּעריאָדישע העפטן, זיי פאַרבונדן מיט די יידישע ימים-טובים און געגעבן די יום-טוב-נעמען („לכבוד פּסח”, „פייל און בויגן”, „גרינס”, „תענית”, „טרייסט”, „שופר” און אַזוי ווייטער).

די „בלעטלעך” האָבן געהאַט גרויס ערפאָלג צווישן דער ראַדיקאַלער יוגנט, באַזונדערס אין די יידישע אַרבעטער-קרייזן, און גלייכצייטיק האָבן זיי אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אומצופרידנקייט צווישן דער נאַציאָנאַליסטיש-העברעיסטישער אינטעליגענץ. פון פאַרשידענע זייטן ווערן געמאַכט אָנגריפן אויף פּרצן און אויף די „בלעטלעך”. באַזונדערס איז שווער און פאַרביסן געווען דער אָנפאַל פון דוד פרישמאַן, וועלכער האָט זיך באַהאַלטן אונטער אַ פּסעוודאָנים „אברהם גאָלדבערג” אין 1894 זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דוד פרישמאַן, מיט דער-אונטערשטיצונג פון דעם באַוווסטן העברעישן פאַרלאַג „אחיאָסף”[1], צוויי ביכלעך, וואָס האָבן אַזעלכע שער-בלעטער: 1) „אברהם גאָלדבערג — לאָקשען, אַ בלעטל צור אונטערהאַלטונג, הערויסגעגעבן דורך א. י., וואַרשא, תרנ"ד”, 26 שפּאַלטן, און 2) „אַ פלוי פון תשעה באב, פערפאַסט פון אברהם גאָלדבערג, הערויסגעגעבן דורך אַ. יאַלאָוו. אַ שוואַרץ, שפּרינגענדיג, לעבעדיג, בייסענדיג בלעטעל, וואַרשא, תרנ"ד”, 30 שפּאַלטן. אויף דעם ערשטן ביכל איז די צענזור-דערלויבעניש געגעבן דעם 21-טן יוני, אויף דעם צווייטן ביכל — דעם 25-יולי 1894[2]). אָט די ביידע ביכלעך זענען פון אָנהויב ביזן סוף אַ פּאַמפלעט אויף פּרצן און אויף זיינע „יום-טוב-בלעטלעך”. שוין דער אינהאַלט פון די

---

1) אגב, די מאטריצן פון די פּאמפלעטן געפינען זיך עד-היום אין ווארשעווער „אחיאסף”-פארלאג.

2) די צוויי ביכלעך — איצט א ביבליאָגראפישע זעלטנהייט — האָב איך באקומען צום אדורכלייענען ביי ד"ר מ. ווינרייך.

ביכלעך דערציילט, אַז ס׳איז אינגאַנצן אַ קאַריקאַטור אויף פּרצן און זיינע ווערק. צי זיי זענען פון אָנהייב ביזן סוף געשריבן געווען נאָר דורך דוד פרישמאַן, אָדער אייניקע קלענערע זאַכן זענען אויך געגעבן פון אַנדערע — איז שווער צו זאָגן.

דער אינהאַלט פון דער ערשטער זאַמלונג: „דאָס נייעסטע ליעד — פּאָר געזאָגט פון אַ יונגען לומפּענפּאַטשער; רעד צו דער וואַנד (לייט-אַרטיקל)—אברהם גאָלדבערג; דער דאָרן (אַ זומער-ערציילונג) פריי בעאַרבייטעט נאָך י. ל. פּרץ — נטע דרעה; דער חורבן צום ערשטן סדר, אַ בילד, געשווינד נאָכדערצעהלט אַלאַ גוידא—שמערל איינגע-מאַכטס; קריטיק (קורץ און שאַרף אַלאַ ד. פינסקי) — זלמן נחום באַסס, המכונה זנ״ב; ער שפּיעלט פאַר׳ן טייוועל, אַ פאַנטאַזיע (האַפּענדיג נאָכ-דערצעהלט י. ל. פּרץ) — מענדיל חניאָק; טראַם, טראַם, טראַם, אַ הונ-געריגע מעשה (בקיצורליך ערצעהלט נאָך ד. פינסקי) — איציק ליינ-זוימען; געמויזעכטס — שכנא; פעליעטאָן: אַ קאַפּיטעל אויס מיין קאָך-בוך (צו מאַכען דעם מאכל, וואָס מען רופט איהם „פאָרפאָלק״) — פיי-געלע מגיד; אויך אויף אַ זומער-וואָהנונג, אַ בילד פון א. גאָלדבערג״.

ווי מיר זעען זענען די אַלע נעמען פּאַראַפּראַזירט פון פּרצעס און אויך פון אַנדערע זאַכן, וועלכע זענען געדרוקט אין די „בלעטלעך״.

אַזוי ווי די פּאַמפלעטן זענען אַ יקר-המציאות, וועל איך ברענ-גען פון זיי אייניקע גרעסערע אויסצוגן.

דאָס ערשטע אַריינפיר-ליד — „דאָס נייעסטע ליעד״ אין די „לאָקשן״:

„וואָס דראַפּעט און צאַפּעט און קלאַפּט מיר אין קאָפּ?
עס רייט אַ געדאַנקען האָפּ-האָפּ אין גאַלאָפּ...

און שטילל קריעכט ער, פּונקט ווי אַ שרץ;
(דער לעזער וועט פרעגען, וואָס מיינט דער פּאָעט?
וואָס רייטען? וואָס קריעכען? וואָס ווערדט דאָ גערעדט?
דאָך שטילל, דענן איך שרייב אַלאַ פּרץ!)

עס וואָרקען די טויבן, עס מיוקעט די קאַץ,
עס קריעכען די וואַנצעלעך אויף דער מאַטראַץ —
„אונ לעשען אונ לעשען;

עס ברענט שוין דער הימעל, די ערד איז פערזענקט,
די מעשענע הענגעל-לאָמפּ הענגט זיך און הענג־
אויס מעשען, אויס מעשען, אויס מעשען.

איך זאָל אַזוי וויססען פון בעז און פון שלעכטס
אויב א יין וואָרט איז חאָטש דאָ פערהאַנדען אַ רעכטס—
איך שרייב אָבער היינט אַלאַ פּרץ

ו

איך מ ז אַ פּאָעט זיין גאָר טיעף און גאָר הויך
און פלאַממעדיג שרייען, אַז געהן זאָל אַ רויך,
און דרך-ארץ, שקצים, דרך-ארץ!

נו מילא, וואו האַלט איך? — אַ פּאַפּיראָס ברענט,
איך שטעלל אויפן קאָפּ זיך, איך קריעך אויף די ווענט —
דאָ חזיר, דאָ גאָלדענער נזם?

„די פלעדערמויז זינגט זיך" (ווי איך בין אַ ייד!
אויך פלעדערמייז זינגען ביי פּרצן אַ ליעד —
ווען'ס געהט, ביי דעם שיעסט אויך אַ בעזעם!)

דער כסא של שלמה, ער זעטצט ווי אַ מיהל;
און מיר טהוט דער בויך וועה, איך זינג מיט געפיהל —
דער שד האָט אַריין זיך געטראָנטשעט:

און פלוצלינג... זאָגט, שלאָגט נישט דער זייגער שוין אַכט?
ס'איז צייט, עס זאָלל ווערען אַ סוף שוין געמאַכט,
און פונקטום דאָס ליעד איז געקאָנטשעט".

ס'איז אינטערעסאַנט: שפּעטער האָט אויך שלום-עליכם געמאַכט אַ פּאַראָדיע (שלום-עליכם רופט עס אָן „פּאָדראַזשאַניע" — נאָכמאַכונג) אויף פּרצעס לידער[1], וואָס איז אין אייניקע ערטער ענלעך אויף אָט דער פּאַראָדיע.

---

[1] זע מיין „פּרץ און ש"ע".

אין דעם „לייט-אַרטיקל״ „רעד צו דער וואַנט״ הייבט אָן אברהם
גאָלדבערג (=דוד פרישמאַן) מיט אַן אַנעקדאָט מכּוח אַ סוחר, וואָס פלעגט
יעדעס מאָל ביים באַגעגענען אַ שיינע פרוי אויסשפּייען. מ׳האָט אים
געפרעגט וואָס הייסט עס, האָט דער סוחר געענטפערט: ווען ער דער-
זעט אַ שיינע פרוי, דערמאָנט ער זיך אָן זיין ווייב, אָן זיין מיאוס-
קייט, און דערפאַר שפּייט ער אויס. אַזוי אויך בעת ער לייענט עפּעס
פון די אַנדערע ליטעראַטורן, דערמאָנט ער זיך אָן זיין מיאוסקייט,
דעם זשאַרגאָן. „אָבער — שרייבט ער — מיט שפּייען אַליין וועט מען
גאָרנישט העלפן. אַ מבול אַ גאַנצן און נישט אַ שפּיי וואָלט מען
דאַרפן, בכדי צו קענען אָפּמעקן און אַוועקוואַרפן אַלע ספרים און
ספרימלעך און בראָשורן און בלעטלעך און יאָרביכער, וואָס האָבן זיך
געיאַוועט ביי אונז אין דער לעצטער צייט״. און דאָ גייט אַוועק אַ
„שפּאַציר״ איבער אייניקע פּרצעס זאַכן — „די רויז״, „כסא של שלמה״,
„אַ מערב-אייראָפּעישע לאַגע״, און ער גיט צו: „ווען מען זאָל קלאָר
שרייבן, וועט מען דאָך זען, וואָס פאַר אַ מין שלאַק רחמנא ליצלן
דער שרייבער איז; ווען מען שרייבט אָבער, אַז קיינער זאָל נישט
פאַרשטיין, קאָן דאָך איינער פאָרט מיינען, אַז דאָרט איז מי-יודע
וואָס פאַר אַ טיפע חכמה פאַרשטעקט... און דאָס וויל זיין אַ טאַלאַנט?
דאָס וויל זיך אָנרופן אַ פּאָעט, וויל הייסן אַ שריפטשטעלער? זיך חכמה-
נען און המצאהנען און שפּייען מיט גלייכווערטלעך זאָל הייסן גייסט-
רייך זיין?״. און נאָך דעם ווי ער ברענגט אַפּאָר ציטאַטן פון פּרצן
רופט ער אויס: „ווי נידעריק די זשאַרגאָן-ליטעראַטור זאָל נישט זיין
געשטאַנען, עס איז פאָרט געווען אַמאָל צייטן, וואָס אַזעלכע שריי-
בער זענען גאָרנישט מעגלעך געווען! עס איז פאָרט געווען אַ
מענדעלע מוכר-ספרים, אַ שלום-עליכם, אַ פרוג, אַ ספּעקטאָר, אַ גאָלד-
פאַדען, אַ לינעצקי, אַ גאָטלאָבער, אַ צווייפל, וואָס אַז זיי פלעגן רעדן
האָט דאָס פּובליקום פאַרשטאַנען, וואָס מען רעדט צו אים״...

און נאָך פאַרשידענע אַריינזאָגעכצן און שטעכווערטלעך שרייבט,
ווייטער אַ. גאָלדבערג וועגן דעם מין שרייבער ווי פּרץ: „זיי מאַכן
שירים אַלאַ היינע, זיי שרייבן ראָמאַנצעראָס, זיי שרייבן ערציילונגען,
סקיצן, גייסטרייכע פּאָליטיק, איבערזיכטן, קריטיקן וכו׳ און ווייסן גאָר-
נישט, ווי ווייט עס גייט זיך דעם געזונטן לעזער אַ חלשות אָן פאַר
נייער גאַנצן באָלבעץ און פאַר זייער, מיט רעשפּעקט צו מעלדן, נפיחה-
זען מיט דעם מויל״[1] ... און אַז״וו.

אין ביכל קומען אַריין אויך פלאַכע, נישטיקע שטעכווערטלעך אויף פרצעס אַדרעס. אַט אַפּאָר ווערטלעך אונטערן קעפל „קריטיק״: „לכבוד פסח, אַ יו״טדיק בלעטל פון פרץ־ספעקטאָר!¹)— אויסגעצייכנט! (אַז איך וויל אָבער קאָן איך נאָך דאָס דאָזיקע וואָרט אויסשטרייכן און שרייבן: עס טויג אויף כפרות!)״.

עס קומט אין ביכל אַ שטיקל פּאַראָדיע אויף פרצעס „ער שפּילט פאַרן טייוול״ (האַלט קנאַפּע 20 שורות), מיט אַ צוגאָב: „דער רעשט פון דעם סיפּור און אויספירלעך קאָן מען דאָס אַלץ לייענען אין שלום־עליכמס „סטעמפּעניו״, דען פון דאָרט האָב איך דאָס אַלץ גענומען״.

צום סוף ביים „געמויזעכץ״ — אַזאַ גראָב, עקלדיק ווערטל: „יידישע ביבליאָטעק. איזהו עשיר? כל שיש לו בית־הכסא סמוך לשלחנו. יעצט מאַכט מען שוין דאָס אַנדערש; יעצט שאַפט מען זיך אָן די נייע יידישע ביבליאָטעקן און מען האָט דאָס ליגן אויפן טיש, איז מען דערמיט שוין יוצא״. דאָס איז געשריבן וועגן די צוויי זאַמלביכער, וועלכע פאַרמאָגן אמתע ליטעראַרישע פערלען פון יונגע און עלטערע שרייבער, און אין דער ערשטער ריי—פון פרצן גופא!

פון דעם זעלבן שניט און כאַראַקטער איז דאָס צווייטע ביכל פּאַמפלעט „אַ פלוי פון תשעה באָב״.

דער אינהאַלט: „צום לעזער (אַ פּאָררעדע, געאַרבעט געגוי לויט אַ מוסטער)—די פלוי; דער שוהל־בעזעם (פּאַראָדיע) פון מיר דעם גרויסן פּאָעט מענדעל גבור; צוויי מאָל צוויי איז... וויפיל? (לייט־אַרטיקעל) — אברהם גאָלדבערג; די קאַטאַסטראָפע אין גושן — איציק שפּינוועבס; נייעס (פון דער גאַנצער וועלט)—באַנציע שווייג; מיל־כיגס אויף די ניין טעג, ראָמאַן אין 10 חלקים פון אַ. גאָלדבערג; קרעפּלעך—שבתי מאיר לעקעך־באַקער. געמויזעכטס; אין דער מאַמען אַריין! אַ מאָנאָלאָג פון אַ משוגענעם שריפטשטעלער, זעהר פריי נאָך דוד פּינסקי—חיימל בעלפער״.

אין דער פּאָררעדע ווערט געזאָגט צווישן אַנדערן: „איך שרייב, ווייל איך וויל האָבן עטלעכע גראָשן; איך רעד, אַז קיינער פאַר־שטייט קיין וואָרט נישט, גאָר פּראָסט, ווייל איך קאָן נישט אַנדערש; איך גיב אַרויס אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג בלעטלעך און בראָשור־

1) לכתחילה האָט אויך מ. ספעקטאָר אָנטייל גענומען אינעם אַרויסגעבן די „יום־טוב־בלעטלעך״.

קעס, וואָס זענען אַזוי גרויס ווי אַ טל-ומטר, גאָר פּראָסט, ווייל איך בין נישט אימשטאַנד צו שרייבן אַ גרעסערע, איבערלעגטע, צוזאַמענהענגענדע זאַך; איך שרייב פּאַרדרייט, אַז איינס קומט נישט צום צענטן, גאָר פּראָסט, ווייל איך בין נישט אימשטאַנד צוויי אָדער דריי צוזאַמענהענגענדע געדאַנקען צונויפצופּאָרן... איך הייס איין מאָל „דער פּייל" און איין מאָל „דער פּיילנבויגן", איין מאָל אַזוי און איין מאָל אַזוי, איך בין אַ קראַנקער, אומגליקלעכער מענטש, וואָס ביי אים איז עפּעס אַ רעדל געפּלאַצט אין מוח".

נאָך דער „פּאָררעדע" קומט אַ מין „קריטיק"—אַ „לייט-אַרטיקל", וואָס הייסט „צוויי מאָל צוויי איז... ווי פיל". דאָ ווערן „אַנאַליזירט" אַ ריי פּרצעס זאַכן: „די רויז", „די מערב-איראָפּעישע לאַגע", „דער כסא של שלמה", „די שול-קאַלינע", „צום עולם התוהו", „געשלאָגן דעם טאַטן", „הולדת משה", „המחשבה והכנור", „בריוו איבער ליטעראַטור". דערנאָך שרייבט אַ. גאָלדבערג: „איר לייענט אַ באַלאַדע „מאָניש", דאָס גאַנצע איז משוגע און פּאַרדרייט, אַז איין בילד קומט נישט צום צענטן, ווייל יעדעס איז גענומען פון אַן אַנדערע קוועלע, און דעריבער איז עס זייער „סקוטשנע"... נו, אָבער לייגט די האַנט אויפן האַרץ און זאָגט מיר: האָט איר שוין קיינמאָל נישט געליינט אַ מעשה מיט דער „פרוי ווענוס" אויפן ווענוס-באַרג, וואָס פּאַרלאָקט אַהין צוריק דעם פרומען פרוש „טאַנהייזער...". און דער פּאַמפלעטיסט פּאַרענדיקט: „ניין, מיינע הערן! עס זענען שוין נישטאָ די יאָרן, וואָס לאַנגע קודלעס און משוגענע העוויות און אַביזיכטלעך-דולע, באַטירלעך-פּוסטע, נישטווילנדיק-באַרישע פּראַזן זאָלן זיין אַ סימן פון אַ פּאָעט. מיר פּאַרלאַנגען אַלס ערשטן תנאי אַ געזונטן קאָפּ, קלאָרקייט, דורכזיכטיקן קריסטאַל"...

איז נאָך דאָס אַלץ קאַרג, קומט נאָך דערנאָך אַן אָפּטיילונג „נייעס", ווו מען רעכנט זיך ווידעראַמאָל אָפּ מיט פּרצן. אַזאַ מין „חכמה": „מען שרייבט אונז: עפּעס אין אַ שטאָט גייט איצט אַרויס פון דרוק פּרצעס זאַמטלעכע ווערקע. אַלעס אין אַלעס 1³/₄ בויגן שטאַרק, אין 12 חלקים. די ווערקע זענען געדרוקט אַזוי ווי להבדיל די „מקראות גדולות" מיט ל"ב פּירושים אַרום, בכדי צו דערפאָרשן און צו דערגיין און צו דערווייזן די כוונה, וואָס דער מחבר האָט געהאַט מיט דעם, וואָס ער שרייבט. דאָס וואונדער איז, אַז איין פּירוש שטימט נישט מיט דעם אַנדערן".

און ווייטער—פון די „נייעס":

„אין לאָנדאָן האָבן צוויי אַדל-לייט, לאָרד העוועגסטאָן און לאָרד סטיקענזיי, אַ וועט געמאַכט וועגן אַ שווערער שטעל אין פּרצעס אַ ספר. איינער האָט געזאָגט, דער מחבר מיינט דאָס, און איינער האָט געזאָגט, דער מחבר מיינט יענץ. דאָ האָבן זיי אַ דעפּוטאַציע מיט אַן עקסטראַ-פּאָיעזד אַוועקגעשיקט צום מחבר, אום דערגיין זיין אמתע כוונה. מיר האָפן דאָס דאָזיקע, וואָס דער מחבר זאָל-לעבן וועט זאָגן, אונזערע לעזער תיכף מודיע צו זיין".

„אויס פּאַריס שרייבט מען אונז,—אויף דעם בית-עולם פּער-לאַ-שעז, ווו היינריך היינע ליגט באַגראָבן, האָבן אָנגעהויבן אין דער לעצטער צייט פיל ווערעם פון דעם קבר אַרומצוקריכן, וואָס האָבן געהאַט אַ יניקה פון דעם טויטן גוף, און האָבן אָנגעהויבן צו זינגען לידער, אַ חילול-השם פאַר דעם טויטן דיכטער!"

„אין וואַרשע האָבן נעבעך צוויי בחורים זיך אָפּגעמידט און האָבן געוואָלט דערגיין דווקא דעם פּשט אין פּרצעס אַ זאַך און זע-נען דאַדורך אַראָפּ פון זינען. זיי זיצן דערווייל אין דעם דול-הויז; גאָט זאָל זיך עפּעס מרחם זיין.—באַנציע שווייג".

אָט מיט אַזאַ מין „כלי-זיין" האָט דוד פרישמאַן דאַן געקעמפט קעגן פּרצן מיט זיין וואָקסנדיקער השפּעה.

מען דאַרף רעכענען, אַז אָט די אָנפאַלן האָבן געוויס פאַרשאַפט פּרצן יסורים און אויפרעגונג. פּרץ אָבער האָט דאָס אַלץ דערשטיקט אין זיך און עס אַראָפּגעשלונגען. ער האָט אויף דער אַטאַקע קיין שטאַרקע קאָנטער-אַטאַקע משמעות נישט פאָרגענומען.

אין דעם בלעטל „די טרייסט" (אַ שבת-נחמו-בלעטל) אויף דעם לעצטן זייטל אונטערן קעפּל „בריפ-קאַסטען" געפינען מיר פאָלגנדיקע שורות: „הערין א. בורליץ, ווילנא. — די „לאָקשען" זעננען געוויסס פרישמאַנס; זיין סטיעל און זיינע חכמהלעך".

גאָר אינגיכן טרעט ווידער אַרויס פרישמאַן קעגן פּרצן — און איצט שוין אונטער זיין אייגענעם נאָמען. עס איז געווען אין 1895, נאָך דעם ווי ס'איז דערשינען פּרצעס העברעיש לידער-ביכל „העגב"[1], וואָס איז זייער וואַרעם אויפגענומען געוואָרן דורך דעם אינטעליגענטערן

---

1) ה ע ג ב, שירי-אהבה מאת י. ל. פרץ, עם תמונת המחבר, הוצאת ש. ב. שווארצ-בערג איש-ליפנא, ווארשא, תרנ"ד (1894), 32 ז"ז.

יידישן לעזער. פרישמאַנס העברעישער אַרטיקל וועגן פּרצעס „העגב" האַלט גאַנצע 38 זייטן, ער איז פול מיט זילזולים קעגן פּרצן און ס'זענען געברויכט אַזעלכע ווערטער, ווי גנב, פּלאַגיאַט, פעלשער אאַז"וו [1].

נאָך אַ לאַנגער הקדמה אויף עטלעכע זייטן וועגן מהות פון עכטער דיכטונג גייט פרישמאַן אַריבער צו די מענטשן, וואָס זייער פאַנטאַזיע און געדאַנק, התפעלות און אויפרעגונג זענען גאָר געגנבעט און געפעלשט און וואָס קיין שום נייער געדאַנק, קיין שום נייע געשטאַלט איז ביי זיי נישטאָ. אַלס דיכטער פאַרמאָגן זיי קיין איין פערז נישט, וואָס זאָל זיין געפּאַסט אין אַ נייער פאָרם. אַזעלכע מיני מענטשן, זאָגט פרישמאַן, האָבן קיין שום זכות נישט פאַר עקזיסטענץ, און דער, וואָס נעמט זיי אָן ביי די אויערן און שלעפּט זיי אַרויס אין גאַס, טוט ער גאָר אַ חסד-גענאָד מיט אַלעמען. נאָך אַט דער אַלגעמיינער „דעפיניציע" גייט פרישמאַן אַריבער צו זיין „קרבן", צו פּרצן, און זאָגט: „אָט דער משורר איז באמת אַ לויתן צווישן די קליינע פישלעך אין דעם גלאָז וואַסער, וואָס הייסט ביי אונז ליטעראַטור... ער וועט זיין זייער אַ געוווּנטשענער מוסטער צו ווייזן דורך אים אויף דעם פּלאַגיאַט, נאָכקרימעניש און געפעלשטער דיכטונג"..

„זריי זאַכן — זאָגט ד. פרישמאַן — פאַרחידושן אונז גלייך נאָך איידער מיר טרעטן-צו צו לייענען. ערשטנס, מיר ווייסן פון פריער, אַז דער מחבר איז אַ פּלאַגיאַטאָר אויך אין אַנדערע ווערק, נאָך פאַר דעם ספר. צווייטנס, די גרויסע רעקלאַמע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פאַר דעם דערשיינען פון דעם ביכל, און דאָס בילד, וואָס קומט אין אָנהייב פון דער בראָשור... בנוגע דעם ערשטן פונקט איז אמת, דער מחבר האָט ביז איצט געשריבן העברעיש גאָר ווייניק, אָבער אין יידיש איז ער איינער פון די חשובסטע באַלעבאַטים, וואָס האָט פאַרשפּרייט זיינע גרעניצן אין אַלע זייטן, דער לעזער אָבער מיט אַן אָפן אויג און מיט אַ פאַרשטאַנדיק האַרץ האָט ביי אים קיינמאָל נישט געפונען קיין נייע געדאַנקען אָדער נייע בילדער-געשטאַלטן, און אויך די פאָרם, אין וועלכער ער קליידט אָן זיינע ווערק, איז די פאָרם, וואָס טויזנטער פינגער האָבן זי שוין געהאַט אויסגעטאַפּט. איך זאָג נישט, אַז אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן, האָט ער איבערגעזעצט פון אַן אַנדער שפּראַך

---

1) כל כתבי דוד פרישמן, ב. I, מכתבים על דבר הספרות, ז' 90—127.

און דערביי נישט אָנגעוויזן דעם מקור, פון וואַנען ער האָט עס גענומען. ווייל וואָלט ער אַזוי געטאָן, וואָלטן מיר דאָך געקאָנט גלייך אָנווייזן מיטן פינגער אויף דער גנבה, און דער ענין וואָלט געווען ערליידיקט אין צוויי-דריי ווערטער. ער האָט אָבער געטון נאָך ערגער: אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן, האָט ער גענומען נישט פון איין מקור, נאָר פון עטלעכע מקורים, אַ שורה פון דאַנען, אַ שורה פון דאָרט, אַ וואָרט פון איינעם און אַ וואָרט פון אַ צווייטן. איין סטראָפּע פון דעם בוך, אַ צווייטע — פון אַן אַנדערן, אַזוי אַז דער קריטיקער קאָן נישט קומען און אָנווייזן מיטן פינגער... אָפּטמאָל געפינען מיר ביי אים אַ גאַנצע גנבה, און יעדער מענטש וועט זיך גלייך כאַפּן און זאָגן: אָט איז עס!". און פרישמאַן ווייזט אָן אַ ריי זאַכן ביי פרצן, וועלכע זענען גענומען אָדער דערמאָנען אָן טשעכאָוון, שענקעוויטשן, שאַמיסאָ, היינע. און אַזוי מאַכט ער אַ תיל-תל פון דעם ביכל „העגב" און דערביי דערווייזט ער, אַז פרץ קאָן קיין העברעיש אויך נישט שרייבן [1].

גאָר אַן אַנדער מיינונג געהאַט וועגן פרצעס „העגב"-לידער יוסף קלויזנער. אין אַן אַרטיקל „שירי אהבה" [2] נעמט קלויזנער זיך שטאַרק אָן פרצעס קריוודע קעגן די אָנפאַלער. „נאָר איין ביכל—זאָגט ער—איז דאָ אין העברעיש, וואָס, צום באַדויערן, האָבן אויך אונזערע בעסטע קריטיקער געוואָלט עס אינגאַנצן מבטל זיין דורך דעם, וואָס זיי פאַרדרייען זיינע ווערטער. באמת דאַרף מען אין דעם ביכל זען דעם ערשטן פרווו צו געבן אין אונזער נאַציאָנאַלער שפּראַך איראָפּעישע און גלייכצייטיק אויך יידישע ליבע-לידער, אויף וועלכע מיר האָבן שוין לאַנג-לאַנג געוואַרט, פון די צייטן פון מיכ"ל [מיכה-יוסף לעבענזאָן] ביז איצט". ספּעציעל פאַרנעמט זיך דער אַרטיקל פון יוסף קלויזנער מיט פרצעס העברעיש, און אָט די ערטער זענען אַ מין פאַרטיידיקונג קעגן פרישמאַנס אָנפאַלן. „מיט אַ פולן

---

1) אגב: אין אַ 2—3 יאָר אַרום האָט מ. ל. ליליענבלום אין זיין אַרטיקל אין „לוח אחיאסף" (תרנ"ח) אונטערן נאָמען „דברי זמר" אויספירלעך זיך אָפּגעשטעלט אויף דער „עגידעמיע", וואָס הערשט לעצטנס מיט די „שירי=אהבה". ער געפינט, אַז ס'איז אַ סימן פון ירידה אין ליטעראַטור, וואָס אַלע האָבן זיך גענומען צו סתם ליבע-לידער און ליבע-דערציילונגען. עס איז אַן אומנאַטירלעכע זאַך, עס שטאַמט פון דער פרעמד

2) העברעיש זאַמלבוך „האשכול", תרנ"ח.

מויל — שרייבט י. קלויזנער — קאָנען מיר זאָגן, אַז ער [פּרץ] איז איינער פון די ערשטע, וואָס האָבן אונז איבערגעצייגט, אַז מ׳קאָן אויסדריקן די סאַמע איידלסטע און צאַרטסטע איינדרוקן, און אַפילו אַלע פאַרשידנאַרטיקע געפילן, אין אַלע זייערע ניואַנסן און געשטאַלטן אין העברעיש נישט ערגער ווי אין אַנדער שפּראַך... דער מחבר פון „העגב״ איז נאָך מיכ״ל דער ערשטער צווישן די העברעישע דיכטער, וואָס האָט זיך באַמיט צוצוגעבן זיינע לידער, וואָס איבערראַשן מיט דער גייסטיקער קאָנצענטרירטקייט פון דעם דיכטער — די אמתע יידישע אייגנשאַפט. — אַלדי טייערסטע מעלות, וואָס עס פאַרמאָגן די בעסטע ליבע-לידער, וועלכע עס האָבן געשריבן די באַרימטע איראָפּעאישע דיכטער... נאָר די פּרץ-לידער קאָנען קאָנקורירן מיט מיכ״לס שירים, אָט די לעצטע צייכענען זיך אויס מיט זייער צאַרטקייט און ווייכקייט, אָבער זיי פאַרמאָגן נישט דעם בליץ, די געדאַנקען-חריפות, וואָס איבערראַשן אונז אַזוי אין די „העגב״-לידער... לידער זענען אונזערע לעזער און אַפילו אונזערע קריטיקער נישט דערוואַקסן צו דער דערקענטעניש, אַז אַ קורץ ליד, וואָס איז פול מיט שיינע בילדער און מיט עכטע באַטירלעכע איבערלעבונגען, איז פאַר אונז פיל טייערער פון די לאַנגע, צעצויגענע לידער וועגן דעם פאָלק ישראל, זיין תורה און זיין גלות״.

ס׳איז אינטערעסאַנט: אָט דאָס העברעישע ביכל „העגב״ האָט פּרץ אַרויסגעגעבן נאָך דעם, ווי ער האָט עטלעכע יאָר כמעט נישט געשריבן קיין ווערק אין העברעיש. ווי פּרצעס ברודער יונה-יהושע האָט מיר דערציילט, האָט פּרץ אַרויסגעגעבן דעם „העגב״, ווייל זיינע נאָענטע האָבן אים איפגעוואָרפן, אַז ער האָט שוין אינגאַנצן פאַרגעסן העברעיש, האָט ער זיך גענומען און אין אַ קורצער צייט אָנגעשריבן דאָס ביכל לידער. אָבער פּרץ איז שוין דאַן געשטאַנען מיטביידע פיס און מיט זיין גאַנץ ווען אין מיט פון דער יידישער ליטעראַטור, און נאָר פון צייט צו צייט, ווען ער האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט און קיין אָרט, ווו צו דרוקן אין יידיש, האָט ער געשריבן העברעיש אַליין אָדער געלאָזט איבערזעצן זיינע זאַכן פון יידיש אויף העברעיש.

פרישמאַנס אָנגריפן האָבן אַלץ ווייטער געדויערט. אין זיין אַרטיקל „צווישן ציימונגען און זשורנאַלן״ (געשריבן אַרום 1903) [1] שרייבט

1) דוד פרישמאן—שריפטן ב. III, ז׳ 96.

פֿרישמאַן וועגן ביאַליקס אַ שיר אין „השלוה", געווידמעט די פּאָגראָמען: „איך האָב אַזאַ האַרץ-צעררייסנדן קרעכץ שוין לאַנג נישט געהערט, יעדעס וואָרט איז אַ קויל. און די שפּראַך איז אַזוי שיין, אַזוי געוואַלטיק, ווי נאָר ביאַליק פֿאַרשטייט זי צו שרייבן". פֿרישמאַן ברענגט אין פֿרייער איבערזעצונג עטלעכע שורות פֿונעם ליד און גיט צו: „מאַכט זיך אָבער אַ מעשה, אַז עס איז פֿאַראַנען נאָך אַ צווייטער יידישער פּאָעט, איינער וואָס זיין שפּראַך איז שוין נישט אַזוי שיין און אַזוי געוואַלטיק, אָבער ער איז פֿאָרט אַ פּאָעט און אַפֿילו אַ זייער באַרימטער, און דעם דאָזיקן פּאָעט טרעפֿט זיך אַלעמאָל אַן אומגליק, אַז וואָס ער שרייבט, האָבן אַנדערע שוין געשריבן פֿאַר אים, אָדער אַנדערע שרייבן דאָס צוגלייך, אין איין צייט, מיט אים. — ווי אַזוי דאָס מאַכט זיך אַזוי, דאָס נאַטירלעך איז פּראָסט מעשה-נסים. אין נומער 105 פֿון צייטונג „הצופה" לייענען מיר אַ שיר פֿון י. ל. פּרץ און מיר שטעלן זיך אָפּ ביי די דאָזיקע שורות... די שפּראַך איז ווי געזאָגט שוין נישט אַזוי שיין און געוואַלטיק ווי ביי ביאַליק, אָבער דער געדאַנק איז פֿאָרט אינגאַנצן דער אייגענער און אויך דער גאַנצער אינהאַלט פֿונעם געדיכט. אַז צוויי פּאָעטן זאָלן ביידע זינגען גלאַט אַזוי, צופֿעליק, אויף איין שטייגער — דאָס נאַטירלעך איז פּראָסט אַ נס"...

שפּעטער אַביסל האָבן מיר נאָך און נאָך שאַרפֿע פֿיילן פֿון פֿרישמאַנען, וואָס זענען געווענדט כּלפּי פּרצן.

אין אַן אַרטיקל וועגן יידישן טעאַטער שרייבט דוד פֿרישמאַן וועגן „די פֿאַרשוינגען, וועלכע רעדן איצט אַזוי וועגן טעאַטער און רייבן זיך טאָג און נאַכט אַרום דראַמאַטישע חברות". און ווען ער טראַכט וועגן זיי, קומען אים אָן „ספקות, אויב ס'איז גאָר פֿאַראַן ביי אונז פֿאָרטשריט און אַנטוויקלונג" אאַז"וו. און נאָך אַ לאַנגער ביטול-כאַראַקטעריסטיק פֿון אָט די פֿאַרשוינגען קומט דוד פֿרישמאַן צום „עיקר": „צו וואָס שפּילן זיך אין „בלינדע-קו"? איך וועל אָנרופֿן נעמען און זאָגן: איך רעד פֿון הערן פּרץ. פּרץ, דאָס איז קיין סוד נישט, האָט ליב פֿון תּמיד אָן צו מאַכן חברות. ווען ער וואָלט עס נאָר געקאָנט אויספֿירן, וואָלט ער אַזוי מאַכן חברות אַ 300 שטיקלעך אַ יאָר. אין אַן עיבור-יאָר, נאַטירלעך, מער. פֿון תּמיד אָן האָט ער עס ליב, זינט יאָרן טוט ער עס. אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג גרינדעט ער עפּעס אַ „גרינדעניש", און ווערט דאָרט אַלעמאָל אויפֿסניי דער פֿאָרזיצער און האַלט דאָרט אַלעמאָל אויפֿסניי אַ רעדע און

כאַפּט דאָרט אַלעמאָל אויפסניי די הונדערט ייִנגלעך. עס איז אַ מענטשלעכע זאַך: ער האָט הנאה דערפון, און דערביי איז דאָס קיין ייִנגל נישט מער, דערביי איז דאָס אַ ייִד שוין אַ זעכציקער, לויט מענטשלעכער באַרעכענונג״ 1). „דאָס אומגליק איז אָבער, — טענהט ווייטער דוד פרישמאַן, — וואָס פּרץ שטעלט אין דער דינסט פון אַזאַ זאַך אויך זיין טאַלענט. ער הייבט אָן צו שרייבן דראַמעס און טעאַטער־שטיק און סצענקעס. ער פאַרלאָזט זיינע חסידישע מעשהלעך און שרייבט „שוועסטער״ און „שאַמפּאַניערס״ און „אַלטע קייטן אויפן מאַרק״ [!]. „נאַטירלעך — פּסקנט פרישמאַן לייכט אָפּ — טויגן זיי נישט: אַ מענטש, וועלכער פילט און זעט און פאָרעמט־ליריש, ווערט נישט איבערנאַכט איינער, וועלכער קען געבן פּלאַסטישע פיגורן; אַ מענטש, וועלכער חלומט אומקלאָר און פאַרנעפּלט, האָט נישט אין זיך יענעס באַשטימטע, וועלכעס עס האָט דער דראַמאַטיקער. פּרץ אָבער שרעקט זיך נישט איבער; ער בעסערט אויס זיינע שטיק. נאַטירלעך טויגן זיי אויך דאַן נישט; ער בעסערט זיי אָבער אויס צום צווייטן מאָל. און אַזוי בעסערט ער און בעסערט ער יאָר־אויס, יאָר־איין, מעקט און שרייבט, מעקט און שרייבט, און זיך אַליין וויל ער אַלץ נישט מודה זיין, אַז אים פעלט דאָס דראַמאַטישע. און קומט ער דאַן מיט אַזאַ דראַמע צום טעאַטער, און דאָס טעאַטער נעמט עס נישט אָן, ווערט ער מלא כעס און לויפט און מאַכט זיך אַ חברה־קדישא אַליין״...

אַן אַנדערש מאָל וואַרפט פרישמאַן פאָר פּרצן אַן אַנדער באַשולדיקונג: „דער קלענסטער שבח, וועלכן מען האָט נאָכגעזאָגט אַ ייִדישן אַרטיסט, איז געווען, אַז זיין שפּילן איז „מייסטערהאַפט״... אַ קלענער וואָרט, ווי „מייסטערהאַפט״ האָט מען שוין נישט געהאַט. מיר דאַכט זיך, אַז נישט קיין גרינגערער ווי י. ל. פּרץ איז עס געווען, וועלכער האָט זיך באַנוצט מיט דעם דאָזיקן וואָרט וועגן דעם שפּיל פון אַ ייִדישן אַרטיסט און אַרטיסטקע״ 2).

קיין ערנסטע אָפּשאַצונג פון פּרץ און זיינע ווערק האָט פרישמאַן קיינמאָל נישט געפּרוּווט צו מאַכן, ער האָט אויך קיינמאָל נישט אָנגעטון זיך קיין כּוח אָנצושרייבן אַ גרעסערע אַרבעט וועגן פּרצן. נאָר כּל־ימיו יוצא געווען מיט אָט די אגבֿ־אורחא־אַריינזאָגעכצן. אין פרישמאַנס

1) דוד פרישמאַן, שריפטן, ב. III, ז. 48 — 49

2) ווי פּרץ האָט זיך באַצויגן צו ייִדישן טעאַטער — זע הייטער מיין אַרטיקל „פּרץ און דאָס ייִדישע טעאַטער״.

פעליעטאָנען טרעפן מיר זיך אָן אויף פיל אַזעלכע אגב-באַמערקונגען.

אַזוי, למשל, גיט זיך פרישמאַן אַ זאָג: „פרצעס פאָלקסטימלעכע געשיכטן, ווען מען זאָל צוויי דריטל פון זיי אַוועקוואַרפן, און זיינע חסידישע מעשהלעך און אַ גרויסער טייל פון זיינע סיפּורימלעך אין אַלגעמיין — זענען גאַנץ נעטע זאַכן; זיי זענען נישט מי-יודע וואָס, נאָר נעט און נוצלעך זענען זיי; אָבער פון אייביקייטן און אומשטערבלעכקייטן זאָלט איר מיר אויפהערן צו רעדן״ 1).

איז דאָס ווייניק, ברענגט דוד פרישמאַן צו הילף געאָרג בראַנדעסן. אין אַן אַרטיקל שטעלט ער זיך פאָר, ווי אַ פרעמדער רייזנדער, למשל, געאָרג בראַנדעס, פאָרט אַריין פלוצים אין אונזער „ליטעראַטור-שטעטל״. „ער שטעלט זיך אָפּ פאַר אַ בענדל מיט עטלעכע צענטליגג סקיצן: די „שריפטן״ פון י. ל. פרץ. אַלזאָ, דאָס איז דאָס גרויסע און געוואַלטיקע?... געאָרג בראַנדעס הייבט אָן צו לייענען. יעדנפאַלס אַ טאַלאַנט, דאָס וועט קיינער נישט לייקענען. און אויך אַ גאַנץ-אינטעליגענטער קאָפּ איז דאָס, די פאָרם נאָר ווילט זיך אים זייער אָפט נישט איינגעבן. און אויך אומקלאָר איז ער אָפט. דאָס קומט אפשר, ווייל ער האָט דעם ערגייץ צו זיין דווקא דאָס, וואָס ער איז אייגנטלעך נישט, און דעריבער פאָרסירט ער זיין שטאָף״. און פרישמאַן גייט איבער צו אַנאַליזירן פאַר בראַנדעסן פרצעס זאַכן: „באָנטשע שווייג״, למשל, איז אַ שטיקל דרוש פאַר אַרבעטער-לייט און האָט אין זיך גאָרנישט קינסטלערישעס. אַזוי אויך איז דאָס „שטריימל״, אייגנטלעך, גאָר אַ שלעכטער וויץ אין דער צייט פון דער משכילים-אפיקורסות. אַנדערע זאַכן ווידער קומען פאָר אַזוי באַקאַנט: ענטוועדער אינעם שטאָף אָדער אינעם מאָטיוו. עס איז קלאָר: איירעפּע האָט דעם דאָזיקן שריפטשטעלער מער געגעבן, ווי עס קען פון אים נעמען. דאַגעגן אָבער ווען ער קומט זיין אייגן וועלטל און צו זיינע אייגענע שטאָפן, איז ער הערלעך״. און פרישמאַן, קאָן מען מיינען, פאַרגעסט, אַז ער איז געקומען שעלטן און בענטשט גאָר.

און ער שרייבט ווייטער: „אָט למשל, איז אַ סקיצע „ארבע מיתות — ארבעה דורות״; עס איז אַן אמתדיק קאַבינעט-שטיקל. און דאַן די חסידישע מעשהלעך; מען קאָן זיי לייענען צוויי און דריי מאָל: אַזאַ „צווישן בערג״, אַ „גילגול פון אַ ניגון״ אָדער „שהשמחה

1) ד. פרישמאַנס שריפטן III, ז״ז 58 — 59.

במעונו״. אויך אַ גרויסער טייל פון די „פאָלקסטימלעכע ערציילונגען״ [פרישמאַן פאַרגעסט עקשנותדיק דעם פינקטלעכן נאָמען פון פּרצעס זאַכן.—נ. מ.] טרעפן זייער אָפט דעם פאָלקס-טאָן און מען לייענט זיי מיט פאַרגעניגן, אָבוואָל זיי באַזיצן נישט מער דאָס נאַאיווע, וואָס די דאָזיקע דערציילונגען האָבן אין זייער ערשטער קוועלע. דער לע-זער באַמערקט צו אָפט דאָס געמאַכטע, און די אילוזיע פאַרשווינדט און עס בלייבט איבעריק אַ נאַרישע מעשה-נסים, אין וועלכער מען גלייבט נישט. יעדנפאַלס אָבער איז ווייניקסטנס אַ גרויסער טייל פון זיי גאַנץ אָנגענעמע דערציילונגען. דאָס איז אַלעס, ווען מען וויל עס מאַכן בקיצור. דער סך-הכל איז: אַ לירישע געמיט, צונויפגעפּאָרט מיט אַ אינטעליגענטן קאָפּ, וועלכער איז געגאַנגען אין חדר אַריין ביי איינראָפּע״.

און פרישמאַן האָט מורא, טאָמער האָט ער שוין צו פיל גוטס געזאָגט אויף פּרצן, כאַפּט ער זיך צוריק: „לירישע געמיטער אָבער צונויפגעפּאָרט מיט אינטעליגענטע קעפּ, וועלכע זענען געגאַנגען ביי איינראָפּע אין חדר אַריין, געפינט מען אין הונדערט ליטעראַטור-ווינ-קעלעך אין איינראָפּע. זיי זענען נישט די טאַטעס פון די ליטעראַ-טורן, זיי זענען גאָר די באַגלייט-ערשיינונגען״ 1).

מיט עטלעכע זייטלעך שפּעטער, אין אַ ווייטערדיקן קאַפּיטל וועגן דער יידישער ליטעראַטור און טעאַטער, מאַכט פרישמאַן אַ פאַר-גלייך צווישן פּרצן און אַשן און פּסקנט: „העלער, גאַרנישט צו פאַר-גלייכן העלער, שטייט זיין [שלום אַשס] טאַלענט פונעם טאַלענט פון י. ל. פּרץ. פּרץ איז אפשר דער אינטעליגענטערער פון ביידע, האָט מער גייסט, האָט אין זיך אַן עפּעס, וואָס איז פיינער, האָט מער קולטור, האָט מער ליטעראַרישן אַריסטאָקראַטיזם... פּרץ איז נעפּלדיק, זיינע פיגורן האָבן קיינמאָל נישט קיין באַשטימטע אומריסן, אַלעמאָל שווימען זיי, אַלעמאָל ציען זיי זיך ווי וואָלקנס, זיינע מעשיות זענען אויסגעקליגלטע, אַלעמאָל זענען זיי אַבסטראַקט, אַלעמאָל האָבן זיי דאָס געמאַכטע״... און שמועסנדיק אויספירלעך וועגן אַשן און וועגן זיינע דראַמעס, זאָגט לסוף ד. פרישמאַן: „אויך י. ל. פּרץ האָט אַוועקגע-וואָרפן זיינע שיינע חסידישע מעשהלעך און האָט זיך פּלוצלינג, שוין גאָר אין די שפּעטערע יאָרן, גענומען צו דראַמעס. ער שרייבט ווי אויף להכעיס און אין איין פייער. ער שרייבט און מעקט און אַ דראַמע

1) דוד פרישמאַן, שריפטן, ב. III, ז' 88.

מוז זיין״... „ווי מעלטיק — ענדיקט פרישמאַן זיין אַרטיקל — מוז זיין דאָס דאָזיקע פּאַרפירעניש, אַז עס מאַכט בלינד זעענדיקע און מאַכט נאַריש אַפילו קלוגע״ 1).

*

אָט די אָנגעצויגענע, פאַרשאַרפטע באַציונגען צווישן פּרץ און פרישמאַן האָבן דאָך נישט געשטערט, אַז פּרץ זאָל מיטאַרבעטן אין דוד פרישמאַנס „הדור״ (וואַרשע 1901). איך האָב געפרעגט ביי אייניקע שריפטשטעלער, וועלכע זענען געשטאַנען נאָענט צום „הדור״, האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז בעיקר פלעגט די אַרטיקלען ביי פּרץ באַקומען דער אַרויסגעבער פון „הדור״, א. קאַפּלאַן. וועגן דעם, אַז עס זענען געווען סיכסוכים צווישן פּרץ און פרישמאַן אַרום פּרצעס מיטאַרבעטן אין „הדור״, דערציילט אַביסל פּרצעס העברעישער בריוו צום אַרויסגעבער פון „הזמן״ 2). צווישן אַנדערן שרייבט דאָרט פּרץ: „אין תוך פון דער זאַך שטייען נישט צווישן מיר און אייך קיין געלט-באַדינגונגען, נאָר אַ מאָראַלישער באַדינג. אמת, מיר ווילט זיך שטאַרק פּטור ווערן פון מיין אמת, וואָס רויבט צו ביי מיר אַ האַלבן מעת-לעת (די צייט פון אַרבעט און אָפּרו) און איך האָב געהאָפט אויפן „הזמן״ [אין טעקסט קאָן מען טייטשן—אויפן „הזמן״ און אויך אויף דער צייט.—נ. מ.], אַז ער וועט מיך אויסלייזן פון אָט דער געפענקעניש. אָבער איך האָב קיין רעכט נישט צו פאָדערן פון אייך אַ קרבן, און אויב איר קאָנט נישט און איר מוזט אָנקומען צו אַזאַ עקאָנאָמיע, וועל איך אפשר געפינען אַן אַנדערן אויסוועג...

דער עיקר, וואָס איך וויל אויסנעמען מיט אייך: אַז מיין אונטערשריפט איז ערב פאַר דעם, וואָס איך שרייב, און איך בעט מיך באַפרייען פון דער רעדאַקציע, פון דעם שערל ווי אויך פון דעם בלייעור... עס איז אַ מאָראַלישער באַדינג. די רעדאַקציע געפינט זיך אין פרישמאַנס הענט, און פרישמאַן און איך גייען מיר זיך שטענדיק פונאַנדער [„חולקים תמיד״], און מיר ווילט זיך קומען פאַרן לעזער אין מיין פולער געשטאַלט, און נישט אין דער געשטאַלט פון אַן אַנדערן. איך וויל זאָגן דאָס, וואָס מיר ווילט זיך און אין מיין שפּראַך...

1) דוד פרישמאַן, שריפטן ב. III, ז״ז 95—99.

2) זע „פּרצעס בריוו און רעדעס״, ז״ז 120—125.

פרישמאַן איז אַ פרייער מענטש, אָבער אויך דער מענטש, וואָס איז פריי פאַר זיך—האָט קײטן פאַר יענעם...

פרישמאַן מעקט, למשל, אויס דאָס וואָרט „עתון" און שרייבט אָנשטאָט דעם—„מכתב עתי", און איך ווער אויפגערעגט, אָבער ער פאַרשטייט נישט מיין כעס, און בשום-אופן וויל ער נישט פאַרשטיין, אַז אָט דער אונטערשייד איז אַן עיקר און איז געבונדן אין דער פראַגע פון דער שפּראַך-אויפלעבונג. איך גיב נאָר אַ משל פון אַ מעשה שהיה, וואָס האָט מיך נישט געלאָזט אַרבעטן אין „הדור"[1].

אויב איך וועל נישט זיין זיכער, אַז אָט דער תנאַי וועט דערפילט ווערן, קאָן איך אין קיין פאַל און אין קיין אופן אייך נישט העלפן.

אָט דעם תנאי האָב איך וויפל מאָל אויסגענומען מיט פרישמאַנען, ווען ער האָט רעדאַקטירט דעם „הדור", אָבער פרישמאַן טוט מעשה שטן; אַז אַנדערע ווערן נתפעל, לאַכט ער, און מיט אַ טייוול-געלעכ-טער האָט ער באַגלייט אַלע מיינע תנאים, וואָס איך האָב מיט אים אויסגענומען — — —

און איך נעם אויס פאָרויס אַ תנאַי: אויב עס וועט געענדערט ווערן אַפילו אַ קלייניקייט אין מיינעם אַן אַרטיקל אָדער דערציילונג, וועל איך אויפהערן שרייבן"...

אויף וויפל איך געדענק, האָט פרץ אין חודש-שריפט „הזמן" נישט גענומען קיין אָנטייל.

ווי איז געגאַנגען ווייטער דער לויף פון די פרץ-פרישמאַן-באַציונגען, איז מיר דערווייל שווער צו זאָגן: איך האָב נאָך נישט דעם גאַנצן מאַטעריאַל.

אין 1914 איז געווען דוד פרישמאַנס 50-טער געבוירן-טאָג. און אין וואַרשעווער „הזמיר" איז פאָרגעקומען אַ גרויסע יובילײ-פייערונג. פרץ, דער פאָרזיצער פון „הזמיר", האָט געעפנט דעם אָוונט און גע-האַלטן פאָלגנדיקע רעדע[2]:

„איך, ווי נישט איינעם פון אייך איז געוויס באַקאַנט, בין

---

1) העברעיש וואָכנבלאַט, רעדאַקטירט דורך דוד פרישמאַן, דערשינען אין די יאָרן 1901 און 1904

2) איך ציטיר די רעדע לויט דעם וואַרשעווער טאָגבלאַט „דאָס לעבן" (נומ. 93), וווּ פרץ האָט מיטגעאַרבעט. אין די איבעריקע צייטונגען קומט די רעדע אַביסל געענדערט.

פרישמאַנס אַ געגנער, אָדער ער איז מיין געגנער, מיר זענען זיך אין דער ליטעראַטור אַנטיפּאָדיש, אַזוי אין טעמפּעראַמענט, ווי אין איבערצייגונגען; וואָס אַמבאַלאַנגט דעם אינהאַלט און דעם פאָרם; וואָס אַמבאַלאַנגט געשמאַק און סטיל...

איך וועל דעריבער איבער פרישמאַנען נישט רעדן. אין טאָג פון יובילעום, אין יאָר פון יובילעום, איז הס קטיגור וקח סניגור מקומו...

וועלן אייך אַנדערע רעדן...

אויב איך שטיי אָבער פאַר אייך אויף דער טריבונע און נעם דאָס וואָרט, איז עס, ווייל איך האָב דאָך אַ געוויסע פּאָזיטיווע באַ-ציונג צו פרישמאַנס יובילעום...

און נישט די קאָלעגיאַלע באַציונג: איך האַלט נישט פון צונפט, פון קאָלעגן-מאָראַל...

און די פּאָזיטיווע באַציונג צו פרישמאַנס יובילעום איז פיליכט נישט אַזוי מאָראַליש...

איך פריי מיך מיט פרישמאַנס יובילעום. און איך פריי מיך דע-ריבער, ווייל איך האָב אין אים, אין מיין ליטעראַרישן געגנער, אַ נקמה!

פרישמאַן האָט שטענדיק געקוקט אויף יידן, יידישקייט און יידישע ליטעראַטור דורך אַ געדיכטן שוואַרצן פאָרהאַנג, און האָט זיי דערום נישט געזען...

נישטאָ קיין פאָלק, נישטאָ קיין ליטעראַטור...

האָט פרישמאַן אַ יובילעום, און ער האָט געמוזט דאָס אַלץ דערזען...

אַ יובילעום — פּעטערבורג, מאָסקווע, וואַרשע, בערלין, כל תפוצות ישראל...

ווער מאַכט דאָס יובילעום?

דאָס יידישע פאָלק.

וועמען?

אַ יידישן שריפטשטעלער.

פאַרוואָס?

פאַר זיינע 17 בענדער.

אַלזאָ — פאַראַן!

פאַראַן אַ פאָלק; פאַראַן אַ ליטעראַטור.

איך ענדיק.

אין נאָמען פון כּנסת־ישראל, וואָס לעבט אין מיין פאָרשטעלונג, זאָג איך פרישמאַנען:

אַ קאַפּריזנע קינד, דאָך אַ קינד".

אין „היינט" (נום. 94) ווערן געבראַכט נאָך אייניקע זאַצן פון דער רעדע, וועלכע זענען נישטאָ אָדער ווייניקער אַקצענטירט אינעם באַריכט פון „דאָס לעבן":

„איך האָב פיל צו זאָגן וועגן פרישמאַנען, ער איז זאָגאַר מיינער אַ געגנער, נאָר איך, אַלס פּראָקוראָר, וועל היינט שווייגן, פרישמאַן האָט אָנגעשריבן 17 בענדער, און איך בין געווען דער ערשטער, וואָס האָט געפאָדערט אַ יובילעום־אָוונט פאַר פרישמאַנען. אים קומט עס, ווייל ער האָט עס כּשר פאַרדינט".

נאָך פּרצן האָבן גערעדט ד"ר גרשון לעווין בעל־מחשבות, פּ. לאַכאָווער, ש. י. סטופּניצקי. „דאָס לעצטע וואָרט — דערציילט דער „היינט" — נעמט ווידער י. ל. פּרץ, וועלכער דאַנקט די פאַרזאַמלטע". די הצפירה (נום. 91) גיט נאָך צו, אַז פּרץ האָט אין זיין שלוס־וואָרט ווידער באַטאָנט, אַז „די פאַרזאַמלונג האָט איבערצייגט, אַז דאָס פאָלק קאָן זיינע שרייבער און ווייסט זיי צו שעצן".

אין אַ קנאַפּן יאָר אַרום, אין 1915, איז פּרץ געשטאָרבן. די יידישע וועלט האָט אויפגעציטערט פון דעם פּריצייטיקן טויט. דער טרויער איז געווען גרויס, און די פאַרהערלעכונג פון פּרצן איז נאָך מער געוואַקסן. פרישמאַן אָבער האָט זיך נישט געלאָזט איינגאַנצן מיטרייסן מיט אָט די אַלגעמיינע שטימונגען. אויך דאַן באַמיט ער זיך צו פאַרלייקענען פּרצעס טאַלענט, הגם ער אָנערקענט שוין זיין פּערזענלעכקייט. צי פרישמאַן האָט גלייך נאָך פּרצעס טויט פאַרעפנטלעכט עפּעס וועגן פּרצן אין דער טאָג־פּרעסע — ווייס איך נישט. פרישמאַן איז דאַן געווען ווייט און אָפּגעריסן פון וואַרשע. אין דעם העברעישן זאַמלבוך „כּנסת" (רעדאַקטירט דורך ח. נ. ביאַליק, דערשינען אין אָדעס 1917, אָבער געווען גרייט כּמעט אַ יאָר צייט. נאָר פאַרהאַלטן דורך דער צאַרישער צענזור) געפינען מיר אַן אַרטיקל פון דוד פרישמאַן וועגן פּרצן (אין דער סעריע־אַרטיקלען „נפשות" איבער די פינף פאַרשטאָרבענע יידיש־העברעישע שריפטשטעלער — י. ל. פּרץ, י. ל. קאַנטאָר, שלום־עליכם, ש. פרוג, ד"ר י. ל. קאַצענעלסאָן). דער אַרטיקל איז שפּעטער, אין 1919, איבערגעדרוקט אין יידיש מיט קליינע ענדערונגען אין די „העפטן פאַר ליטעראַטור און קונסט" (לאָדז, 1919, 1,

ליטעראַרישע לייטונג: יצחק קאַצענעלסאָן, ה. ל. זשיטניצקי; רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער—י. מ. פּאָזנאַנסקי). אַזוי ווי דער אַרטיקל איז אין די פרישמאַן-שריפטן נישט אַריין, און די „העפטן" זענען איצט נישט בנמצא, ברענגען מיר דעם אַרטיקל אינגאַנצן. (ווי ס'האָט מיר איבערגעגעבן ה. ל. זשיטניצקי, איז דער אַרטיקל איבערגעזעצט אין יידישן דורך פרישמאַנען גופא.) אגב, הייבט זיך אָן דער אַרטיקל אין העברעיש אַזוי: „הוא מת—ואני בתוך פנה שוקטת יושב ומדפדף בספורים ומגיע לספור הקטן „העושה נפלאות". האם תזכרו אותו?" („ער איז געשטאָרבן—און איך זיץ מיר אין אַ רויק ווינקל און בלעטער אין די דערציילונגען און קום צו צו דער קליינער דערציילונג „דער קונצנמאַכער". געדענקט איר זי?"). אין יידישן לייענט זיך דער אַרטיקל פון דוד פרישמאַן אַזוי:

„געדענקט איר אפשר נאָך אַ קליינע דערציילונג פון אים „דער קונצנמאַכער"? — עס איז די מעשה פון אַ מין מכשף. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז ער אויפגעשוואומען פּלוצלינג אין עפּעס אַ שטעטל אין וואָלין. מען פרעגט: פונוואַנען? — פון פּאַריז. וואַהין? — קיין לאָנדאָן. מען וואונדערט זיך: איבער אַ קליין שטעטל אין וואָלין קיין לאָנדאָן? — ער האָט זיך פאַרבלאָנדזשעט אַהער! — און ווען מענטשן הויבן אָן אים נאָכלויפן און וואָלטן וועלן עפּעס מער פון אים דערגיין, ווערט ער פאַרשוווּנדן תוך-כדי-דיבור, ווי די ערד וואָלט אים האָבן פאַרשלונגען, און אין דער זעלביקער מינוט גופא זעען אים אַנדערע מענטשן אויפן אַנדערן עק פונעם מאַרק. נאָך עטלעכע טעג דינגט ער זיך אַ גרויסן זאַל אום זיינע קונצשטיק עפנטלעך צו ווייזן, און קונצשטיק — טאַקע עין לא ראתה, חוץ-לדרך-הטבע. שלינגט ברענענדיקע קוילן, ווי קאַרטאָפל, און ציט פונעם מויל סטענגעס פון אַלע מינים און קאָלירן. שאָקלט אַרויס פונעם שטיוול צו פאַרנווייז אינדיקעס און די אינדיקעס לעבן און לויפן אַרום אויף דער ערד און מאַכן: הולדיר, הולדיר! פּלוצלינג הויבט ער אויף דעם פוס און קראַצט אַראָפּ פון דער זויל גאָלדענע אימפּעריאַלן. גאָלד ממש, אַ פולע שיסל גאָלדענע אימפּעריאַלן. דאַן דערלאַנגט ער אַ פייף — און עס הויבן אָן צו פליען דורך די לופט חלה-קוכנס, ווי פליענדיקע פויגלען, און זיי שפּרינגען און זיי טאַנצן אַרום און אַרום. אַ צווייטער פייף — אַלעס ווערט פּלוצלינג אין אויגנבליק ווידער פאַרשוווּנדן. נישטאָ קיין קוכנס, נישטאָ קיין חלות, נישטאָ קיין אינדיקעס, נישטאָ קיין סטענגעס,

ישטאָ קיין אימפּעריאַלן,—גאָרנישט איז דאָ. צום סוף האָט זיך אַרויס־
געוויזן, אַז דאָס איז געווען אליהו הנביא...

אליהו הנביא? — אָ, ניין! מיר דאַכט זיך גאָר, דאָס איז פּרץ,
פּרץ אַליין שטייט פאַר מיר ווי ער לייבט און לעבט. איז ער נישט
אַליין געווען אַזאַ כּישוף־מאַכער? אמת — אַ שטיק אליהו הנביא, אָבער
עפּעס אַ געפּיל פון אַן אומזיכערקייט באַגלייט אַמאָל די דאַזיקע דער־
קענטניש. דער דאָזיקער ליטעראַטור־אליהו הנביא האָט אין זיך אַ מין
עפּעס, וועלכעס לאָזט דיך נישט גלויבן אין דער ממשותדיקייט פון
די געגנשטענדן אַרום און אַרום. דו ביסט קיינמאָל נישט זיכער, אַז
זיי האָבן אַ פעסטן באָדן אונטער זיך. אַלעס שוועבט, אַלעס פלאַטערט,
אַלעס שווימט. מינוטנווייז כאַפּט דיך אָן אַ מורא, אַז אָט־אָט וועט ער
אין אַ רגע אַרום דערלאַנגען אַ פייף — און אַלע יענע ווונדערלעכע
וועלטן, וועלכע ער האָט נאָר־וואָס אַרויסגעשאָקלט פונעם אַרבל, וועלן
פאַרשווינדן און פאַרזונקען און פאַרלאָפּט ווערן און וועלן פּלוצלינג
נישט מער זיין. דו האָסט דאָ צו טון עפּעס נישט מיט אַ קינסטלער,
נאָר מיט אַ קונצנמאַכער...

אַ ווונדער־קינד איז ער געווען זיינע ערשטע יאָרן, אַ מין שאַר־
פער ווילדער עילוי. אין אַ שיינעם פרימאָרגן, דאַכט זיך אַ פאַריזער
אָדער אַ לאָנדאָנער, איז ער אויפגעשווומען אינעם קליינעם שטעטל
פון אונזער ליטעראַטור. ער האָט זיך אַהין פאַרבלאָנדזשעט. איילנדיק
האָט ער עפּעס אָנגעשריבן כאַפּ־לאַפּ, שרייב־רייב, און דאָס געשריבע־
נע איז געווען נישט גוט און נישט שלעכט, נאָר משונהדיק איז עס
געווען. אַנדערש ווי אַלעס וואָס איז ביז דאַן געווען. און ווען זיי
האָבן אָנגעהויבן אים נאָכלויפן—איז ער פּלוצלינג נעלם געוואָרן. אַ יאָר
צוואָנציק האָט אים קיינער נישט געזען און נור געהערט האָט זיך,
אַז ער וווינט עפּעס אין אַ גאָט־פאַרגעסן שטעטל אין פּוילן און איז
דאָרט אַ ווינקל־אַדוואָקאַט. פּלוצלינג איז ער ווידער אַרויפגעשווומען.
ער איז געקומען מיט שטורעם און מיט אַ גליענדיקן אָטעם, איינס־צוויי־
דריי און נישט צוגעגאַנגען איז ער צום ברעטל, נאָר צוגעשפּרונגען
איז ער און האָט אָנגעהויבן באַווייזן ווונדער און ווונדער — ווי זאָגט
ער עפּעס דאָרט? טאָקע עין לא ראתה. חוץ־לדרך־הטבע. האָט גע־
שלונגען ברענענדיקע קוילן, האָט געצויגן סטענגעס און האָט באַשאַפן
הינער מיט הענער. ער האָט דערלאַנגט אַ פייף—און ווונדערלעך: ש״י
היכלות, געמאַכט פון דימאַנטן און בריליאַנטן און שמאַראַגדן, האָבן

פלוצלינג אויפגעבליט פאר אונזערע אויגן! א צווייטן פייף- און מיליאסן גאלדענע רענדלעך האבן זיך געקייקלט פון אונטער די זוילן פון זיינע פאנטאפל; א דריטן—און א שרעק פאלט אונז אן פלוצלינג, אז אט-אט וועט דער גאנצער כישוף אוועק און אלע די דאזיקע הערלעכע ערשיינונגען וועלן פארשווונדן און פארזונקען און פארלאכט ווערן פלוצלינג. אלע די דאזיקע זאכן זענען מיר עפעס צו פלאטערדיק, זיי האבן א גרויס—נאר א געוויכט האבן זיי נישט. זיי פליען אין דער לופטן, אין מיין ביכער-שאנק שטייען אלע יענע שיינע בענדער, וועלכע ער האט אונז אנגעשריבן, און די שאנק איז פארשלאסן אויף א שליסל, און אחרי כל אלה מאכט זיך אמאל אין דער פרי, אז איך מוז צוגיין צו די דאזיקע ביכער און מוז זיי אנטאפן מיט דער האנט, אום זיך צו איבערצייגן, אז זיי שטייען נאך דארט אויף דער אמתן. איך האב מורא, זיי זאלן מיר נישט זיין דערווייל אוועקגעפלויגן...

פונוואנען קומט אזא געפיל?

ווען איך האב פרצן צום ערשטן מאל געזען, פאר מער ווי צוויי און א האלב יארצענטל, און האב דערבליקט דעם דאזיקן מעכטיקן שדל מיט די ברענענדיקע אויגן און האב געהערט זיין חיתוך-הדיבור מיט די קורצע סענטענצן און מיט די געזעץ-געבערישע אויסשפרוכן—פון וועלכע על-פי-רוב ער האט זיך אין דער נעכסטער מינוט אליין אפגעזאגט—און האב מיר באטראכט זיינע שטורמישע ליידנשאפטלעכקייטן, צוזאמען מיט זיין אומגעדולד זיך זיי קלאר צו מאכן און זיינע ווונטשן אדורכצופירן—איז מיר איין זאך פלוצלינג קלאר געווארן: ווי גרויס דער דאזיקער מענטש זאל נישט זיין אלס שריפטשטעלער, אלס א פערזענלעכקייט איז ער נישט דער ערך גרעסער. זיין ליטעראטור איז ביי אים אייגנטלעך נאר א מין באגלייט-ערשיינונג, א קליינע נעבן-זאך, א בעז-פלאטנע ביילאגע. די הויפט-זאך אין אים איז פארט זיין מענטש, אלס שריפטשטעלער האט ער אונז געגעבן אפשר מער ווי ס'איז געווען אין זיין יכולת און אלס פערזענלעכקייט —ווייניקער. ווער עס קאן נאר זיין ליטעראטור און אים פערזענלעך האט ער נישט געקאנט, דער קאן נאר א קליינעם ברוכטייל פון אים, ער איז הונדערט מאל שטארקער און אומענדלעך מעכטיקער געווען ווי די גאנצע עדה, וועלכע האט אים ארומגערינגלט, דעריבער האט ער געוועלטיקט איבער איר מיט מאכט און טיראניש — און

דעריבער איז ער איר געוואָרן אויך אַ גרויסער שריפטשטעלער. אָבער אום צו יוערן אַ גרויסער שריפטשטעלער באמתדיק, האָט אים געפעלט, איינפאַך, די געדולד. ער האָט נישט געהאַט גענוג אויסדויער, אום צו ווערן קינסטלער. איין אומבענדיקע ליידנשאַפט האָט געברענט אין אים, צו זיין — אָן אַ נפקא־מינה וואָס, און נאָר זיין זאָל ער. זאָל ער זיין דער ליבלינג פון דער גרויסער גאַס, זאָל ער זיין אַ מין חסידישער רבי, זאָל ער זיין דער פאָרשטייער פון דער יידישיסטישער באַוועגונג — אַבי ער זאָל זיין, ער איז געווען פון די, וועלכע קאָנען אַ מינוט נישט לעבן אָן אַפּלאָדיסמענטן. — — דרך־אגב איז ער געוואָרן אויך אַ גרויסער שריפטשטעלער...

און אַזוי אָפט ווי איך האָב געטראַכט וועגן אים, האָט מיך אַרומגעכאַפּט אַ מין פאַרביטערונג — אַ פאַרביטערונג קעגן יענעם פּובּליקום פון דער גאַס און אַ פאַרביטערונג אויך קעגן אים אַליין. וואָס אַלץ האָט דער דאָזיקער פּרץ נישט געקאָנט באמתדיק ווערן, ווען נישט יענע אָנבעטונג פון דער גאַס וואָלט אים אַראָפּגעפירט פונעם וועג און ווען זי וואָלט אים לאָזן אַרבעטן און ווערן דאָס, וואָס ער האָט געקאָנט זיין לויט נאַטור און פאַראַנלאַגונג? וועלכע טייערע אוצרות וואָלטן מיר נישט אַלץ קאָנען קריגן פון אים, ווען ער וואָלט האָבן דעם כוח זיך אָפּצוזאָגן פון דער חנופה פונעם מאַרק און זיך מתיחד צו זיין מיט זיין נשמה און מיט זיך זעלבסט פאַרן טיש פון גאָט — וואָס דאָס איז דער ערשטער סימן פונעם וואָרהאַפטיקן קינסטלער? — סוף־סוף איז דאָך דאָס דער מענטש, וועלכער האָט אונז געגעבן דעם „גילגול פון אַ ניגון" און „אויב נישט העכער" און „צווישן צוויי בערג". אַ גאַנצע ליטעראַטור־קולטור וואָלט ער געקאָנט אין זיך פערזאָניפיצירן!

איין זאַך איז קלאָר: טאַלענט איז אַריסטאָקראַטיזם און נישט גאַסן־אַרטיקל — טאַלענט איז דער דירעקטער קעגנזאַץ פון גאַס און גאַסן־אויפלויף. האָט דיך גאָט באַשענקט מיט טאַלענט, וואָס דאָס איז אַ זאַך, וועלכע ווערט געגעבן נאָר איינעם אונטער צען־טויזנט, — ביסט דו אַ גאָטס־אויסדערוויילטער, אַן אויסנאַם־דערשיינונג, אַזוי עפּעס, וואָס אַנדערע זענען נישט, אַלזאָ: אַן אַריסטאָקראַט. און ווען דער טאַלענט־מענטש מאַכט דעם אָנשטעל ווי ער וואָלט זיך פאַרמישן מיט דער מאַסע, נאַרט ער זיך אָפּ און נאַרט אָפּ די מאַסע, און נאָר זיין נשמה און זיין טאַלענט איבערפירט ער דאַדורך.

די גאַס האָט אים אנגעבעטעט [„העריץ” אין העברעיש.—נ. מ.]—אָבער זיינע ביכער האָט זי נישט געלעזן. די אינטעליגענץ האָט אים נישט אנגעבעטעט און אויך נישט געלעזן, און די איינצלנע האָבן געלעזן אָבער אנגעבעטעט האָבן זיי נישט. די איינצלנע האָבן גע־ווּסט, אַז דאָ איז פאַראַן אַ „קראַפט”, וועלכע האָט נישט געהאַט אַלע ערפאָרדערלעכע באַדינגונגען אום צו ווערן אַ גרויסער”.

מידקייט און פאַראייניזאַמקייט

(יאָרן 1892 – 1894)

נאָך די פּאָר יאָר 1889—1891, ווען פּרץ ווייזט אַרויס אַ באַזונדערע אינטענסיווקייט, מאַכט דאַן די עקספּעדיציע-רייזע איבער אַ ריי יידישע שטעטלעך, אָרדנט זיך איין אין וואַרשע, קניפּט אָן באַקאַנטשאַפטן און באַציִונגען מיט אַ נייער סביבה און פאַרשידענע נייע פּערזאָנען, רעדאַקטירט און גיט אַרויס די גרויסע בענדער „די יידישע ביבליאָטעק", ווו ער פאַרעפנטלעכט פיל אייגענע שאַפונגען אויף פאַרשידענע געביטן, — קומען אָן פּרצן צוויי-דריי שווערע יאָרן. פּרץ איז מיד, אויסגעמאַטערט. עס האָבן זיך צוזאַמענגענומען פאַרשידענע סיבות, וועלכע האָבן שלעכט געווירקט אויף דעם אימפּולסיוון, אימפּעטפולן פּרץ און אים צייטווייליק שטאַרק צעבראָכן.

מיר וואָלטן אפשר נישט געוווּסט וועגן אָט דער געדריקטער און דערשלאָגענער שטימונג פון פּרצן אין די דאָזיקע יאָרן, ווען נישט דער צופאַל, וואָס דינעזאָן איז דאַן געווען אַוועקגעפאָרן פון וואַרשע און זיך באַזעצט אין קיעוו, און פּרץ, וואָס איז שוין דאַן געווען אינטים באַפריינדט מיט דינעזאָנען, האָט אים אין זיינע בריוו אויסדערציילט זיין שווער-ביטער האַרץ. פון דער צייט זענען ביי י. דינעזאָן פאַרהיט געוואָרן צען בריוו, געשריבן אין העברעיש (די בריוו זענען פאַרעפנטלעכט אין „פּרצעס בריוו און רעדעס", ז"ז 55—95), און אַדאַנק זיי קאָנען מיר אויפשטעלן אַ בילד פון פּרצעס שטימונגען און געפילן אין אָט די יאָרן.

אין די פּאָר פאַרגאַנגענע יאָרן האָט זיך פּרץ געטומלט אַרום דער אויסגאַבע פון די זאַמלביכער, ער האָט דאַן אָנגעשריבן אַסך אינטערעסאַנטע זאַכן, — אויסגעלאָדן בילדער, שטימונגען, געדאַנקען, אידעען, מיט וועלכער ער האָט זיך מסתמא אַרומגעטראָגן אַ ריי יאָרן פריער, —און איצט איז אָנגעקומען אַ שטילקייט. עס איז אַריבער דער געטומל, ווייטער פאָרצוזעצן די זאַמלביכער איז געווען אוממעגלעך,

ס'זענען נישט געווען קיין מאַטעריעלע מיטלען, און עס איז אויך נישט געווען קיין פּאַסנדיקע געזעלשאַפטלעך-ליטעראַרישע אַטמאָספער. סוף-כל-סוף איז פּרץ אין זיינע ערשטע צוויי זאַמלביכער געווען דער עיקר אַ סאָליסט, כמעט אָן אַן אָרקעסטער. די זאַמלביכער האָט ער געשלעפּט כמעט אינגאַנצן מיט אייגענע כוחות, און די מיטהעלפער זענען געווען מער נאָכגייער, ווי מיטגייער. עס איז נאָך אויך דאַן נישט געווען קיין געזונטע, נאָרמאַלע לעזער-סביבה, פאַר וועלכער די זאַמלביכער זאָלן זיין אַ נויטווענדיקייט און וועלכע זאָל מאָנען די ווייטערדיקע ביכער. אויך די דאַמאָלסדיקע, בעיקר העברעישע, פּרעסע האָט נישט אָפּגעשאַצט ווי ס'באַדאַרף צו זיין דעם ווערט פון דער נייער אויסגאַבע און פון פּרצעס שאַפונגען. דערצו איז פּרצעס מאַטעריעלע לאַגע געווען זייער אַ שלעכטע, ער איז געקומען מיט חובות פון זאַמאָשטש, און דער קליינער געהאַלט פון דער גמינע (500 רובל אַ יאָר) האָט נישט געקלעקט פאַר זיין ברייטערן אַרט לעבן. דערצו קומען נאָך צו פּערזענלעכע ווייען און ווייטיקן, — און אַלץ צוזאַמען האָט שטאַרק דערשלאָגן דעם צוויי-דריי און פערציק-יאָריקן פּרץ.

אָט שרייבט ער צו דינעזאָנען, ווען יענער בעט זיך ביי אים אַן עצה: „זאָלסט נישט פאָלגן מיין עצה, אויב איך וועל זי דיר געבן; דו ווייסט, אַז נישט איך בין דער מענטש, וואָס ווייסט ווי צו באַגיין זיך אין לעבן, און דעריבער הענג איך אין רוים...״ (בריוו און רעדעס, ז. 65).

עס דריקט אים שווער זיין מאַטעריעלע לאַגע, פון וועלכער ער זעט נישט קיין אויסוועג. „אין צוויי חדשים אַרום — קלאָגט ער זיך — דאַרף איך באַצאָלן דירה-געלט, און פונוואַנען צו קריגן געלט איז נישטאָ און וועט נישט זיין; נאָכדעם ווי ס'וועלן זיך ענדיקן די פער-יען פאַר אוניווערסיטעט-סטודענטן דאַרף איך באַצאָלן 50 רובל שכר-לימוד [פאַר זיין זון לוציאַן. — נ. מ.], און די „ביבליאָטעק״ האָט ביז איצט נישט געפונען קיין אָפּנעמער, און די קליינע ביכלעך [די איינ-צלנע אויסגאַבעס פון פּרצעס ווערק. — נ. מ.] האָב איך פאַרקויפט פאַר זייער אַ נישטיקן פּרייז, אַז איך קאָן פאַר חרפה פשוט נישט אָנרופן דעם פּרייז... אבער דאָס אַלץ רירט אָן (אָדער דרינגט אַריין) אין מיר און אין מיין לייב, און איך דאַרף דיר געבן אַן עצה?״ (דאָרט, ז. 65). אין אַן אַנדערן בריוו שרייבט ער ווידער: „שוין חדשים, ווי איך האָב נישט פאַרקויפט קיין איין עקזעמפּליאַר. שולדיק אין דעם

פּרץ אין די 90קער יאָרן

זענען: וואָס ס'זענען קיין אַנאָנסן נישטאָ און די כאָלערע. כ'האָב שוין געקאָנט פאַרגעסן, אַז איך בין דער אַרויסגעבער פון דער ביבּ-ליאָטעק...״ (ז' 77). מען דאַרף צוגעבן, אַז די אַלע ביכער זענען גע-לעגן ביי פּרצן אין שטוב און נאָך מער געווירקט אויף זיין גע-דריקטער שטימונג. „מיין שטוב — שרייבט פּרץ — איז פול מיט ביכער, דאָס מויל פון מיינע שונאים — פול מיט קללות, מיין קליינע צאָל פריינט שאָקלען, באַדויערנדיק מיט די קעפּ״ (ז. 94).

נישט געפונענדיק קיין מעגלעכקייט צו אַרבעטן ביי ליטעראַטור און פאָרצוזעצן זיינע זאַמלביכער, נעמט ער אויף זיך אַנדערע אַר-בעטן אין די שעהן, ווען ער איז פריי פון זיין אַמט אין דער גמינע. עס ברעכט אויס אין פוילן די כאָלערע, עס שאַפט זיך אַ קאָמיטעט צו קעמפן מיט דער מגפה, און פּרץ ווערט אויסגעקליבן פאַר אַ סעק-רעטאַר פונעם קאָמיטעט. אין עטלעכע בריוו שרייבט ער וועגן זיין אַרבעט אויף דעם אַמט. „דערפון — ווערטלט זיך פּרץ אין אַ בריוו פון 21-טן סעפּטעמבער 1892 — וועל איך האָבן אַ צושפּרינג צו דער פּרנסה, זאָלן צום וואַסער אויף קאַשע״. פּרץ ווערט אַריינגעצויגן אין דער הילפס-אַרבעט קעגן דער כאָלערע און פאַרפאַסט אַפילו אַ ביכל, וואָס טראָגט דעם נאָמען „ווער עס וויל נישט-שטאַרבט נישט אויף כאָ-לערע״ (העראויסגעגעבן פון וואַרשויער יודישען הילפס-קאָמיטעט גע-גען חלי-רע, וואַרשא תרנ״ג — 1893). די דערלויבעניש פון דער רוסי-שער צענזור איז געגעבן געוואָרן דעם 18-טן נאָוועמבער 1892, די הסכמה פון דער וואַרשעווער מעדיצין-פאַרוואַלטונג — דעם 6-טן נאָוועמ-בער 1892. דאָס ביכל (52 זייטלעך) איז געטיילט אין פאָלגנדיקע קאַ-פּיטלען: „דעם שונא מוז מען קענען! — סימפּטאָמען. — ברעכן און לאַקסירן. — היסטאָריע פון דער קרענק. — אירע דרכים און מעשים טובים. — ערשטע עפּידעמיע. — די צווייטע עפּידעמיע. — די דריטע מגפה. — פערטע כאָלערע. — פינפטע עפּידעמיע. — די וויכטיקע כּללים. — פאַרוואָס איז אַזוי? — דער עצם פון דער קרענק. — ראיות ברורות. — די טבע פונעם מיקראָב. — ווי זעט ער אויס, וואָס דאַרף ער און וואָס שאַדט אים? — פירוש אויף די פריערדיקע פּרקים. — די עצות קעגן כאָלערע. — די שרעק איז אַ געפערלעכע זאַך. — קאַראַנטין. — איזאָ-לאַציע. — דעזינפעקציע. — די מיטל צו דעזינפעקציע. — ווי אַזוי מען דאַרף זיך נוהג זיין בשעת מגפה. — די דירה. — דאָס לייב. — די כּלים. — עסן און טרינקען. — דער מאָגן. — ווער עס וויל נישט, שטאַרבט נישט אויף כאָלערע. — זאַבאָבאָנעס און סגולות״.

דאָס בילד איז, אגב, געשריבן בילדעריש, — פאָרט אַן אַרבעט פון אַ קינסטלער. אָט ווי פרץ שילדערט פאַר דעם מאַסן־לעזער דעם גאַנג פון דער כאָלערע: „שטעלט זיך פאָר, אַז עס האָט זיך צונ׳אייך עמעץ אַריינגעגנבעט, און עס דויערט אַ צייט, איידער איר דערזעט דעם גאַסט. ענדלעך האָט איר אים דערזען, נאָר איר האָט אייך פאַר אים גאָרנישט דערשראָקן, פאַרקערט, איר זענט פון אים זייער צו־פרידן. ער האָט אַן אָנגענעם פריינטלעך פנים, און אייך פאַלט גאָר־נישט איין, אַז איר דאַרפט אייך פאַר אים צו היטן. נאָר נאָך אַ ווײלע ווערט דאָס פנים ביי אייער גאַסט געענדערט, ער פאַרלירט די אָנ־גענעמע צורה און ווערט אומעטיק־בייזעריק; עס ווערט אייך נעבן אים נישט היימלעך, איר ווערט צערודערט, פילט אייך נישט זיכער, איידער איר האָט צייט איבערצוקלערן, וואָס מען טוט מיט דעם אומ־געבעטענעם גאַסט און וואָס ער וויל פון אייך, כאַפּט ער צו אייך אַ מעסער! אַזוי איז דער געוויינלעכער גאַנג פון דער כאָלערע״...[1])

פרצעס אַרבעט אינעם קאָמיטעט צו באַקעמפן די כאָלערע האָט געדויערט איבער אַ יאָר צייט. אין זיין בריוו פון 3־טן נאָוועמ־בער 1893 שרייבט ער: „און וואָס זאָל איך דיר דערציילן וועגן זיך? אַ האַלבן טאָג פאַרברענג איך אין דער גמינע, דערנאָך בין איך אָנ־געשטעלט אינעם קאָמיטעט, וואָס קעמפט מיט אַ ווינטמיל — כ׳האָב געוואָלט זאָגן: מיט דער כאָלערע, — און דערנאָך בין איך אַ יידישער שרייבער... די איבעריקע צייט עס איך און טרינק און שלאָף, און ווען דאָס לעבן ווערט מיר מיאוס, קער איך אום דעם סדר און איך טרינק, עס און שלאָף, שלאָף, טרינק און עס א. אַז. וו., לויט דער צאָל ענדערונגען פון „מכשפה לא תחיה״...״ (ז. 85).

פרץ פילט זיך שטאַרק אומבאַהאָלפן, עס פעלט אים ענערגיע און ווילן עפּעס וואָס צו טון. און ער מאַכט אַזאַ מין כאַראַקטעריס־טיק וועגן זיך: „אין אַן ענין, וואָס איז נוגע מיר אַליין, מיין אייגן לייב, קאָן איך גאָרנישט אויפטון און בין אַן אומבאַהאָלפענער מענטש אין פולן זיך פון וואָרט״ (ז. 81). אַפילו אַזאַ מין „גרויסן געשעפט״ ווי אַדורכפירן, אַז דער „המליץ״ זאָל דרוקן אָנאָנסן פאַר זיינע אַרטיקלען, קען ער אַליין דאָס אויך נישט אַדורכפירן און בעט

1) זע: ד״ר מ. ווײנרייך — „ווער עס וויל נישט — שטאַרבט נישט אויף חלי־רע־לט. בלעטער״, 1927, ז. 15־16.

זיך ביי דינעזאָנען, וואָס ווינט פונדערווייטנס, אין קיעוו, ער זאָל עס רעאַליזירן.

אָט פאַרעפנטלעכט ער עטלעכע אַרטיקלען אין „הצפירה" אָן געלט, בלויז פאַר די געדרוקטע אַנאָנסן: עפּעס אַ קריטיק אויף ווייס־ברעמס אַ בוך, אַ פעליעטאָן „רחמי־אכזרים" (אַן ענטפער די אַלע „רח"ש פון דער ליטעראַטור") און אַ פעליעטאָן „עיר המתים", אויך אַן אַרטיקל „מחלוקת לשם פּאַטריאָטיזם",—און פרץ גיט דערביי אַליין צו, אַז „די פשוטע לעזער האָבן אים נישט פאַרשטאַנען, און די לעזער־שרייבער אַוודאי נישט" (דאָרט, ז. 67). אָבער אויך דאָס „גיל־דענע געשעפט" ווערט בטל. פרץ איז פאַר דער „הצפירה" צו ראַדי־קאַל. די חסידישע לייענער פון דער „הצפירה" זענען אויפגעבראַכט קעגן פרצן, און דער רעדאַקטאָר ח. ז. סלאָנימסקי הערט אויף צו דרוקן פרצעס זאַכן ביי זיך. עס דערציילט וועגן דעם פרץ: „כל־זמן עס זענען געווען אַנאָנסן אין „הצפירה" האָב איך איינציקווייז פאַרקויפט אַביסל עקזעמפלאַרן כמעט יעדע וואָך; איצט האָבן זיי אויפגעהערט געבן אַנאָנסן, ווייל איך האָב אויפגעהערט צו שרייבן, אָדער ריכטיקער—די „הצפירה" האָט אויפגעהערט צו דרוקן. די לעצ־טע דערציילונג „שמעיה גבור" האָט נישט נושא חן געווען ביי די חסידים, און הז"ס [=חיים־זעליק סלאָנימסקי.—נ. מ.] האָט באַקומען עפּעס פּראָטעסט־בריוו, האָט ער אויך קעגן מיר אויפגעהויבן אַ פּראָטעסט און האָט אַרויפגעוואָרפן די שולד אויף סאָקאָלאָוון [דער מיטרעדאַק־טאָר פון „הצפירה"]... דו לייענסט נישט די „הצפירה"—שרייבט ווייטער פרץ—און דו ווייסט נישט ווי ווייט עס איז גרויס די אומפאַר־שעמטקייט פון דעם דאָזיקן אַלטן, נאַרישן כלב [געמיינט סלאָנימסקין.—נ. מ.]. איך פאַרזיכער דיר, אַז איך האָב נישט געהאַט דערפון קיין עגמת־נפש; פאַרקערט, ווען איך האָב געלייענט די קורצע באַמערקונג פון חז"ס, אַז „שמעיה גבור" גייט אויף סאָקאָלאָווס חשבון, האָב איך זיך זייער געפרייט, אָבער מיר איז אוממעגלעך צו שרייבן, און אויב איך וועל שרייבן, וועלן זיי נישט דרוקן"... עס דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן, אַז אַן ענלעכער פאַל, ווען די „הצפירה" האָט איבער־געריסן אינמיטן פרצעס אַ דערציילונג צוליב די טענות פון אירע פרומע לעזער, האָט געטראָפן אויך מיט אַ זעקס יאָר צוריק, אין יאָר 1886. פרץ האָט דאַן פאַרעפנטלעכט אין „הצפירה" זיין דערציילונג „הציץ ונפגע". אין אַ בריוו צו שלום־עליכמען (פון 4־טן יולי 1.88)

דערציילט ער וועגן דעם סיכסוך: „צוליב אָט דער דערציילונג, וואָס די אַרויסגעבער האָבן קאַליע געמאַכט מיט צוגאָבן און מעקעכצן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר די פרומאַקעס, האָב איך אויפגעהערט צו שיקן צום דרוק". דער „הציץ ונפגע" איז טאַקע אין נומער 170 געווען אינמיטן איבערגעריסן, און ערשט אין נום. 193 איז עס ווייטער פאָרגעזעצט געוואָרן מיט דער צושריפט פון דער רעדאַקציע, אַז צוליב עפעס אַ סיבה האָט זיך דער המשך פון דער דערציילונג אָפגעלייגט צום דרוקן ביז היינטיקן טאָג" (זע „בריוו און רעדעס", ז' 22).

פרץ איז אויפגעבראַכט נישט נאָר אויף די רעדאַקטאָרן, נאָר אויך אויף די לעזער. „איך האָב זיך איבערצייגט,—שרייבט פרץ צו דינעזאָן,—אַז די העברעיש-לייענער זענען אַסך ערגער פון די זשאַרגאָנישע, דער עיקר—די חסידים; זיי זענען ווי אַן אַלטע בוגרת, וועלכע קען נישט פאַרטראָגן קיין וואָרט און האַלב-וואָרט, זי האָט פיינט ליבע-געזאַנגען און קאָמפּלימענטן און האָט מורא פאַר די שבחים, טאָמער ליגט אין דעם עפעס אַ מיין. זי ווייסט, די אָפּגעפּאָרענע, אַז קיין ביסל יוגנט אַפילו פאַרמאָגט זי נישט, און אויב מען רימט זי איז אַ סימן, אַז אין דעם ליגט עפעס אַ מיאוס שפּיצל, און אַזוי איז געווען מיט „שמעיה גבור" און אַזוי וועט שטענדיק זיין" (דאָרט, ז' 74). אַז דער ענין „הצפירה" האָט געקאָסט פרצן פיל עגמת-נפש, זעען מיר אין אַן אַנדער בריוו, אין וועלכן ער קלאָגט זיך פאַר דינעזאָנען: „ווייזט אויס, אַז דער שידוך צווישן מיר און דער „הצפירה" וועט נישט געלונגען. די דאָזיקע זונה קאָן אַפילו נישט געבן קיין אַנאָנסן. ווען איך דערמאָן זיך דעם דאָזיקן עסק, נעמט מיך עקלען צום ברעכן און דעריבער לאָז איך עס" (דאָרט, ז. 82).

פון די בריוו זעט מען, אַז ער האָט דאַן אין וואַרשע כמעט קיינעם נישט געהאַט, אַפילו קיין איין נאָענטן מענטשן נישט. דעריבער בענקט ער אַזוי שטאַרק נאָך דינעזאָנען און רופט אים אין יעדן בריוו צוריק קיין וואַרשע. „גלויב מיר, — שרייבט ער אים, — אַז איך וועל זיך פרייען מיט דיר, ווי ס'פרייט זיך אַ חתן מיט אַ כלה". „די וואַרשעווער משכילים—קאָנסטאַטירט פרץ—האָבן מיך שרעקלעך פיינט, נאָר זייער שנאה איז אַ באַהאַלטענע, ווייל זיי האָבן מורא פאַר מיין שאַרפער צונג. איך פריי זיך זייער, וואָס די דאָזיקע רשעים האָבן מיך פיינט און וואָס זיי האָבן מורא פאַר מיין שאַרפער צונג" (דאָרט, ז. 82).

בײַ אַזעלכע מיני שטימונגען און באַציונגען איז פאַרשטענדלעך, אַז עס קען קײן רײד נישט זײַן װעגן אַ פּרובּטבאַרער שאַפנדיקער אַרבעט. און פּרץ זאָגט אין אַ בריװ, אַז „עס פעלט אים די פעדער פון האַנט און ער קען גאָרנישט נישט שרײַבן".

אין פאַרשידענע בריװ פון אָט די יאָרן באַרירט פּרץ זײַן אײַ־נערלעכע װעלט פון יענער צײַט. „איך בין אַ קנעכט בײַ מײַנע נערװן, און אַלץ, װאָס איך לאָז אַרױס פון מײַן האַנט, איז אַ פּראָדוקט פון די נערװן". און עס דערגרײכן אַזױ װײַט זײַנע אינעװײניקסטע יסורים, אַז ער קען אַפילו נישט ענטפערן אױף אַ בריװ. „כ'האָב דײַן בריװ דערהאַלטן אײַערנעכטן—שרײַבט פּרץ דינעזאָנען—און האָב דיר נישט געענטפערט ביז הײַנט, װײַל — — — װײַל איך קען נישט שרײַבן..." און ער פּרוּװט זוכן די סיבה און שרײַבט װײַטער: „טיף, טיף אין מײַן האַרצן איז פאַראַן אַן אַלטע װוּנד, און טײלמאָל עפנט זי זיך אָן קײן סיבה, און דעמאָלט װערט מײַן האַרץ באַגאָסן מיט בלוט, און איך װײס נישט, װאָס מיט מיר קומט פאָר... נאָר די מינוטן זע־נען אַריבער, און די טױערן פון מײַנע חושים שטײען אָפן אױפצו־נעמען דאָס שלעכטס פון אַלע זײַטן און װינקלען" (דאָרט, ז. 72). אָט בעט דינעזאָן בײַ פּרצן אַ טרײסט, און פּרץ זאָגט אים: „װי קען איך דיך טרײסטן, בעת מײַן נשמה איז אַלײן שטענדיק פאַרטרױערט, און אין דער צײַט, װען מײַנע ליפן לאַכן, פרעסט־אױף אַ װאָרעם מײַן האַרץ" (דאָרט, ז. 85). „דער סוף איז,—גיט פּרץ צו אין אַן אַנדער בריװ,—אַז קײן נײַעס איז נישטאָ, קײן גוטס איז נישטאָ, קײן ישועות ונחמות זענען נישטאָ. און ס'איז אױך נישטאָ קײן האָפענונג אױף דער צוקונפט..." (דאָרט, ז' 69).

און אַזױ װי פּרץ געפינט זיך קײן אָרט נישט אין װאַרשע און איז שטאַרק נישט צופרידן פון זײַן לעבן, װערט בײַ אים געבױרן אַ געדאַנק צו פאַרלאָזן אַלץ מיטאַנאַנדער און אַװעקפאָרן צוזאַמען מיט דינעזאָנען קײן אַרגענטינע. װעגן דעם װערט דערמאָנט אין די בריװ אַפאָר מאָל.

פול מיט טרױער און רעזיגנאַציע זענען די װערטער פון פּרצן אין זײַן בריװ פון 3־טן נאָװעמבער 1893: „אין משך פון דער צײַט, װאָס מיר האָבן זיך נישט געזען, בין איך שטאַרק פאַרעלטערט גע־װאָרן, מײַן שטערן איז צעקנײטשט, מײַנע אױגן קאַליע געװאָרן, מײַנע האָר האָבן גענומען גרױ װערן. איך האָב אַ לאַנגע צײַט

געקרענקט: אַ גאַנצן זומער און דעם אָנהויב ווינטער. אַ צוויי-דריי טעג בין געלעגן מיט געהאַקטע ווונדן, ווי אַ שטיק קלאָץ, געהאַט ווייטיקן אין חוט-השדרה (אָן אַ שום „על-חטא"), און ווען איך בין אויפגעשטאַנען בין איך געגאַנגען אָנגעשפּאַרט אָן אַ שטעקן. — איצט איז מיין קראַנקהייט פאַרביי, אָבער נאָך נישט אינגאַנצן. איך וועל, אַז זי וועט זיך אומקערן צו מיר, ווי אַ טויב אין איר טויבנשלאַק אַריין, און איך וועל זיך לייגן אין בעט, כדי שוין מער פון איר נישט אויפשטיין..." (דאָרט, ז. 86). אין אַ שפּעטערדיקן בריוו, מסתּמא אָנהויב 1894, שרייבט אָן פּרץ אָט די טיף-רירנדיקע שורות: „איך גיב אַ קוק אין שפּיגל,—און אויך מיין פּנים איז גרין און געל גע-וואָרן, און די שניי-פּאַסן צווישן מיינע האָר ווערן אַלץ ברייטער..." און פּרץ דערציילט ווייטער: „כ'האָב שוין אויפגעהערט צו זיין אַן איינגייער צווישן פרויען [אין העברעישן אָריגינאַל: „חדל לי זה כבר אורח בין הנשים".—נ. מ.], און איינער פון די תּענוגים פון דער וועלט איז פאַר מיר בטל געוואָרן, געבליבן איז בלויז די ליטעראַטור אַליין..." (דאָרט, ז. 93). „די ליטעראַטור — זאָגט פּרץ אין אַ צווייטן בריוו—איז פאַר מיר אַ מקלט, אַ רעטונגס-הויז, דער כּוס, וואָס פאַר-שיכּורט מיך און מאַכט מיך פאַרגעסן...".

און טאַקע גאָר גיך ווערט פּרץ שטאַרק פאַרשיכּורט פון אַ נייעם שטראָם שאַפונגס-ווילן, און ער וואַרפט זיך אַריין אין דער נייער אַרבעט מיט יוגנטלעכן אימפּעט און אויפגעמונטערטער ענערגיע.

עס קומט די צייט פון די „יום-טוב-בלעטלעך", אין וועלכע פּרץ לייגט אַריין זיין אַקטיוון, שאַפערישן גייסט, וואָס איז אויף אַ קורצער צייט ווי איינגעשלאָפן.

פּרץ ווערט פונסניי אויפגעפרישט און אויפגעלעבט.

אינהאַלט

פאָרוואָרט 5
זאַמאָשטש 9
ערשטע לידער אין יידיש. 30
העברעישע לידער און פּאָעמעס (1875–1888) . . 42
ערב „מאָניש" 69
פּרצעס ערשטע קריטיקער. 76
וואַריאַנטן פון „מאָניש" 81
ערשטע יאָרן אין וואַרשע. 103
אין דער סטאַטיסטישער עקספּעדיציע . . . 114
אין דער גמינע 124
„די יידישע ביבליאָטעק" 143
פּרץ און דינעזאָן 161
פּרץ און שלום-עליכם 175
פּרץ און פרישמאַן 205
מידקייט און פאַראייניזאַמקייט (יאָרן 1892–1894) . . 231

ביכער פון נחמן מייזיל

נאָענטע און ווייטע

ערשטער באַנד (דריטע אויפלאַגע)

204 זייטן :: פרייז 4.50 גילדן.

נאָענטע און ווייטע

צווייטער באַנד (צווייטע אויפלאַגע)

260 זייטן :: פרייז 5.50 גילדן.

נאָענטע און ווייטע

דריטער באַנד (גרייט צום דרוק)

פרצעס בריוו און רעדעס

געזאַמלט און איבערגעזעצט

מיט אַריינפירן און דערקלערונגען

צווייטע אויפלאַגע :: פרייז 8 גילדן.

וועגן און אומוועגן

אין אונזער ליטעראַטור און קולטור־לעבן.

(דרוקט זיך).